BIBLIOTECA NOPȚII

ALBERTO MANGUEL

NEMIRA

ALBERTO MANGUEL s-a născut în 1948 la Buenos Aires, dar a crescut la Tel-Aviv, unde tatăl său a fost primul ambasador argentinian în Israel. La vârsta de șapte ani, când familia lui s-a întors în Argentina, a învățat spaniola, deoarece până atunci vorbise cu guvernanta sa doar în engleză și germană. La șaisprezece ani, în timp ce lucra la librăria Pygmalion din Buenos Aires, Jorge Luis Borges, aproape orb la vremea aceea, l-a rugat să vină la el acasă și să îi citească. Pentru Manguel, relația aceasta a avut o importanță fundamentală: i-a citit lui Borges din 1964 până în 1968. Din 1970, Manguel a dus o viață nestatornică, trăind în Franța, Anglia, Italia și Tahiti, timp în care a scris articole, a tradus, a făcut muncă de editare și a citit enorm. În 1980, Manguel și Gianni Guadalupi au elaborat *The Dictionary of Imaginary Places*, un catalog cuprinzător și fascinant al locurilor imaginare din literatura lumii. În 1983, Manguel a coordonat impresionanta antologie *Black Water: The Book of Fantastic Literature*. După aceea s-a mutat la Toronto, în Canada, unde a locuit împreună cu familia sa aproape douăzeci de ani, în prezent considerându-se, înainte de toate, cetățean canadian. În anul 2000, Manguel a cumpărat și a renovat o casă parohială din regiunea Poitou-Charentes din Franța, care în momentul de față îi găzduiește familia și cele 30 000 de cărți. A primit numeroase premii, i-a fost acordată Bursa Guggenheim și a obținut un doctorat la Universitatea din Liège. În Franța, i s-a conferit titlul de Officier de l'Ordre des Artes et des Lettre.

ALBERTO MANGUEL

BIBLIOTECA NOPȚII

Traducere din limba engleză
ANCA STOICULESCU

NEMIRA

Coperta colecției: Dana MOROIU, Corneliu ALEXANDRESCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MANGUEL, ALBERTO
Biblioteca nopții / Alberto Manguel; trad.: Anca Stoiculescu. - București: Nemira Publishing House, 2011
ISBN 978-606-579-121-3

I. Stoiculescu, Anca (trad.)

02

Alberto Manguel
LIBRARY AT NIGHT
© by Alberto Manguel, 2006

© Nemira, 2011

Redactor: Adriana BĂDESCU
Tehnoredactor: Corneliu ALEXANDRESCU

Tiparul executat de Monitorul Oficial R.A.

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări,
fără acordul scris al editorului, este strict interzisă
și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978-606-579-121-3

În secolul al șaisprezecelea, poetul otoman Abdüllâtif Çelebi, cunoscut, mai degrabă, sub numele de Lâtifi, a spus că fiecare dintre cărțile din biblioteca sa îi este „o prietenă adevărată și iubitoare, care alungă toate grijile".

Această carte îi este dedicată lui Craig.

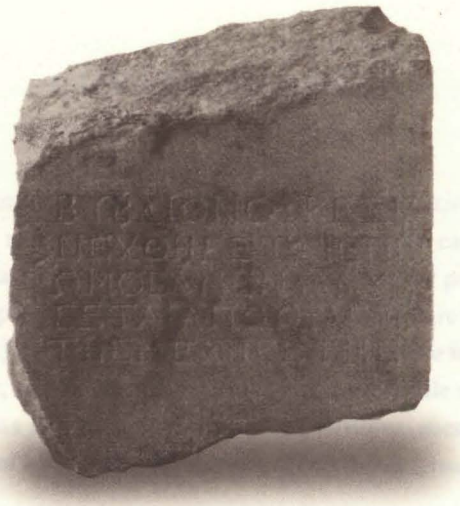

Tot ce a mai rămas dintr-o bibliotecă atenian: o inscripție ce menționează că biblioteca este deschisă „de la prima până la a șasea oră" și că „este interzisă scoaterea lucrărilor din bibliotecă".

CUVÂNT ÎNAINTE

„Astfel am hoinărit mereu (și nu mă pot lăuda cu cine știe ce succes) și, asemenea unui câine rătăcitor, care latră la fiecare pasăre pe care o vede, lăsând deoparte joaca, eu am urmat fiește iluzie, cu excepția celor pe care ar fi trebuit să le urmez, și mă pot plânge pe bună dreptate (căci acela care este pretutindeni nu este nicăieri) [...] că am citit multe cărți, dar fără prea mare folos, căci mi-a lipsit metoda; confuz, am dat peste diverși autori în bibliotecile noastre, dar n-am profitat de pe urma lor, căci mi-au lipsit arta, ordinea, memoria, judecata."

ROBERT BURTON, *The Anatomy of Melancholy* (*Anatomia melancoliei*)

Am pornit de la o întrebare.

Puțini dintre aceia care nu au de-a face cu teologia sau cu literatura fantastică se mai îndoiesc de faptul că trăsăturile de bază ale universului nostru sunt penuria înțelesurilor și lipsa scopurilor deslușite. Cu toate acestea, noi, făcând dovada unui optimism uimitor, continuăm să acumulăm frânturile de informații la care avem acces și să le stocăm pe foi de pergament, în cărți și cipurile computerelor, pe rafturile nesfârșite ale bibliotecilor, neluând seama la consistența materială, virtuală sau de altă natură a acestora, dând curs hotărârii jalnice de a crea impresia că lumea funcționează după reguli logice și concludente, deși suntem perfect conștienți de faptul că, oricât de mult ne-ar plăcea să nu dăm crezare acestui lucru, eforturile noastre sunt sortite eșecului.

De ce mai facem asta, atunci? Chiar dacă am știut de la bun început că este probabil ca această întrebare să nu capete un răspuns, am considerat că implicațiile sale merită explorate, numai de dragul de a o face. Cartea de față este povestea acelei explorări.

În urmă cu ceva ani, fiind mai puțin impresionat de succesiunea ordonată a numelor și datelor decât de nesfârșitele noastre eforturi de colectare, am pornit cu intenția nu de a încropi o altă istorie a bibliotecilor sau de a adăuga un alt tom la colecția deja alarmant de mare a tratatelor de bibliotehnologie, ci, pur și simplu, de a spune povestea uimirii mele. „Cu siguranță", scria Robert Louis Stevenson cu mai bine de un secol în urmă, „ar trebui să fim atât emoționați, cât și încurajați de faptul că rasa noastră nu încetează să se preocupe de un domeniu ce nu cunoaște gloria."[1]

Bibliotecile, fie că îmi aparțin sau că le împart cu publicul cititor, mi-au părut întotdeauna niște locuri animate de o nebunie plăcută și nu-mi amintesc de vreo perioadă în care să nu fi fost sedus de logica lor labirintică, fapt ce sugerează că rațiunea (dacă nu chiar arta) domnește peste aranjamentul cacofonic al cărților. Rătăcind printre rafturile încărcate, mă las pradă unei plăceri aventuroase, animat fiind de încrederea superstițioasă în faptul că orice ierarhie stabilită a literelor sau numerelor mă va duce, într-o bună zi, la destinația promisă. „O bibliotecă mare", medita Northrop Frye într-unul din numeroasele sale caiete de notițe, „are, într-adevăr, darul limbilor și al vastelor potențe ale comunicării telepatice."[2]

Amăgindu-mă cu aceste iluzii agreabile, mi-am petrecut o jumătate de secol colectând cărți. Extrem de generoase, cărțile mele nu-mi cer nimic, ci îmi oferă tot felul de iluminări. „Biblioteca mea", îi scria Petrarca unui prieten, „este aceea a unui om de litere, deși aparține unui neliterat."[3] La fel ca acelea ale lui Petrarca, și cărțile mele știu cu mult mai multe decât mine și le sunt recunoscător pentru faptul că mă tolerează în preajma lor. Uneori, simt că abuzez de acest privilegiu.

Iubirea față de biblioteci, ca mai toate iubirile, trebuie învățată. Niciun om, pășind pentru întâia oară într-o încăpere confecționată din cărți, nu va ști, instinctiv, cum să se poarte, ce anume trebuie să facă, ce i se făgăduiește, ce i se permite. Poți fi cuprins de groază – observând grămezile de cărți și vastitatea spațiului, simțindu-te batjocorit de prezența a tot ceea ce nu știi, uitându-te în jur – și rămășițele acestui sentiment pot să nu piară niciodată, nici chiar după ce ritualurile și convențiile au fost învățate, după ce teritoriul a fost cartografiat și băștinașii s-au dovedit prietenoși.

În tinerețea-mi nesăbuită, pe vremea când prietenii mei visau la fapte de vitejie în domeniile ingineriei, dreptului, finanțelor sau politicii naționale, eu visam să devin bibliotecar. Dar n-a fost să fie, din cauza lenei și a plăcerii neînfrânate de a călători. Acum, însă, ajuns la vârsta de cincizeci și șase de ani (în *Idiotul*, Dostoievski spune

că aceasta este vârsta „când, la drept vorbind, începe *adevărata* viață"), m-am reîntors la acea pasiune timpurie și, cu toate că nu m-aș putea numi un bibliotecar în adevăratul sens al cuvântului, îmi petrec viața printre rafturi de cărți tot mai pline, ale căror capete încep să se piardă în zări sau să coincidă cu însăși casa. Titlul acestei cărți ar fi trebuit să fie *Călătorie de jur împrejurul camerei mele*. Din păcate, cu aproape două secole în urmă, faimosul Xavier de Maistre mi-a luat-o înainte.

ALBERTO MANGUEL, 30 ianuarie 2005

MITUL BIBLIOTECII

„Noaptea, pe care teologia păgână a numit-o fiică a Haosului,
nu conferă niciun avantaj descrierii ordinii."

SIR THOMAS BROWNE, *The Garden of Cyrus* (*Grădina Cyrus*)

Cândva, în secolul al cincisprezecelea, biblioteca în care am reușit, în cele din urmă, să-mi adun cărțile era un hambar cocoțat pe coama unui mic deal, la sud de Loara. Aici, în ultimii ani de dinaintea erei creștine, romanii i-au înălțat un templu lui Dionysos, pentru a-l cinsti pe zeul ocrotitor al acestei zone producătoare de vin; douăsprezece secole mai târziu, o biserică creștină l-a înlocuit pe zeul euforiei exaltate cu zeul ce-și preschimbase sângele în vin. (Am o fotografie cu un vitraliu ce înfățișează o viță-de-vie dionisiacă crescând din rana ce se cască în coasta dreaptă a lui Hristos.) Mai târziu, sătenii au atașat bisericii casa ce avea să-l găzduiască pe preot și, în cele din urmă, au adăugat acestui prezbiteriu vreo câteva porumbare, o livadă micuță și un hambar. În toamna anului 2000, când am zărit pentru întâia oară clădirile ce aveau să-mi devină casă, din hambar nu mai rămăsese decât un zid de piatră, care separa proprietatea mea de o curte de găini și de câmpul vecinului. În sat se vorbea că, înainte de a aparține hambarului, zidul stătuse la temelia unuia din cele două castele pe care Tristan L'Hermite, ministru al regelui Ludovic al XI-lea al Franței, un om cunoscut pentru cruzimea sa, le construise fiilor săi, în jurul anului 1433. Primul dintre aceste castele încă mai rezistă, după ce a suferit modificări substanțiale pe parcursul secolului al optsprezecelea. Cel de-al doilea a ars din temelii în urmă cu trei sau patru secole, iar singurul zid rămas în picioare, la al cărui capăt se înalță un porumbar, a intrat în proprietatea bisericii și a ajuns să mărginească o latură a grădinii prezbiteriului. În 1693, după ce numărul tot mai mare al morților a prilejuit deschiderea unui nou cimitir, sătenii („adunați în fața ușilor bisericii", după cum stă scris în pristav) i-au permis preotului de la vremea aceea să ia în grijă vechiul cimitir și să planteze pomi fructiferi peste mormintele

Biblioteca din Le Presbytère.

goale. În urma Revoluției Franceze, războaiele, furtunile și delăsarea au pricinuit deteriorarea hambarului, care nu a fost reconstruit nici chiar după reluarea slujbelor, în 1837, când un nou preot a sosit în prezbiteriu. Străvechiul zid a continuat să servească drept piatră de hotar, separând câmpul unui fermier de umbrele pe care le aruncă asupra magnoliilor și tufelor de begonii din curtea prezbiteriului.[1]

De îndată ce am văzut zidul și pietrele împrăștiate în jur, am știut că acolo aveam să construiesc încăperea ce urma să-mi adăpostească textele. Aveam în minte imaginea clar conturată a unei biblioteci, un fel de amestec între Sala cea Lungă din Sissinghurst (în casa din Kent a Vitei Sackville-West, pe care o vizitasem în urmă cu puțin timp) și biblioteca fostului meu liceu, Colegio Nacional de Buenos Aires. Îmi doream o încăpere lambrisată cu lemn închis la culoare, cu ferestre prin care lumina să se reverse molatic și cu fotolii confortabile, precum și o cameră adiacentă, mai mică, unde să se afle biroul meu de scris și cărțile de referință. Mi-am imaginat rafturi care să

Biblioteca afiliată Colegio Nacional de Buenos Aires.

înceapă de la nivelul taliei și la ale căror etaje superioare să pot ajunge cu vârfurile degetelor, dacă îmi întindeam brațul, căci experiența m-a învățat că acele cărți ostracizate la înălțimi ce ar necesita folosirea unei scări sau în străfunduri ce l-ar obliga pe cititor să se târască pe podea primesc mult mai puțină atenție decât tovarășele de la etajele intermediare, indiferent de subiectul abordat sau de calitatea lor. Însă aceste aranjamente ideale puteau fi puse în practică doar într-o bibliotecă de trei sau patru ori mai mare decât hambarul ce nu mai era și, după cum a remarcat Stevenson cu tristețe, „aceasta este amărăciunea artei: vezi ceva ce ar putea să fie, dar sensul nu încetează să fie alterat de nonsens"[2]. De nevoie, biblioteca mea are rafturi ce încep cu puțin deasupra plintei și se termină la un fir de păr mai jos de bârnele ce segmentează tavanul.

Pe când construiau biblioteca, zidarii au descoperit că bătrânul perete conținea două ferestre ce fuseseră astupate cu multă vreme în urmă. Una dintre acestea este o ambrazură îngustă, de la adăpostul căreia este posibil ca

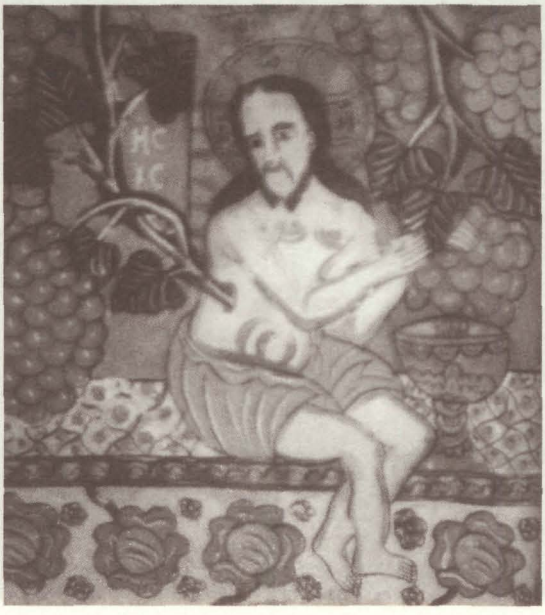

Vitraliul din Chinon, înfățișându-l pe Hristos în chip de viță-de-vie dătătoare de viață.

Biblioteca din Sala cea Lungă de la Sissinghurst. →

arcașii să-l fi apărat pe fiul lui Tristan L'Hermite împotriva țăranilor furioși, atunci când aceștia se răsculau; cealaltă este o fereastră joasă și pătrată, protejată de gratii de fier medievale, modelate, fără prea mare măiestrie, sub forma unor tulpini de plante cu frunze ofilite. De la adăpostul acestor ferestre, pe timpul zilei, pot să urmăresc găinile vecinului meu, care se reped dintr-un colț într-altul al curții, ciugulind de ici și colo, înnebunite de toate câte li se oferă, ca niște învățați dementi într-o bibliotecă; de la fereastra decupată în noul perete de vizavi pot să admir prezbiteriul însuși și cei doi salcâmi străvechi din grădina mea. Dar pe timpul nopții, când lămpile din bibliotecă sunt aprinse, lumea de afară dispare și nu mai există decât acest spațiu al cărților. Unei persoane aflate afară, în grădină, biblioteca îi poate părea, noaptea, un fel de corabie imensă, un spațiu asemănător bizarei vile chinezești pe care, în 1888, capricioasa împărătească Cixi a construit-o sub forma unei nave ancorate pe lacul din grădina palatului său de vară. Pe întuneric, când ferestrele îi sunt luminate și rafturile de cărți strălucesc, biblioteca este un spațiu închis, un univers al regulilor egocentrice, care pretind să le înlocuiască sau să le traducă pe acelea ale universului amorf de afară.

Pe timpul zilei, biblioteca este un tărâm al ordinii. Având în minte un țel precis, mă deplasez în josul și de-a lungul rafturilor marcate cu litere, în căutarea unui nume sau a unei voci, alegând cărțile în funcție de rangul și poziția ce le-au fost alocate. Structura spațiului este vizibilă: un labirint de linii drepte, care să faciliteze găsirea manuscriselor și care nu te lasă să te pierzi; o încăpere segmentată, ce urmează o secvență aparent logică a clasificărilor; o geografie supusă unui cuprins de dinainte stabilit și o ierarhie memorabilă a alfabetelor și numerelor.

Dar, pe timpul nopții, atmosfera se schimbă. Sunetele se estompează, vocea gândurilor prinde puteri. „Numai pe întuneric își ia zborul bufnița Minervei", observa Walter Benjamin, citându-l pe Hegel[3]. Timpul pare să se apropie de acel moment aflat la jumătatea distanței dintre trezie și somn, când nu întâmpini nicio problemă în a da lumii o altă formă. Am impresia că, fără voia mea, mișcările mi-au devenit furișe, că desfășor o activitate secretă. Mă transform într-un fel de fantomă. De astă dată, cărțile sunt cele a căror prezență este reală și eu, cititorul, sunt cel pe care ritualurile cabalistice ale literelor întrezărite îl cheamă și îl atrag către un anumit volum și o

Palatul-corabie de marmură al împărătesei Cixi.

anumită pagină. Noaptea, ordinea stabilită de cataloagele bibliotecilor devine o simplă convenție; umbrele îi întunecă prestigiul. Cu toate că biblioteca mea nu deține un catalog autoritativ, chiar și puterea unor aranjamente mai precare, precum acela alfabetic, în funcție de autori, sau diviziunea în secțiuni, în funcție de limbă, este diminuată. În orele târzii, eliberat de constrângerile cotidiene, neobservat, îmi las ochii și mâinile să cutreiere în voie de-a lungul șirurilor frumos ordonate, să reinstaureze haosul. Pe neașteptate, o carte mă împinge către o alta, creând alianțe ce traversează barierele culturale și temporale. Un rând pe care de-abia mi-l amintesc este răsfrânt într-un altul, din motive care, la lumina zilei, îmi rămân necunoscute. Dacă, în zorii zilei, biblioteca sugerează un ecou al unei ordini lumești stricte și rezonabil de imaginative, noaptea este momentul când biblioteca pare să se alăture cu seninătate zăpăcelii esențiale și vesele a lumii.

În secolul întâi d.Hr., în cartea sa despre războiul civil roman ce avusese loc cu o sută de ani mai devreme, Lucan îl descrie pe Cezar cutreierând printre

ruinele Troiei și observă cum fiecare peșteră și fiecare pădure pustie îi aminteau eroului său de străvechile legende homerice. „Fiecare piatră are povestea ei"[4], explică Lucan, descriind atât călătoria plină de peripeții a lui Cezar, cât și biblioteca în care mă aflu eu acum, într-un viitor îndepărtat. Între copertele lor, cărțile mele adăpostesc fiecare poveste pe care am știut-o vreodată și pe care încă mi-o amintesc, sau pe care am uitat-o, sau pe care e posibil s-o citesc într-o bună zi; ele umplu spațiul din jurul meu cu voci antice și noi. Nu încape îndoială că aceste povești există pe pagini și în timpul zilei, dar, poate din cauza asocierii nopții cu apariții fantomatice și vise pline de tâlc, prezența lor devine mai ușor perceptibilă după apusul soarelui. Plimbându-mă pe culoare, zăresc lucrările lui Voltaire și, pe întuneric, ascult fabula orientală a lui Zadig; undeva, în depărtare, *Vathek*-ul lui William Beckford culege firul poveștii și îl înmânează clovnilor lui Salman Rushdie, ascunși în spatele copertelor albastre ale *Versetelor satanice*; în secolul al doisprezecelea, un alt Orient se dezvăluie în magicul sat Zahiri, din Samarkand, care, la rândul său, predă ștafeta poveștii supraviețuitorilor triști ai lui Naguib Mahfouz, în Egiptul din ziua de azi. Cezarului lui Lucan i se spune să pășească cu grijă pe pajiștile Troiei, ca să nu calce pe fantome. Noaptea, aici, în bibliotecă, fantomele prind glas.

Cu toate acestea, nu orice cititor poate să își petreacă nopțile în bibliotecă. Michel de Montaigne, de exemplu, nu îmi împărtășea preferința lugubră. Biblioteca (el vorbea de *librairie*, nu de *bibliothèque*, din moment ce, în vertiginosul secol al șaisprezecelea, felul în care aceste două cuvinte erau utilizate tocmai începea să se modifice) se afla la etajul al treilea al turnului său, într-un vechi spațiu de depozitare. „Acolo îmi petrec cea mai mare parte a zilelor din viață și cea mai mare parte a orelor din zi; nu mă duc niciodată noaptea acolo"[5], mărturisea el. Montaigne dormea în timpul nopții, fiind convins că, pe durata zilei, trupul suferea îndeajuns de dragul minții însetate de cunoaștere. „Cărțile relevă multe plăceri acelora care știu să le aleagă, dar niciun câștig nu se obține fără efort; nu este vorba de o plăcere pură și simplă, nu într-o mai mare măsură ca altele; are insatisfacțiile sale, iar acestea sunt împovărătoare; sufletul se amuză, dar trupul, de a cărui grijă nu am uitat, este inactiv, lâncezește și se întristează."[6]

Nu și al meu. Feluritele plăceri pe care mi le oferă lecturile mele par să-mi pătrundă fiecare fibră a ființei, astfel că, atunci când mă hotărăsc, în cele din

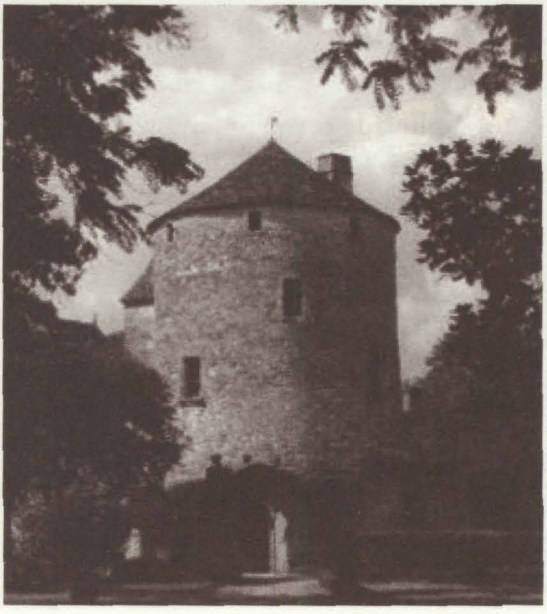

Turnul lui Montaigne.

urmă, să sting lumina în bibliotecă, port cu mine pe tărâmul somnului vocile și întâmplările din cartea pe care tocmai am închis-o. O îndelungată experiență m-a învățat că, dacă vreau să scriu despre un anumit subiect dimineața, pot să citesc despre acel subiect în noaptea de dinainte, iar în vis îmi vor apărea nu doar motivele, ci și întâmplările poveștii. Dacă citesc despre doamna Ramsay și al său *boeuf en daube* mi se face foame, ascensiunea lui Petrarca pe muntele Ventoux mă lasă fără suflare, poveștile lui Keats despre înot mă învigorează, ultimele pagini din *Kim* îmi umplu inima cu sentimentul unei prietenii drăgăstoase, întâia descriere a dulăului din Baskerville mă face să mă uit peste umăr, temător. Coleridge consideră că astfel de amintiri trezesc în sufletul cititorului o senzație mai minunată decât toate câte au existat vreodată, sentimentul sublimului, care, spune el, „se naște nu din observarea unui obiect exterior, ci din reflecțiile privitorului despre acesta; nu din impresia senzorială, ci din reflexul imaginativ".[7] Coleridge se grăbește să desconsidere „impresia senzorială"; pentru ca aceste fantasme noptatice să prindă viață, eu trebuie să permit trezirea celorlalte simțuri – trebuie să văd și să ating paginile, trebuie să aud pocnetul și fâșâitul hârtiei și pârâitul

înfricoșat al cotorului, trebuie să inspir mirosul rafturilor de lemn, parfumul stătut al legăturilor de piele, aroma acrișoară a carnețelelor mele îngălbenite. Numai așa pot să adorm.

În timpul zilei scriu, răsfoiesc, rearanjez cărțile, pun deoparte ultimele achiziții și reorganizez secțiunile, ca să creez mai mult spațiu. Nou-venitelor le dau bineț după o perioadă de inspecție. Dacă am cumpărat o carte la mâna a doua, îi las însemnele intacte, nu mă ating de urmele cititorilor care mi-au luat-o înainte, călători, ca și mine, care și-au însemnat trecerea cu notițe pe marginea textului, cu nume scrise pe cea dintâi filă, cu biletul de autobuz care marchează o anumită pagină. Fie că sunt vechi sau noi, singurul însemn de care încerc întotdeauna să-mi descotorosesc cărțile (de obicei, fără prea mare succes) este eticheta cu prețul, pe care librarii malefici o lipesc de coperta din spate. Aceste coji albe și nesuferite se desprind cu dificultate, lăsând în urmă răni purulente și dâre de mâzgă ce atrag praful și mizeria secolelor, făcându-mă să-mi doresc ca inventatorul acestor abțibilduri să-și ducă existența într-un infern lipicios.

În timpul nopții stau și citesc și privesc șirurile de cărți, care încă mă tentează să fac legături între vecine, să inventez istorii comune, să asociez un fragment care-mi vine în minte cu un altul. Odată, Virginia Woolf a încercat să distingă între omul căruia îi place să învețe și omul căruia îi place să citească, iar concluzia la care a ajuns a fost că „nu există absolut nicio legătură între cei doi". „Omul învățat", scria ea,

> e un sedentar, un entuziast singuratic, ce scotocește printre cărți pentru a descoperi un grăunte de adevăr, la care ține cu tot dinadinsul. Dacă îl cucerește pasiunea pentru lectură, agoniseala îi scapătă și îi dispare printre degete. Cititorul, pe de altă parte, trebuie să-și țină în frâu dorința de a învăța chiar de la început; dacă ajunge să dobândească și cunoștințe care îl ajută, e foarte bine, dar, dacă urmărește să le capete, să citească sistematic, să ajungă specialist sau autoritate în materie, atunci e foarte probabil să omoare ceea ce ni se pare potrivit să numim pasiunea mai omenească pentru lectura pur dezinteresată.[8]

Ziua, concentrarea și sistemul mă atrag; noaptea, citesc cu o ușurință ce se învecinează cu nonșalanța.

Fie că este zi sau noapte, biblioteca mea rămâne un spațiu intim, neasemănându-se mai deloc cu bibliotecile publice, mari sau mici, sau cu fantomatica bibliotecă electronică a cărei universalitate *eu încă o privesc cu un scepticism moderat*. Segmentarea și cutumele celor trei tipuri de biblioteci sunt diferite, în feluri diferite, chiar dacă ceea ce le apropie este dorința explicită de a permite armonizarea cunoașterii și imaginației noastre, de a grupa și de a parcela informațiile, de a strânge la un loc experiențele mijlocite de asimilare a lumii și de a exclude experiențele multor altor cititori, din motive ce au de-a face cu frugalitatea, ignoranța, neputința sau teama.

Într-atât de constante și de influente sunt aceste tentative aparent contradictorii de a exclude și de a include, încât (în lumea occidentală, cel puțin) lor le-au fost asociate două embleme literare distincte, două monumente care, s-ar putea spune, reprezintă tot ceea ce suntem noi. Primul dintre acestea, înălțat pentru a atinge proniile de neatins, a luat ființă din dorința noastră de a cuceri spațiul, o dorință ce a fost pedepsită prin diversificarea limbilor și, chiar și în prezent, prin barierele lingvistice pe care ea le înalță, zi de zi, în calea încercărilor noastre de a ne cunoaște unii pe alții. Cel de-al doilea, construit pentru a adăposti manuscrise din cele patru zări, încercări ale acestor limbi de a înregistra evenimentele, a răsărit din dorința noastră de a înfrânge timpul și a sfârșit într-un incendiu legendar, ce a mistuit până și prezentul. Din punct de vedere spațial și temporal, Turnul Babel și, respectiv, Biblioteca din Alexandria sunt simbolurile gemene ale acestor ambiții. În umbra lor, micuța mea bibliotecă este un memento al ambelor năzuințe imposibile – dorința de a cuprinde toate limbile din Babel și aspirația de a deține toate manuscrisele din Alexandria.

Povestea Turnului Babel este spusă în cel de-al unsprezecelea capitol al Genezei. După Potop, popoarele lumii au pornit spre est, către tărâmul Shi'nar, iar aici au decis să construiască o cetate și un turn care să se înalțe până la ceruri. „Și Domnul S-a coborât să vadă cetatea și turnul pe care-l zideau fiii oamenilor. Și Domnul a zis: «Iată, ei sunt un singur popor și toți au aceeași limbă; și iată de ce s-au apucat; acum nimic nu i-ar împiedica să facă tot ce și-au pus în gând. Hai să Ne coborâm și să le încurcăm acolo limba, ca să nu-și mai înțeleagă vorba unii altora.»"[9] Legenda spune că Dumnezeu ar fi inventat multiplicitatea limbilor ca să ne împiedice de la a lucra împreună, astfel

încât să nu punem prea mare preț pe puterile noastre. Conform consiliului Sanhedrinului (un consiliu format din bătrânii iudeilor, înființat în Ierusalim în secolul întâi), locul unde se înălța cândva turnul nu și-a pierdut niciodată această proprietate aparte și, chiar și în ziua de azi, oricine trece pe acolo uită tot ce-a știut vreodată.[10] Cu mulți ani în urmă, mi-a fost arătată o movilită de moloz, în afara zidurilor Babilonului, și mi s-a spus că asta era tot ce rămăsese din ceea ce fusese odată Babel.

Biblioteca din Alexandria a fost un centru educațional înființat de regii ptolemeici în secolul al treilea î.Hr., un loc unde învățăturile lui Aristotel să poată fi studiate mai bine. Conform geografului grec Strabon[11], care scria în secolul întâi î.Hr., este posibil ca biblioteca să fi adăpostit lucrările originale ale filosofului, pe care acesta i le lăsase unuia dintre discipolii săi, Theophrast, care, la rândul său, le-a lăsat altuia, lui Neleu din Scepsis, care, în cele din urmă, s-ar fi implicat în construirea bibliotecii. Până la înființarea Bibliotecii din Alexandria, bibliotecile lumii antice erau fie colecții private, compuse din manuscrisele unei singure persoane, fie depozite guvernamentale, unde manuscrisele juridice și literare erau păstrate în scopuri consultative. Impulsul de a constitui aceste biblioteci timpurii era generat nu într-atât de curiozitate, cât mai ales de dorința de a păstra textele, și nu izvora din aspirația către cunoaștere, ci, mai degrabă, din nevoia de a consulta niște manuscrise precise. Biblioteca din Alexandria a reprezentat produsul unei noi viziuni, ale cărui ambiție și sferă de influență le depășeau cu mult pe cele ale bibliotecilor de la vremea aceea. Regii atalizi ai Pergamonului, în nord-vestul Asiei Mici, au încercat să concureze cu Alexandria și au construit o bibliotecă proprie, dar aceasta nu a căpătat niciodată grandoarea celei din Alexandria. Pentru a-i împiedica pe rivalii lor să creeze manuscrise pentru această bibliotecă, regii ptolemeici au interzis exportul papirusului, iar reacția bibliotecarilor din Pergamon s-a concretizat în inventarea unui nou material pe care se putea scrie, căruia i-au dat numele orașului: *pergamenon* sau pergament.[12]

În secolul al doilea î.Hr., un document straniu și, poate, apocrif, *Letter of Aristeas* (*Scrisoarea lui Aristeas*), relatează o poveste despre întemeierea Bibliotecii din Alexandria, care poate fi considerată emblematică pentru visul colosal al acesteia. Dorindu-și să alcătuiască o bibliotecă universală (spune

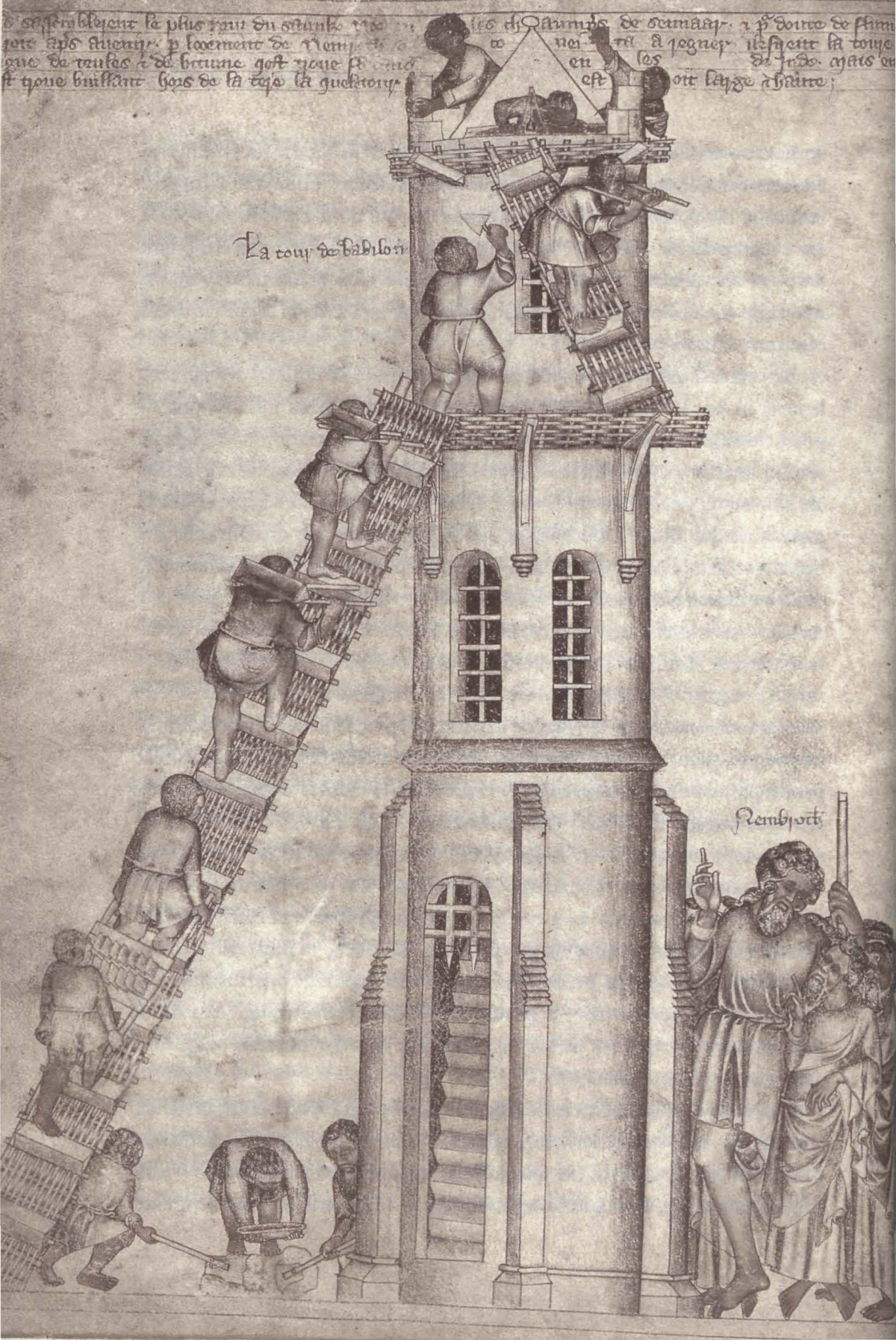
La tour de babilon
Nembroth

← Turnul din Babel, imagine redată într-un manuscris englezesc ilustrat al Cărții Genezei, în jurul anului 1390.

scrisoarea), regele Ptolemeu I le-a scris „tuturor suzeranilor și guvernatorilor de pe fața pământului", implorându-i să-i trimită orice carte, de orice autor: „Poeți și scriitori de proză, retoreticieni și sofiști, doctori și vraci, istorici și toți ceilalți." Învățații regelui calculaseră că aveau să aibă nevoie de cinci sute de mii de suluri, dacă voiau să colecteze în Alexandria „toate cărțile, de la toate popoarele lumii".[13] (Odată cu trecerea timpului, magnitudinea ambițiilor noastre sporește; în 1988, numai Biblioteca Congresului din Washington primea, anual, acest număr de cărți, din care nu reținea decât vreo patru sute de mii, din motive de economie a spațiului.)[14] În ziua de azi, Biblioteca din Alexandria a fost reconstruită de guvernul egiptean, în urma organizării competiției de design câștigate de studioul norvegian de arhitectură Snøhetta. Noua Bibliotecă din Alexandria, al cărei cost s-a ridicat la 220 de milioane de dolari, având o înălțime de treizeci și doi de metri și o circumferință de 160 de metri, dispunând de rafturi care să poată susține peste opt milioane de volume, va găzdui, în încăperile-i spațioase, și materiale audiovizuale sau colecții virtuale.[15]

Turnul Babel a existat (atâta vreme cât a existat) ca dovadă a credinței noastre în unitatea universului. Conform legendei, Turnul Babel își arunca umbra tot mai prelungă asupra unei lumi în care oamenii nu mai cunoșteau bariere lingvistice și aveau convingerea că cerurile le aparțineau în aceeași măsură ca și pământul. Biblioteca din Alexandria (înălțându-se, poate, pe un fundament ceva mai solid decât acela al Turnului Babel) a fost construită pentru a dovedi contrariul, anume că universul era caracterizat de o varietate uluitoare, iar această varietate era ordonată conform unor reguli tainice. Turnul reprezenta răsfrângerea credinței noastre intuitive într-o divinitate unică, nesfârșită și monolingvă, ale cărei cuvinte puteau fi rostite de toți pământenii și îndreptate către cer; biblioteca era un simbol al credinței conform căreia fiecare dintre cărțile alcătuite din aceste cuvinte constituia propriul cosmos complex, fiecare punând preț pe singularitatea sa și voind a se adresa întregii creații. Turnul Babel s-a prăbușit pe când istoria poveștilor nici nu începuse

Noua Bibliotecă din Alexandria, a cărei piatră de temelie a fost pusă în 1988.

bine; Biblioteca din Alexandria s-a înălțat pe când poveștile începuseră a lua forma cărților și se străduiau să găsească acea sintaxă ce avea să acorde fiecărui cuvânt, fiecărei tablete și fiecărui sul de pergament un loc dătător de inspirație și necesar. Indistinctă, maiestuoasă, veșnic prezentă, arhitectura tacită a respectivei Biblioteci infinite continuă să bântuie visurile ce-și propun să alcătuiască ordinea universală. Nu există nimic care să se poată compara cu aceasta, deși alte biblioteci (inclusiv cea virtuală) au încercat să se ridice la nivelul ambiției sale uluitoare. Ea este unică în istoria omenirii, fiind singurul loc care, având drept scop declarat stocarea tuturor manuscriselor ce existaseră și aveau să existe, ar fi putut să prevadă și să conțină cronica propriei distrugeri și renașteri.

Segmentată în arii tematice, conform categoriilor concepute de bibliotecari, Biblioteca din Alexandria a devenit o multitudine de biblioteci, fiecare dintre acestea concentrându-se asupra unui aspect al varietății lumii. Acesta (așa se lăudau alexandrienii) era un spațiu unde amintirile rămâneau vii, unde

fiecare cuvânt scris își găsea locul său, unde fiecare cititor își stabilea propriul itinerar, urmând, pas cu pas, cărțile ale căror coperte era posibil să fie deschise pentru întâia oară, un spațiu unde universul însuși se privea în oglinda-i de cuvinte. O altă măsură pe care regele Ptolemeu a luat-o pentru a-și atinge scopul a fost aceea de a porunci ca orice carte ce sosea în portul Alexandriei să fie confiscată și copiată, cu promisiunea solemnă că originalul avea să fie restituit proprietarului (la fel ca multe alte promisiuni regești solemne, nici aceasta nu a fost respectată întotdeauna și, adeseori, proprietarului îi era returnată copia). Din cauza măsurii despotice, cărțile din bibliotecă au ajuns să fie cunoscute sub numele de „colecția corăbiilor".[16]

Cel dintâi care amintește biblioteca este Herodas, un poet din Kos sau Milet, care a trăit în cea de-a doua jumătate a secolului al treilea î.Hr. și care, într-unul din textele sale, vorbește de o clădire cunoscută sub numele de Museion sau Casa Muzelor, despre care se crede că ar fi găzduit faimoasa bibliotecă. Într-o manieră bizară, apelând la un joc halucinant de cutii chinezești, Herodas investește Regatul Egiptului cu natura atotcuprinzătoare a unei biblioteci universale, astfel încât Egiptul include muzeul, care, la rândul său, include totul:

> Iar [Egiptul] se aseamănă cu templul Afroditei:
> Tot ce există și tot ce este posibil
> Se găsește în Egipt: bani, jocuri, putere, cerul albastru,
> Faimă, spectacole, filosofi, aur, tineri și fecioare,
> Templul zeilor înfrățiți, regele binevoitor,
> Muzeul, vin și orice altceva v-ați mai putea imagina.[17]

Din păcate, în ciuda unor astfel de referințe trecătoare, adevărul este că nu știm cum arăta Biblioteca din Alexandria. Turnului Babel îi putem asocia o imagine inspirată, probabil, de minaretul spiralat al unei moschei din secolul al nouălea, Abu Dulaf din Samarra, și reconstituită în zeci de tablouri, mai ales de către artiștii neerlandezi din secolul al șaisprezecelea, precum Bruegel: o construcție neterminată, amintind de cochilia unui melc, năpădită de muncitori harnici. Nu avem nicio imagine familiară, oricât de fantastică, a Bibliotecii din Alexandria.

Cărturarul italian Luciano Canfora a studiat toate sursele disponibile și a concluzionat că biblioteca însăși trebuie să fi fost o sală sau o încăpere de trecere foarte lungă și înaltă din muzeu. De-a lungul pereților se aflau nenumărate *bibliothekai*, un termen care, la început, era folosit pentru a se referi nu la bibliotecă, ci la rafturile sau la nișele în care erau păstrate sulurile de pergament. Deasupra rafturilor se zărea o inscripție: „Locul unde sufletul își va găsi leacul." De cealaltă parte a zidurilor cu *bibliothekai* se aflau camere pe care învățații le foloseau, probabil, ca încăperi de locuit sau locuri de întâlnire. Mai era și o cameră ce juca rol de sală de mese.

Muzeul se înălța în cartierul regal, în apropierea mării, și asigura cazare și masă cărturarilor invitați la Curtea regelui Ptolemeu. Conform istoricului sicilian Diodorus Siculus, ce scria în secolul întâi î.Hr., Alexandria se putea lăuda cu o a doua bibliotecă, așa-zisa bibliotecă-fiică, utilizată de cărturarii neafiliați la muzeu. Aceasta era amplasată în cartierul de sud-vest al Alexandriei, în apropierea templului lui Serapis, și conținea copiile tuturor manuscriselor din muzeu.

Este frustrant că nu știm cum arăta Biblioteca din Alexandria. Făcând dovada unui hybris ușor de înțeles, fiecare dintre cronicarii acesteia (cei ale căror mărturisiri ne-au parvenit) pare să nu fi considerat că descrierea clădirii ar fi folosit cuiva. Geograful grec Strabon, un contemporan al lui Diodorus, a descris în detaliu orașul Alexandria, dar, în mod misterios, a omis să menționeze biblioteca. „Unul dintre palatele cu adevărat regești este și muzeul; acesta are un loc de plimbare, un pavilion și o locuință vastă, în care se află sisitiile filologilor, membri ai muzeului"[18], este tot ceea ce ne spune el. „De ce ar mai fi nevoie să vorbesc despre ea, din moment ce amintirea sa dăinuie în mințile oamenilor?" scria Atheneus din Naucratis, la numai un secol și jumătate după distrugerea clădirii. Biblioteca din Alexandria, ce se voia a fi un depozitar al amintirilor oamenilor, nu a fost capabilă să păstreze propria amintire. Tot ce știm despre ea, tot ce a mai rămas din vastitatea sa, din tablete și suluri, sunt feluritele sale *raisons d'être*.

Un motiv puternic a fost dorința egiptenilor de a atinge nemurirea. Dacă o imagine a cosmosului putea fi asamblată și păstrată la adăpostul unui singur acoperiș (după cum pare să fi crezut regele Ptolemeu), fiecare detaliu al acelei imagini – un grăunte de nisip, o picătură de apă, suveranul însuși – avea

să își afle un loc acolo, avea să fie tradus în cuvinte de un poet, de un povestitor, de un istoric, avea să dăinuie veșnic sau, cel puțin, pentru atâta vreme cât aveau să existe cititori care să deschidă, într-o bună zi, cartea potrivită. Un vers dintr-o poezie, o frază dintr-o fabulă, un cuvânt dintr-un eseu, oricare dintre acestea îmi pot justifica existența; în momentul când ele vor fi ieșit la lumină, eu îmi voi fi aflat nemurirea. Eroii lui Virgiliu, ai lui Herman Melville, ai lui Joseph Conrad, eroii din mai toată literatura epică îmbrățișează această convingere alexandriană. În ce-i privește, lumea (la fel ca biblioteca) este alcătuită din nenumărate povești, care, urmând labirinturi încâlcite, îi conduc către un moment revelator numai al lor – chiar dacă, în acel moment, revelația însăși le este refuzată, după cum constată pelerinul lui Kafka, stând în afara Porților Legii (ciudat de asemănătoare cu porțile unei biblioteci) și aflând, în clipa morții sale, că „[a]ici nu mai putea nimeni altcineva să primească îngăduința de intrare, căci această intrare era hotărâtă numai pentru tine."[19] Cititorilor, asemenea eroilor epici, nu li se garantează o epifanie.

În vremurile noastre, când visurile epice au pierit – și au fost înlocuite de visuri ale prădăciunii –, iluzia nemuririi este creată de tehnologie. Web-ul, aducând cu sine promisiunea unei voci și a unui spațiu pentru noi toți, este echivalentul unei *mare incognitum*, acea mare neștiută ce-i ademenea pe călătorii din Antichitate cu tentația descoperirii. Imateriale precum apa, prea vaste pentru a putea fi cuprinse de mintea omenească, calitățile fantastice ale Web-ul ne permit să confundăm ceea ce nu putem poseda cu eternitatea. La fel ca marea, Web-ul este volatil: 70 la sută din comunicațiile ce au loc în acest mediu rezistă mai puțin de patru luni. Virtutea sa (virtualitatea sa) aduce cu sine permanența prezentului – ceea ce, pentru cărturarii medievali, era una din definițiile infernului.[20] Prin contrast, Alexandria și cărturarii de aici nu s-au înșelat niciodată cu privire la adevărata natură a trecutului; ei știau că acesta este izvorul unui prezent aflat într-o continuă frământare, în cadrul căruia cititorii noi își aplecau atenția asupra cărților vechi, care, astfel, deveneau noi. Fiecare cititor încearcă să asigure o fărâmă de nemurire unei anumite cărți. Din acest punct de vedere, cititul este un ritual al renașterii.

Însă menirea Bibliotecii din Alexandria nu era doar aceea de a imortaliza. Scopul ei era de a acumula tot ceea ce existase și putea fi acumulat, iar aceste acumulări aveau să fie digerate de alte acumulări, creând o cale nesfârșită de

lecturi și glose, care, la rândul său, avea să producă noi glose și noi lecturi. Avea să fie un atelier al cititorilor, nu doar un loc unde cărțile erau păstrate întru veșnicie. Pentru a se asigura că așa aveau să stea lucrurile, regii ptolemeici i-au invitat pe cei mai cunoscuți cărturari din numeroase țări – precum Euclid sau Arhimede – să se mute în Alexandria, asigurându-le o rentă generoasă și cerându-le, în schimb, doar să se folosească de comorile bibliotecii.[21] Astfel, fiecare dintre acești cititori specializați se familiariza cu un număr însemnat de texte, citind și rezumând ceea ce citise, producând compendii critice pentru generațiile viitoare, care, la rândul lor, aveau să rezume respectivele compendii. Într-o satiră scrisă în secolul al treilea î.Hr., Timon din Phlius îi descrie pe acești cărturari drept *charakitai*, „scribi", spunând că „în ținuturile dens populate ale Egiptului, mulți *charakitai* bine hrăniți mâzgălesc pe papirus și se ciorovăiesc fără încetare în colivia Muzelor".[22]

În secolul al doilea, ca urmare a rezumărilor și colaționărilor ce aveau loc în Alexandria, s-a hotărât că lectura avea să se desfășoare conform unei reguli epistemologice ferm stabilite, conform căreia „cel mai recent text le înlocuiește pe toate cele de dinaintea sa, din moment ce se presupune că le-ar conține".[23] Mai aproape de timpurile noastre, Stéphane Mallarmé urmărește această exegeză și sugerează că „lumea își va afla sfârșitul între paginile unei cărți frumoase"[24], vrând să spună că avea să-și afle sfârșitul într-o singură carte, în orice carte, care avea să constituie o distilare și o înglobare a lumii și care trebuia să cuprindă toate celelalte cărți. Această metodă avansează prin prevestirea anumitor cărți, la fel cum *Odiseea* prevestește aventurile lui Holden Caulfield, iar povestea lui Dido o prevestește pe aceea a doamnei Bovary, sau prin răsfrângerea lor, la fel cum saga lui Faulkner cuprinde destinele celor din Casa lui Atreus, iar peregrinările lui Jan Morris acordă un omagiu călătoriilor lui Ibn Khaldun.

Intuiția lecturilor asociative le-a permis bibliotecarilor din Alexandria să alcătuiască genealogii literare complexe și, mai târziu, cititorii au avut posibilitatea să recunoască, în cele mai neînsemnate detalii ale vieții unui erou (*Tristram Shandy* sau *The Confessions of Zeno [Confesiunile lui Zeno]*) sau în cele mai fantastice coșmaruri (imaginate de Sadegh Hedayat sau Julio Cortázar), o descriere a întregului univers, precum și a propriilor triumfuri sau nenorociri. Pe oricare dintre paginile oricăreia dintre cărțile mele se poate

așterne o descriere perfectă a experienței mele lumești tainice. După cum este posibil să fi descoperit și bibliotecarii din Alexandria, fiecare moment literar le implică, în mod obligatoriu, pe toate celelalte.

Dar, mai presus de orice altceva, Biblioteca din Alexandria a fost un spațiu al memoriei, al unei memorii eminamente imperfecte. „Ceea ce memoria are în comun cu arta", scria Joseph Brodsky în 1985,

> este apetitul pentru selecție, gustul pentru detaliu. Oricât de laudativă ar putea părea această observație cu privire la artă (mai ales la arta prozei), ea poate fi considerată o insultă la adresa memoriei. Cu toate acestea, insulta este bine-meritată. Memoria stochează detalii precise, nicidecum întregul tablou; dacă vreți, nu ilumineză întregul spectacol. Convingerea că, într-un fel sau altul, ne amintim absolut totul, însăși convingerea care permite perpetuarea speciei, este lipsită de fundament. Mai presus de orice, memoria se aseamănă cu o bibliotecă ale cărei cărți nu sunt aranjate în ordine alfabetică și care nu deține lucrările colectate ale nimănui.[25]

Acordând respectul cuvenit țelului îndepărtat al Bibliotecii din Alexandria, toate bibliotecile ce i s-au succedat, oricât de ambițioase ar fi fost, au recunoscut caracterul fragmentar al acestei funcții mnemonice. Existența oricărei biblioteci, chiar și a bibliotecii mele, permite cititorilor să întrevadă adevăratul sens al meșteșugului lor, un meșteșug ce luptă împotriva stringențelor timpului, aducând fragmente ale trecutului în prezent. Le oferă posibilitatea de a arunca o privire, oricât de tainică sau de îndepărtată, în mințile altor ființe umane și le permite să capete o oarecare cunoaștere a propriei condiții, oferindu-le, spre citire, poveștile colectate aici. Mai presus de orice, le comunică cititorilor faptul că meșteșugul lor constă în puterea de a-și aminti, în mod activ, la îndemnul paginii, momente aparte ale experienței umane. Aceasta a fost remarcabila activitate născocită de Biblioteca din Alexandria. Prin urmare, atunci când, secole mai târziu, s-a sugerat construirea unui monument în onoarea victimelor Holocaustului din Germania, cea mai inteligentă propunere (din păcate, nu i s-a dat curs) a fost aceea de a construi o bibliotecă.[26]

Cu toate acestea, ținând cont de faptul că era un spațiu public, Biblioteca din Alexandria constituia un paradox, o clădire destinată unui meșteșug

esențialmente solitar (cititul), care, de atunci încolo, avea să se desfășoare în comun. Sub acoperișul bibliotecii, cărturarii împărtășeau iluzia libertății, convinși fiind că întregul tărâm al lecturii le stătea la dispoziție. De fapt, alegerile lor erau cenzurate de mai mulți factori: de colecția (închisă sau deschisă) în care se afla cartea, de acea secțiune a bibliotecii în care fusese repartizată, de noțiuni privilegiate, precum camere rezervate sau colecții speciale, de generațiile de bibliotecari ale căror simț etic și gusturi creaseră colecția, de instrucțiunile oficiale, bazate pe ceea ce societatea ptolemeică considera a fi „potrivit" sau „valoros", de regulile birocratice, ale căror motivații se pierdeau în catacombele timpului, de considerații referitoare la buget și spațiu și disponibilitate.

Bineînțeles că regii ptolemeici și bibliotecarii lor erau conștienți de faptul că memoria însemna putere. În *Egyptiaca*, o carte de călătorii semificțională, Hecateus din Abdera susținea că viața culturală a Greciei își datora existența Egiptului, a cărui cultură era mult mai veche și, din punct de vedere moral, superioară.[27] Dar astfel de afirmații trebuiau dovedite, astfel că bibliotecarii din Alexandria, îndatoritori, au pus bazele unei vaste colecții de lucrări grecești, pentru a confirma statutul inferior pe care aceștia îl aveau față de autoritatea egipteană. Însă nu era vorba numai de lucrări grecești; bibliotecarii sperau ca o colecție de cărți provenite din diverse colțuri ale lumii să le faciliteze cititorilor cunoașterea rădăcinilor și ramurilor întrețesute ale culturii umane, care (după cum avea să declare Simone Weil, mult mai târziu) poate fi definită drept „formarea atenției".[28] În acest scop, ei și-au impus să fie atenți la lumea ce se întindea dincolo de granițe, colectând și interpretând informațiile, ordonând și catalogând tot felul de cărți, căutând să asocieze felurite texte și, prin asociere, să transforme gândirea.

Găzduind cât mai multe cărți sub același acoperiș, bibliotecarii din Alexandria încercau, de asemenea, să le protejeze de riscul distrugerii care le-ar fi amenințat dacă ar fi fost lăsate pe mâinile unor oameni despre care se credea că nu ar fi fost tot la fel de grijulii (acesta este argumentul pe care îl adoptă, astăzi, numeroase muzee și biblioteci din Occident). Prin urmare, pe lângă faptul că era o emblemă a puterii omului de a acționa prin mijlocirea gândirii, biblioteca a devenit un monument menit să înfrângă moartea, care, după cum ne spun poeții, pune capăt memoriei.

Cu toate acestea, în ciuda preocupării regilor și bibliotecarilor, Biblioteca din Alexandria a dispărut. După cum nu știm aproape nimic despre forma pe care o avea atunci când a fost înălțată, nu știm nimic sigur despre dispariția ei, fie că aceasta a fost bruscă sau treptată. Conform lui Plutarh, pe durata ședерii lui Cezar în Alexandria, în anul 47 î.Hr., un incendiu s-a propagat dinspre Arsenal și „a pus capăt măreței biblioteci", însă relatarea sa este deficitară. Alți istorici (Dio Cassius și Orosius, ale căror informații erau preluate de la Livius și din lucrarea lui Cezar *De bello alexandrino*) au sugerat că incendiul lui Cezar nu ar fi distrus biblioteca însăși, ci vreo patruzeci de mii de volume depozitate în apropiere de Arsenal, unde așteptau, probabil, să fie trimise către Roma. La aproape șapte secole după această întâmplare, ni s-a oferit o altă explicație posibilă. Conform unei cronici creștine discreditate, în momentul de față, a cărei sursă de inspirație a fost *Ta'rikh al-Hukuma* sau *Chronicle of Wise Men* (*Cronica înțelepților*) a lui Ibn al-Kifti, vina pentru distrugere îi aparține generalului musulman Amr ibn al-As, despre care se spune că, atunci când a pătruns în Alexandria, în 642 d.Hr., i-ar fi ordonat califului Omar I să dea foc manuscriselor din bibliotecă. Naratorul creștin ne informează că respectivele cărți au fost aruncate în focurile ce încălzeau băile publice; numai lucrările lui Aristotel au fost cruțate.[29]

Din punct de vedere istoric, privind lucrurile la rece, felul în care a sfârșit biblioteca ne este tot la fel de necunoscut precum aspectul său exterior; din punct de vedere istoric, Turnul, dacă a existat, nu a fost altceva decât o investiție imobiliară eșuată, deși ambițioasă. Însă noaptea, când dăm frâu liber imaginației, statornicia mitică a ambelor clădiri este de nezdruncinat. Putem să admirăm felul în care Turnul mitic se înalță ostentativ și demonstrează că, dacă îți dorești să atingi imposibilul, merită să riști orice, chiar dacă rezultatele sunt devastatoare; putem să observăm cum se ridică, treptat, spre ceruri, fructul unei societăți unanime, penetrante, numeroase; putem fi martori ai sfârșitului său, concretizat în dispersia indivizilor, fiecare dintre aceștia rămânând izolat în propriul cerc lingvistic. Putem să cutreierăm printre rafturile încărcate ale Bibliotecii din Alexandria, unde se află adunate imaginația și cunoașterea; dispariția acesteia ne face să înțelegem că tot ceea ce strângem se va pierde, dar și că ceea ce am pierdut poate fi, în mare parte, recuperat; splendida-i ambiție ne învață că, grație alchimiei cuvintelor, experiența unui

om poate deveni experiența tuturor, iar acea experiență, distilată, din nou, în cuvinte, poate servi scopului tainic și singular al fiecărui cititor.

Biblioteca din Alexandria, nelipsită din memoriile călătorilor și din cronicile istoricilor, reinventată în povești și fabule, a ajuns să întrupeze enigma identității umane, repetând, raft după raft, aceeași întrebare: „Cine sunt eu?" În romanul din 1935 al lui Elias Canetti, *Die Blendung (Auto da Fé)*, Peter Kien, cărturarul care, la sfârșit, își dă foc sieși și cărților sale, simțind că lumea din afară a devenit insuportabil de intruzivă, reprezintă încarnarea fiecărui moștenitor al bibliotecii, un cititor a cărui ființă este prinsă în mreaja cărților pe care le posedă și care, asemenea străvechilor cărturari alexandrieni, trebuie să se transforme în praf și pulbere și să se piardă în negura nopții atunci când biblioteca nu mai este. Praf și pulbere, observa poetul Francisco de Quevedo, la începutul secolului al șaptesprezecelea. Dar, manifestând aceeași încredere în supraviețuirea spiritului precum însăși Biblioteca din Alexandria, a adăugat: „Praf și pulbere să fie, dar din praf și pulbere să se nască dragostea."[30]

ORDONAREA BIBLIOTECII

„– Ei, dar, ia spuneți-mi, dumneavoastră cum vă rânduiți documentele?

– În parte, în fișiere...

– A, fișierele nu fac doi bani. Eu am încercat cu clasoare, dar în ele se încurcă totul: niciodată nu știu dacă o hârtie e pusă la A sau la Z."

GEORGE ELIOT, *Middlemarch*

Stau noaptea în bibliotecă și privesc, la lumina lămpilor, implacabilul plancton de praf ce se desprinde de pe pagini și de pe pielea mea, care, oră de oră, își leapădă veșmintele uscate, încercând, zadarnic, să înfrângă timpul. Îmi place să îmi imaginez că, în prima zi de după ce voi fi murit, biblioteca și cu mine ne vom fărâmița împreună, astfel încât să fiu alături de cărțile mele chiar și după ce nu voi mai fi.

Adevărul este că nu îmi amintesc de vreo perioadă în care să nu fi trăit înconjurat de cărțile mele. Pe la șapte sau opt ani încropisem, la mine în cameră, o Alexandrie în miniatură, alcătuită din aproximativ o sută de volume de formate diferite, ce abordau diverse subiecte. De dragul varietății, le tot schimbam poziția. De exemplu, mă hotăram să le aranjez după mărime, astfel încât fiecare raft să conțină numai cărți de aceeași înălțime. Mult mai târziu, am descoperit existența unui ilustru predecesor, Samuel Pepys, care, în secolul al șaptesprezecelea, construia platforme micuțe pentru volumele sale mai scunde și, astfel, reușea să își alinieze cărțile de-a lungul aceleiași linii orizontale perfecte.[1] Am început prin a pune pe raftul cel mai de jos volumele mari, cu poze: ediția germană a *Die Welt, in der wir leben*, care conținea ilustrații detaliate ale lumii subacvatice și ale vietăților ce trăiau la adăpostul tufelor tomnatice (chiar și în ziua de azi îmi amintesc perfect peștii iridescenți și insectele monstruoase), o colecție de povestiri despre pisici (încă îmi mai amintesc versurile „Numele pisicilor și chipurile pisicilor / Apar adeseori în locuri publice"), cele câteva titluri ale scriitorului Constancio C. Vigil (autor argentinian de povești pentru copii, care, în secret, colecționa literatură pornografică), o carte de povești și poeme de Margaret Wise Brown (aceasta conținea o poveste înfricoșătoare despre un băiat care este abandonat, rând

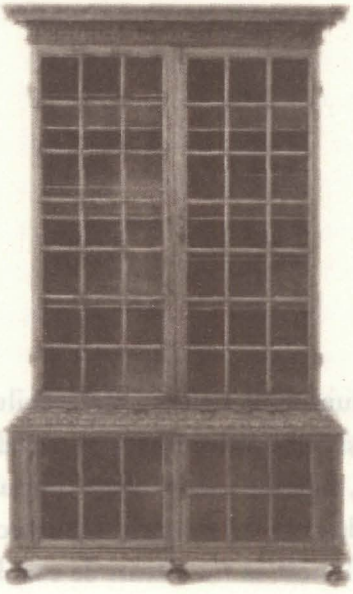

Unul dintre corpurile de bibliotecă ce găzduiesc colecția lui Pepys, în Biblioteca Bodleiană.

pe rând, de regatele animal, vegetal și mineral), precum și o nepreţuită ediție veche a *Struwwelpeter* de Heinrich Hoffmann, în interiorul căreia, atunci când o răsfoiam, aveam grijă să evit poza ce-l înfățișa pe un croitor tăindu-i degetele unui băiat, cu o pereche uriașă de foarfeci. Urmau cărțile cu forme stranii: volume solitare de povești populare, câteva cărți pop-up cu animale, un atlas zdrențuit, pe care-l studiam cu atenție, încercând să dau de urma oamenilor microscopici din orașele micuțe ce împânzeau continentele. Pe un raft separat erau grupate așa-zisele cărți de „dimensiuni normale": clasicii Rainbow ai lui Mary Lamberton Becker, aventurile cu piraţi ale lui Emilio Salgari, cele două volume ale *Childhood of Famous Painters* (*Copilăriile pictorilor celebri*), seria Bomba de Roy Rockwood, basmele complete ale Fraților Grimm și ale lui Andersen, romanele pentru copii ale minunatului autor brazilian Monteiro Lobato, groaznic de sentimentala *Cuore* a lui Edmundo de Amicis, plină de copii bravi și chinuiți. Un raft întreg era dedicat numeroaselor volume cu coperte gofrate, roșu cu albastru, ale unei enciclopedii spaniole, *El Tesoro de la juventud*. Seria Golden Books, alcătuită din cărți ceva mai mici, ocupa un raft inferior. Beatrix

Potter și o colecție germană de povești culese din *1001 de nopți* formau secțiunea miniaturală, cea din urmă.

Dar, uneori, această ordine nu mă satisfăcea și, atunci, îmi reorganizam cărțile după subiect: basmele pe un raft, poveștile cu aventuri pe un altul, volumele de știință și de călătorii pe un al treilea, poeziile pe un al patrulea, biografiile pe al cincilea. Iar alteori, numai de dragul schimbării, îmi grupam cărțile după limbă sau după culoare sau în funcție de gradul meu de atașament față de ele. În secolul întâi d.Hr., Plinius cel Tânăr descria frumusețile casei sale de la țară, printre acestea numărându-se o cameră însorită, unde „[î]ntr-unul din pereți este amenajat un dulap-bibliotecă cu cărți de studiu, nu de lectură".[2] Câteodată mă gândesc cum ar fi să am o bibliotecă alcătuită numai din volumele pe care le-am citit cel mai des.

În cadrul grupurilor, s-ar forma alte grupuri. După cum am înțeles atunci, dar nu am fost în stare să articulez decât mult mai târziu, ordinea naște ordine. Odată ce o categorie a fost stabilită, ea sugerează sau impune alte categorii, astfel încât nicio metodă de catalogare, fie ea creată pe raft sau pe hârtie, nu este de sine stătătoare. Dacă mă hotărăsc asupra unui număr de subiecte, fiecare dintre aceste subiecte va necesita o nouă clasificare, în cadrul clasificării deja existente. La un moment dat, tot ordonând, oboseala, plictiseala sau frustrarea mă vor determina să pun capăt acestei progresii geometrice. Dar posibilitatea de a continua va fi mereu actuală. Într-o bibliotecă nu există categorii finale.

Spre deosebire de o bibliotecă publică, o bibliotecă privată prezintă avantajul de a permite o clasificare excentrică și extrem de personală. Scriitorul invalid Valéry Larbaud obișnuia să își lege cărțile în coperte de diverse culori, în funcție de limba în care erau scrise: romanele englezești în albastru, cele spaniole în roșu etc. „Camera în care zăcea la pat arăta ca un curcubeu", spunea unul dintre admiratorii acestuia, „care le oferea ochilor și memoriei lui surprize și plăceri așteptate."[3] Romancierul Georges Perec a enumerat odată o duzină de modalități de a clasifica o bibliotecă, „niciuna nefiind satisfăcătoare de una singură".[4] Cu inima îndoită, el a sugerat următoarele aranjamente:

~ în ordine alfabetică
~ în funcţie de continent sau ţară
~ în funcţie de culoarea copertei
~ în funcţie de data achiziţionării
~ în funcţie de data publicării
~ în funcţie de format
~ în funcţie de genul literar
~ în funcţie de perioada literară
~ în funcţie de limbă
~ în funcţie de priorităţile cititorului
~ în funcţie de felul în care au fost legate copertele
~ în funcţie de colecţii

Astfel de clasificări pot servi unui scop singular, privat. Pe de altă parte, o bibliotecă publică trebuie să se supună unei ordonări al cărei cod să fie înţeles de fiecare utilizator şi ale cărui coordonate sunt stabilite înainte de amplasarea colecţiilor pe rafturi. Un asemenea cod poate fi aplicat cu mai mare uşurinţă în cazul unei biblioteci electronice, din moment ce sistemul de catalogare al acesteia, pe lângă faptul că este accesibil tuturor cititorilor, permite utilizarea unui program suplimentar, destinat clasificării (şi, prin urmare, localizării) titlurilor care nu respectă o ordine anume, astfel încât acestea să nu mai fie rearanjate şi revizuite în mod constant.

Uneori, clasificarea precedă ordonarea propriu-zisă. În biblioteca mea din hambarul reconstruit, cu mult înainte ca toate cărţile să fie aliniate în rânduri supuse, ele gravitau, în mintea mea, în jurul unor subiecte specifice, care, la modul cel mai probabil, nu erau înţelese decât de mine. Prin urmare, în vara anului 2003, când m-am apucat să-mi aranjez biblioteca, mi s-a părut floare la ureche să strâng la un loc volumele care fuseseră deja distribuite în categorii clare. Nu mi-a luat multă vreme să-mi dau seama că avusesem prea mare încredere în forţele proprii.

Timp de câteva săptămâni, am desfăcut sutele de cutii care, până în momentul acela, ocupaseră toată sufrageria, le-am cărat în biblioteca goală şi, apoi, am rămas cu gura căscată între coloanele nestatornice de cărţi, ce păreau să combine ambiţia verticală a Turnului Babel cu lăcomia orizontală

a Alexandriei. Vreme de aproape trei luni am scormonit printre aceste grămezi, încercând să creez o oarecare ordine, muncind din zori și până-n noapte. Pereții groși păstrau încăperea liniștită și răcoroasă, iar reîntâlnirea cu prietenele vechi și uitate m-a făcut să uit de trecerea timpului. Când îmi înălțam privirea, observam că afară se întunecase și că eu îmi petrecusem toată ziua umplând numai câteva rafturi goale. Câteodată munceam toată noaptea și îmi imaginam tot felul de aranjamente fantasmagorice pentru cărțile mele, dar apoi, la lumina zilei, îmi dădeam seama că, din păcate, acestea nu erau practice.

Despachetarea cărților este o activitate revelatorie. Scriind în 1931, după ce se mutase pentru a nu știu câta oară, Walter Benjamin descria sentimentul ce-l încerca în timp ce stătea printre cărțile sale, „neatinse încă de ușoara plictiseală a ordinii"[5], împresurat de amintiri ale locurilor și vremurilor când le cumpărase, ale acelor întâmplări circumstanțiale care făcuseră ca fiecare volum să se poată numi al lui. Pe durata acelor luni de vară, și eu am fost cuprins de aceste amintiri: un bilet ce și-a luat zborul dintre paginile unei cărți deschise mi-a amintit de o călătorie cu tramvaiul în Buenos Aires (tramvaiele au încetat să mai circule la sfârșitul anilor '60), când am citit pentru prima oară *Moira* lui Julian Green; un nume și un număr de telefon notate pe pagina întâi a unei cărți mi-au adus aminte de chipul unui prieten de care nu mai știu nimic de foarte multă vreme și care mi-a dăruit un exemplar din *Cantos* de Ezra Pound; un șervețel de hârtie inscripționat cu logoul Café de Flore, împăturit în interiorul *Siddharthei* de Herman Hesse, evoca întâia mea călătorie la Paris, în 1966; o scrisoare de la un profesor, ascunsă într-o antologie de poezii spaniole, m-a făcut să mă gândesc la acele ore de curs de demult, când am auzit pentru prima oară de Góngora și Vicente Gaos. *Habent sua fata libelli,* spune Benjamin, citându-l pe uitatul eseist medieval Maurus. „Cărțile își au propria soartă." Unele din cărțile mele au așteptat mai bine de jumătate de secol ca să ajungă în acest locșor din vestul Franței, unde par să-și fi aflat liniștea.

După cum am mai spus, mă gândisem dinainte să-mi împart biblioteca în câteva secțiuni. În rândul acestora, mai ample erau cele alcătuite în funcție de limba în care fuseseră scrise cărțile. În mintea mea luaseră ființă comunități vaste, formate din acele opere scrise în engleză sau spaniolă, în germană sau

franceză, fie că era vorba de poezie sau de proză. Din aceste mări lingvistice selectam titlurile care se refereau la subiecte de interes pentru mine, precum „Mitologia greacă", „Religiile monoteiste", „Legendele Evului Mediu", „Culturile Renașterii", „Cele două Războaie Mondiale", „Istoria cărții"... Mulți cititori ar fi surprinși să afle ce titluri mă hotărâsem să includ în aceste categorii. De ce să ordonez lucrările Sfântului Augustin în secțiunea „Creștinism" și nu în „Literatură în latină" sau în „Civilizațiile medievale timpurii"? De ce să așez *Revoluția Franceză* a lui Carlyle în „Literatură în engleză" și nu în „Istoria Europei" sau de ce să exclud *Citizens* (*Cetățenii*) de Simon Schama din prima categorie? De ce să păstrez cele șapte volume ale *Legends of the Jews* (*Legendele evreilor*) de Louis Ginzberg în secțiunea „Iudaism", iar studiul lui Joseph Gaer despre Evreul Rătăcitor, în „Mituri"? De ce să aranjez traducerile lui Anne Carson din Safo în secțiunea intitulată „Carson", dar *Metamorphoses* (*Metamorfozele*) de Arthur Golding, în „Ovidiu"? De ce aș păstra cele două volume de buzunar de Homer, în traducerea lui Chapman, în secțiunea „Keats"?

La urma urmelor, orice ordonare este arbitrară. În bibliotecile prietenilor pe care i-am vizitat de jur împrejurul lumii am dat peste numeroase clasificări stranii: am găsit *Le Bateau ivre* al lui Rimbaud în secțiunea Navigație, *Robinson Crusoe* al lui Defoe, în „Călătorii", *Birds of America* (*Păsările Americii*) a lui Mary McCarthy, în „Ornitologie", *Crud și gătit* al lui Claude Lévi Strauss, în „Bucătărie". Dar nici bibliotecile publice nu duc lipsă de astfel de abordări bizare. Un cititor era deranjat de faptul că, în Biblioteca Londrei, Stendhal era înregistrat la litera „B", după numele său adevărat, Beyle, iar Gérard de Nerval, la „G". Un altul se plângea că, în aceeași bibliotecă, secțiunea *Women* („Femei") era amestecată cu „toate celelalte științe eșuate", după *Witchcraft* („Vrăjitorie") și înainte de *Wool* („Lână") și *Wrestling*.[6] În cataloagele Bibliotecii Congresului, ariile tematice sunt incluse în categorii stranii, precum:

~ cercetare despre banane
~ legarea liliecilor
~ ghete și pantofi în artă
~ găinile în religie și folclor
~ canalizare: opere colectate

S-ar părea că, pentru acești organizatori, conținutul cărților este mai puțin important decât unicitatea subiectului a cărui etichetă o poartă, astfel încât biblioteca devine o colecție de antologii tematice. Cu siguranță, subiectele sau categoriile care alcătuiesc diviziunile unei biblioteci modifică natura cărților pe care le conține (fie că ele au fost citite sau nu) și, la rândul lor, sunt modificate de acestea. Plasarea romanelor lui Robert Musil în secțiunea „Literatură austriacă" are drept rezultat circumscrierea operei acestuia în funcție de definițiile naționaliste ale scrierii românești; în același timp, contribuie la o mai bună înțelegere a lucrărilor sociologice și istorice despre Imperiul Austro-Ungar, extinzând limitele opiniilor academice restrictive asupra subiectului. Includerea volumului *Strange Confessions* (*Confesiuni stranii*) de Anton Cehov în secțiunea „Romane polițiste" îl obligă pe cititor să fie atent, în timp ce urmărește povestea, la crime, indicii și piste false; de asemenea, permite asocierea literaturii de suspans cu numele unor autori precum Cehov, care, de obicei, nu intră în aceeași categorie cu Raymond Chandler sau Agatha Christie. Dacă includ *Santa Evita* de Tomás Eloy Martínez în secțiunea „Istoria argentiniană", diminuez oare valoarea literară a cărții? Dacă o includ în categoria „Ficțiune în limba spaniolă", neglijez oare acuratețea istorică a volumului?

În secolul al șaptesprezecelea, Sir Robert Cotton, un bibliofil englez excentric, își aranjase cărțile (printre care se găseau numeroase manuscrise rare, ca de exemplu singurul manuscris cunoscut al operei *Beowulf* sau Evangheliile de la Lindisfarne, datând din jurul anului 698 d.Hr.) în douăsprezece corpuri de bibliotecă, fiecare dintre acestea fiind decorat cu bustul unuia din primii doisprezece cezari. Când Biblioteca Britanică a obținut o parte din respectiva colecție, a păstrat bizarul sistem de catalogare al lui Cotton, astfel încât, în ziua de astăzi, Evangheliile de la Lindisfarne pot fi solicitate cu ajutorul indicativului „Cotton MS. Nero D. IV", pentru că, la un moment dat, volumul era al patrulea de pe raftul al patrulea din biblioteca decorată cu bustul lui Nero.[7]

Orice fel de ordonare are meritul de a cuprinde ceea ce nu poate fi cuprins. „Probabil că sunt mulți colecționari bătrâni", observa G.K. Chesterton, „ai căror prieteni și rude îi acuză că volumele Elzevir le-au luat mințile, când, de fapt, tocmai respectivele volume i-au ajutat să-și păstreze sănătatea mintală. Fără ele, ar cădea pradă ipohondriei și unei trândăvii ce le-ar distruge sufletele;

însă regularitatea soporifică a notelor și calculelor sale ne învață aceeași lecție pe care ne-o relatează și arcul descris de ciocanul fierarului sau mersul greoi al cailor plugarului, lecția străvechiului mers firesc al lucrurilor."[8] Ordonarea unei colecții de thrillere sau a cărților publicate de Elzevir îi oferă colecționarului maniac o fărâmă de normalitate. Uneori, am impresia că minunatele volume în format de buzunar Nelson, legate în piele, subțirelele cărțulii braziliene cunoscute sub numele de *literatura de cordel* (erau vândute de vânzători ambulanți care își întindeau marfa pe sfori subțiri), primele ediții ale seriei de volume polițiste Séptimo Círculo, editate de Borges și Bioy Casares, micuțele volume pătrate din seria New Temple Shakespeare, publicate de Dent și ornate cu gravuri de lemn de Eric Gill – toate cărțile pe care încep să le colecționez, din când în când – m-au ajutat să nu-mi pierd mințile.

Cu cât e mai cuprinzătoare categoria, cu atât mai puțin circumscrisă e cartea. În China, la începutul secolului al treilea, cărțile din Biblioteca Imperială erau ordonate în doar patru secțiuni ample, stabilite de eminenții cărturari de la Curte – texte canonice sau clasice, lucrări de istorie, opere

Unul dintre volumele monumentalei enciclopedii *Yongle Dadian*.

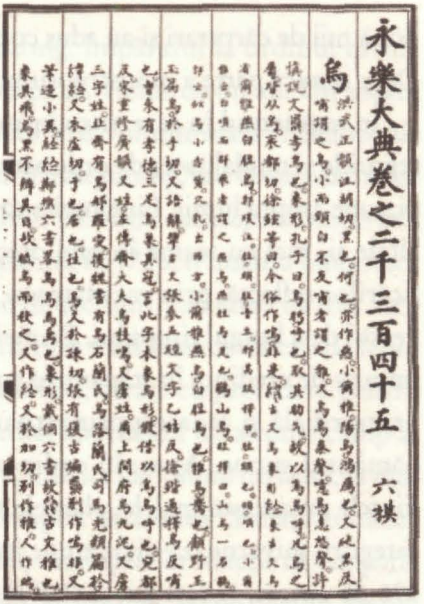
永樂大典卷之二千三百四十五

六模

烏

← *Literatura de cordel*, exemple.

filosofice și felurite lucrări literare – cărțile din fiecare secțiune fiind legate în coperte de culori simbolice: verde, roșu, albastru și gri (o diviziune cromatică curios de apropiată de aceea a primelor volume Penguin sau a Colección Austral din Spania). În cadrul acestor grupări, titlurile erau aranjate pe rafturi în funcție de considerente de natură grafică sau fonetică. În primul dintre aceste cazuri, miile de caractere erau reduse la câteva elemente de bază – ideograma pentru pământ sau apă, de exemplu – și apoi erau amplasate într-o ordine convențională, care se supunea ierarhiilor cosmologiei chinezești. În cel de-al doilea caz, ordonarea se baza pe rima creată de ultima silabă a ultimului cuvânt din titlu. Găsindu-se într-o oarecare relație de echivalență cu sistemul alfabetic roman, care fluctuează între 26 (engleză) și 28 (spaniolă) de litere, numărul rimelor posibile în chineză variază între 76 și 206. Cel mai mare volum enciclopedic din lume, *Yongle Dadian*, sau *Monumental Compendium from the Era of Eternal Happiness* (*Monumentalul compendiu din epoca fericirii eterne*), alcătuit, în secolul al cincisprezecelea, la porunca împăratului Chengzu, a cărui dorință era de a cuprinde, într-o singură publicație, întreaga literatură chineză, se folosea de metoda rimei pentru a ordona miile de articole. Peste

două mii de cărturari și-au adus contribuția la realizarea ambițiosului proiect. Doar o mică parte a monstruosului catalog a supraviețuit până în ziua de azi.[9]

În momentul în care intru într-o bibliotecă, sunt uimit de felul în care categoriile și modalitatea de ordonare ale acesteia îi impun cititorului o anumită viziune asupra lumii. Bineînțeles că unele categorii sunt mai pronunțate decât altele și, mai cu seamă în bibliotecile chinezești, îndelungata istorie a clasificărilor reflectă, prin varietatea sa, felul în care China a ales să conceapă universul de-a lungul timpului. Primele cataloage urmează regulile unei ierarhii impuse de credința în stăpânirea supremă a zeilor, sub a căror boltă cerească primordială și atoatecuprinzătoare – tărâmul corpurilor celeste – se află pământul supus. Apoi, în ordinea descrescătoare a importanței, urmează ființele umane, animalele, plantele și, în cele din urmă, mineralele. Aceste șase categorii guvernează diviziunile în cadrul cărora, în secolul întâi, operele a 596 de autori, redate pe 13 269 de suluri, sunt clasificate în studiul bibliografic intitulat *Hanshu Yiwenzhi*, sau *Dynastic History of the Han* (*Istoria dinastică a hanului*), un catalog adnotat, bazat pe cercetările a doi bibliotecari de la Curte, Liu Xiang și fiul său Liu Xin[10], care, fără a cere ajutor din partea nimănui, și-au dedicat viețile ordonării scrierilor altora. Alte cataloage chinezești pornesc de la alt fel de ierarhii. *Cefu Yuangui*, sau *Archives of the Divinatory Tortoise* (*Arhivele Țestoasei Profete*), volum compilat, la porunca împăratului, între anii 1005 și 1013, nu urmează tiparul unei ordonări cosmice, ci, mai degrabă, pe acela al unei ordonări birocratice, începând cu împăratul, menționând diverși oficiali de stat și instituții și ajungând, în cele din urmă, la oamenii de rând.[11] (Raportându-ne la lumea occidentală, ne-am putea imagina o bibliotecă care să cuprindă lucrări în limba engleză și care să înceapă, de exemplu, cu *Prayers and Poems [Rugăciuni și poeme]* de Elisabeta I și să se sfârșească cu operele complete ale lui Charles Bukowski.) Această ordonare birocratică sau sociologică a fost folosită în scopul asamblării uneia dintre primele enciclopedii chinezești care putea fi considerată exhaustivă: *Taiping Yulan*, sau *Imperial Readings from the Era of the Great Peace (Lecturi imperiale din epoca Marii Păci)*. Încheiată în 982, aceasta explora toate câmpurile cunoașterii; continuarea sa, *Vast Compendium from the Era of the Great Peace* (*Vastul Compendiu din epoca Marii Păci*), aborda cincizeci și cinci de teme, cuprinzând mai bine de cinci mii de articole biografice, și conținea peste

două mii de titluri. Se spune că Song Taizong, împăratul la ordinul căruia fusese scris volumul, a citit câte trei capitole pe zi, vreme de un an. Un sistem de ordonare mai complex se regăsește în cea mai voluminoasă enciclopedie care a fost publicată vreodată: *Qinding Gujin Tushu Jicheng*, sau *Great Illustrated Imperial Encyclopedia of Past and Present Times* (*Măreața enciclopedie imperială ilustrată a timpurilor trecute și prezente*), apărută în 1726, o imensă bibliotecă biografică, divizată în mai bine de zece mii de secțiuni. Lucrarea i-a fost atribuită lui Jiang Tingxi, un editor de la Curte, care s-a folosit de bucăți de lemn în care erau cioplite imagini și personaje mobile, create cu precădere pentru acest proiect. Fiecare secțiune a enciclopediei abordează un anume câmp al preocupărilor umane, precum „Știința" sau „Călătoriile", fiind divizată, la rândul său, în subsecțiuni biografice. De exemplu, secțiunea „Relații umane" cuprinde biografiile a mii de bărbați și femei, catalogate în funcție de ocupația și poziția socială a acestora, printre ei găsindu-se învățați, sclavi, gigolo, tirani, doctori, caligrafi, ființe supranaturale, mari bețivi, arcași îndemânatici și văduve care nu s-au mai recăsătorit.[12]

Cu cinci secole mai devreme, în Irak, renumitul judecător Ahmad ibn Muhammad ibn Khalikan compilase o altă asemenea „oglindă a lumii". *Obituaries of Celebrities and Reports of the Sons of Their Time* (*Obituare ale celebrităților și povești despre fiii timpurilor*) conținea 826 de biografii ale poeților, conducătorilor, generalilor, filologilor, istoricilor, prozatorilor, tradiționaliștilor, predicatorilor, pustnicilor, vizirilor, adepților Coranului, filosofilor, fizicienilor, teologilor, muzicienilor și judecătorilor – printre altele, erau oferite informații despre poziția socială, preferințele sexuale și meritele profesionale ale subiecților. Întrucât „biblioteca biografică" a lui Khalikan avea rolul de „a amuza și a instrui", acesta nu a inclus în cuprinzătoarea lucrare articole despre Profet și acoliții săi.[13] Spre deosebire de enciclopediile chinezești, conținutul opului lui Khalikan era aranjat în ordine alfabetică.

Clasificarea alfabetică a cărților a fost utilizată pentru întâia oară cu mai bine de douăzeci și două de secole în urmă, de către Callimachus, unul din cei mai cunoscuți bibliotecari din Alexandria, poet admirat de Properțiu și Ovidiu și autor a peste opt sute de cărți, printre care se numărau cele 120 de volume ale catalogului celor mai importanți autori greci din bibliotecă.[14] În mod ironic, ținând cont de faptul că acesta a depus eforturi considerabile

pentru a le transmite viitorilor cititori lucrările trecutului, din opera lui Callimachus nu s-au mai păstrat, în ziua de astăzi, decât șase imnuri, șaizeci și patru de epigrame, un fragment dintr-o lucrare epică de mici dimensiuni și, fapt esențial, metoda de catalogare a voluminoaselor sale lecturi. Callimachus concepuse un anume sistem pentru inventarierea critică a literaturii grecești, care presupunea împărțirea materialelor în tablete sau *pinakes*, câte una pentru fiecare gen: epic, liric, tragedie, comedie, filosofie, medicină, retorică, legislație și, în cele din urmă, toate celelalte lucrări.[15] Principala contribuție pe care Callimachus a adus-o la arta catalogării cărților, inspirată, poate, de metodele folosite în bibliotecile mesopotamiene, consta în ordonarea alfabetică a autorilor, fiecare nume consacrat fiind însoțit de note biografice și de o bibliografie (de asemenea, ordonată alfabetic). Mi se pare emoționant gândul că, dacă ar fi să intre în biblioteca mea, Callimachus ar putea da de urma celor două volume care s-au mai păstrat din opera sa, publicate în seria Loeb, urmând metoda pe care el însuși a conceput-o pentru a ordona lucrările altora.

Sistemul alfabetic a pătruns în bibliotecile islamice datorită cataloagelor lui Callimachus. Prima astfel de lucrare compusă în lumea arabă, o imitație a acelor *pinakes*, a fost *Book of Authors* (*Cartea autorilor*) de Abu Tahir Tayfur, un librar din Bagdad, care a murit în 893 d.Hr. Cu toate că numai titlul volumului a supraviețuit până în ziua de astăzi, știm că numele scriitorilor selecționați de Tayfur erau însoțite de o scurtă biografie și de un catalog al lucrărilor importante, aranjate în ordine alfabetică.[16] Cam în aceeași perioadă, cărturarii arabi din felurite centre educaționale, dorind să pună în ordine dialogurile lui Platon, astfel încât să faciliteze traducerile și comentariile, au descoperit că metoda ordonării alfabetice propusă de Callimachus, deși le permitea cititorilor să găsească operele anumitor autori pe rafturile corespunzătoare, nu putea fi aplicată cu aceeași rigoare când venea vorba de aranjarea textelor însele. Consultând diversele bibliografii ale operei lui Platon, întocmite de străvechii bibliotecari din Alexandria, au descoperit, spre surprinderea lor, că acei cărturari antici, cu toate că urmaseră regulile sistemului conceput de Callimachus, nu reușiseră decât rareori să se pună de acord asupra amplasării volumelor. De exemplu, cu toții fuseseră de părere că lucrările lui Platon puteau fi catalogate sub litera „P", dar în ce ordine și în cadrul căror subgrupuri? Cărturarul Aristofan din Bizanț grupase operele

lui Platon în triade (fără a avea un motiv aparent, exclusese câteva dialoguri), în vreme ce învățatul Thrasylus împărțise ceea ce el considera a fi „adevăratele dialoguri" în seturi de câte patru, pretinzând că Platon însuși și-a „publicat [...] dialogurile în tetralogii".[17] Alți bibliotecari strânseseră operele complete într-o singură grupare, dar creaseră mai multe secvențe, unele dintre acestea începând cu *Apologia*, altele cu *Republica*, iar altele cu *Fedru* sau *Timeus*. Și biblioteca mea suferă de pe urma aceleiași confuzii. Din moment ce autorii mei sunt aranjați în ordine alfabetică, toate cărțile lui Margaret Atwood se găsesc la litera „A", pe al treilea raft de jos al secțiunii în limba engleză, dar nu sunt prea atent dacă *Life before Man* (*Viața de dinainte de Om*) vine înainte de *Cat's Eye* (*Ochi-de-pisică*) (de dragul cronologiei) sau dacă *Morning in the Burned House* (*Dimineață în casa arsă*) se află după *Oryx and Crake (Oryx și Crake)* (separând poezia de proză).

În ciuda unor astfel de neajunsuri minore, bibliotecile arabe care au înflorit în Evul Mediu târziu erau catalogate cu ajutorul ordonării alfabetice. Altfel, ar fi fost imposibil să se consulte o listă de cărți la fel de lungă precum cea a Colegiului Nizamyya din Damasc, unde, după cum ni se spune, un cărturar creștin a reușit să răsfoiască, în 1267, al cincizeci și șaselea volum al unui catalog care nu conținea decât lucrări despre câteva subiecte, „scrise în vremea ocupației islamice și până la domnia califului Mustansir, în 1241".[18]

Dacă o bibliotecă este o oglindă a universului, atunci un catalog este o oglindă a acelei oglinzi. În vreme ce în China ideea listării cărților dintr-o bibliotecă între copertele unui singur volum a fost adoptată de la bun început, în lumea arabă aceasta a prins rădăcini abia în secolul al cincisprezecelea, când cataloagele și enciclopediile erau adeseori numite „biblioteci". Însă cel mai voluminos dintre aceste cataloage adnotate a fost compilat mult mai devreme. În 987, Ibn al-Nadim (despre care nu știm foarte multe, doar că era, probabil, un librar în serviciul conducătorilor abasizi ai Bagdadului) și-a propus să alcătuiască

> catalogul tuturor cărților din bibliotecile tuturor popoarelor, arabe sau străine, scrise în limba arabă, precum și scrierile lor în domeniile feluritelor științe, laolaltă cu un compendiu al vieții celor care le-au scris și al poziției sociale a acestor autori, cu arborii genealogici și datele de naștere, durata vieții, data morții, orașele de baștină, virtuțile și neajunsurile lor, de la începuturile fiecărei științe și până în timpurile noastre, anul 377 al Hegirei.

Al-Nadim nu se baza doar pe bibliografiile deja existente; intenția lui, după cum ne spune în prefață, era aceea de „a vedea cu propriii ochi" lucrările respective. În acest scop el a vizitat toate bibliotecile de care avea cunoștință, „deschizând volum după volum și citind sul după sul". Lucrarea sa atoatecuprinzătoare, cunoscută sub numele de *Fihrist*, este, de fapt, cel mai bun compendiu al științei arabe medievale care ne-a parvenit; combină, într-un singur volum, „memoria și capacitatea de a cataloga" și este „o bibliotecă de sine stătătoare".[19]

Fihrist este o creație literară unică. Nu urmează regulile ordonării alfabetice a lui Callimachus și nici nu este segmentată în funcție de locul volumelor pe care le amintește. Meticulos de haotică și încântător de arbitrară, este registrul bibliografic al unei biblioteci nesfârșite, răspândită în toate cele patru zări și vizibilă numai datorită formei pe care al-Nadim a ales să i-o dea. În paginile sale, textele religioase se întâlnesc cu cele profane, lucrările științifice susținute de argumentele autorităților în domeniu se găsesc pe aceleași liste cu scrieri aparținând acelor științe pe care al-Nadim le numea raționale, în vreme ce studiile islamice sunt grupate alături de studii asupra credințelor popoarelor străine.[20] Atât unitatea, cât și varietatea *Fihrist*-ului rezidă în privirea și în mintea autorului omnivor.

Însă ambiția cititorului este nesfârșită. Un secol mai târziu, vizirul Abul-Qasim al-Maghribi, nemulțumit de lucrarea pe care el o considera a fi incompletă, a compus *Complement to the Catalogue of al-Nadim* (*Completare a catalogului lui al-Nadim*), o uimitoare extensie a limitelor și așa fantastic de cuprinzătoare ale repertoriului. Bineînțeles că nici volumele listate în acest catalog exagerat de mare nu au putut fi colectate într-o singură bibliotecă.

Aflându-se în căutarea unor modalități mai practice de a își croi drum prin labirintul cărților, bibliotecarii arabi permiteau adeseori tematicilor și disciplinelor să surclaseze restricțiile sistemului alfabetic și să impună spațiului concret însuși limite bazate pe diviziunea subiectelor. Într-o astfel de situație se găsea biblioteca vizitată prin 980 de un contemporan al lui al-Nadim, distinsul doctor Abou Ali El-Hossein Ibn Sina, cunoscut în Occident sub numele de Avicenna. Ducându-se în vizită la unul dintre pacienții săi, sultanul din Bukhara, pe teritoriul de astăzi al Uzbekistanului, Avicenna a descoperit o bibliotecă împărțită, în mod convenabil, în funcție de tot felul de subiecte academice. „Am intrat într-o clădire cu multe încăperi", ne spune el.

> În fiecare încăpere se găseau cufere pline cu cărți, puse una peste alta. Într-o încăpere se găseau cărți de poezii în arabă, într-o alta erau cărți juridice și așa mai departe; fiecare încăpere era destinată cărților din domeniul unei anume științe. Am consultat catalogul Operelor Antice [scrise în greacă, adică] și i-am cerut bibliotecarului, *străjer al memoriei vii a cărților*, ceea ce îmi doream. Am văzut cărți ale căror titluri sunt în mare parte necunoscute, cărți pe care nu le mai văzusem și pe care nu le-am mai văzut de atunci. Am citit aceste cărți și am profitat de pe urma lor și am putut să recunosc locul fiecăreia în cadrul categoriei științifice corespunzătoare.[21]

Nu era ceva neobișnuit ca aceste diviziuni tematice să fie utilizate laolaltă cu sistemul alfabetic în lumea islamică a Evului Mediu. Subiectele însele variau, iar locurile în care erau păstrate cărțile se modificau și ele, fie că era vorba de rafturi deschise, de dulapuri închise sau (precum în cazul Bibliotecii din Bukhara) de cufere de lemn. Doar cărțile sacre – tot felul de ediții ale Coranului – erau întotdeauna ținute separat, căci cuvântul Domnului nu se putea amesteca în niciun caz cu acela al oamenilor.

Influența metodelor de catalogare ale Bibliotecii din Alexandria, al cărei spațiu era organizat în funcție de literele alfabetului și ale cărei cărți erau supuse ierarhiilor impuse de bibliografiile selecționate, a depășit cu mult granițele Egiptului. Chiar și conducătorii Romei au creat biblioteci după chipul și asemănarea celei din Alexandria. Iuliu Cezar, care locuise în Alexandria și frecventase, cu siguranță, biblioteca, „a vrut să pună la dispoziția publicului [din Roma] biblioteci cât mai mari, grecești și latinești", drept care i-a dat lui Marcus Terentius Varro (autor al unui manual de biblioteconomie de o calitate îndoielnică, citat în manieră aprobatoare de către Pliniu) „misiunea de a procura cărțile și de a le organiza".[22] Sarcina nu a fost dusă la bun sfârșit decât după moartea lui Cezar; în primii ani ai domniei lui Augustus, cea dintâi bibliotecă publică din Roma a fost deschisă de Asinius Pollio, un prieten al lui Catullus, Horațiu și Virgiliu. Era găzduită în așa-numitul Atrium al Libertății (locul exact al acestuia nu a fost stabilit încă) și era decorată cu portrete ale scriitorilor faimoși.

Bibliotecile romane asemănătoare celei a lui Asinius Pollio, concepute, în ciuda unor nume precum „Atriumul Libertății", astfel încât să satisfacă nevoile unor cititori erudiți, trebuie să fi creat impresia unor spații puternic impregnate

de sentimentele constrângerii și ordinii. Cele mai vechi rămășițe ale unei astfel de biblioteci au fost deshumate pe Colina Palatină din Roma. Întrucât colecțiile de carte romane precum cea a lui Pollio erau bilingve, arhitecții au fost nevoiți să realizeze construcții în oglindă ale clădirilor ce le adăposteau. Ruinele de pe Colina Palatină, de exemplu, dau la iveală urmele unei încăperi pentru lucrările în limba greacă și ale unei alte încăperi pentru lucrările în latină, fiecare dintre acestea conținând intrânduri pentru statui și nișe adânci pentru corpurile de bibliotecă din lemn (*armaria*), în vreme ce pereții par să fi fost căptușiți cu rafturi și protejați de uși. *Armaria* erau etichetate, iar codurile erau inscripționate în cataloage, alături de titlurile cărților pe care le conțineau. Scările interioare le permiteau cititorilor să aibă acces la diversele zone tematice și, din moment ce la unele rafturi nu se putea ajunge cu mâna, trepte mobile erau puse la dispoziția celor care ar fi avut nevoie de ele. Cititorul lua sulul dorit – ajutat, poate, și de bibliotecarul care participase la inventariere – și îl desfăcea pe una din mesele din mijlocul încăperii, pentru a-l examina în sunetul șoaptelor din jur, până când cititul în tăcere să fi devenit un loc comun, sau îl ducea afară și îl citea sub colonade, după cum se obișnuia în bibliotecile din Grecia.[23]

Dar toate acestea sunt doar speculații. Singura descriere a unei biblioteci romane care ne-a parvenit ne este oferită de o schiță executată în secolul al nouăsprezecelea, înfățișând un relief din perioada augustană, găsită în Neumegen, Germania, care, în momentul de față, a fost rătăcită.[24] Imaginea ne prezintă sulurile așezate în grupuri de câte trei, unele peste altele, pe rafturile adânci, fiind, probabil, dispuse în ordine alfabetică în cadrul secțiunii create în funcție de subiecte, etichetele lor triunghiulare fiind aranjate în așa fel încât să fie observate cu ușurință de către cititor, care își întinde mâna dreaptă spre ele. Din păcate, titlurile de pe etichete nu sunt lizibile. La fel ca în oricare bibliotecă pe care o vizitez, sunt curios să aflu ce manuscrise conține aceasta, și chiar și acum, când am de-a face cu imaginea unei imagini a unei colecții de mult dispărute, privirea mea se concentrează asupra desenului, încercând să discearnă titlurile acelor suluri străvechi.

O bibliotecă este o entitate aflată în continuă creștere; dimensiunile sale par a spori fără niciun ajutor din afară, ea se reproduce prin achiziții, furturi, împrumuturi, donații, prin sugerarea lipsurilor create de asocieri, prin pretenția

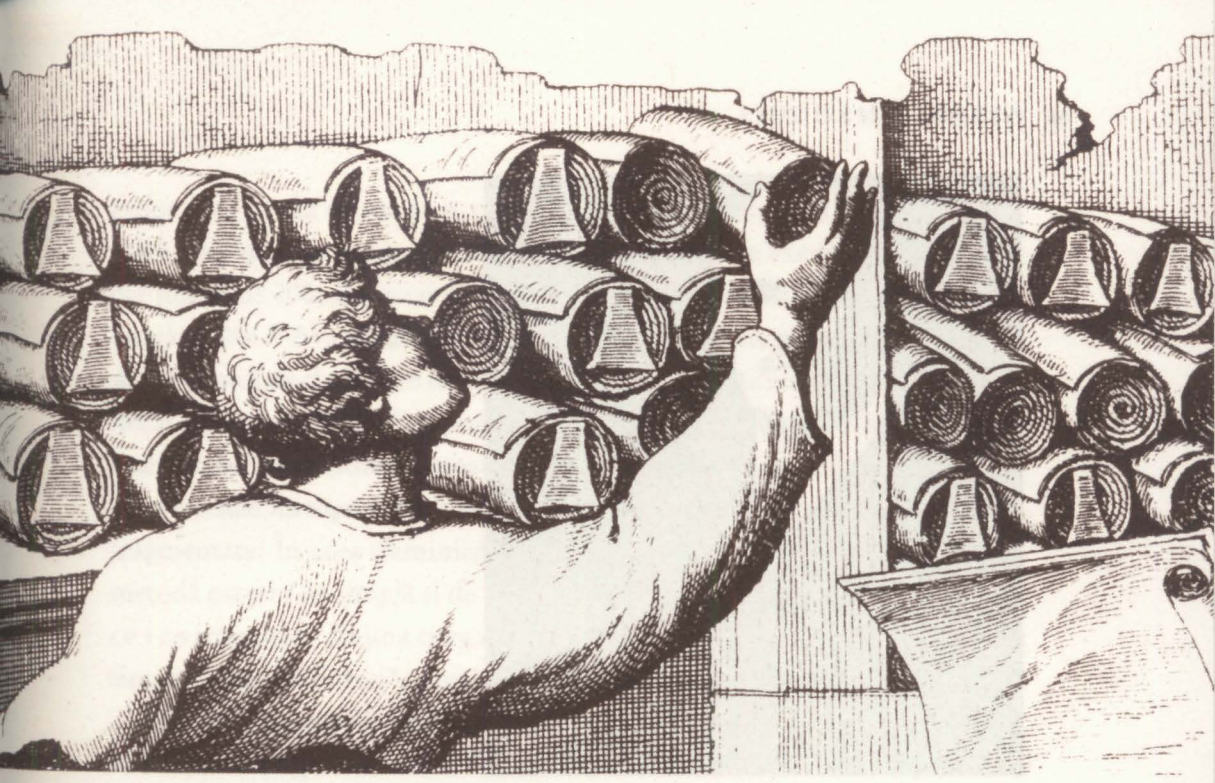

Gravură reprodusă de pe un basorelief roman care nu mai există, înfățișând metoda de depozitare a sulurilor.

de a fi completă, într-o oarecare măsură. Indiferent dacă se găsește în Alexandria, Bagdad sau Roma, această masă crescândă de cuvinte necesită, în cele din urmă, sisteme de clasificare care să îi permită să se dezvolte, bariere mobile care să o salveze de la a fi îngrădită de limitările alfabetului sau de la a deveni inutilă, ca urmare a cantității impresionante de volume ce s-ar putea găsi într-o anumită categorie.

Numerele par a fi mai potrivite decât literele sau titulaturile subiectelor pentru a menține ordinea în cadrul acestui proces de creștere continuă. Încă din secolul al șaptesprezecelea, Samuel Pepys a realizat că universul infinit al numerelor putea face față acestei abundențe cu mai multă eficiență decât alfabetul și și-a numerotat volumele, astfel încât ele „să poată fi găsite și citite cu mai mare ușurință".[25] Clasificarea numerică pe care mi-o amintesc de pe vremea vizitelor mele la biblioteca școlii (una dintre cele mai utilizate biblioteci din întreaga lume) este cea a lui Dewey, care

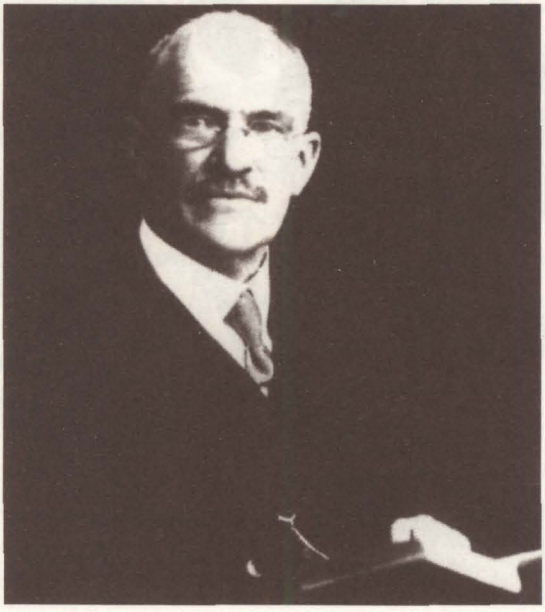

Portret al lui Melvil Dewey.

conferă cotoarelor cărților aspectul unor plăcuțe de înmatriculare aliniate într-o parcare.

Povestea lui Melvil Dewey este rezultatul unei combinații stranii între o viziune amplă și niște vederi înguste. În 1873, pe vremea când era încă student la Colegiul Amherst, în Massachusetts (unde, la scurtă vreme după aceea, a căpătat postul de bibliotecar), Dewey, care avea douăzeci și doi de ani, a conștientizat nevoia unui sistem de clasificare care să îmbine bunul-simț și spiritul practic. Îi displăceau metodele arbitrare, precum acelea folosite în Biblioteca Publică din New York, pe care el o frecventa, metode conform cărora cărțile erau aranjate în ordine alfabetică, dar „fără a se ține cont de subiecte", astfel încât și-a propus să conceapă un sistem mai bun. „Într-o duminică, în timpul unei predici lungi [...] mi-a venit dintr-odată ideea și de-abia m-am abținut să nu sar de pe scaun și să strig «Evrica!». Trebuia să folosesc *decimale* ca să pot numerota clasificarea întregii cunoașteri umane așternute pe hârtie."[26]

Urmând diviziunile în funcție de subiecte stabilite de cărturarii de dinaintea sa, ambițiosul Dewey a împărțit vastul câmp al „întregii cunoașteri umane așternute pe hârtie" în zece grupe tematice, după care a repartizat fiecărei

grupe câte o sută de numere, care, la rândul lor, se divizau în alte zece numere, asigurând o progresie *ad infinitum*. Religiei, de exemplu, i-a fost alocat numărul 200; Bisericii Creștine, numărul 260; Dumnezeului creștin, numărul 264.[27] Avantajul sistemului care a început să fie cunoscut sub numele de „Sistemul de clasificare decimală al lui Dewey" este acela că, în principiu, fiecare diviziune poate fi supusă unui număr infinit de alte diviziuni. Însuși Dumnezeu, prin natura sa, poate fi perceput prin prisma atributelor sau a diverselor sale întrupări, iar aceste atribute și întrupări pot fi, la rândul lor, fragmentate. În acea duminică, în biserică, tânărul Dewey a descoperit o metodă extrem de simplă și de eficientă, capabilă să facă față imensei sarcini ce i se impunea. „Inima mea este deschisă în fața a tot ceea ce înseamnă decimale sau biblioteci", a mărturisit el odată.[28]

Cu toate că metoda lui Dewey putea fi aplicată oricărei grupări de cărți, viziunea sa asupra lumii, reflectată în diviziunile sale tematice, era surprinzător de îngustă. Conform unuia dintre biografii săi, Dewey era „adept al «anglo-saxonismului», o doctrină americană ce promova unicitatea virtuților, misiunii și destinului «rasei...» anglo-saxone. Era într-atât de convins de justețea «anglo-saxonismului», încât a bazat definiția dată «obiectivității» pe această noțiune".[29] Pare să nu fi realizat niciodată că ideea de a concepe un sistem universal, care să limiteze universul la ceea ce părea a fi important pentru locuitorii unei mici insule din emisfera nordică și pentru descendenții acestora, era, în cel mai bun caz, insuficientă și, în cel mai rău caz, o armă întoarsă împotriva propriului scop atotcuprinzător. În *Prietenul nostru comun*, domnul Podsnap își încheagă identitatea spunând despre tot ceea ce nu înțelege sau nu-i atrage interesul că este „neenglezesc!", presupunând că „un gest larg, caracteristic, al brațului drept"[30] este suficient nu doar pentru a transmite lipsa de importanță a anumitor fenomene, ci și pentru a le curma existența. Dewey a înțeles că nu putea realiza aceste lucruri într-o bibliotecă, mai cu seamă într-o bibliotecă nesfârșită, dar a hotărât, în schimb, că toate acele manuscrise care „nu erau anglo-saxone" puteau fi incluse cu forța în categoriile concepute de anglo-saxoni.

Din motive practice însă, sistemul lui Dewey, o reflexie a spațiului și a timpurilor respective, a devenit foarte popular, mai cu seamă datorită faptului că era ușor de memorat, pentru că tiparul se repeta în cadrul fiecărei subdiviziuni.

Anumite aspecte ale sistemului fuseseră revizuite, simplificate și adaptate, dar, în esență, premisa de bază a lui Dewey a rămas neschimbată: tuturor lucrurilor le poate fi atribuit câte un număr, astfel că infinitatea universului poate fi cuprinsă în cadrul combinațiilor infinite ale decimalelor.

Dewey a continuat să îmbunătățească sistemul pe parcursul întregii sale vieți. El credea în beneficiile educării adulților care nu terminaseră școala, în superioritatea morală a rasei anglo-saxone, în scrierea simplificată, care nu i-ar mai fi obligat pe studenți să memoreze neregularitățile limbii engleze (la scurtă vreme după ce a absolvit, el a renunțat la particula „le" de la sfârșitul numelui „Melville") și ar fi „accelerat asimilarea imigranților care nu vorbeau engleză în cultura americană dominantă". De asemenea, credea în importanța bibliotecilor publice. Bibliotecile, considera el, trebuiau să fie instrumente pe care „orice suflet" să le poată folosi. Susținea că, pe lângă abilitatea de a citi, temelia educației era constituită și din capacitatea de a „extrage înțelesuri de pe pagina tipărită".[31] Tocmai pentru a facilita accesul la aceste pagini a inventat el sistemul datorită căruia nu a fost dat uitării.

Ordonate în funcție de subiecte, de importanța acestora, ordonate în funcție de autor, fie că acesta este Dumnezeu sau una din creaturile lui Dumnezeu, ordonate alfabetic sau numeric sau în funcție de limba în care sunt scrise textele, bibliotecile transformă haosul descoperirilor și al creației într-un sistem structurat de ierarhii sau într-un amalgam de asociații libere. Asemenea clasificări eclectice guvernează propria-mi bibliotecă. Fiind ordonată alfabetic, de exemplu, aceasta creează o stranie asociație între hazliul Bulgakov și severul Bunin (în secțiunea „Literatură rusă") și îl obligă pe formalul Boileau să-l urmeze pe informalul Beauchemin (în „Scrieri în franceză"), nu greșește atunci când îi acordă lui Borges un loc lângă prietenul său Bioy Casares (în „Scrieri în spaniolă"), dar cască un ocean de litere între Goethe și inseparabilu-i prieten Schiller (în „Literatură germană").

Astfel de metode sunt nu doar arbitrare, ci și deconcertante. De ce îl așez pe García Márquez la „G", iar pe García Lorca la „L"?[32] Ar trebui ca pseudonimul Jane Somers să se afle alături de alter egoul său, Doris Lessing? În cazul cărților cu doi sau mai mulți autori, ar trebui ca ierarhia alfabetică să dicteze poziționarea cărții sau faptul că autorii sunt întotdeauna menționați

într-o anumită ordine (precum Nordhoff și Hall) ar trebui să permită modificarea sistemului? Un autor japonez ar trebui să fie catalogat în funcție de nomenclatura occidentală sau orientală, Kenzaburo Oe ar trebui să se găsească la „O" sau Oe Kenzaburo la „K"? Ar trebui ca istoricul Hendrik van Loon, bine-cunoscut, la un moment dat, să se afle la „V" sau la „L"? Unde ar trebui să îl păstrez pe încântătorul Logan Pearsall Smith, autor al mult iubitei *All Trivia* (*Toate nimicurile*)? Ordonarea alfabetică ridică întrebări aparte, cărora nu le pot da răspunsuri raționale. De ce sunt mai mulți scriitori ale căror nume (în cazul limbii engleze, de exemplu) încep cu „G" decât cu „N" sau cu „H"? De ce sunt mai mulți cei care se numesc „Gibson" decât „Nichols" sau mai mulți „Grant" decât „Hogg"? De ce sunt mai mulți „White" decât „Black", mai mulți „Wright" decât „Wong", mai mulți „Scott" decât „French"?*

Romancierul Henry Green, încercând să explice dificultățile pe care le întâmpină când este nevoit să numească anumite personaje, a spus următoarele:

> Numele distrag atenția, poreclele sunt prea ușurele, iar eu nu consider că eliminarea amândurora ar constitui un dezavantaj, chiar dacă aceasta ar lăsa cartea oarbă. Proza nu este făcută pentru a fi citită cu voce tare, ci noaptea, în intimitate, ea nu este rapidă, precum poezia, ci, mai degrabă, o rețea densă de insinuări care bat mai departe decât ar face-o vreodată numele, oricât de potrivite ar fi ele. Proza ar trebui să reprezinte o îndelungată relație de intimitate între doi străini, fără a face vreodată apel direct la ceea ce amândoi ar fi putut să știe. Pe îndelete, ar trebui să facă apel la sentimente ce nu au fost exprimate, ar trebui, în cele din urmă, să le stoarcă lacrimi și stanelor de piatră, iar sentimentele nu sunt condiționate de asocierile comune toponimelor sau persoanelor pe care cititorul le-ar găsi, dintr-odată, familiare.[33]

Biblioteca mea tematică și alfabetică îmi permite să mă bucur de acea îndelungată relație de intimitate, *în ciuda* numelor și *în ciuda* faptului că am făcut apel la ceea ce știam, stârnind sentimente care prind glas doar prin

---

* Calambur bazat pe apropierea sau echivalența fonetică a perechilor mai sus -amintite cu următoarele perechi: „alb" (*white*) și „negru" (*black*), „bun" (*right*) și „rău" (*wrong*), „scoțian" (*Scot*) și „francez" (*French*) (n. tr.).

cuvintele de pe pagină și amintiri despre care numai povestea așternută pe hârtie mai poate să vorbească. Pentru a ști dacă o anumită carte există la mine în bibliotecă, trebuie să mă bazez fie pe memorie (am cumpărat oare cartea aceea? am dat-o cu împrumut? mi-a fost returnată?), fie pe un sistem de catalogare asemănător aceluia al lui Dewey (pe care nu prea mă trage inima să-l aplic). Prima opțiune mă obligă să mă plimb de mai multe ori printre rafturi, ca să observ ce este acolo și ce nu, să mă văd zilnic cu cărțile mele, multe dintre ele nemaifiind răsfoite de vreme îndelungată, dar, cu toate acestea, încă vii în amintirea mea. Cea de-a doua permite ca anumite cărți, pe care le-am cumpărat din alte biblioteci, să poarte pe cotoare însemne misterioase, dovezi ale faptului că ele au aparținut fantomei anonime a vreunui cititor din trecut, amalgame cabalistice de litere și numere, care, odată, cu mult timp în urmă și într-o altă parte a lumii, le asigurau poziționarea într-o anumită categorie.

În unele nopți visez la o bibliotecă complet anonimă, ale cărei cărți să nu aibă titluri și să nu se poată mândri cu numele niciunui autor, să formeze un șuvoi narativ continuu, ale cărui ape să învolbureze genurile, stilurile și poveștile, iar protagoniștii și locurile să rămână neștiute, un șuvoi în care eu să mă pot cufunda din orice punct mi-aș dori. Într-o astfel de bibliotecă, eroul din *Castelul* s-ar îmbarca pe *Pequod* și ar pleca în căutarea Sfântului Graal, ar debarca pe o insulă pustie și ar reconstrui societatea din fragmente strânse împotriva alor sale ruine, ar vorbi de prima întâlnire centenară cu gheața și ar povesti, chinuitor de amănunțit, cum se ducea devreme la culcare. Într-o astfel de bibliotecă ar exista doar o singură carte, împărțită în câteva mii de volume, și, *pace* Callimachus și Dewey, niciun catalog.

SPAȚIUL BIBLIOTECII

„– Nu e loc! Nu e loc! strigară, când o văzură venind.

– E loc destul! spuse Alice indignată, și se așeză într-un fotoliu mare, la un capăt al mesei."

LEWIS CARROLL, *Peripețiile lui Alice în Țara Minunilor*

Însuși faptul de a ști că manuscrisele dintr-o bibliotecă sunt ordonate conform unor reguli, oricare ar fi ele, le conferă acestora identități preconcepute, chiar înainte ca noi să le deschidem pentru întâia oară. Până să apuce *La răscruce de vânturi* să-și desfire povestea-i începătoșată, cartea declară că aparține secțiunii „Literatură în engleză" (acolo am pus-o eu), că a fost scrisă de un autor al cărui nume începe cu „B" și că este membră a unei comunități de cărți uitate, în momentul de față (am cumpărat această ediție la mâna a doua din Vancouver, unde îi fusese alocat misteriosul număr 790042B, inscripționat cu creionul pe pagina întâi, corespunzând unei clasificări pe care eu nu o cunosc). De asemenea, se poate lăuda că face parte din clasa aristocratică a acelor cărți alese, pe care le cobor de pe raft intenționat, nu întâmplător (din moment ce se află pe cel mai înalt raft și nu aș putea ajunge la ea decât urcându-mă pe o scară). Deși cărțile sunt creații haotice, al căror înțeles profund scapă întotdeauna printre degetele înțelegerii cititorului, ordinea în care eu am decis să le păstrez le definește într-un anumit fel (oricât de banal ar fi acesta) și le acordă un oarecare înțeles (oricât de arbitrar) – un umil motiv de bucurie.

Însă o caracteristică de temut a lumii tangibile temperează orice bucurie pe care ar putea-o resimți cititorul în orice bibliotecă ordonată: este vorba de constrângerile spațiale. Propria experiență mi-a demonstrat că, în orice fel de grupări aș alege să-mi încadrez cărțile, spațiul în care am plănuit să le găzduiesc îmi influențează în mod negreșit alegerea și, cel mai important, nu trece mult până ce se dovedește a fi prea restrâns pentru ele, obligându-mă, astfel, să-mi revizuiesc aranjamentul. Într-o bibliotecă, niciun raft gol nu rămâne gol vreme prea îndelungată. Asemenea Naturii, bibliotecile detestă golurile, iar problema spațiului este inerentă însăși naturii oricărei colecții de cărți. Iată

paradoxul fiecărei biblioteci generale: dacă își propune, într-o mai mică sau o mai mare măsură, să acumuleze și să stocheze manuscrise cuprinzând o descriere cât mai detaliată a lumii, este imposibil ca sarcina să nu devină, în cele din urmă, redundantă, din moment ce nu poate fi împlinită decât dacă limitele bibliotecii ar coincide cu acelea ale lumii înseși.

Îmi amintesc că, pe vremea când eram adolescent, priveam cu fascinație și groază cum, noapte de noapte, rafturile de pe peretele camerei mele păreau a se umple din proprie voință, până ce nu mai rămânea niciun colțișor gol. Cărțile noi, zăcând asemenea sulurilor din primele biblioteci, începeau să se adune unele peste altele. Cărțile vechi, care, pe timpul zilei, ocupau spațiul ce le fusese alocat, își dublau sau își cvadruplau volumul și nu admiteau să facă loc niciunei nou-venite. Peste tot în jurul meu – pe podea, prin colțuri, sub pat, pe birou – coloanele de cărți se înălțau încetul cu încetul și transformau spațiul într-o pădure saprofită, ale cărei vlăstare amenințau să mă sufoce.

Mai târziu, în casa mea din Toronto, am montat rafturi cam peste tot – în dormitoare și în bucătărie, pe coridoare și în baie. Până și pe veranda închisă se găseau rafturi, iar copiii mei îmi reproșau că se simțeau ca și cum ar fi avut nevoie de permise de bibliotecă ca să poată intra în propria casă. Însă cărțile mele, în loc să fie mândre că li se făcea atât loc, nu erau niciodată mulțumite. „Literatura de suspans", găzduită în dormitorul de la subsol, a ajuns, dintr-odată, să se întindă în afara spațiului ce-i fusese alocat, astfel că a trebuit să fie mutată sus, pe rafturile aflate de-a lungul unui coridor, luând locul „Literaturii franceze". Din păcate, „Literatura franceză" a trebuit împărțită în „Literatura din Quebec", „Literatura Franței" și „Literatura altor țări francofone". De exemplu, mi s-a părut foarte iritant faptul că am fost nevoit să-l separ pe Aimé Césaire de prietenii săi Eluard și Breton sau că am fost forțat să exilez *Maria Chapdelaine* (în provincia Quebec, considerat un roman romantic epic) de Louis Hémon în compania cărților scrise de Huysmans și Hugo, numai pentru că s-a întâmplat ca Hémon să se nască în Bretonia, iar eu să nu mai am loc în secțiunea „Quebec".

Cărțile vechi, pe care le-am cunoscut, dar pe care nu le-am posedat niciodată, ne taie calea și se invită la noi în case. Cărțile noi încearcă să ne seducă zi de zi cu titlurile lor tentante și copertele ademenitoare. Familiile cer să fie reunite: volumul XVIII al *Operelor complete* ale lui Lope de Vega este prezentat într-un

Scara din lemn de mahon din biblioteca de la Althorp, proiectată de John King. Are o înălțime de aproximativ trei metri, este prevăzută cu un scaun și un pupitru pentru cărți și, inițial, era înfășurată în perdele de mătase verde.

catalog și le face semn celorlalte șaptesprezece volume care așteaptă, de-abia răsfoite, pe rafturile mele. Ce norocos a fost Căpitanul Nemo să poată spune, în timpul călătoriei la douăzeci de mii de leghe sub mări, că „[p]entru mine, lumea s-a sfârșit din ziua când *Nautilus* s-a scufundat prima dată în mare. Atunci am cumpărat ultimele cărți, broșuri și ziare. De atunci, parcă omenirea n-a mai gândit nimic, nici n-a mai scris".[1] Pe lumea asta însă, pentru cititorii asemenea mie nu există ideea de „ultimă" achiziție.

Poetul englez Lionel Johnson avea atâta nevoie de spațiu, încât a conceput rafturi suspendate, care atârnau din tavan precum candelabrele.[2] Un prieten al meu din Buenos Aires a construit rafturi sub forma unor coloane deschise pe patru părți, care se învârteau în jurul unor axe centrale, reușind, astfel, să împătrească spațiul alocat cărților sale; numea aceste rafturi „cuferele lui de derviș". În biblioteca de la Althorp, moșia din Northampton a contelui Spencer (care, înainte să fie vândută, în 1892, conținea patruzeci de mii de volume, printre care se găseau cincizeci și opt de titluri aparținând primului tipograf englez, William Caxton), rafturile atingeau înălțimi amețitoare, astfel încât, pentru a ajunge la rândurile de sus, era nevoie de o scară imensă, alcătuită din „trepte solide, care erau fixate pe roți și susțineau un cuib de corb, ce conținea o băncuță și un pupitru micuț, impresia creată fiind aceea a unei mașinării de asalt medievale".[3] Din nefericire, inventatorii unor astfel de piese de mobilier entuziaste, hotărâți, asemenea unor geografi nebuni, să extindă geografia până la limitele hărților tot mai cuprinzătoare, sunt întotdeauna înfrânți. În cele din urmă, volumul cărților îl depășește întotdeauna pe acela al spațiului care le-a fost alocat.

În cel de-al doilea capitol din *Silvia și Bruno*, Lewis Carroll prezintă următoarea soluție: „Și ce bine ar fi [...] dacă am putea aplica această regulă cărților! Vedeți dumneavoastră, odată ce găsim numitorul comun, am da peste o altă cantitate de fiecare dată, în afara termenului care este ridicat la cea mai înaltă putere. Astfel, am fi nevoiți să ștergem fiecare gând înregistrat, în afara propoziției în care acesta este exprimat cu cea mai mare intensitate." Tânăra protestează: „Mă tem că unele cărți ar fi reduse la pagini albe." „Chiar așa", admite naratorul. „Majoritatea bibliotecilor ar fi înjumătățite din punct de vedere cantitativ. Dar gândiți-vă cât de mult ar câștiga în calitate!"[4] În spiritul aceleiași idei, în Lyonul sfârșitului de secol întâi, o lege strictă cerea ca, după fiecare

competiție literară, înfrânții să fie obligați să își șteargă eforturile literare cu propriile limbi, astfel încât literatura de mâna a doua să nu supraviețuiască.[5]

Într-un manuscris păstrat în Biblioteca Vaticanului (încă nepublicat), umanistul milanez Angelo Decembrio descrie un sistem de selecție drastic, cu ajutorul căruia, în secolul al cincisprezecelea, tânărul prinț Leonello d'Este și-a completat biblioteca din Ferrara, sub supravegherea profesorului său Guarino da Verona.[6] Sistemul lui Leonello se baza pe ideea excluderii, acceptând doar cele mai de seamă realizări ale lumii literare. De pe rafturile prințului fuseseră izgonite lucrările enciclopedice monastice („oceane de povești, după cum sunt numite, poveri imense pentru catâri")[7], traducerile franceze și italiene ale textelor clasice (dar nu și originalele) și chiar *Comedia* lui Dante, „care poate fi citită la gura sobei în serile de iarnă, împreună cu soția și copiii, dar care nu merită să capete un loc într-o bibliotecă academică".[8] Numai patru autori clasici erau admiși: Livius, Virgiliu, Sallust și Cicero. Toți ceilalți erau considerați autori minori, ale căror opere puteau fi cumpărate de la orice negustător ambulant și împrumutate prietenilor fără teama de a pierde ceva de prea mare valoare.

Pentru a reuși să facă față creșterii în volum a bibliotecilor (nefiind întotdeauna preocupați de achiziționarea unor manuscrise de calitate), cititorii au recurs la tot felul de metode dureroase: ciuntirea comorilor, aranjarea cărților pe rafturi duble, renunțarea la anumite subiecte, dăruirea edițiilor simple, chiar și abandonarea cărților în locuințe. Uneori, niciuna dintre aceste opțiuni nu se dovedește eficientă pe termen lung. În 2003, la puțin timp după Crăciun, a fost nevoie de intervenția pompierilor pentru evacuarea din propriul apartament a lui Patrice Moore, un newyorkez de patruzeci și trei de ani, care petrecuse două zile sub grămezile de jurnale, reviste și cărți pe care le acumulase, cu încăpățânare, vreme de mai bine de un deceniu. Vecinii l-au auzit gemând și bolborosind prin ușa care fusese blocată de munții de hârtie. Moore a fost găsit într-un colțișor al apartamentului, de-a dreptul îngropat în cărți, numai după ce încuietoarea a fost spartă cu o rangă și salvatorii au excavat în grămezile de publicații ce-l acopereau pe om. Le-a luat mai bine de o oră să-l scoată de acolo; pentru a ajunge la acest cititor constant, au fost nevoiți să scoată cincizeci de saci de hârtie tipărită din locuință.[9]

Apartamentul inundat de cărți al lui Patrice Moore, în New York.

În anii 1990, fiind conștienți de faptul că vechile și impunătoarele lor clădiri nu mai puteau face față șuvoaielor de hârtie scrisă, directorii câtorva biblioteci importante au decis să înalțe edificii noi, capabile să le găzduiască vastele colecții. În Paris și Londra, în Buenos Aires și San Francisco (și în alte orașe), planurile au fost puse la punct și s-a demarat construcția. Din nefericire, în cazul câtorva dintre acestea, s-a întâmplat ca designul noilor biblioteci să nu fie prea bine adaptat sarcinii de găzduire a cărților. Cu gândul de a corecta planificarea deficitară a noii Biblioteci Publice principale din San Francisco, al cărei arhitect nu crease suficient spațiu pentru amplasarea rafturilor, administratorii au eliminat sute de cărți din colecțiile bibliotecii și le-au trimis la gropile de gunoi. Cărțile care urmau să fie distruse erau alese pe baza duratei de timp în care nu fuseseră solicitate de cititori, astfel că, pentru a salva cât mai multe cărți cu putință, bibliotecarii curajoși se strecurau noaptea în incinta bibliotecii și însemnau volumele aflate în pericol cu date de retragere false.[10]

Sacrificarea conținutului, în scopul salvării recipientului – nu numai Biblioteca Publică din San Francisco a suferit de pe urma unei astfel de acțiuni stupide. Chiar și Biblioteca Congresului din Washington, „biblioteca al cărei scop

este de a găzdui cărțile pe care nu le găsești nicăieri altundeva", a devenit victima unui comportament la fel de iresponsabil. În 1814, pe durata negocierilor Congresului american pentru achiziționarea bibliotecii private a fostului președinte american Thomas Jefferson – pentru a înlocui cărțile pe care trupele britanice le arseseră mai devreme în anul acela, când ocupaseră clădirea Capitoliului din Washington – Cyril King, conducătorul Partidului Federalist, a obiectat: „Acest proiect de lege i-ar permite domnului Jefferson să încaseze 23 900 de dolari pentru cele aproximativ 6 000 de cărți ale sale – bune, proaste și de niciun fel; vechi, noi și lipsite de valoare, scrise în limbi pe care mulți nu le pot citi și pe care cei mai mulți nici n-ar trebui să le citească." Jefferson a răspuns: „Nu cred că biblioteca mea conține cărți, indiferent de domeniu, pe care Congresul să-și dorească să le excludă din colecția sa: de fapt, nu există niciun subiect care să nu fie de folos, la un moment dat, unui membru al Congresului."[11]

La mai bine de un secol și jumătate de la această întâmplare, observația lui Jefferson a fost dată uitării. În 1996, Nicholson Baker, reporter al ziarului *New Yorker* (de asemenea, autor al unor bestselleruri), a aflat că Biblioteca Congresului înlocuia mare parte a colecției sale de ziare de la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea și începutul secolului douăzeci cu microfilme și apoi distrugea originalele. Justificarea pentru acest act oficial de vandalism se baza pe studii științifice „frauduloase" cu privire la aciditatea și gradul de porozitate al hârtiei – era ca și cum s-ar fi argumentat în favoarea unei crime, spunându-se că a fost vorba de sinucidere asistată. După câțiva ani de cercetare, Baker a ajuns la concluzia că situația era chiar mai gravă decât se temuse el la început. Aproape toate bibliotecile universităților importante din Statele Unite și majoritatea bibliotecilor publice mari urmaseră exemplul Bibliotecii Congresului, astfel că unele dintre cele mai rare publicații periodice nu mai existau decât sub formă de microfilme.[12] Iar aceste microfilme sunt defectuoase, din mai multe puncte de vedere. Ele pot fi murdărite, pătate și zgâriate; textele sunt tăiate la margini și, adeseori, secțiuni întregi sunt eliminate.

Însă nu toți cei care se fac vinovați de introducerea microfilmelor sunt americani. În 1996, Biblioteca Britanică, a cărei colecție de ziare scăpase, în mare parte, de bombardamentele din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, s-a descotorosit de mai bine de șaizeci de mii de volume de ziare colectate, acestea fiind, în mare parte, jurnale tipărite după 1850, în afara

Biblioteca Congresului, Washington, D.C.

zonei Commonwealth-ului. Un an mai târziu, a ales să renunțe la șaptezeci și cinci de ediții ale unor publicații din Europa Occidentală; la puțin timp după aceasta, a dăruit colecțiile sale de periodice din Europa de Est, America de Sud și Statele Unite. În fiecare dintre aceste cazuri, ziarele fuseseră transferate pe microfilme; în fiecare dintre cazuri, motivul invocat în sprijinul eliminării originalelor a fost lipsa spațiului. Dar, după cum argumentează Baker, microfilmele se citesc cu dificultate, iar calitatea reproducerilor este slabă. Nici chiar tehnologiile electronice mai noi nu pot înlocui experiența manevrării publicațiilor originale. După cum știe orice cititor, o pagină tipărită creează propriul spațiu de lectură, propriul relief fizic, în cadrul căruia textura hârtiei, culoarea cernelii, aspectul întregului ansamblu capătă, în mâinile lui, semnificații aparte, ce acordă tonalitate și context cuvintelor. (Bibliotecara Universității Columbia, Patricia Battin, o susținătoare înfocată a transferării cărților pe microfilme, nu a fost de acord cu această noțiune. Ea a scris următoarele: „În termeni intelectuali, valoarea proximității cărții față de cititor nu a

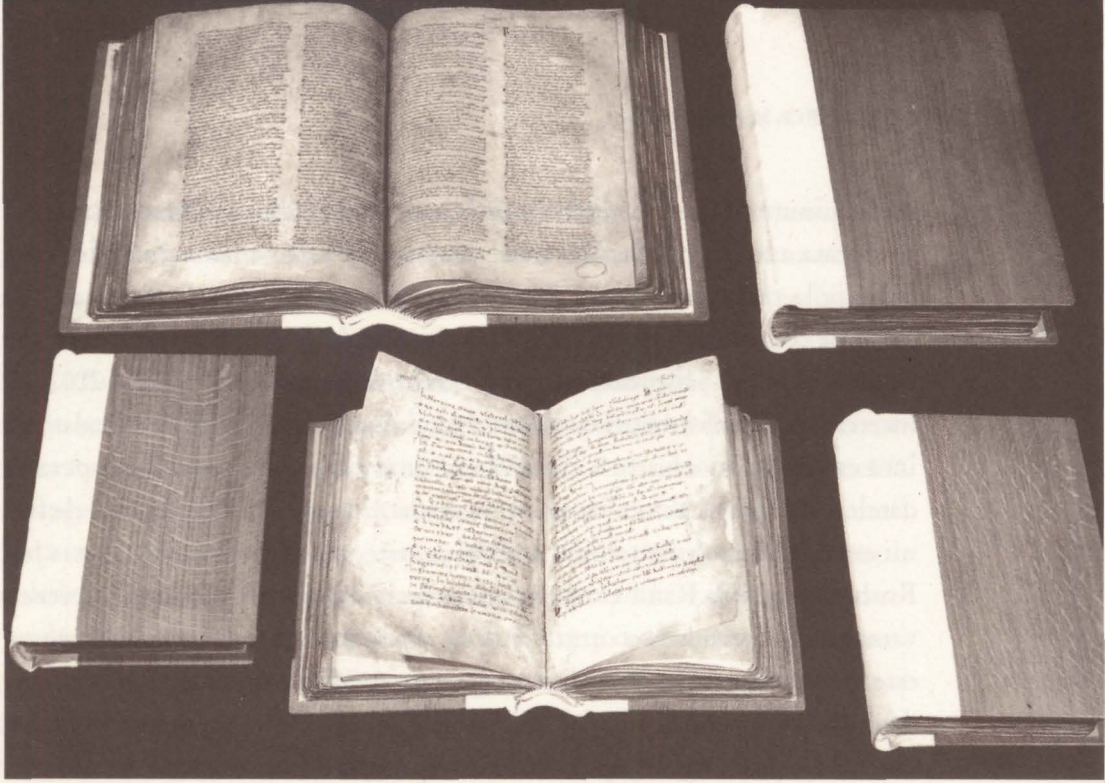

Cartea Judecății de Apoi, împărțită în secțiuni, așa cum arată în momentul de față.

fost stabilită cu exactitate."[13] Iată o afirmație idioată, aparținând unei persoane extrem de insensibile, din punct de vedere intelectual sau de orice altă natură, cu privire la experiența lecturii.)

Dar, mai presus de orice, argumentul invocat în sprijinul reproducerilor electronice, bazându-se pe ideea duratei de viață scurte a hârtiei, este unul fals. Orice persoană care a folosit un computer știe cât de ușor se poate pierde un text pe ecran sau cum poți să dai peste o dischetă sau un CD deteriorate sau să ți se strice hard drive-ul și să nu mai ai ce-i face. Aceste instrumente electronice nu sunt nemuritoare. Durata de viață a unei dischete este de aproximativ șapte ani; un CD-ROM ține vreo zece ani. În 1986, BBC a cheltuit două milioane și jumătate de lire sterline pentru a crea o versiune computerizată, multimedia, a *Cărții Judecății de Apoi*, recensământul englez compilat, în secolul al unsprezecelea, de călugării normanzi. Mai ambițioasă decât predecesoarea sa, varianta electronică a *Cărții Judecății de Apoi* conținea 250 000 de toponime, 25 000 de hărți, 50 000 de poze, 3 000 de seturi de date și

60 de minute de filmulețe, plus zeci de mărturii ale „viețiii în Marea Britanie" pe durata anului aceluia. Mai mult de un milion de oameni și-au adus contribuția la realizarea acestui proiect, care a fost stocat pe dischete laser de 30,48 de centimetri, care nu puteau fi citite decât de un microcomputer special al BBC-ului. Șaisprezece ani mai târziu, în luna martie a anului 2002, s-a încercat citirea informației cu ajutorul unuia din puținele astfel de calculatoare încă existente. Încercarea a eșuat. S-au căutat alte soluții pentru recuperarea datelor, dar niciuna nu a înregistrat un succes deplin. „În momentul de față nu există nicio soluție tehnică viabilă pentru această problemă", a spus Jeff Rothenberg de la Rand Corporation, expert de renume mondial în prezervarea datelor, căruia i s-a cerut ajutorul. „Cu toate acestea, dacă problema nu este rezolvată, există un risc însemnat ca moștenirea noastră, din ce în ce mai dependentă de suporturile electronice, să se piardă."[14] Pe de altă parte, cea dintâi *Carte a Judecății de Apoi*, veche de aproape o mie de ani, scrisă cu cerneală pe hârtie și păstrată la Biroul de Evidență a Populației din Kew, încă este în stare bună și poate fi citită fără niciun fel de probleme.

Directorul programului de arhivare a registrelor electronice din cadrul Administrației Naționale pentru Arhive și Registre a Statelor Unite a mărturisit, în luna noiembrie a anului 2004, că prezervarea materialelor electronice, chiar și pentru următorul deceniu, darămite pentru eternitate, „este o problemă globală ce privește nu doar cele mai mari guverne și cele mai mari corporații, ci și cei mai mărunți indivizi"[15]. Din moment ce nu s-a găsit o soluție clară, experții în materiale electronice recomandă utilizatorilor să-și copieze datele pe CD-uri, dar nici măcar acestea nu au o viață prea lungă. Durata de viață a datelor copiate pe un CD cu ajutorul unui CD *burner* poate fi de numai cinci ani. Și, deși este adevărat că aciditatea și porozitatea, incendiile și legendarii viermi de carte amenință sulurile și manuscrisele străvechi, nu tot ceea ce a fost scris sau tipărit pe pergament sau pe hârtie este condamnat la o moarte timpurie. Acum vreo câțiva ani, în Muzeul de Arheologie din Napoli, am văzut, prinse între două geamuri, fărâmițele unui papirus salvat dintre ruinele de la Pompeii. Avea două mii de ani; fusese ars de flăcările vulcanului Vezuviu, fusese îngropat sub șuvoiul de lavă – iar eu tot mai puteam să descifrez, cu o ușurință uimitoare, literele scrise pe el.

Cu toate acestea, ambele biblioteci – cea de hârtie și cea electronică – ar putea și ar trebui să coexiste. Din păcate, adeseori se întâmplă ca una dintre ele să fie favorizată, în detrimentul celeilalte. Unul din cele mai ambițioase proiecte propuse de noua Bibliotecă din Alexandria, inaugurată în octombrie 2003, a fost acela al creării unei biblioteci virtuale paralele – Colectivul Academicienilor afiliați Bibliotecii din Alexandria. Această bibliotecă electronică a fost înființată de artista americană Rhonda Roland Shearer și necesită un buget anual de funcționare de o jumătate de milion de dolari americani, sumă care, probabil, va crește considerabil în viitor. Aceste două instituții, ambele reprezentând încercări de reîncarnare a străvechii biblioteci din vremea lui Callimachus, prezintă un paradox. În timp ce lipsa resurselor financiare face ca rafturile noii biblioteci din piatră și sticlă să fie aproape goale și să nu se poată lăuda decât cu o colecție subțirică de ediții ieftine și cărți la mâna a doua sau cu donații din partea editurilor din întreaga lume, biblioteca virtuală se umple cu cărți din toate colțurile lumii, scanate, în mare parte, de o echipă de tehnicieni de la Universitatea Carnegie-Mellon, funcționând pe baza unui software numit CyberBook Plus, dezvoltat de Shearer însăși și conceput în așa fel încât să permită utilizarea diverselor formate și limbi, „punându-se accentul pe materialele vizuale, mai degrabă decât pe textele postate"[16].

Ambiția Colectivului Academicienilor afiliați Bibliotecii din Alexandria de a concura cu bibliotecile de hârtie nu este unică. În 2004, cel mai popular motor de căutare de pe Internet, Google, a anunțat că unele din cele mai prestigioase biblioteci de cercetare din lume – Harvard, Bodleian, Stanford, Biblioteca Publică din New York – semnaseră parteneriate conform cărora se obligau să scaneze o parte a manuscriselor pe care le dețineau și să le permită cercetătorilor să acceseze respectivele cărți online, astfel încât aceștia să nu mai fie nevoiți să străbată distanțele ce-i despărțeau de biblioteci sau să-și croiască drum prin norii de praf degajați de munții de pagini scrise.[17] Chiar dacă Google a fost nevoit să renunțe la acest proiect în iulie 2005, din cauza problemelor financiare și administrative, nu încape îndoială că el va fi reluat în viitor, din moment ce se corelează atât de bine cu posibilitățile oferite de Web. Probabil că în următorii câțiva ani milioane de pagini își vor aștepta cititorii online. După cum ne avertizează povestea Turnului Babel, „acum nimic nu i-ar împiedica să facă tot ce și-au pus în gând"[18] – în scurtă vreme,

prin simpla atingere a unui buton, noi vom putea să invocăm întreg arsenalul fantomatic al tuturor Alexandriilor trecute sau viitoare.

Argumentele practice invocate în sprijinul unei astfel de măsuri sunt irefutabile. Nu încape îndoială că cercetătorul are nevoie de cât mai multe manuscrise pe care să le poată accesa repede, cu precizie, oricând își dorește. Iar nașterea unei noi tehnologii nu implică moartea celei vechi: invenția fotografiei nu a provocat eliminarea picturii, ci analizarea acesteia într-o nouă lumină, iar ecranul și manuscrisul se pot completa reciproc și pot coexista amiabil pe biroul aceluiași cititor. Când comparăm biblioteca virtuală cu cea tradițională, alcătuită din hârtie și cerneală, trebuie să ținem minte câteva lucruri: adeseori, cititul necesită lentoare, profunzime și contextualizare; tehnologia noastră electronică este încă fragilă și, din moment ce se află într-o permanentă schimbare, de multe ori se întâmplă să nu ne permită recuperarea materialelor stocate pe unități care au fost scoase din uz; răsfoirea unei cărți și cutreierarea printre rafturi constituie un aspect intim al meșteșugului lecturii, care nu poate fi înlocuit pe de-a-ntregul de sistemul de desfășurare a paginilor pe un ecran, tot la fel cum călătoriile adevărate nu pot fi înlocuite de albume și documentare sau de *gadget*-urile 3-D.

Poate că acesta este miezul problemei. Citirea unei cărți nu este echivalentă cu citirea unui ecran, indiferent de text. Vizionarea unei piese de teatru nu este echivalentă cu vizionarea unui film, vizionarea unui film nu este echivalentă cu vizionarea unui DVD sau a unei casete, admirarea unui tablou nu este echivalentă cu examinarea unei fotografii. Fiecare tehnologie asigură prezența unui mediu (regula a fost enunțată în 1964 de Marshall McLuhan[19]) care caracterizează opera pe care aceasta o reprezintă, definește spațiul optim de depozitare și cea mai bună cale de acces. Piesele pot fi puse în scenă în spații circulare, care nu sunt potrivite pentru proiectarea filmelor; vizionarea unui DVD într-o cameră privată nu se aseamănă cu vizionarea aceluiași film pe ecranul unui cinematograf; fotografiile bine reproduse dintr-o carte pot fi apreciate pe deplin de cel care le privește, în vreme ce nicio reproducere nu poate egala experiența observării unui tablou original.

Baker își încheie cartea cu patru recomandări utile: bibliotecile ar trebui obligate să publice liste cu manuscrisele pe care intenționează să le distrugă; toate publicațiile care au fost trimise la Biblioteca Congresului și respinse de

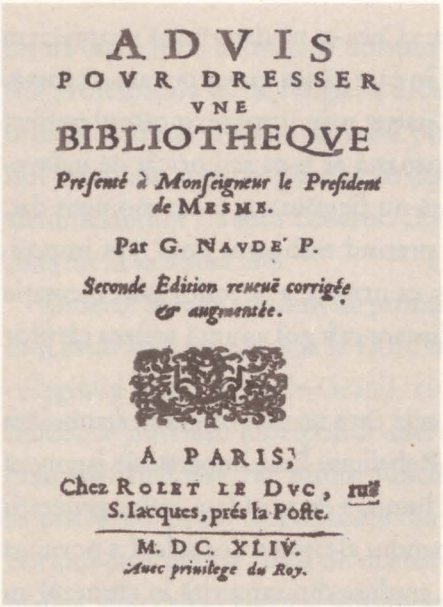

ADVIS
POVR DRESSER
VNE
BIBLIOTHEQVE
Presenté à Monseigneur le President de MESME.
Par G. NAVDE' P.
Seconde Edition reveuë corrigée & augmentée.
A PARIS,
Chez ROLET LE DVC, ruë S. Iacques, prés la Poste.
M. DC. XLIV.
Avec privilege du Roy.

Pagina de titlu a primei ediții a cărții lui Naudé.

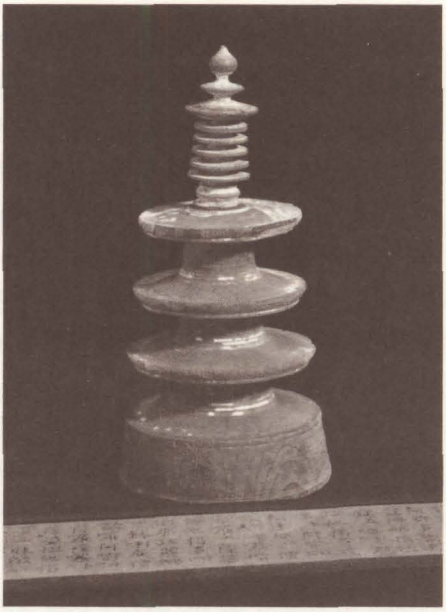

Dom, însoțit de textul budist imprimat pe o fâșie de hârtie.

către aceasta să fie indexate și depozitate în clădiri anexe, puse la dispoziția bibliotecilor de către stat; să se instituie regula ca ziarele să fie legate și păstrate; programele de digitalizare sau de transferare a cărților pe microfilm să fie anulate sau să se impună ca originalele să nu mai fie distruse după ce au fost procesate electronic. Luate laolaltă, depozitarea electronică și prezervarea concretă a foilor tipărite îi permit unei biblioteci să-și îndeplinească cel puțin una dintre ambiții: bogăția conținutului.

Și, dacă nu întru totul, să o îndeplinească cel puțin într-o oarecare măsură. În secolul al nouăsprezecelea, cărturarul american Oliver Wendell Holmes avertiza: „Orice bibliotecă ar trebui să încerce să acopere întreg arealul unui anumit subiect, chiar dacă acest subiect este istoria gămăliilor de ac",[20] reluând astfel ideea cărturarului francez Gabriel Naudé, care, în 1627, a publicat modesta *Advis pour dresser une bibliothèque (Sfaturi pentru alcătuirea unei biblioteci)*, (ediție revăzută și adăugită câțiva ani mai târziu), în care extindea chiar și mai mult

aria pretențiilor cititorului. Naudé scria: „Ceea ce ne determină să apreciem cel mai mult o bibliotecă este momentul în care găsim cartea pe care o căutam și pe care nu am reușit s-o găsim în altă parte; prin urmare, mottoul perfect ar fi că nu există nicio carte, oricât de proastă ar fi ea sau oricât de nefavorabile ar fi părerile recenzenților, care să nu fie căutată, la un moment dat, de un anume cititor."[21] Aceste remarci pretind realizarea unui fapt imposibil, din moment ce orice bibliotecă este, ca urmare a nevoilor sale, o creație incompletă, o operă în desfășurare, iar fiecare raft gol anunță sosirea cărților viitoare.

Cu toate acestea, spațiile goale sunt cele care ne determină să acumulăm cunoștințe. În anul 764, după suprimarea Rebeliunii Emi, împărăteasa japoneză Shotoku, crezând că se apropia sfârșitul lumii, a decis să lase acelor generații ce s-ar mai fi înălțat din cenușă un compendiu al timpurilor sale. La porunca sa, patru *dharani-sutra* (zicale înțelepte, traduse din sanscrită în chineză) au fost copiate de pe bucăți de lemn pe fâșii de hârtie și au fost introduse în mici domuri de lemn – reprezentări ale universului, simbolizând baza pătrată a pământului și cercurile ce se înalță către ceruri, încolăcindu-se în jurul toiagului lui Buddha. După aceea, respectivele domuri au fost distribuite celor mai de seamă zece temple budiste ale imperiului.[22]

Împărăteasa își imagina că, în felul acesta, putea păstra esența cunoștințelor acumulate până în timpurile sale. Zece secole mai târziu, în 1751, s-a întâmplat ca proiectul său să fie reluat de către Denis Diderot, coeditor (alături de Jean le Rond d'Alembert) al celui mai ambițios proiect publicistic al Iluminismului francez, *Encyclopédie, ou, Dictionnaire raisonné des sciences, des arts, et des métiers*.

Este ciudat că omul care, mai târziu, avea să fie acuzat că ar fi fost unul din cei mai aprigi dușmani ai Bisericii Catolice (*Enciclopedia* se găsea pe *Indexul cărților interzise*, întocmit de Biserică, iar Diderot a fost amenințat cu excomunicarea) era, la începuturile carierei sale academice, un student iezuit pios. Diderot s-a născut în 1713, cu șaptezeci și șase de ani înainte de Revoluția Franceză. Copil fiind, a frecventat cursurile colegiului iezuit din Langres, iar după ce a împlinit douăzeci de ani a devenit un discipol înfocat și pios. A refuzat să se bucure de confortul oferit de casa familiei sale (tatăl lui era un meșter tinichigiu bogat, renumit în toată lumea), purta o cămașă

țesută din păr de animale și dormea pe paie, iar în cele din urmă, la îndemnul profesorilor săi de religie, a decis să fugă de acasă și să intre în rândurile ordinelor sfinte. Aflând de acest plan, tatăl a zăvorât ușa și l-a întrebat pe fiul său unde avea de gând să se ducă în miez de noapte. „La Paris, să mă alătur iezuiților", a spus Diderot. „Dorința îți va fi împlinită", a răspuns tatăl, „dar nu în noaptea asta."[23]

Diderot Senior s-a ținut de promisiune, dar nu întru totul. Și-a trimis fiul să-și desăvârșească educația la Paris, unde acesta a frecventat nu doar cursurile colegiului iezuit Louis-le-Grand, ci și pe acelea ale Colegiului d'Harcourt, fondat de janseniști (discipoli ai unei școli religioase austere, ale cărei doctrine erau asemănătoare, din multe puncte de vedere, cu acelea ale calvinismului), și, mai târzu, pe ale Universității din Paris. Diderot nu și-a împlinit niciodată dorința de a obține titlul de doctor în teologie. În schimb, a studiat matematica, literatura clasică și limbile străine, fără a avea un țel precis în minte, până când tatăl său, alarmat de perspectiva întreținerii unui fiu ce nu avea să fie decât student, i-a retras tânărului sprijinul financiar și i-a poruncit să se întoarcă acasă. Diderot nu i s-a supus și, în anii ce au urmat, și-a câștigat existența în Paris lucrând ca jurnalist și profesor.

Diderot și d'Alembert s-au întâlnit când cel din urmă tocmai împlinise treizeci de ani. D'Alembert era cu patru ani mai tânăr, dar deja își crease o reputație în domeniul matematicii. Avea (conform spuselor unui contemporan) o „minte luminoasă, profundă și trainică"[24], motiv pentru care Diderot îl aprecia foarte mult. În pruncie, d'Alembert fusese abandonat și găsit pe treptele unei biserici din Paris, astfel că el nu punea mare preț pe prestigiul social; susținea că deviza oricărui om de litere ar fi trebuit să fie „Libertate, Adevăr și Sărăcie" – iar el se ridicase la înălțimea celei din urmă cerințe fără prea mari probleme.

Cu vreo cincisprezece ani înainte de întâlnirea celor doi, în 1728, cărturarul scoțian Ephraim Chambers publicase o *Cyclopedia* destul de cuprinzătoare (prima astfel de lucrare publicată în limba engleză, fără nicio legătură cu actuala *Chambers*), care devenise sursă de inspirație pentru felurite alte lucrări de acest gen, printre acestea din urmă numărându-se și *Dictionary (Dicționarul)* de Dr. Johnson. La începutul anului 1745, librarul francez André-François Le Breton, nereușind să asigure traducerea *Cyclopedia* în franceză, a apelat mai

întâi la serviciile lui d'Alembert și mai apoi la cele ale lui Diderot, cărora le-a cerut să editeze o lucrare similară, dar mult mai amplă. Argumentând că *Cyclopedia* era, în mare măsură, un compendiu al unor texte franceze, Diderot a sugerat că n-ar fi avut niciun sens să traducă lucrarea în limba în care aceasta fusese scrisă inițial; era mai bine să colecteze materiale noi și să le ofere cititorilor o panoramă cuprinzătoare și actualizată a celor mai recente evenimente din domeniile artelor și științelor.

Creând un joc al oglinzilor ce se reflectă una în alta, Diderot și-a definit măreața lucrare, alcătuită din douăzeci și opt de volume (șaptesprezece volume conțineau texte și unsprezece ilustrații), într-un articol intitulat „Encyclopédie", publicat chiar în *Enciclopedie*: „Țelul *Enciclopediei*", scria el, „este de a strânge cunoașterea din toate cele patru zări ale lumii și de a expune sistemul general al acesteia urmașilor noștri, astfel încât caznele secolelor trecute să vină în folosul secolelor viitoare. [...] Fie ca *Enciclopedia* să devină un sanctuar care să protejeze cunoașterea umană de intemperiile timpului și ale schimbărilor."[25] Ideea unei enciclopedii care să joace rol de sanctuar este atrăgătoare. În 1783, la unsprezece ani după încheierea monumentalului proiect al lui Diderot, scriitorul Guillaume Grivel și-a imaginat că acest sanctuar ar putea fi piatra de temelie a unei societăți viitoare, care, asemenea celei imaginate de împărăteasa japoneză, avea să se înalțe din propriile ruine. În primul volum al unui roman ce redă aventurile unui grup de noi Crusoe, naufragiați pe o insulă pustie, Grivel descrie felul în care noii coloniști salvează câteva volume din *Enciclopedia* lui Diderot de pe corabia eșuată și, cu ajutorul articolelor academice, încearcă să reconstruiască societatea pe care fuseseră obligați să o lase în urmă.[26]

Enciclopedia a fost concepută și ca o bibliotecă arhivală și interactivă. În broșura ce anunța vastul proiect, Diderot declara că „omul interesat de cunoaștere are să afle în aceasta tot ce ar vrea să știe despre subiectele pe care el însuși nu le studiază, la fel ca într-o bibliotecă". Motivându-și decizia de a aranja această „bibliotecă" cuprinzătoare în ordine alfabetică, Diderot a explicat că legăturile dintre subiecte nu aveau să fie distruse și nici „copacul cunoașterii" nu avea să fie profanat, ci, dimpotrivă, sistemul avea să capete vizibilitate prin intermediul „dispunerii materialelor în cadrul fiecărui articol și datorită exactității și frecvenței referințelor".[27] Realizând aceste referințe,

el își propunea să prezinte diversele articole sub forma nu a unor texte independente, în rândul cărora fiecare ar fi acoperit domeniul exclusiv al unei anumite științe, ci sub forma unor întrețeseri de subiecte, care, în multe cazuri, aveau „să ocupe același raft". Prin urmare, își imagina că „biblioteca" proprie ar fi putut căpăta aspectul unei încăperi în care diverse „cărți" să fie amplasate în același spațiu unic. O discuție despre CALVINISM, care, luată de una singură, ar fi atras privirea dezaprobatoare a Bisericii, este inclusă într-un articol despre GENEVA; o evaluare critică a împărtășaniei în sânul Bisericii este sugerată de o referință precum „ANTROPOFAGIE: vezi CUMINECĂTURĂ, CONFESIUNE, ALTAR etc.". Uneori, cita un personaj străin (un savant chinez, un turc) pentru a da glas unei critici a dogmei religioase, descriind, în același timp, alte culturi și filosofii; câteodată analiza un cuvânt în cel mai amplu sens cu putință, astfel că, de exemplu, vorbea despre ADORAȚIE și, concomitent, discuta atât despre venerarea lui Dumnezeu, cât și despre cea a unei femei frumoase, realizând o asociație îndrăzneață între cele două personaje.

Primul volum din *Enciclopedie* s-a vândut repede, în ciuda prețului piperat. Până să apară al doilea volum, în 1752, iezuiții, înfuriați de ceea ce ei considerau a fi o blasfemie evidentă, l-au convins pe Ludovic al XV-lea să emită un decret regal de interdicție. Întrucât una din fiicele lui Ludovic se afla pe patul de moarte, duhovnicul acestuia l-a convins că „Dumnezeu ar putea să o salveze dacă regele, în semn de pietate, ar distruge *Enciclopedia*".[28] Ludovic i-a dat ascultare, dar publicarea *Enciclopediei* a fost reluată după numai un an, mulțumită eforturilor directorului regal al publicațiilor (un fel de ministru al comunicațiilor), vizionarul Lamoignon de Malesherbes, care mersese până într-acolo încât îi sugerase lui Diderot să ascundă chiar în locuința sa manuscrisele viitoarelor volume, până ce conflictul avea să se stingă.

Cu toate că, în declarația sa de scop, Diderot nu face referire în mod explicit la ideea de spațiu, conceptul ocupării spațiului fizic de către cunoaștere este implicit în vorbele sale. Pentru Diderot, acumularea cunoașterii răsfirate este totuna cu țintuirea acelei cunoașteri pe o pagină, cu prinderea paginii între copertele unei cărți și cu așezarea cărții pe rafturile unei biblioteci. Printre alte lucruri, o enciclopedie poate constitui și o metodă de economisire a spațiului, atât timp cât o bibliotecă ce continuă să acumuleze cărți necesită un loc de depozitare tot mai mare, care poate căpăta dimensiuni înfricoșătoare.

Legenda spune că un medium i-ar fi mărturisit lui Sarah Winchester, văduva faimosului armurier a cărui pușcă „cucerise Vestul", că, atâta vreme cât construcția casei sale din California avea să continue, fantomele indienilor uciși de pușca soțului său nu aveau să se poată apropia de ea. Casa a continuat să se extindă, până când cele o sută șaizeci de camere ale sale au ajuns să ocupe șase acri de teren; această monstruozitate încă se mai află în inima Silicon Valley.[29] Fiecare bibliotecă suferă de pe urma dorinței de a crește, izvorâtă din nevoia de a împăca fantomele noastre literare, „străvechii morți ce se înalță din cărți pentru a ne vorbi" (după cum îi descria Seneca în secolul întâi d.Hr.),[30] de a se ramifica și de a se umfla până ce, într-o ultimă zi de neconceput, va include toate manuscrisele care s-au scris vreodată despre orice subiect imaginabil.

Într-o după-amiază caldă de la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea, doi funcționari de vârsta a doua s-au întâlnit pe o bancă de pe Boulevard Bourdon din Paris și s-au împrietenit imediat la cataramă. Bouvard și Pécuchet (numele pe care Gustave Flaubert le-a dat celor doi eroi comici ai săi) au descoperit, cu ajutorul prieteniei lor, un țel comun: acumularea cunoașterii universale. Pentru a atinge acest țel ambițios, față de care realizarea lui Diderot pare încântător de modestă, ei au încercat să citească tot ceea ce puteau găsi despre oricare domeniu de interes și, din respectivele texte, să spicuiască fapte și idei nemaipomenite, angajându-se într-o activitate a cărei finalitate nu putea fi întrezărită, bineînțeles. În mod adecvat, *Bouvard și Pécuchet* a fost publicată, fără a fi fost terminată, la un an după moartea lui Flaubert, în 1880, dar nu înainte ca bravii exploratori să fi pătruns în numeroase biblioteci academice și să fi citit tratate de agricultură, literatură, îngrijire a animalelor, medicină, arheologie și politică, rezultatele obținute fiind întotdeauna dezamăgitoare. Cei doi clovni ai lui Flaubert descoperă ceea ce noi am știut dintotdeauna, dar am crezut doar rareori: acumularea cunoașterii nu este cunoaștere.[31]

Ambiția lui Bouvard și Pécuchet aproape că a devenit realitate în ziua de azi, când toată cunoașterea din lume pare să se afle la îndemâna oricui, licărind în spatele ecranului ce ne ademenește cu al său cântec de sirenă. Jorge Luis Borges, care și-a imaginat odată o bibliotecă infinită, alcătuită din toate cărțile

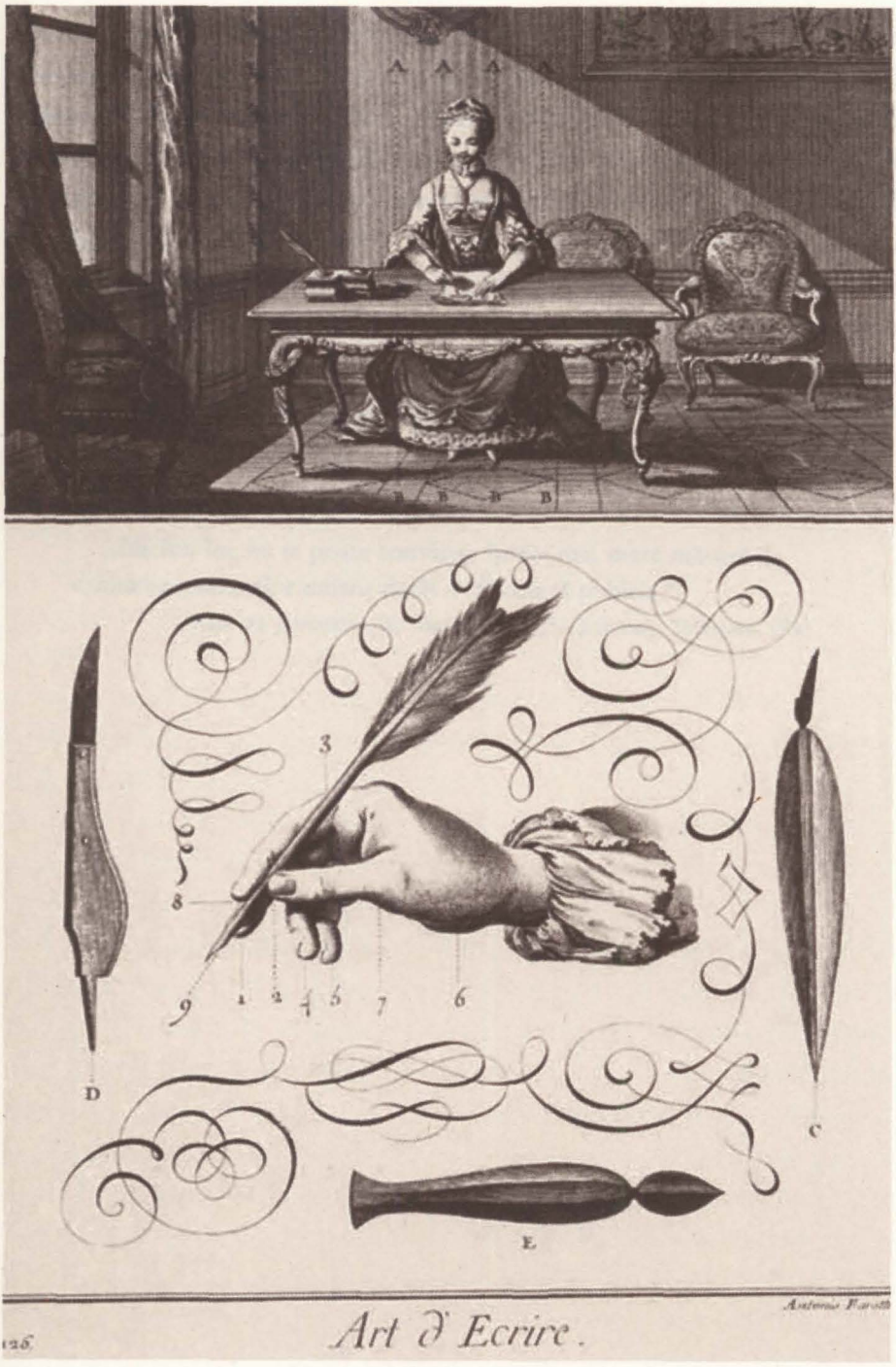

O pagină din *Enciclopedia* lui Diderot, ilustrând articolul despre „Scris".

existente,[32] a inventat şi el un personaj asemănător lui Bouvard şi Pécuchet, care încearcă să compileze o enciclopedie universală într-atât de cuprinzătoare, încât niciun manuscris din lume să nu fie exclus din ea.[33] În cele din urmă, la fel ca şi predecesorii săi francezi, acesta a dat greş, dar nu pe de-a-ntregul. În seara când se hotărăşte să renunţe la măreţul său proiect, el închiriază un cal şi o trăsurică şi face un tur al oraşului. Observă ziduri de cărămidă, oameni obişnuiţi, case, un râu, o piaţă şi simte că, într-un fel, toate acestea sunt opera lui. Îşi dă seama că proiectul său nu ar fi fost imposibil de realizat, ci pur şi simplu redundant. Enciclopedia lumii, biblioteca universală, acestea există deja, ele sunt lumea însăşi.

PUTEREA BIBLIOTECII

„Niciun loc nu te poate convinge într-o mai mare măsură de vanitatea speranțelor umane decât o bibliotecă publică."

SAMUEL JOHNSON, în *The Rambler* (*Rătăcitorul*), 23 martie 1751

Puterea cititorilor nu rezidă în capacitatea lor de a acumula informații, nici în abilitatea de a ordona și de a cataloga, ci în darul lor de a interpreta lectura, de a crea asociații în cadrul acesteia și de a o transforma. Școlile talmudice, precum și cele islamice, consideră că, prin meșteșugul lecturii, un învățat poate preface credința religioasă într-o forță activă, din moment ce cunoașterea strânsă din cărți este un dar de la Dumnezeu. Conform unei tradiții islamice (*hadith*) timpurii, „un învățat are mai multă putere în fața Diavolului decât o mie de oameni cuviosi".[1] În cadrul acestor culturi ale Cărții, cunoașterea nu se identifică cu acumularea de texte sau de informații și nu se găsește nici între copertele cărții înseși, ci în experiența care se desprinde de pe pagină și se transformă într-o altă experiență, în cuvintele care se reflectă nu doar în lumea exterioară, ci și în ființa cititorului.

În secolul al șaptesprezecelea, Gottfried Wilhelm Leibnitz, cunoscutul matematician, filosof și jurist german, declara că valoarea unei biblioteci putea fi determinată doar de conținutul acesteia și de felul în care cititorii știau să se folosească de acel conținut, mai degrabă decât de numărul volumelor sau de unicitatea comorilor sale. El compara instituția bibliotecii cu o biserică sau o școală, un loc destinat instrucției și învățării, și milita în favoarea colectării, mai presus de orice, a titlurilor științifice, manifestându-și disprețul față de cărțile pe care le considera a fi destinate doar înfrumusețării aspectului bibliotecii sau amuzamentului, acestea fiind considerate inutile. „Un tratat de arhitectură sau o colecție de periodice", scria el, „face cât o sută de volume de-ale clasicilor literari"[2] și prefera cărțile mici manuscriselor mai voluminoase, întrucât acestea permiteau economisirea spațiului și nu etalau, considera el,

ornamente superflue. El susținea că misiunea bibliotecilor era aceea de a facilita comunicarea între cărturari, astfel că a conceput planul unei organizații bibliografice naționale, care le-ar fi permis oamenilor de știință să se mențină la curent cu descoperirile contemporanilor. În 1690 a fost numit bibliotecar al bibliotecii ducale Brunswick-Lüneberg din Hanovra și, mai târziu, a devenit bibliotecar al prestigioasei Herzog August Bibliothek din Wolfenbüttel, post pe care l-a ocupat până la moartea sa, în 1716. Leibnitz este responsabil pentru transferarea colecției din Wolfenbüttel din locul de depozitare inițial într-o clădire pe care o considera mai potrivită pentru găzduirea cărților, aceasta dispunând de un acoperiș din sticlă, ce înlesnea iluminarea naturală, și de rafturi amenajate în mai multe încăperi. Însă structura de lemn a clădirii nu permitea ca aceasta să fie încălzită, iar cititorii care se încumetau să caute printre cuvintele înțelepte ale cărților pe durata lunilor de iarnă o făceau cu mâinile tremurânde și dinții clănțănind.[3]

În ciuda părerii exprimate de Leibnitz, conform căreia o bibliotecă ar fi trebuit apreciată exclusiv în funcție de conținutul său, manuscriselor tangibile li s-a conferit adeseori o autoritate falsă, iar edificiul bibliotecii a ajuns să fie considerat, prin prisma superstițiilor, monumentul simbolic al acelei autorități. Când, în *L'Assommoir* al lui Émile Zola, unui admirator entuziast al împăratului Napoleon al III-lea îi este arătată o carte ce îl înfățișează pe monarh sub chipul unui seducător libidinos, bietul om nu mai știe ce să spună ca să-și apere regele, pentru că „totul era într-o carte; n-avea cum să nege!"[4] Chiar și în ziua de astăzi, când actului intelectual nu i se mai atașează prea mare importanță, cărțile, fie că au fost citite sau nu, indiferent de scopul sau valoarea ce le-a fost atribuit, se bucură adeseori de acest prestigiu ce inspiră reverență. Volume groase de memorii încă sunt scrise de aceia care vor să pară puternici, iar bibliotecile încă sunt fondate de (și numite după) politicieni care, asemenea străvechilor regi ai Mesopotamiei, vor să fie amintiți ca deținători ai acelei puteri. În Statele Unite, un întreg lanț de biblioteci prezidențiale face dovada acestei dorințe de nemurire intelectuală (și de evaziune fiscală). În Franța, politicienii de vârf produc, an de an, o adevărată recoltă de scrieri confesionale, autobiografii candide, și chiar lucrări de ficțiune; în 1944, fostul președinte Valéry Giscard d'Estaing a mers până într-acolo încât a cerut să devină membru al exclusivistei Académie Française, rezervată

Biblioteca Herzog August Wolfenbüttel.

elitei intelectualilor francezi, în baza unei cărțulii romantice pe care o scrisese, *Le Passage*.[5] A fost acceptat. În Argentina, Evita și Juan Perón se mândreau cu testamentele lor autobiografice și politice, despre care toată lumea știa că fuseseră scrise de niște scriitori-fantomă. La începuturile carierei sale, dorindu-și să se descotorosească de asocierea cu imaginea conducătorului analfabet, Perón a impus Academiei Argentiniene pentru Literatură să îl invite să țină un discurs cu ocazia aniversării a patru sute de ani de la nașterea lui Cervantes – un autor a cărui operă, după cum a mărturisit, râzând, mai târziu, nici măcar nu se obosise să o citească,[6] dar ale cărui imense tomuri legate în piele și inscripționate cu litere aurii puteau fi observate în fundalul câtorva fotografii oficiale.

Regele Ashurbanipal, ultimul monarh important al Asiriei, a cărui domnie s-a întins între 668 și 633 î.Hr., era perfect conștient de asocierea creată între conducători și cuvântul scris. Se lăuda că el însuși ar fi fost scrib, chiar dacă „dintre regi, strămoșii mei, niciunul nu stăpânea această artă". Deși colecția sa de tăblițe din palatul de la Ninive era destinată uzului personal, caseta fiecăreia în parte afișa, în văzul tuturor, o inscripție conform căreia posesorul acestora fusese învestit cu puterea conferită de arta literelor:

> Palatul lui Ashurbanipal, Rege al Lumii, Rege al Asiriei, care se încrede în Ashur și Ninlil, căruia Nabu și Tashemtu i-au dat urechi lacome și care a fost înzestrat cu o profundă putere de înțelegere [...] Înțelepciunea lui Nabu, semnele scrierii, atâtea câte sunt ele, le-am scris pe tăblițe, tăblițele le-am aranjat în serii, le-am pus în ordine și, pentru plăcerea-mi regală și din dorința de a le citi, le-am adus în palatul meu.[7]

Cu toate că, asemenea multor altor conducători ce i s-au succedat, Ashurbanipal susținea că ar fi fost mândru de talentul său de scrib și cititor, este evident că ceea ce conta cu precădere pentru el nu era transformarea experiențelor în cunoaștere, ci reprezentarea emblematică a puternicelor calități asociate cărților. Sub sceptrul unor astfel de conducători, bibliotecile nu devin „temple ale cunoașterii" (după cum spune o vorbă din popor), ci temple ale unui binefăcător, fondator sau donator.

Ultimul mare rege al Asiriei, Ashurbanipal.

La multe secole după domnia lui Ashurbanipal, valoarea simbolică a actului de fondare a unei biblioteci nu s-a schimbat prea mult. Chiar și în perioada Renașterii, când bibliotecile europene au căpătat în mod oficial un caracter public (începând cu Ambrosiana din Milano, în 1609), prestigiul fondării, înzestrării sau construirii unei astfel de instituții a continuat să reprezinte privilegiul unui binefăcător, nu al unei comunități. Renumiții milionari care, în secolele al nouăsprezecelea și douăzeci, au făcut avere de pe urma fabricilor, atelierelor și băncilor din Statele Unite, nu au ezitat să-și folosească banii pentru a înființa școli, muzee și, în primul rând, biblioteci, care, pe lângă faptul că erau centre culturale importante, au devenit monumente înălțate în cinstea fondatorilor.

„Care este cel mai de preț dar care poate fi oferit unei comunități?" întreba Andrew Carnegie, cel mai faimos dintre acești binefăcători, în 1890. „O bibliotecă publică, aceasta este prima care îmi vine în minte", a dat el răspunsul la propria întrebare.[8] Dar nu toată lumea era de aceeași părere. În Marea Britanie, de exemplu, truismul conform căruia „o bibliotecă publică este esențială pentru bunăstarea unei comunități" a fost proclamat în mod oficial de-abia în 1850,

când parlamentarul ce reprezenta Dumfries, William Ewart, a obligat Parlamentul să adopte un proiect de lege ce stipula că fiecare oraș avea dreptul să dețină o bibliotecă publică.[9] Foarte târziu, în 1832, Thomas Carlyle întreba, furios: „De ce nu se găsește o bibliotecă a Maiestății Sale în fiecare oraș din mediul rural? De închisori și spânzurători ale Maiestății Sale nu duce niciunul lipsă!"[10]

Povestea lui Andrew Carnegie nu admite schițarea unor concluzii simple. Relația acestuia cu averea și cultura cărților era complexă și contradictorie. Deși urmărea cu înverșunare obținerea câștigurilor financiare, el s-a folosit de aproape 90 la sută din imensa-i avere pentru a fonda tot felul de instituții publice, printre acestea numărându-se 2 500 de biblioteci în peste o duzină de țări vorbitoare de engleză, de la țara sa de baștină, Scoția, până la Fiji și Seychelles. Venera ocupațiile intelectuale, dar nu se deda acestora. „Biblioteca publică era templul său", scria unul dintre biografii lui, „iar rubrica «Scrisori către editor» îi era confesional."[11] Își trata lucrătorii cu brutalitate, dar întocmise o listă de pensii private, pentru a sprijini financiar peste patru sute de artiști, oameni de știință și poeți, printre aceștia din urmă aflându-se și Walt Whitman, care și-a descris binefăcătorul ca pe o sursă de „bunăvoință supremă". Deși credea în sanctitatea capitalismului (ceea ce el numea „Evanghelia Averii"), susținea cu tărie că „un om care muncește este un cetățean mai folositor și ar trebui să se bucure de mai mult respect decât un prinț trândav".[12]

Carnegie nu uita să le amintească ascultătorilor săi că începuturile sale în viață stătuseră sub semnul sărăciei acute. Doi bărbați au exercitat o influență majoră asupra copilăriei sale petrecute în Scoția. Primul dintre aceștia era tatăl său, un iscusit țesător de damasc, al cărui meșteșug a devenit redundant în momentul introducerii noilor tehnologii de fabricare ale Revoluției Industriale. Pe Will Carnegie toată lumea îl știa ca pe un bărbat cu spirit neîndoplecat, care, deși era nevoit să muncească între zece și douăsprezece ore pe zi, își găsise timp să pună pe picioare, alături de colegii săi țesători, o mică bibliotecă comunală în Dunfermline, acțiune curajoasă, ce trebuie să fi creat o puternică impresie asupra tânărului său fiu. Cel de-al doilea era Thomas Morrison, unchiul lui Carnegie, un evanghelist ce susținea reforma agrară și predica în favoarea opoziției nonviolente împotriva industriașilor abuzivi, amintind de sfârșitul a ceea ce el considera a fi ultimele rămășițe ale sistemului feudal în Scoția. „Regula noastră", spunea el, „este că *Fiecare va avea; cu toții se vor*

bucura; principiul nostru, *drepturi universale și egale*; pentru noi, «legea pământului» va spune că *Fiecare om este stăpân; fiecare femeie este o doamnă; și fiecare copil este un moștenitor.*"[13] În timpul uneia dintre răscoalele împotriva marilor fabricatori de pânzeturi, care amenințau, încă o dată, că aveau să reducă salariile țesătorilor, unchiul Thomas a fost arestat. Deși nu au fost formulate acuzații oficiale împotriva sa, incidentul l-a marcat puternic pe tânărul Carnegie, deși nu într-atât încât să-i nuanțeze etica afacerilor. Ani mai târziu, a înrămat în biroul său fișa cu acuzații, numind-o „titlul său nobiliar". Asemenea experiențe, a spus el, l-au transformat „într-un tânăr republican violent, al cărui motto era «moarte privilegiilor»".[14] Cu toate acestea, atâta vreme cât Carnegie și-a condus propriile fabrici și ateliere în Pittsburgh, angajații săi erau obligați să lucreze șapte zile pe săptămână, nu aveau liber cu ocazia niciunei sărbători, cu excepția Crăciunului și a zilei de 4 iulie, primeau salarii de mizerie și trebuiau să-și ducă traiul în locuințe insalubre, unde țevile de canalizare se învecinau cu cele de apă potabilă. O cincime din oamenii lui Carnegie mureau din cauza accidentelor la locul de muncă.[15]

În 1848, când Carnegie nu avea decât treisprezece ani, părinții săi au ajuns la sapă de lemn. Pentru a scăpa de foamete, familia a emigrat în Statele Unite și, după un voiaj dificil, s-a stabilit în Pittsburgh, unde a descoperit că situația țesătorilor de aici nu era cu mult mai bună decât a celor de acasă. În cele din urmă, tânărul Carnegie și-a găsit de lucru, mai întâi la Atlantic and Ohio Telegraph Company și, mai târziu, la Pennsylvania Railroad. Compania de căi ferate își închidea birourile la sfârșitul după-amiezii, astfel că băiatul avea timp „să se autoeduce".

În centrul orașului Pittsburgh, Carnegie a descoperit o bibliotecă publică cu acces gratuit, fondată de un anume colonel Anderson „pentru ucenicii care nu aveau cum să meargă la școală". „Colonelul Anderson mi-a deschis în fața ochilor bogăția intelectuală a lumii", își amintea el în 1887. „A început să-mi placă să citesc. Săptămână de săptămână, mă delectam cu cărțile. Munca mea nu era grea, pentru că mă trezeam la șase dimineața și eram fericit să lucrez până la șase seara, dacă puteam apoi să mă duc să citesc."[16]

Dar, în 1853, biblioteca lui Anderson și-a schimbat sediul, iar noua administrație a decis să perceapă tuturor clienților, cu excepția „adevăraților ucenici" (adică, a acelora care erau legați de un patron), o taxă de doi dolari.

Carnegie, în vârstă de șaisprezece ani, nefiind un ucenic „legat" în mod oficial, a considerat că măsura era nedreaptă și, după ce s-a certat în zadar cu bibliotecarul, i-a adresat o scrisoare deschisă editorului de la *Pittsburgh Dispatch*. Aceasta a fost publicată pe 13 mai 1853.

Domnule editor,

Deoarece am convingerea că manifestați un interes profund față de toate acele ocupații care au tendința de a-i eleva, instrui și corecta pe tinerii acestei țări, mă simt obligat să vă atrag atenția asupra următoarelor fapte. Cu siguranță vă amintiți că, în urmă cu ceva vreme, domnul Anderson (un cetățean al acestui oraș) a donat o mare sumă de bani pentru a fonda și a susține o bibliotecă pentru tinerii muncitori și ucenicii care locuiesc aici. Aceasta a funcționat cu succes timp de mai bine de un an, împrăștiind semințele cunoașterii printre noi, și multe dintre ele au găsit pământ bun, deși unele [sic] „au căzut lângă drum și pe locuri stâncoase". Fiecare tânăr muncitor a beneficiat de acces gratuit, neavând nevoie decât de chezășia părinților sau a tutorelui. De puțin timp însă capacitatea instituției de a face bine a fost cu mult circumcisă de către noii directori, care refuză să permită tinerilor ce nu învață o meserie *și nu sunt legați pentru o anume perioadă să devină membri. Eu am impresia că noii directori au înțeles greșit* intențiile *generosului donator. Cine ar putea să creadă că ar fi vrut să-i excludă pe tinerii care lucrează în prăvălii, numai pentru că aceștia nu sunt legați?*

Un tânăr muncitor care nu este legat.[17]

După un schimb de scrisori scurt și rapid, bibliotecarul căruia nu i se dădea pace a fost obligat să convoace o întrunire a consiliului de administrație, care i-a dat câștig de cauză tânărului. În ce-l privea pe Carnegie, acesta considera că întreaga chestiune privea „utilizarea justă". După cum avea să dovedească în repetate rânduri mai târziu, orice neînțelegere privind justiția, orice întrebare privind drepturile, orice efort privind autoeducarea deveneau eficiente numai în măsura în care reușeau, în cele din urmă, să-i înlesnească lui Carnegie acumularea unei puteri și mai mari. „Banii nu sunt nimic pe lângă putere", i-a spus el unui partener de afaceri, cu aproximativ douăzeci și cinci de ani mai târziu.[18]

Carnegie, prezentându-i Unchiului Sam trustul său, „o Bestie de Încredere", schiță din *Harper's Weekly*.

La sfârșitul secolului al nouăsprezecelea, Statele Unite constituiau fundalul ideal pentru realizarea convingerilor lui Carnegie. La un moment dat, când i s-a cerut să preamărească meritele instituțiilor americane în detrimentul celor din țara sa natală, Scoția, el și-a descris țara adoptivă drept „locul perfect pentru a-ți pune afacerea pe picioare". În Statele Unite, susținea el, „mintea este eliberată de reverența superstițioasă față de obiceiurile străvechi, nu se lasă intimidată de spectacole și forme splendide și lipsite de înțeles". După cum observă biograful său Peter Krass, descrierea pe care Carnegie o face utopiei americane „ignoră revoltele din industria bumbacului și a fierului, când forțele de poliție au suferit înfrângeri de netăgăduit, nu amintește de sclavie, de strămutarea indienilor sau de sufragiul femeilor pentru acordarea dreptului libertății de exprimare. [Carnegie] avea o memorie selectivă; prefera să ignore aspectele negative ale Americii, procedând tot la fel când scotea milioane din afacerile cu oțel, în vreme ce muncitorii pe care îi exploata mureau cu zecile".[19]

Carnegie considera că, pentru a deveni avut, nu trebuia să ai scrupule, dar mai considera și că avuția astfel acumulată trebuia folosită pentru a „ilumina spiritul" comunității exploatate. Detractorii săi susțineau că bibliotecile pe care le fondase nu erau altceva decât trepte către atingerea gloriei personale. Rareori dona bani pentru cărți, limitându-se la a înălța clădirea în care acestea urmau să fie găzduite și, chiar și în astfel de cazuri, stipulând că era obligația orașului să asigure locul și banii necesari întreținerii bibliotecii. Își dorea ca bibliotecile să funcționeze la fel de eficient ca fabricile sale și nu permitea satisfacerea niciunei extravaganțe. Nu făcea donații pentru bibliotecile de stat sau pentru acelea care percepeau taxe, deoarece respectivele instituții aveau acces la fonduri alternative. „A cumpărat faima și a plătit cu bani grei pentru asta", a glumit odată Mark Twain.[20]

Mulți au criticat bibliotecile Carnegie, considerându-le antidemocratice, „centre menite să exercite controlul social asupra claselor muncitoare", „obligându-i pe cititori să ingurgiteze idei și valori capitaliste, în încercarea de a le controla gândurile și acțiunile".[21] Oricum ar fi stat lucrurile, aceste biblioteci au servit unui scop ce depășea cu mult autoadularea lui Carnegie. Când arhitectul care a proiectat prima bibliotecă a lui Carnegie a cerut ca blazonul milionarului să fie sculptat deasupra intrării, Carnegie, care nu dispunea de o astfel de emblemă, a sugerat să se folosească, în schimb, imaginea alegorică a unui soare ce răsare, înconjurat de cuvintele „Să fie lumină!"[22] Decenii la rândul, bibliotecile Carnegie au constituit un paradox: reprezentau atât un monument închinat fondatorului lor, cât și un fructuos instrument cultural care a contribuit la formarea vieților a mii de intelectuali.

Zeci de scriitori s-au declarat îndatorați bibliotecilor Carnegie. John Updike, descriind relația pe care a avut-o, ca adolescent, cu Biblioteca Carnegie din Reading, Pennsylvania, a vorbit despre recunoștința „pentru libertatea ce mi-a fost dăruită în acei ani de formare, când noi, în general, deveneam sau nu cititori pe viață". El a concluzionat: „Locul acela devenise un fel de rai pentru mine."[23] Eudora Welty lega începuturile vieții sale literare de Biblioteca Carnegie din Jackson, Mississippi. După cum stipulase Carnegie, donația sa era condiționată de disponibilitatea comunității de a garanta întreținerea și buna administrare a bibliotecii; în Jackson, în 1918, bibliotecara care răspundea de aceste sarcini era o oarecare doamnă Calloway. Welty își amintea că

Ștampila lui Andrew Carnegie.

doamna Calloway „conducea biblioteca de una singură, din spatele biroului unde stătea cu spatele la cărți și cu fața la scări, cu ochii-i de dragon ațintiți asupra ușii de la intrare, din spatele căreia cine știe ce fel de persoană putea să apară? Cuvântul TĂCERE era inscripționat cu litere mari și negre pe pancarte atârnate peste tot". Doamnna Calloway concepea propriile reguli cu privire la cărți. „Nu puteai să returnezi o carte în aceeași zi în care o împrumutaseși; pentru ea nu conta că citiseși fiecare cuvânt din carte și că aveai nevoie de alta. Puteai să împrumuți numai două cărți o dată, fără excepție; regula era valabilă câtă vreme erai copil și pentru tot restul vieții tale." Dar aceste reguli arbitrare nu au afectat pasiunea pentru citit a lui Welty; conta doar că cineva (la vremea respectivă, ea nu cunoștea identitatea binefăcătorului îndepărtat) îi lăsase ei și numai ei (așa credea) această colecție de comori, care-i satisfăceau fără întârziere „dorința devoratoare de a citi".[24]

Sarcasticul critic H.L. Mencken nu era de acord. „Mergeți la cea mai apropiată Bibliotecă Carnegie", propunea el, „și examinați-i catalogul de cărți. Șansele sunt de cinci la una ca locul respectiv să conțină la fel de multe gunoaie literare și la fel de puține cărți bune ca o librărie din Boston."[25]

Dar, chiar dacă colecția de cărți nu este formidabilă, majoritatea scriitorilor se bucură doar pentru că au șansa să pătrundă într-un spațiu unde numărul cărților pare a fi infinit, ele aflându-se la dispoziția oricui. „Am știut că aceasta este fericirea", scria Welty mai târziu, „am știut-o încă de pe atunci. Gusturile nu contau atât de mult; acestea se dezvoltă la vremea lor. Eu voiam să citesc *fără întârziere*. Singura mea teamă era să nu se termine cărțile."

Este posibil ca însuși Carnegie să fi crezut că aceste clădiri pentru care el plătea aveau să fie o dovadă a „eforturilor mele de a lăsa lumea puțin mai bună decât am găsit-o".[26] Oricare ar fi fost dorința sa, sute de mii de cititori nu au privit bibliotecile Carnegie ca pe o dovadă a unor preocupări altruiste sau egoiste, sau a mărinimiei unui milionar, ci ca pe fortăreața intelectuală a cărei existență este necesară în inima oricărei societăți literate, un spațiu unde tuturor cetățenilor care pot să citească li se oferă dreptul de bază de „a se întări împotriva Diavolului".

UMBRA BIBLIOTECII

„Dar acesta este prețul pe care trebuie să-l plătim pentru stabilitate. Trebuie să alegi între fericire și ceea ce pe vremuri oamenii numeau «artă superioară». Pe aceasta noi am sacrificat-o."

ALDOUS HUXLEY, *Minunata lume nouă*

Visăm la o bibliotecă vastă care să conțină opere de literatură create de noi toți și aparținând nimănui, o bibliotecă nemuritoare, care să ordoneze, în mod misterios, universul, dar, cu toate acestea, știm că fiecare încercare de ordonare și fiecare tărâm catalogat al imaginației dau naștere unei ierarhii tiranice a excluderii. Fiecare bibliotecă este exclusivistă, din moment ce selecția sa de cărți, oricât de vastă ar fi, lasă în afara pereților instituției rafturi nesfârșite de manuscrise care, din motive ce țin de gusturi, cunoștințe, spațiu și timp, nu au fost incluse. Fiecare bibliotecă invocă propria fantomă întunecată; fiecare sistem de ordonare lasă în urma sa umbra unei biblioteci a absențelor. Dintre cele 90 de piese ale lui Eschil, numai 7 ne-au parvenit; dintre cele 80 și ceva de tragedii ale lui Euripide, numai 18 (dacă includem și *Rhesus*, un text apocrif); dintre cele 120 de piese ale lui Sofocle, de-abia 7.

Dacă fiecare bibliotecă este, într-o oarecare măsură, o reflexie a cititorilor săi, ea este și o imagine a ceea ce noi nu suntem și nu putem să fim. În ciuda celor mai stricte limitări, orice colecție de cărți se va dovedi mai amplă decât ar lăsa să se înțeleagă eticheta ce-o poartă, iar cititorii curioși vor descoperi pericole (bine-venite sau nedorite) în cele mai sigure și bine păzite locuri. Poate că greșeala noastră a fost aceea de a privi bibliotecile ca pe niște spații atotcuprinzătoare, dar neutre. „Colecționarii", scria poetul american Archibald MacLeish, pe vremea când lucra ca bibliotecar al Congresului, „nu pot fi neutri, fie că și-o doresc sau nu."[1] Fiecare bibliotecă este pusă în situația de a accepta și de a refuza. Prin definiție, fiecare bibliotecă este un rezultat al alegerilor și, prin urmare, aria sa de acoperire tematică este limitată. Și fiecare alegere exclude o alta, alegerea care nu a fost făcută. Actul lecturii se va desfășura întotdeauna paralel cu actul de cenzură.

Ardere de cărți în Warsaw, Indiana.

Această cenzură implicită își are originile în vremea primelor biblioteci mesopotamiene, la începutul celui de-al treilea mileniu î.Hr.[2] Spre deosebire de arhivele oficiale, înființate pentru a ține o evidență a relațiilor de zi cu zi și a faptelor efemere ale membrilor unui anumit grup, aceste biblioteci colectau opere de natură mai generală, precum așa-numitele inscripții regale (tăblițe comemorative de piatră sau metal, care relatau povestea evenimentelor politice importante, asemănătoare anunțurilor din Europa secolului al șaptesprezecelea sau bestsellerurilor actuale, bazate pe evenimente reale). Probabil că aceste biblioteci erau deținute de persoane fizice – spații personale, amenajate de iubitori ai cuvântului scris, care îi instruiau adeseori pe scribi să copieze numele proprietarului pe tăblițe, ca însemn al posesiunii. Chiar și bibliotecile afiliate unui templu erau asociate, de obicei, cu numele unui mare preot sau al unui alt personaj important, responsabil pentru colecție. Pentru a păstra ordinea impusă de anumite așezări pe raft sau metode de catalogare, unele cărți din bibliotecă erau înzestrate cu un colofon de avertizare, menit să zădărnicească intențiile celor care ar fi încercat să modifice structura categoriei din care acestea făceau parte. Un dicționar din secolul al șaptelea î.Hr.

conține următoarea rugăciune: „Fie ca Ishtar să îl binecuvânteze pe cititorul care nu va deteriora tăblița aceasta și nici nu-i va schimba locul în bibliotecă, și fie ca Ea să-l lovească cu furie pe acela care va îndrăzni să o sustragă din clădire."[3] O astfel de avertizare se află și pe unul din pereții bibliotecii mele, cu scopul de a le tăia avântul acelora care ar veni să împrumute pe timp de noapte.

Majoritatea proprietarilor unor asemenea colecții erau de viță regală și își aprovizionau bibliotecile cu ajutorul cumpărătorilor și al tâlharilor. Se spune că regele Ashurbanipal, dorind să completeze rafturile unei biblioteci și așa bine dotate, trimitea mesageri de-a lungul și de-a latul vastului său regat, însărcinându-i să găsească acele volume care-i lipseau. Principiul după care se ghida nu avea de-a face cu categoriile (ulterior, colecția sa a fost împărțită în categorii); el aduna tot ce se întâmpla să-i cadă în mână.[4] Ne-a parvenit o scrisoare în care Ashurbanipal, după ce face o listă a cărților pe care le caută, insistă ca ele să fie găsite fără întârziere. „Găsiți-le și trimiteți-mi-le. Nimic să nu stea în calea îndeplinirii acestei sarcini. Și, pe viitor, dacă găsiți tăblițe pe care nu le-am menționat aici, citiți-le și, dacă vi se pare că ar fi de interes pentru biblioteca mea, luați-le și trimiteți-mi-le."[5] O dorință similară de acaparare a guvernat și alcătuirea altor liste și cataloage mesopotamiene. Comentând asupra apreciatului Cod al lui Hammurabi, un compendiu de legi din secolul al optsprezecelea î.Hr., istoricul Jean Bottéro a evidențiat faptul că enumerațiile acestuia includeau „nu doar realitatea banală, pe care toată lumea o observă, ci și fapte excepționale, absurde: la urma urmelor, tot ceea ce este *posibil*".[6]

Cu toate că o bibliotecă precum aceea a lui Ashurbanipal constituia o expresie vizibilă a puterii lumești, niciun om, fie el și de viță regală, nu putea spera să citească tot ce conținea aceasta. Pentru a citi toate cărțile și a digera întregul calup de informații, regele recruta alți oameni, ai căror ochi și ale căror mâini se plimbau peste tăblițe și le rezumau conținutul, astfel încât, citind aceste sinopsisuri, el să se poată lăuda că se familiarizase cu toate cărțile din bibliotecă. Cărturarii extrăgeau miezul textelor și apoi, „precum pelicanii", îl regurgitau pentru a-i hrăni pe alții.

La patru secole după domnia lui Ashurbanipal, în prima jumătate a celui de-al doilea secol î.Hr., doi dintre bibliotecarii principali din Alexandria, Aristofan din Bizanț și discipolul său Aristarh din Samothrace, au decis să le

O schiță contemporană, ilustrând o ardere de cărți în Germania nazistă.

Semn de avertizare în biblioteca din Le Presbytère. →

vină în ajutor cititorilor într-o manieră asemănătoare. Nu numai că au selectat și au glosat tot felul de lucrări importante, ci și-au propus să compileze și un catalog al autorilor care, după părerea lor, îi întreceau pe toți ceilalți în ce privește excelența literară.[7] Calificările celor doi cărturari erau impecabile. Aristofan editase operele lui Homer și Hesiod[8] și, în ediția ce cuprindea textele celui din urmă, adăugase scurte note critice conținând numele altor scriitori care se folosiseră de același material; notele, cunoscute sub numele de *hypotheseis*, erau, în esență, bibliografii adnotate ce le permiteau cititorilor să capete o privire de ansamblu exactă și concisă asupra unui anumit subiect. Aristarh editase și lucrările lui Homer, făcând dovada unei rigori legendare, astfel încât orice critic sever ce i-a urmat a devenit cunoscut drept *aristarh*. Listele care conțineau numele „celor mai buni autori" (după aproape două mii de ani, cărturarul David Ruhnken avea să le dea acestora numele de „canoane"[9]) au continuat să fie copiate până târziu în Evul Mediu și Renaștere, asigurându-le autorilor care se regăseau pe ele nemurirea literară, pentru că operele lor începeau să fie căutate și studiate asiduu. Pe de altă parte, autorii care nu se aflau pe liste erau considerați nedemni de atenție, neglijați și

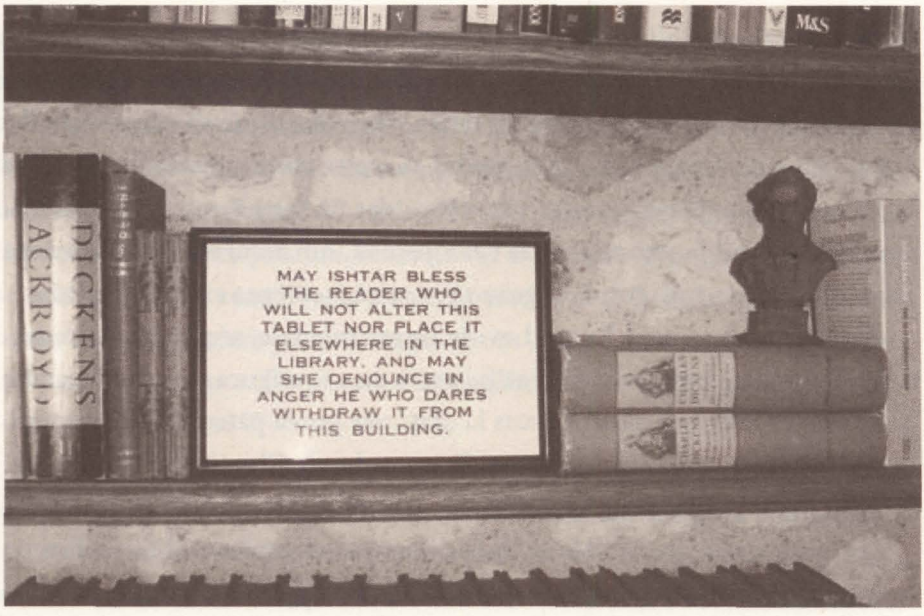

dați uitării. Absența amplului catalog al autorilor neglijați, ce nu a fost compilat niciodată, continuă să ne bântuie și astăzi.

Povara absenței este o caracteristică a oricărei biblioteci, în aceeași măsură precum constrângerile categoriilor și spațiului. În biblioteca de la Colegio Nacional de Buenos Aires, unde am studiat eu, o simțeam în spatele impunătoarelor uși de lemn, în bezna primitoare și sub lămpile cu abajururi verzi, care îmi aminteau vag de lămpile din compartimentele vagoanelor de dormit. Pe scara de marmură, pe podeaua acoperită cu plăci de gresie, printre coloanele cenușii, biblioteca părea să devină un univers paralel, înfricoșător și liniștitor în același timp, în care propria-mi poveste conținea alte aventuri și alte sfârșituri. În primul rând, absența (a cărților considerate nepotrivite, periculoase, provocatoare) se căsca în găurile întunecate care străpungeau nenumăratele rafturi de cărți ce se înălțau până la tavan.

Cu toate acestea, multe titluri aparent inocente înșelau ochiul de cenzor al bibliotecarului. Îmi amintesc de paginile la care se deschideau, pe neașteptate, anumite cărți, în tăcerea întreruptă de frânturi șoptite de conversații:

Romancero țigan și alte poeme a lui Lorca, la „Mireasa necredincioasă" (The Unfaithful Bride), *La Celestina*, la scena bordelului, *Fețele medaliei. Câștigătorii* lui Cortázar, la capitolul în care un tânăr este sedus de un marinar diabolic. Nu am aflat niciodată cum a fost posibil ca aceste texte interzise să pătrundă în incinta scrupuloasei noastre biblioteci, dar ne întrebam cât avea să mai treacă până ce bibliotecarul avea să descopere că, sub nasul său, generații după generații de elevi coruptibili alegeau să citească asemenea cărți scandaloase.

După cum sugerează Primo Levi în memoriile sale, se prea poate ca menirea nerostită a bibliotecarilor să fie aceea de a se asigura că numai cei care își doresc cu adevărat să aibă acces la cărți vor putea pătrunde în sanctuar. În anii 1930, pentru Levi, biblioteca Institutului de Chimie din Torino era,

> la vremea aceea, precum Mecca: infidelii nu puteau pătrunde în ea și chiar mie, credincios cum eram, mi-era greu să intru. Nu puteai decât să crezi că administrația se ghida după înțeleptul principiu conform căruia este bine să descurajezi dezvoltarea artelor și științelor: doar cineva împuns de la spate de o necesitate absolută sau de o pasiune copleșitoare s-ar fi supus de bunăvoie abnegației de care trebuia să dea dovadă pentru a consulta volumele. Programul de funcționare al bibliotecii era redus și irațional, iluminarea era slabă, fișele erau în dezordine; iarna, nu era căldură; nu existau scaune, doar niște taburete de metal, zgomotoase și incomode; apoi, bibliotecarul era un țărănoi neobrăzat și incompetent, de o urâțenie ieșită din comun, care stătea în prag și îi îngrozea pe cei care își doreau să intre cu înfățișarea și urletul sale.[10]

Asemenea bibliotecii neprimitoare de care vorbește Levi și celei mult mai îngăduitoare aparținând școlii mele, toate bibliotecile, inclusiv acelea aflate sub cea mai strictă supraveghere, conțin texte subversive ce înșală vigilența bibliotecarilor. Pe vremea când era prizonier într-un lagăr rusesc din apropierea Cercului Polar, ispășind ceea ce el numea „pedeapsa-mi nordică"[11], Joseph Brodsky a citit poemele lui W.H. Auden, iar acestea l-au întărit în încercarea de a-și sfida temnicerii și de a supraviețui de dragul unei libertăți întrezărite. Haroldo Conti, torturat în celulele forțelor militare argentiniene în anii 1970, a găsit alinare în romanele lui Dickens, pe care temnicerul său îi permisese să le păstreze.[12] Pentru scriitorul Varlam Chamolov,

condamnat de Stalin la muncă silnică în minele de aur din Kolyma din cauza „activităților sale contrarevoluționare", biblioteca penitenciarului era ea însăși o mină de aur, care, „din motive de neînțeles, scăpase de nenumăratele inspecții și «epurări» la care erau supuse în mod sistematic toate celelalte biblioteci din Rusia". Pe rafturile sale mizerabile, Chalomov a găsit comori neașteptate, precum scrierile lui Bulgakov și poemele lui Mayakovski. „Era ca și cum", scria el, „autoritățile și-ar fi dorit să le ofere prizonierilor o consolare pentru lungul drum ce li se așternea în față, pentru Calvarul ce-i aștepta. Ca și cum s-ar fi gândit: «De ce să cenzurăm lecturile condamnaților?»"[13]

Uneori, aceia care iau asupra lor sarcina de a supraveghea completarea colecțiilor bibliotecilor observă pericolele la care nimeni altcineva nu ia seama. În anii 1970, în timpul vânătorii de „elemente subversive" declanșate de regimurile militare din Argentina, Uruguay și Chile, oricine deținea o carte „suspectă" putea fi arestat și ținut în detenție fără a fi fost pus sub acuzare. „Suspecte" erau poemele lui Neruda și Nâzim Hikmet (aceștia erau comuniști), romanele lui Tolstoi și Dostoievski (ei erau ruși) și orice carte al cărei titlu conținea vreun cuvânt periculos, precum *Roșu și negru* de Stendhal sau clasicul manuscris japonez din secolul al șaisprezecelea, *Comrade Loves of the Samurai* (*Iubirile tovărășești ale samuraiului*). Temându-se de raziile poliției, mulți oameni au organizat adevărate focuri de tabără în toalete pentru a-și arde cărțile din biblioteci, iar instalatorii au fost luați prin surprindere de o epidemie a vaselor de toaletă sparte (porțelanul crăpa din cauza căldurii degajate de hârtia care ardea). „Are copii care l-au văzut arzându-și cărțile" – așa definea romancierul Germán García generația care fusese ucisă, torturată sau obligată să plece în exil.[14]

Cei aflați la putere pot interzice anumite cărți din diverse motive. Este foarte cunoscut cazul generalului Pinochet, care a cerut excluderea romanului *Don Quijote* din bibliotecile chiliene pentru că manuscrisul îndemna, după părerea sa, la nesupunere civilă, iar Ministerul Culturii din Japonia a obiectat, în urmă cu câțiva ani, cu privire la *Pinocchio*, pentru că pisica nevinovată care se preface a fi oarbă și vulpea care se preface a fi șchioapă ar fi reprezentat alegorii defăimătoare la adresa persoanelor cu handicap. În

luna martie a anului 2003, cardinalul Joseph Ratzinger (ulterior, acesta avea să devină papa Benedict al XVI-lea) a susținut că seria de cărți Harry Potter „distorsionează profund imaginea creștinismului în suflet, înainte ca acesta să apuce să prindă rădăcini".[15] Alte motive stranii au stat la baza interzicerii a tot felul de cărți, începând cu *Vrăjitorul din Oz* (un amalgam de credințe păgâne) și până la *De veghe în lanul de secară* (un roman periculos pentru adolescenți). După cum spunea William Blake,

> *Amândoi citim Biblia, zi și noapte,*
> *Dar unde tu vezi fapte, eu n-aud decât șoapte.*[16]

Am mai spus deja că orice bibliotecă, prin însăși existența sa, invocă o dublură interzisă sau uitată: o bibliotecă invizibilă, dar formidabilă, ce conține cărțile care, din motive convenționale ce decurg din noțiunile de calitate, subiect sau chiar aspect al volumului, nu au fost considerate potrivite pentru a supraviețui sub un anume acoperiș.

La sfârșitul secolului al șaisprezecelea, neînduplecatul iezuit Jacob Gretser a publicat o apologie a cenzurii cu titlul explicit *Of the Laws and Customs Concerning the Banning, Expurgation and Destruction of Heretical and Noxious Books* (*Despre legile și obiceiurile privitoare la interzicerea, expurgarea și distrugerea cărților eretice și nocive*). Grație erudiției sale, Gretser a fost numit consilier al Bisericii Catolice în vremea când *Indexul cărților interzise* era compilat la Madrid, în 1612; el s-a folosit de erudiția sa pentru a susține ideea (pentru mulți, aceasta era evidentă) că, de-a lungul timpului, toate popoarele au cenzurat cărțile. Infama genealogie a lui Gretser începe cu păgânii care au ars tratatul lui Cicero *On the Nature of the Gods* (*Despre natura zeilor*) (pe motiv că acesta ar fi înclinat în mod prea evident spre monoteism, conform unei povești străvechi, neconfirmate) și ajunge până la arderea cărților ce aparțineau discipolilor lui Luther și Calvin.[17] Dacă Gretser ar fi reușit să prevadă viitorul, ar fi putut adăuga pe această listă cărțile „depravate" condamnate la ardere de către naziști, operele scriitorilor „burghezi" proscrise de Stalin, publicațiile „scribilor comuniști" exilate de senatorul McCarthy, cărțile distruse de talibani, de Fidel Castro, de guvernul Coreei de Nord, de autoritățile vamale canadiene. Cartea lui Gretser este,

de fapt, istoria neoficială a acelor biblioteci colosale ale căror șoapte se aud din golurile de pe rafturi.[18]

Mai devreme, vorbeam despre legenda care îl acuza pe Amr ibn al-As că i-ar fi ordonat califului Omar I să dea foc cărților din Alexandria. Răspunsul apocrif al lui Omar merită să fie citat aici, pentru că reprezintă un ecou al logicii strâmbe a fiecărui individ care a ars vreodată cărți. Se spune că el ar fi acceptat sarcina, rostind următoarele vorbe: „Dacă aceste cărți sunt în acord cu Cartea Sfântă, atunci ele sunt redundante. Dacă nu, atunci sunt indezirabile. Oricum ar fi, ele trebuie aruncate în flăcări."[19] Omar atingea problema – într-o manieră oarecum nepotrivită, este adevărat – fluidității esențiale a literaturii. Din cauza acesteia, nicio bibliotecă nu este ceea ce și-a propus să fie, iar soarta unei biblioteci este adeseori decisă nu de aceia care au creat-o pentru meritele sale, ci de aceia care își doresc s-o distrugă pentru presupusele sale neajunsuri.

Aceasta este situația literaturii indigene a Americilor, din care nu s-a păstrat aproape nimic. Mai cu seamă în Mexic și America Centrală, marile biblioteci și arhive ale popoarelor precolumbiene au fost distruse în mod sistematic de către europeni, care-și doreau să le răpească acestora identitatea și să faciliteze convertirea la religia creștină. Poetul australian A.D. Hope relatează povestea arderii cărților maiașilor de către conchistadorii spanioli:

Diego de Landa, arhiepiscop de Yucatán
– Fie-i sufletul pios blestemat –
Le-a luat toate cărțile cu poze drăcești
Și, azvârlindu-le într-un morman păcătos, le-a ars;

Dar s-a străduit să păstreze calendarul
Pe care Diavolul îi învățase să țină socoteala zilelor.
Împieliții își făceau de cap
Cu nouăzeci de milioane de ani înainte de păcatul Evei.

Asta i-a fost de ajuns: au ars cărțile maiașe,
Au salvat suflete și pe-ale lor le-au păzit bine.
În ceruri, Diego de Landa se uită mereu
La Dumnezeu: Dumnezeu nu se uită niciodată la el.[20]

O gravură din secolul al nouăsprezecelea, inspirată dintr-un portret din secolul al șaisprezecelea al arhiepiscopului Juan de Zumárraga.

Contemporanul lui Diego de Landa, călugărul Juan de Zumárraga, „un nume care ar trebui să dăinuie precum acela al lui Omar", după cum precizează William Prescott în lucrarea sa clasică *Conquest of Mexico*[21] (*Cucerirea Mexicului*), a procedat asemănător cu cărțile aztecilor. Zumárraga s-a născut în Durango, Spania, în 1468, și a studiat la mănăstirea franciscană Aránzazu, în Țara Bascilor. Numit în Sfântul Oficiu al Inchiziției, prima sarcină primită din partea împăratului Carol Quintul a fost aceea de „a vâna vrăjitoarele din Vizcaya", în nordul Spaniei. Într-atât de eficient a fost Zumárraga, încât, la scurtă vreme după aceea, a fost numit episcop pe lângă viceregele Mexicului. În 1547, papa Paul al II-lea l-a uns prim arhiepiscop al Mexicului.

Zumárraga a petrecut șapte ani în fruntea Inchiziției mexicane, din 1536 până în 1543, timp în care a scris un catehism pentru băștinașii neofiți și un scurt manual al doctrinelor creștine ce urma să fie folosit în parohii, a supervizat traducerea Bibliei în câteva limbi indigene și a fondat Colegio de Santa Cruz din Tlaltelolco, unde fiii nobililor locali învățau latină, filosofie, retorică și logică, astfel încât să poată deveni „buni creștini". Cu toate acestea, numele lui Zumárraga este în primul rând asociat cu două evenimente care

au afectat profund istoria Mexicului: el a fost cel care a creat prima tiparniță din Lumea Nouă și tot el a distrus mare parte din vasta literatură a Imperiului Aztec.

Zumárraga pleda de mult timp în favoarea nevoii de a tipări la nivel local cărțile necesare pentru convertirea băștinașilor, fiind convins că ar fi fost dificil să controleze, de peste ocean, acuratețea traducerilor în limbile indigene sau conținutul cărților doctrinare destinate publicului băștinaș. În 1533, întorcându-se pentru scurtă vreme în Spania, el a vizitat câțiva tipografi din Sevilla, căutând pe cineva dornic să dea o mână de ajutor la înființarea unei tipografii în Mexic. S-a asociat cu Jacobo Cromberger, un evreu creștinat ce avea o îndelungată experiență în producerea cărților și era dispus să investească în afacerea de peste mări „o tiparniță, cerneală, litere de tipar și hârtie, precum și alte instrumente necesare meșteșugului, toate acestea fiind estimate la 100 000 de *maravedis*"[22] și să trimită un reprezentant în persoana unuia dintre asistenții săi, un italian cunoscut sub numele de Juan Pablos sau Giovanni Paoli.

Necunoscute sunt căile cenzorilor. Ca reprezentant al Inchiziției, Zumárraga avea obligația de a-i descoperi și pedepsi pe toți aceia considerați a fi dușmanii Bisericii Catolice – pe cei care se închinau la idoli, pe cei care comiteau adulter sau luau numele Domnului în deșert, pe vrăjitoare, luterani, mauri și evrei – iar el s-a achitat de obligație cu o ferocitate ieșită din comun. Încă de pe vremea lui Columb, evreilor creștinați li se interzisese să se stabilească în colonii. Dar, din moment ce capitalul financiar necesar punerii pe picioare a afacerilor în Lumea Nouă se afla, de cele mai multe ori, în mâinile evreilor și maurilor convertiți, imigrarea ilegală a înflorit în primii ani ai secolului al șaisprezecelea și, în 1536, o comunitate evreiască de dimensiuni considerabile se constituise deja în Mexic. Prima ordonanță mexicană împotriva ereticilor și a evreilor datează din 1523 și stipulează că toți aceia care ar fi denunțat un evreu convertit ce-și practica religia în secret urmau să primească o treime din bunurile confiscate ale evreului respectiv (celelalte două treimi ajungeau în trezoreria regală și la judecător). Prin urmare, acuzațiile erau formulate la tot pasul, mai cu seamă Zumárraga făcându-se remarcat pentru hotărârea acerbă cu care îi persecuta pe evrei, adeseori condamnându-i la arderea pe rug în baza celor mai nesemnificative dovezi.[23] Deci nu mică ne este mirarea să aflăm că Zumárraga a apelat la serviciile unui evreu creștinat

pentru a-şi înfiinţa tipografia din Mexic. Cu toate că trebuie să fi fost conştient de arborele genealogic al partenerului său, Zumárraga nu şi-a argumentat în niciun fel alegerea, iar noi nu avem decât să ne întrebăm, după un interval de aproape cinci secole, cum a justificat reprezentantul Inchiziţiei relaţia pe care o avea cu „impurul" Cromberger.

Nu ştim nici dacă Zumárraga înţelegea paradoxul situaţiei sale, care îl obliga, pe de-o parte, să creeze cărţi şi, pe de alta, să le distrugă. La scurtă vreme după ce a ajuns în fruntea Inchiziţiei, el a trimis trupe până în cele mai îndepărtate colţuri ale coloniei, dându-le sarcina de a scoate şi din gaură de şarpe pe oricine era suspectat că ar fi deţinut obiecte religioase sau cărţi iluminate aztece. Folosindu-se de mită şi de tortură, el a reuşit să descopere locul unor importante colecţii de artă şi al bibliotecilor ce conţineau lucrările indigene pe care conducătorii azteci la ascunseseră, „mai ales în Tezcuco", scrie Prescott, „cea mai cultivată capitală din Anahuac şi mare depozitar al arhivelor naţionale". În cele din urmă, după ce un număr impresionant de picturi şi cărţi fuseseră colectate de către emisarii săi, Zumárraga le-a strâns pe toate într-o grămadă, în piaţa din Tlaltelolco, şi le-a ars. Martorii spun că focul a ars zile şi nopţi la rândul.

Mulţumită eforturilor unor spanioli mai luminaţi (ale călugărului Bernardino de Sahagún, de exemplu, care a păstrat şi a tradus un număr de texte aztece), ne putem face o idee aproximativă cu privire la ceea ce s-a pierdut: o viziune complexă asupra universului, teologia sa, cântecele sale, poveştile sale, cronicile sale istorice, lucrările sale de filosofie şi divinaţie, tratatele sale ştiinţifice şi hărţile astronomice.[24] Printre comorile care au supravieţuit în mod miraculos, cărturarii au descoperit, în 1924, în aşa-zisele Arhive Secrete ale Vaticanului, paisprezece din cele treizeci de capitole ale *Book of Dialogues* (*Cartea dialogurilor*), ultima lucrare importantă scrisă, în secolul al şaisprezecelea, în limba nahuatl (una din multele limbi vorbite pe cuprinsul Imperiului Aztec). În această carte, un grup de preoţi şi învăţaţi bătrâni iau apărarea viziunii aztece asupra lumii împotriva dogmei catolice, exprimându-se într-o serie de dialoguri dramatice, asemănătoare celor ale lui Platon. Opere precum *Book of Dialogues* (cu siguranţă, existau multe astfel de lucrări) i-ar fi ajutat pe europeni să-i înţeleagă mai bine pe oamenii pe care îi întâlneau şi le-ar fi permis să facă schimb de cunoştinţe şi experienţă cu aceştia.

Chiar și din punct de vedere politic sau religios, distrugerea unei culturi potrivnice a reprezentat întotdeauna un act de prostie, întrucât elimină posibilitatea unei alianțe, a convertirii sau a asimilării. În 1588, cu puțin timp înainte să moară, dominicanul spaniol Diego Durán argumenta în scris că, pentru a încerca să-i convertești pe băștinașii din Lumea Nouă, era necesar să le cunoști obiceiurile și religia, acuzându-i pe aceia care, asemenea lui Diego de Landa și Zumárraga, arseseră cărțile străvechi:

> Cei care, la început, cu un zel înflăcărat (dar cu puțin discernământ) au ars și au distrus toate desenele conținând vechile tradiții, au comis o eroare. Ne-au lipsit de lumina care să ne ghideze – într-o așa măsură încât indienii își adoră idolii în prezența noastră, iar noi nu înțelegem nimic din ce se petrece în dansurile lor, în piețele lor, în băile lor publice, în cântecele lor (când îi plâng pe vechii lor zei și seniori), în timpul meselor și banchetelor lor.[25]

Puțini dintre aceia aflați la putere au acordat atenție avertizărilor lui Durán. Distrugerea cărților în America pre-columbiană este un exemplu al temerilor conducătorilor cu privire la capacitățile subversive ale cuvântului scris. Uneori, aceștia cred că nici arderea cărților nu este suficientă. Bibliotecile, prin însăși natura lor, nu doar afirmă, ci pun sub semnul întrebării autoritatea puterii. Depozitare ale istoriei sau izvoare ale viitorului, ghiduri sau îndrumătoare pentru vremurile grele, simboluri ale autorității trecute sau prezente, cărțile dintr-o bibliotecă nu se rezumă la ceea ce conțin și, încă de la începuturile scrierii, au fost considerate o amenințare. Nici nu prea contează de ce este distrusă o bibliotecă: interzicerea cărților, expurgările și sfâșierea manuscriselor, furturile și tâlhăriile au dat naștere unei biblioteci (fantomatice, cel puțin) mai puternice, mai limpezi și mai durabile a cărților interzise, furate, tâlhărite, sfâșiate sau expurgate. Poate că aceste cărți nu vor mai fi consultate niciodată, poate că ele nu există decât în amintirea încețoșată a vreunui cititor sau în mărturiile și mai încețoșate ale tradițiilor și legendelor, dar au căpătat, totuși, un fel de nemurire. În primul secol, Tacitus scria: „Luăm în derâdere orbirea acelora care au impresia că aroganța lor poate stinge amintirile generațiilor viitoare. De fapt, sentința lor sporește prestigiul

spiritelor nobile pe care vor să le reducă la tăcere, iar suveranii străini sau toți aceia care au recurs la acte de violență asemănătoare nu au făcut altceva decât să se umple de rușine și să le asigure dușmanilor lor gloria eternă."[26]

Bibliotecile care au dispărut sau cele cărora nu le-a fost permis să existe sunt cu mult mai numeroase decât cele pe care le putem vizita, ele constituind verigile unui lanț circular, care ne acuză și ne condamnă pe toți. La trei secole și jumătate după răspunsul lui Omar, cunoscutul Abi-Amir al-Mansur, regentul maur al Cordobei, a decis să arunce în flăcări o colecție rară de lucrări științifice și filosofice, adunate în bibliotecile Andaluziei de către predecesorii săi. După sute de ani, ca și cum ar fi răspuns vorbelor necruțătoare ale lui Omar, istoricul Sa'id Spaniolul a considerat necesar să observe: „Aceste științe erau disprețuite de bătrâni și criticate de cei aflați la putere, iar cei care le studiau erau acuzați de erezie și eterodoxie. De atunci încolo, cei care dețineau aceste cunoștințe își țineau gura, se ascundeau și așteptau să împărtășească secretul cunoașterii unei epoci mai luminate."[27] Noi încă mai așteptăm. Cinci secole mai târziu, în 1526, soldații otomani conduși de sultanul Suleiman I au intrat călare în Buda și au incendiat măreața Bibliotecă Corviniana, fondată de regele Matei Corvin în 1471 și considerată una dintre bijuteriile coroanei maghiare, în încercarea de a anihila cultura poporului pe care îl cuceriseră.[28] La alte trei secole după această distrugere, în 1806, urmașii lui Suleiman nu s-au lăsat mai prejos și au ars extraordinara Bibliotecă Fatimidă din Cairo, care conținea peste o sută de mii de volume prețioase.[29]

În vremurile noastre, metodele de cenzură ale guvernelor sunt mai puțin drastice, dar încă eficiente. În luna martie a anului 1996, ministrul francez al culturii, Philippe Douste-Blazy, obiectând față de politicile culturale ale primarului orașului Orange, membru al partidului de extremă dreapta al lui Jean-Marie Le Pen, a ordonat inspectarea bibliotecii municipale a respectivului oraș. Raportul, publicat după trei luni, concluziona că bibliotecarii din Orange aveau ordin de la primar să retragă anumite cărți și reviste de pe rafturile bibliotecii: publicațiile care nu erau pe gustul discipolilor lui Le Pen, cărțile autorilor care criticau partidul, precum și lucrări aparținând unor literaturi (povești populare din Africa de Nord, de exemplu) ce nu erau considerate a face parte din adevărata moștenire culturală franceză.[30]

Cititorii, după cum știu cenzorii, sunt definiți de cărțile pe care le citesc. După 11 septembrie 2001, Congresul Statelor Unite a adoptat o lege, Secțiunea 215 a „USA Patriot Act", care le permitea agenților federali să solicite și să obțină registrele cu titlurile cărților împrumutate din orice bibliotecă publică sau cumpărate din orice librărie privată. „Spre deosebire de mandatele de percheziție tradiționale, această nouă putere le permite ofițerilor să nu prezinte nicio dovadă a comiterii vreunei crime și, de asemenea, să nu prezinte tribunalelor dovezi conform cărora persoana urmărită ar fi suspectată de vreo crimă. În plus, angajaților din biblioteci le este interzis să îi informeze pe indivizii vizați că ar fi investigați."[31] Prin urmare, un număr de biblioteci din Statele Unite, făcând sluj în fața autorităților, s-au răzgândit cu privire la anumite titluri pe care voiau să le comande.

Uneori, o simplă întâmplare poate decide soarta unei biblioteci. În 1702, cărturarul Arni Magnusson a aflat că locuitorii sărăciți ai Islandei, înfometați și goi sub jugul stăpânirii daneze, dăduseră buzna în străvechile biblioteci ale țării – unde exemplare unice din cele două *Edda* erau păstrate de mai bine de șase sute de ani – și își confecționaseră haine de iarnă din pergamentele poetice. Înștiințat cu privire la aceste acte de vandalism, regele Frederick al IV-lea al Danemarcei i-a poruncit lui Magnusson să navigheze până în Islanda și să salveze prețioasele manuscrise. Lui Magnusson i-au trebuit zece ani ca să-i dezbrace pe hoți și să reasambleze colecția, ale cărei pagini, deși murdare și rupte, au fost trimise înapoi în Copenhaga, unde au fost păzite cu mare grijă vreme de mai bine de paisprezece ani – până când un incendiu le-a mistuit învățămintele.[32]

Oare existența bibliotecilor va fi mereu condiționată de aceste incertitudini? Poate că nu. Dacă vor deveni reziliente din punct de vedere tehnologic, bibliotecile virtuale vor putea ocoli asemenea amenințări; selecția textelor nu și-ar mai găsi justificarea, din moment ce spațiul cibernetic este, practic, infinit, iar majoritatea cititorilor nu ar mai fi afectați de cenzură, din moment ce un cenzor, acționând în cadrul unei administrații și fiind legat de un loc anume, nu ar avea cum să împiedice un cititor dintr-un loc îndepărtat, aflat în afara jurisdicției lui, să acceseze un text interzis. O avertizare, totuși: cenzorul se poate folosi el însuși de Internet pentru a-l pedepsi pe cititor după săvârșirea faptei. În 2005, gigantul Yahoo! a pus la dispoziția agenților de

securitate ai statului chinez informații care le-au permis acestora să condamne un jurnalist, pe Shi Tao, suspectat că s-ar fi folosit de un site Web găzduit în statul New York pentru a obține și a publica texte interzise, la zece ani de închisoare.[33]

Dar, în ciuda unor astfel de pericole, libertatea oferită de Web poate fi ilustrată prin numeroase exemple. În Iran, pe vremea stăpânirii tiranice a mullahilor, studenții încă puteau citi online tot felul de texte literare interzise; în Cuba, disidenții pot accesa pe Internet rapoartele publicate de Amnesty International și de alte organizații pentru apărarea drepturilor omului; în Rhodesia, cititorii pot deschide, pe ecrane, cărțile autorilor interziși.

Uneori, chiar hârtia și cerneala pot supraviețui unei condamnări la moarte. Una dintre piesele pierdute ale lui Sofocle este *The Loves of Achilles* (*Iubirile lui Ahile*), ale cărei copii au pierit una după alta, secol după secol, fiind distruse de tâlhari și de incendii sau nefiind incluse în cataloagele bibliotecilor, întrucât se prea poate ca bibliotecarii să fi considerat că piesa nu era interesantă sau valoroasă din punct de vedere literar. Cu toate acestea, câteva cuvinte au supraviețuit, în mod miraculos. În piesa lui Tom Stoppard *The Invention of Love (Inventarea iubirii)*, unul dintre personaje spune că „în Macedonia Evului Mediu Întunecat, la lumina tot mai plăpândă a antichității clasice, un bărbat copia fragmente din cărți vechi pentru fiul său, al cărui nume era Septimius; așadar, s-a păstrat o frază din *Iubirile lui Ahile*. Iubirea, spune Sofocle, este la fel ca gheața pe care o țin în mână copiii."[34] Sper că visele distrugătorilor de cărți sunt bântuite de astfel de dovezi modeste ale supraviețuirii cărților.

FORMA BIBLIOTECII

„Aici să nu intre cei care nu cunosc geometrie."

Inscripție de pe ușa lui Platon, în Academia din Atena

Prima oară când privirea mi-a poposit asupra spațiului ce avea să-mi devină bibliotecă, ceea ce mi-a atras atenția au fost stâncile și praful care acopereau un dreptunghi de aproximativ șase pe treisprezece metri. Pietrele prăvălite se înșirau între porumbar și încăperea care găzduia focarul și care avea să se transforme în birou; un nisip prăfos se scutura peste frunzele plantelor târâtoare ori de câte ori vreo pasăre poposea pe culmea zidului despărțitor. Arhitecta care a schițat, în cele din urmă, planurile bibliotecii (din fericire pentru mine) locuiește în sat. Ea a insistat să se recurgă la metode tradiționale pentru a curăța zidul și a reconstrui clădirea, și a angajat zidari care se pricepeau să umble cu tipul acela de piatră, *tuffeau*, moale ca piatra de nisip și de culoarea untului. Mi s-a părut extraordinar să-i urmăresc pe oamenii aceia cum înaintau rând cu rând, așezând pietrele una lângă alta cu îndemânarea unor tipografi pricepuți dintr-o tipografie de modă veche. Imaginea asta mi-a apărut în minte pentru că, în dialectul local, pietrelor mari li se spune majuscule (*majuscules*), iar celor mici, minuscule (*minuscules*), și, câtă vreme a durat construcția bibliotecii, mi s-a părut foarte potrivit ca urmașii cărămidarilor din Babel să amestece pietrele cu literele. *Passe-moi une majuscule!* își strigau ei unul altuia, în timp ce cărțile mele așteptau liniștite în cutii ziua în care aveau să reînvie.

Cărțile conferă unei încăperi o anume identitate, care, în unele situații, o poate uzurpa pe aceea a proprietarului – o particularitate bine cunoscută persoanelor stupide, care își doresc ca portretele lor să aibă pe fundal pereți plini de cărți, în speranța că astfel vor căpăta un lustru academic. Seneca îi lua în derâdere pe cititorii ostentativi, care sperau ca acești pereți să le acorde prestigiu intelectual; el milita în favoarea deținerii unui număr mic de cărți,

Social
Sciences

← Prietenoasa Bibliotecă de Referințe din Toronto.

nu a „rafturilor nesfârșite care decorează camerele de zi ale ignoranților".[1] La rândul său, spațiul în care ne păstăm cărțile schimbă relația pe care o avem cu acestea. Nu citim în același fel dacă stăm înăuntrul unui cerc sau al unui pătrat, într-o cameră cu tavan jos sau într-una cu grinzi înalte. Iar atmosfera mentală pe care o creăm în timpul actului lecturii, spațiul imaginar pe care îl construim atunci când ne pierdem printre paginile unei cărți, acesta este confirmat sau contestat de către spațiul fizic al bibliotecii, este afectat de distanța dintre rafturi, de abundența sau penuria de cărți, de simțurile olfactiv și tactil, precum și de intensitatea variabilă a luminii și umbrei. „Fiecare bibliotecar este, într-o oarecare măsură, un arhitect", observa Michel Melot, director al Bibliotecii Centrului Pompidou din Paris. „Acesta își construiește colecția sub forma unui labirint în interiorul căruia cititorul trebuie să își croiască un drum, să se descopere pe sine însuși și să trăiască."[2]

Cu mult înainte ca zidurile bibliotecii pe care mi-o imaginasem pentru cărțile mele să fi fost înălțate, aceasta reflecta deja felul în care îmi doream să citesc. Există cititori cărora le face plăcere să închidă o poveste într-o îngrăditură restrânsă; altora, spațiile rotunde, ample, publice le permit să-și imagineze textul întinzându-se către orizonturi îndepărtate; mai există alți cititori care se bucură să poată colinda, capitol după capitol, printr-un labirint de încăperi. Eu visam la o bibliotecă lungă, joasă, unde întunericul nelipsit din jurul petelor de lumină de pe birou avea să sugereze că afară era noapte, un spațiu dreptunghiular, unde pereții s-ar fi putut oglindi unul în altul și unde aș fi simțit mereu că n-aveam decât să întind mâna ca să pot atinge manuscrisele aflate de-o parte și de alta. Eu citesc într-o manieră aleatorie, permițându-le cărților să se asocieze liber, să creeze legături în baza unei simple proximități, să comunice una cu alta dintr-o parte în cealaltă a încăperii. Forma pe care am ales-o pentru biblioteca mea încurajează aceste obiceiuri de lectură.

Ideea unei biblioteci schițate pe hârtie, încă neocupată de cititori și cărți, lipsită de rafturi și partiții, nu este decât șablonul unui anume stil de lectură,

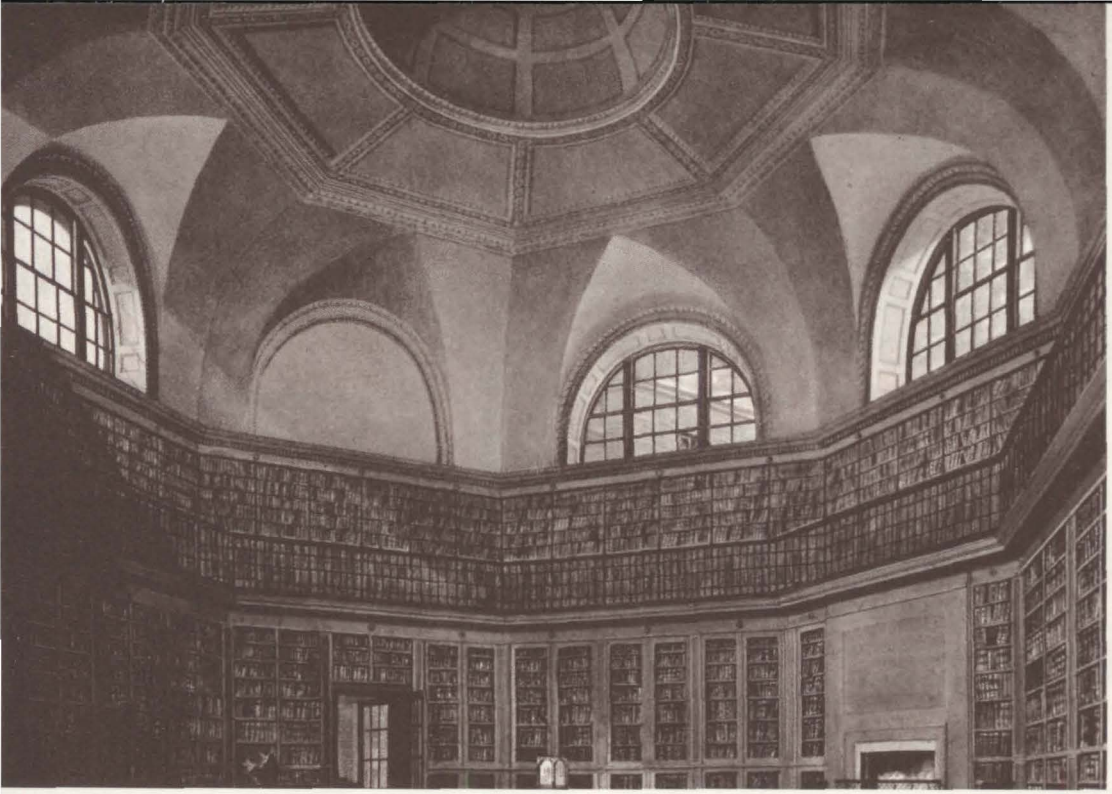

Biblioteca Regală, în Casa Buckingham din Londra.

reducerea unui univers încă amorf la expresia sa minimală: formă geometrică pură. Spațiile pătrate îngrădesc și disecă; spațiile circulare proclamă continuitatea; alte forme evocă alte calități. Biblioteca de Referințe din Toronto este o progresie de discuri ascendente. Biblioteca Regală din Casa Buckingham (unde regele George al III-lea își păstra cărțile) era octogonală. Întâia Bibliotecă Ambrosiana din Milano, găzduită în trei case renovate, care de-abia erau potrivite pentru „porci și prostituate îndrăznețe",[3] ocupa un spațiu dreptunghiular îngust. Biblioteca afiliată Freie Universität din Berlin a fost proiectată de Norman Foster în așa fel încât să se asemene unui craniu uman, iar în prezent este supranumită „Creierul". Bibliothèque de France din Paris are forma unei mese întoarse cu picioarele în sus. Biblioteca de Catalunya din Barcelona este un cilindru tăiat pe jumătate, în lungime. Biblioteca Wolfenbüttel din Germania a fost proiectată de arhitectul Hermann Korb sub forma unui oval. Biblioteca Universității Freiburg, construită în 1902, este triunghiulară.

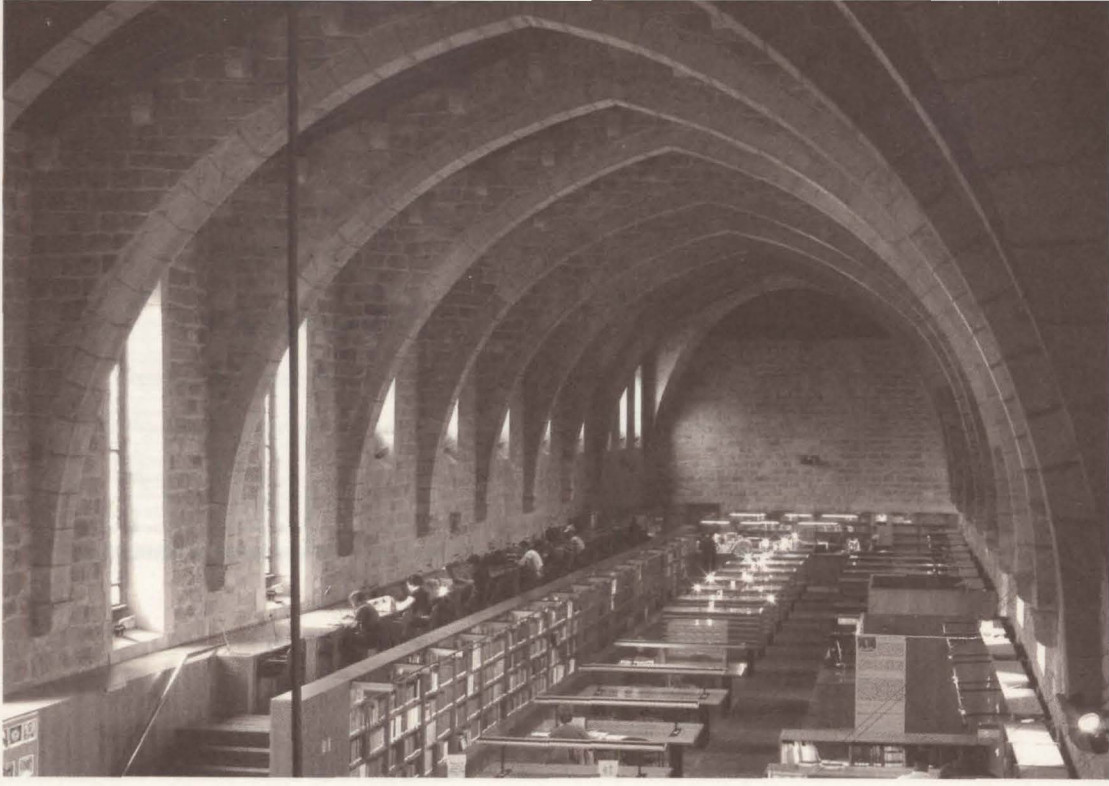

Plafonul semicilindric al Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

Prima bibliotecă medievală al cărei plan ne-a parvenit avea formă de pătrat. Întocmite în mănăstirea Reichenau, la cererea mănăstirii St Gall din Elveția, schițele datează din jurul anului 820 și compartimentează biblioteca pe două niveluri. La parter se află încăperea pentru copierea manuscriselor, două laturi ale acesteia fiind ocupate de șapte măsuțe așezate sub un număr egal de ferestre, în centrul camerei fiind situat un birou mare. Deasupra se găsește spațiul de depozitare a cărților, legat, printr-un coridor, de strana unde sunt păstrate volumele liturgice.[4] În cele din urmă, biblioteca (cu excepția coridorului și a stranei) capătă forma unui cub perfect, secțiunea superioară reflectând-o pe cea inferioară: cărțile produse la parter sunt depozitate la etaj și, la rândul lor, acestea sunt împrumutate copiștilor, într-un lanț nesfârșit al reproducerilor literare. Nu știm dacă acest plan a fost dus la bun sfârșit, dar arhitectului anonim trebuie să i se fi părut că forma armonioasă a cubului constituia spațiul ideal pentru crearea, păstrarea și citirea cărților.

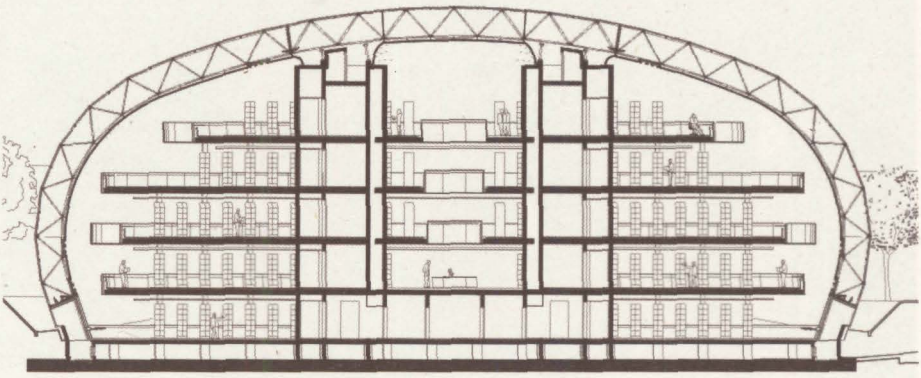

Schița bibliotecii în formă de craniu afiliată Freie Universität din Berlin.

O bibliotecă ce conține unghiuri drepte sugerează diviziunea în categorii sau pe subiecte, aceasta potrivindu-se cu noțiunea medievală a unui univers compartimentat și ierarhic; o bibliotecă circulară este mai generoasă, permițându-i cititorului să-și imagineze că fiecare pagină din urmă este și cea dintâi. În mod ideal, pentru cei mai mulți cititori, o bibliotecă ar trebui să fie o combinație a celor două, o intersecție a cercului și a dreptunghiului sau a ovalului și a pătratului, precum partea inferioară a unei bazilici. Ideea aceasta nu este nouă.

Către sfârșitul secolului al șaptesprezecelea, Biblioteca Regală a Franței devenise, dintr-o colecție privată înființată de Ludovic al XI-lea în secolul al cincisprezecelea, un vast ansamblu de colecții, alcătuit în urma donațiilor, a jafurilor și a decretului regal cu privire la *dépôt légal*, semnat în decembrie 1537, conform căruia două exemplare ale oricărei cărți publicate în Franța trebuiau trimise la Château de Blois.[5] În momentul izbucnirii Revoluției Franceze, era deja evident că această bibliotecă națională aflată într-o creștere continuă avea să necesite un nou spațiu de depozitare și, în secolul ce-a urmat, au fost avansate numeroase propuneri al căror scop era acela de a rezolva problema găzduirii unui număr atât de mare de cărți. Unii entuziaști au sugerat mutarea colecției într-o clădire pariziană deja existentă, precum biserica La Madeleine (la vremea respectivă, construcția acesteia nu fusese încă finalizată),

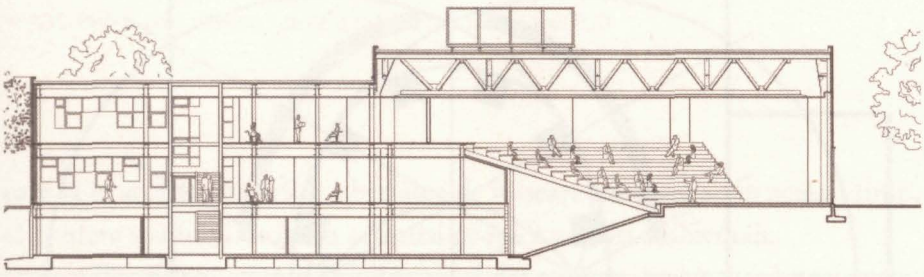

palatul Luvru (Napoleon chiar a semnat un decret în acest sens, dar acesta nu a mai fost pus în aplicare), birourile guvernamentale de pe Quai d'Orsay, Marché aux Veaux, unde se măcelăreau animale, sau chiar Hôpital de la Charité, pacienții de aici urmând să fie evacuați. Alții și-au imaginat înălțarea unor clădiri în stiluri și de dimensiuni diferite, iar propunerile lor, de la cele mai excentrice până la cele mai practice, sunt dovezi ale căutării unei forme ideale,

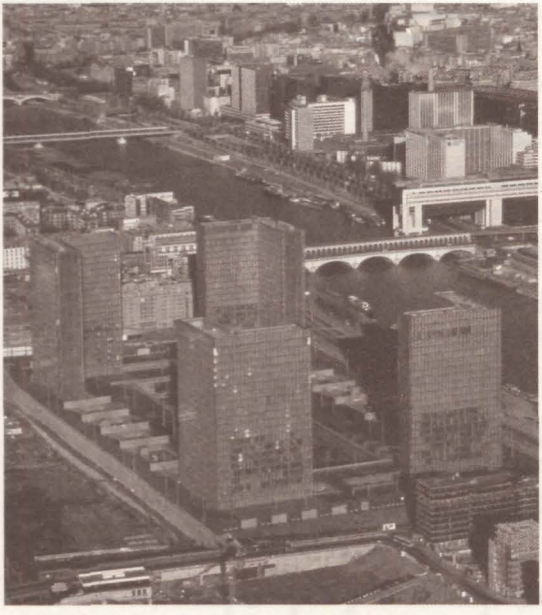

Turnurile în formă de cărți ale Bibliothèque de France, în Paris.

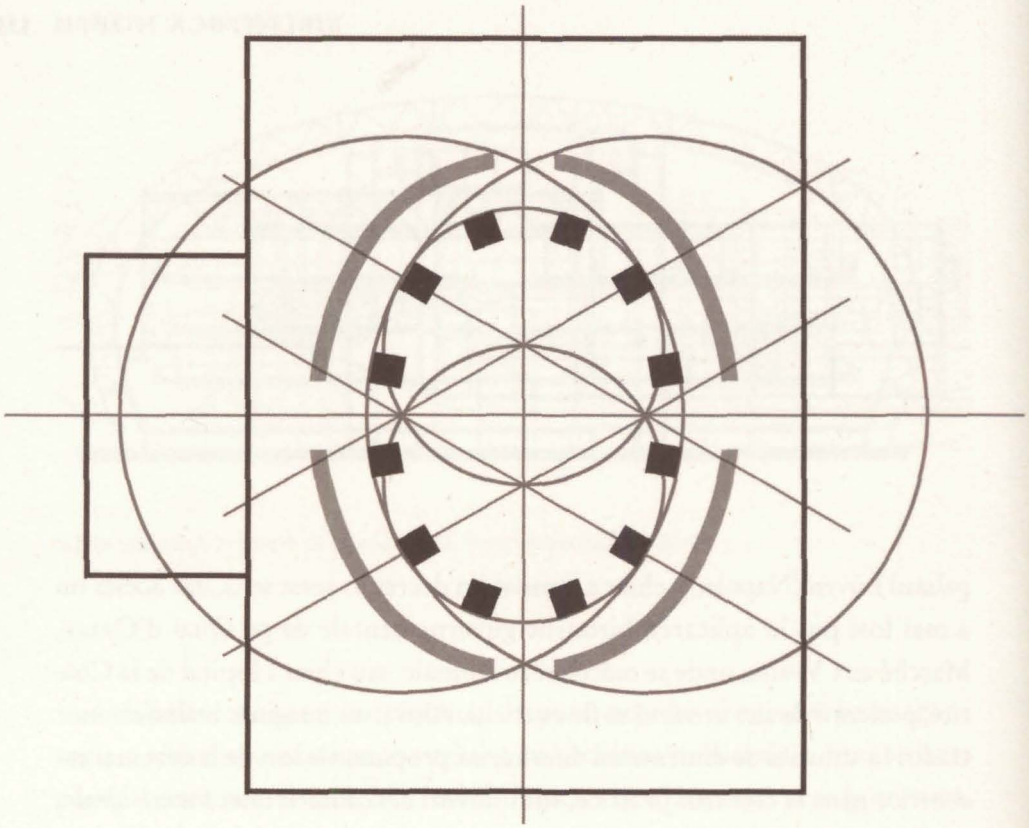

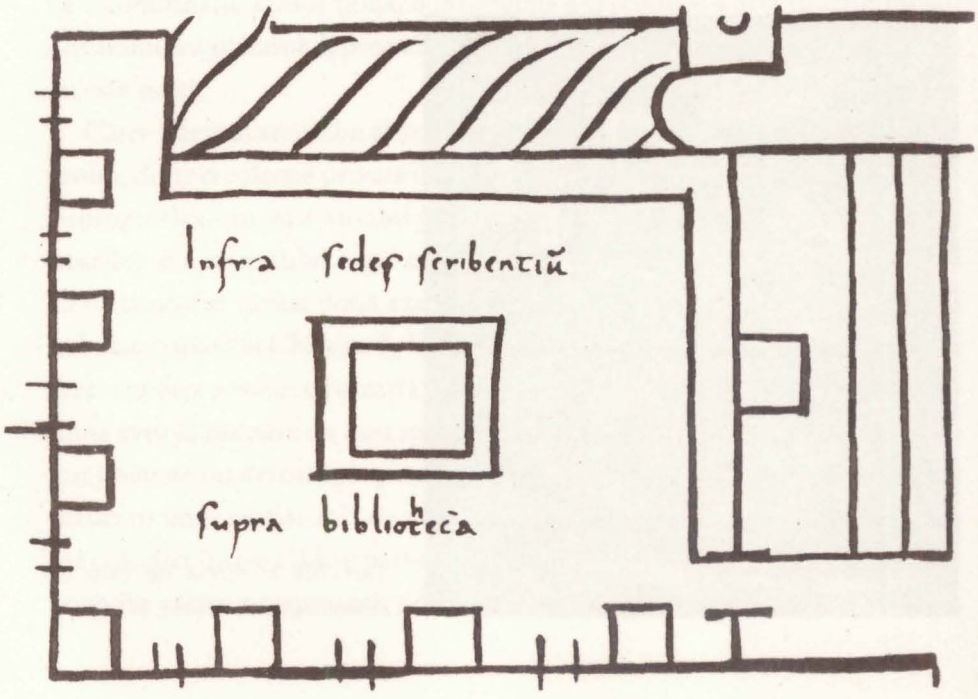
Infra sedes scribentiũ
supra bibliothecã

← SUS: Planul parterului Bibliotecii Wolfenbüttel.

← JOS: Plan al unei biblioteci dintr-o mănăstire carolingiană, 820

care să le acorde cititorilor libertatea de mișcare necesară și, în același timp, să confere spațiului de lucru cele mai propice calități ambientale.

În 1785, Etienne-Louis Boullée, unul din cei mai inventivi arhitecți ai tuturor timpurilor, a propus construcția unei galerii de proporții gigantice, lungă și înaltă, inspirată de ruinele Greciei antice, a cărei bază dreptunghiulară urma să fie acoperită de un tavan boltit și în care cititorii aveau să se poată plimba în susul și-n josul mezaninelor terasate, căutând volumele dorite. Proiectul nu a trecut niciodată de faza de schiță, însă designul nu le oferea cititorilor posibilitatea de a se concentra asupra cărților în intimitate. Magnifica bibliotecă a lui Boullée avea caracteristicile unui tunel și se asemăna mai degrabă cu un pasaj decât cu un loc unde să te poți opri, o clădire care oferea șansa consultării rapide a volumelor, nu a lecturării în tihnă a acestora.

Cincizeci de ani mai târziu, arhitectul Benjamin Delessert și-a imaginat o bibliotecă eliptică, închisă într-o clădire paralelipipedică, cu rafturi asemănătoare spițelor unei roți, care să pornească din centru și să se îndrepte în toate direcțiile. Personalul bibliotecii avea să se afle în centru, astfel încât să îi poată supraveghea pe cititori, însă detractorii susțineau că, „dacă bibliotecarul, înarmat cu un telescop și un megafon, n-avea să se afle pe un pivot care s-ar fi rotit încontinuu",[6] paza clădirii avea să fie mereu deficientă. În plus, băncile de lectură, amplasate în spațiile dintre rafturi, ar fi fost înghesuite și incomode, dându-le cititorilor senzația de închidere, de claustrofobie. În ciuda acestor obiecții, ideea unui punct de servicii central, înconjurat de bănci și de rafturi, nu și-a pierdut niciodată farmecul.

În cele din urmă, în 1827, golirea întâmplătoare a câtorva clădiri situate pe malul drept al Senei le-a oferit planificatorilor un spațiu deja construit. Străvechiul Hôtel Tubeuf, aflat la intersecția dintre Vivienne și Petits-Champs, a fost abandonat de către Trezorerie și, în același timp, câteva case și magazine adiacente au fost puse în mod convenabil la dispoziția municipalității. Autorităților

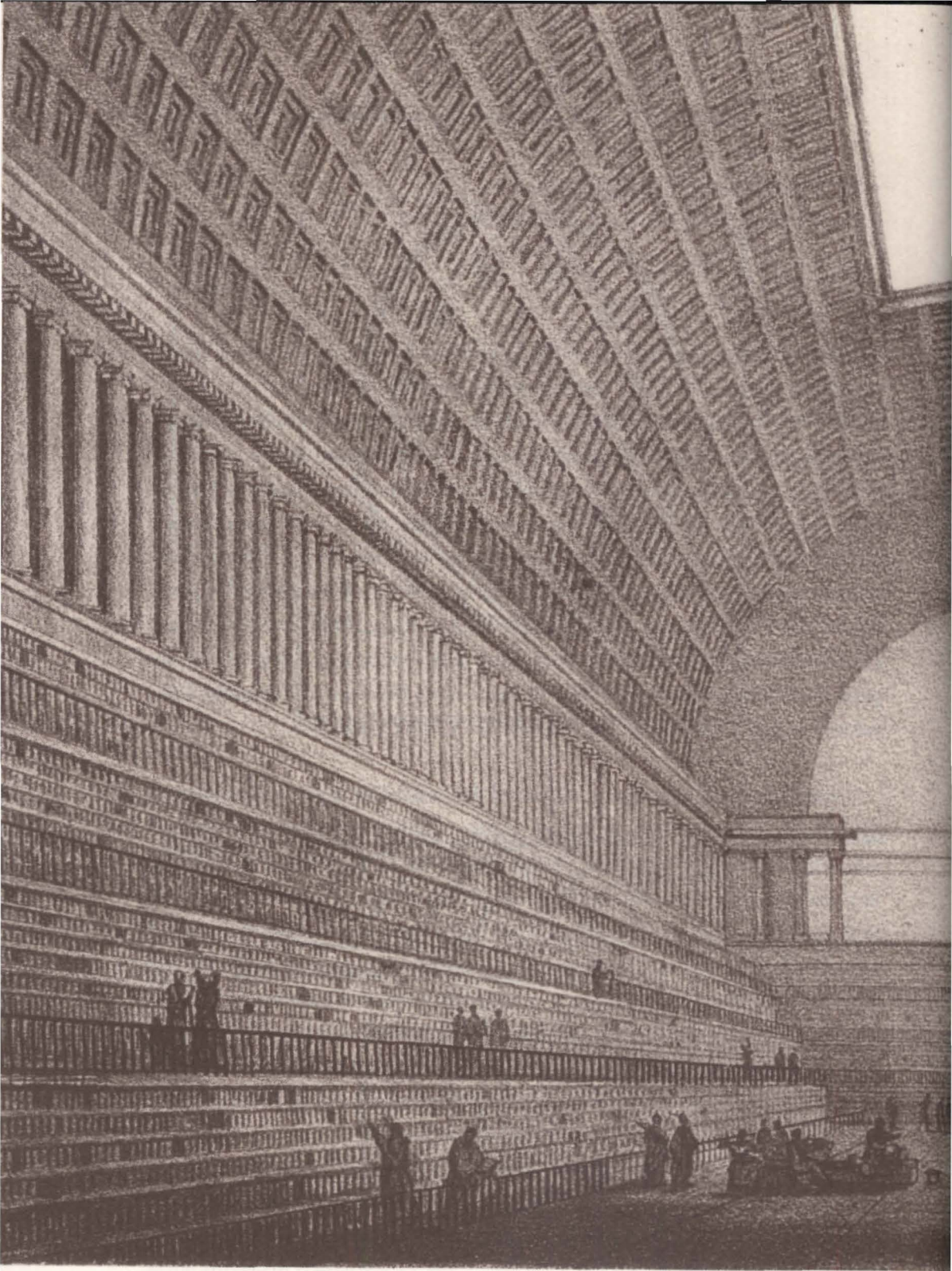

Designul fantasmagoric propus de Boullée pentru o bibliotecă ideală.

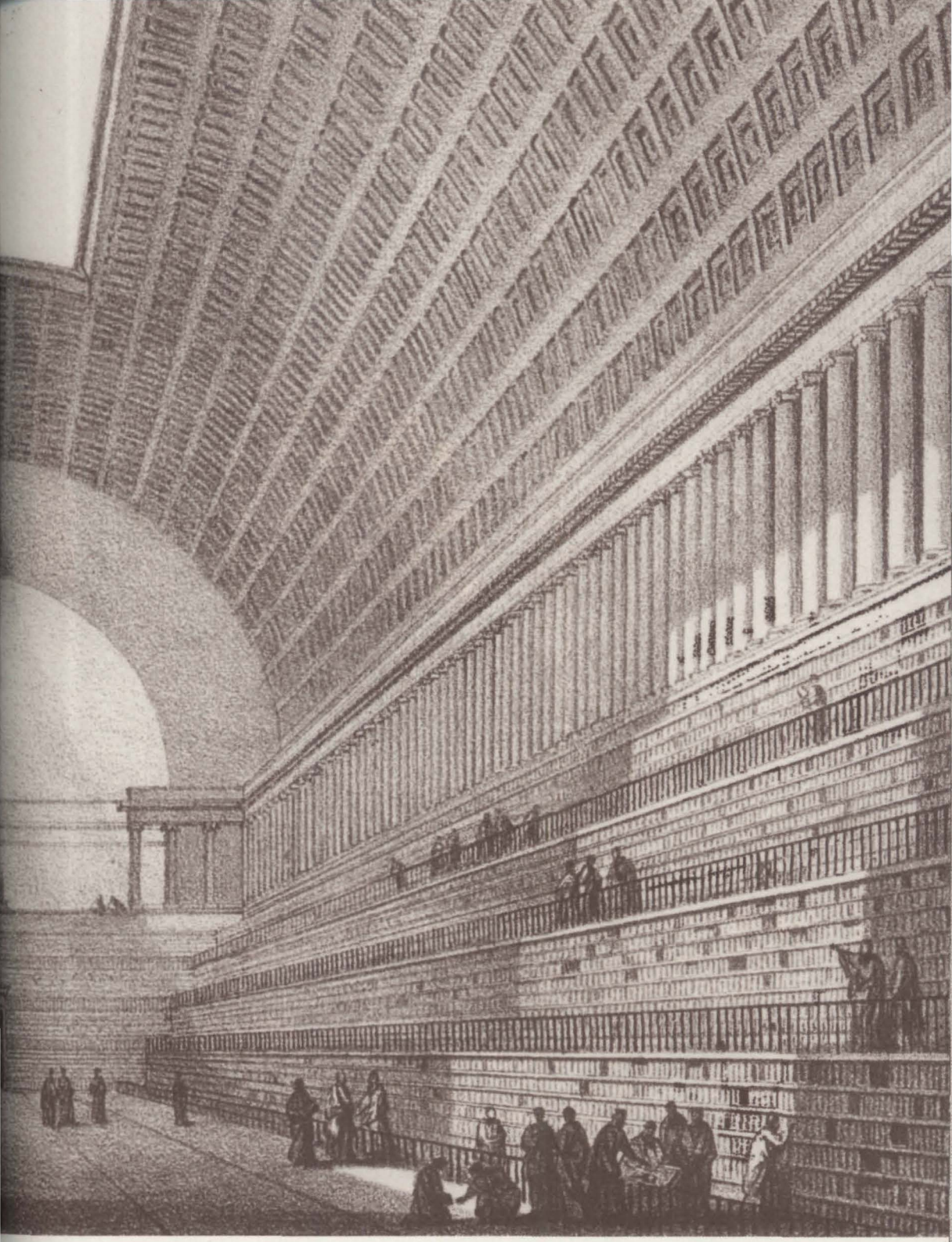

Sala Labrouste din Bibliothèque Nationale, Paris. →

le-au trebuit mai bine de treizeci de ani ca să aprobe planurile de transformare a spațiului. Ducerea la bun sfârșit a proiectului final a fost încredințată arhitectului Henri Labrouste, care își câștigase reputația prin renovarea unei alte biblioteci pariziene importante, Bibliothèque Saint-Geneviève.[7]

Labrouste era conștient de faptul că o bibliotecă națională este atât un monument, cât și un loc al muncilor banale, de zi cu zi, atât un simbol al bogăției intelectuale a unei țări, cât și spațiul practic în care cititorii obișnuiți își văd de treabă în mod eficient și confortabil. Prin urmare, forma și mărimea acesteia trebuie să inspire atât imensitate, cât și ideea de intimitate, atât maiestate, cât și ideea de izolare umilă. Labrouste a conceput sala principală de lectură – situată în centrul bibliotecii – sub forma unui cerc cuprins într-un pătrat sau, mai degrabă, sub forma unei serii de cercuri aflate cu mult deasupra capetelor cititorilor adunați în aria pătratului – nouă domuri rotunde de sticlă, ce permiteau iluminarea naturală a spațiului unghiular de dedesubt. Precum în proiectul lui Delessert, bibliotecarul își supraveghea turma din centrul încăperii, din interiorul unei cabine prevăzute cu balustrade, unde se putea întoarce în orice direcție, după cum era nevoie. Coloane metalice înalte susțineau arcadele domurilor, conferind interiorului aspectul unei grădini de iarnă, în vreme rafturile amplasate pe cinci niveluri împânzeau pereții de jur împrejur, creând un spațiu de depozitare pentru mai bine de un milion de volume.

Treizeci de ani mai târziu, de partea cealaltă a Canalului, noua sală de lectură a Bibliotecii British Museum din Londra era finisată conform normelor unui șablon asemănător, numai că spațiul circular era acoperit de o singură cupolă, iar băncile radiau din centru, fiind supravegheate de bibliotecarul veșnic prezent. La vremea aceea, British Museum (instituția care o găzduia) exista de mai bine de un secol și dăduse spre folosință, rând pe rând, alte șase săli de lectură, neadecvate însă. Prima dintre acestea fusese o încăpere îngustă și întunecată, cu două ferestre micuțe – în 1785, membrii consiliului de administrație porunciseră „să fie transformată în sală de lectură, iar o masă

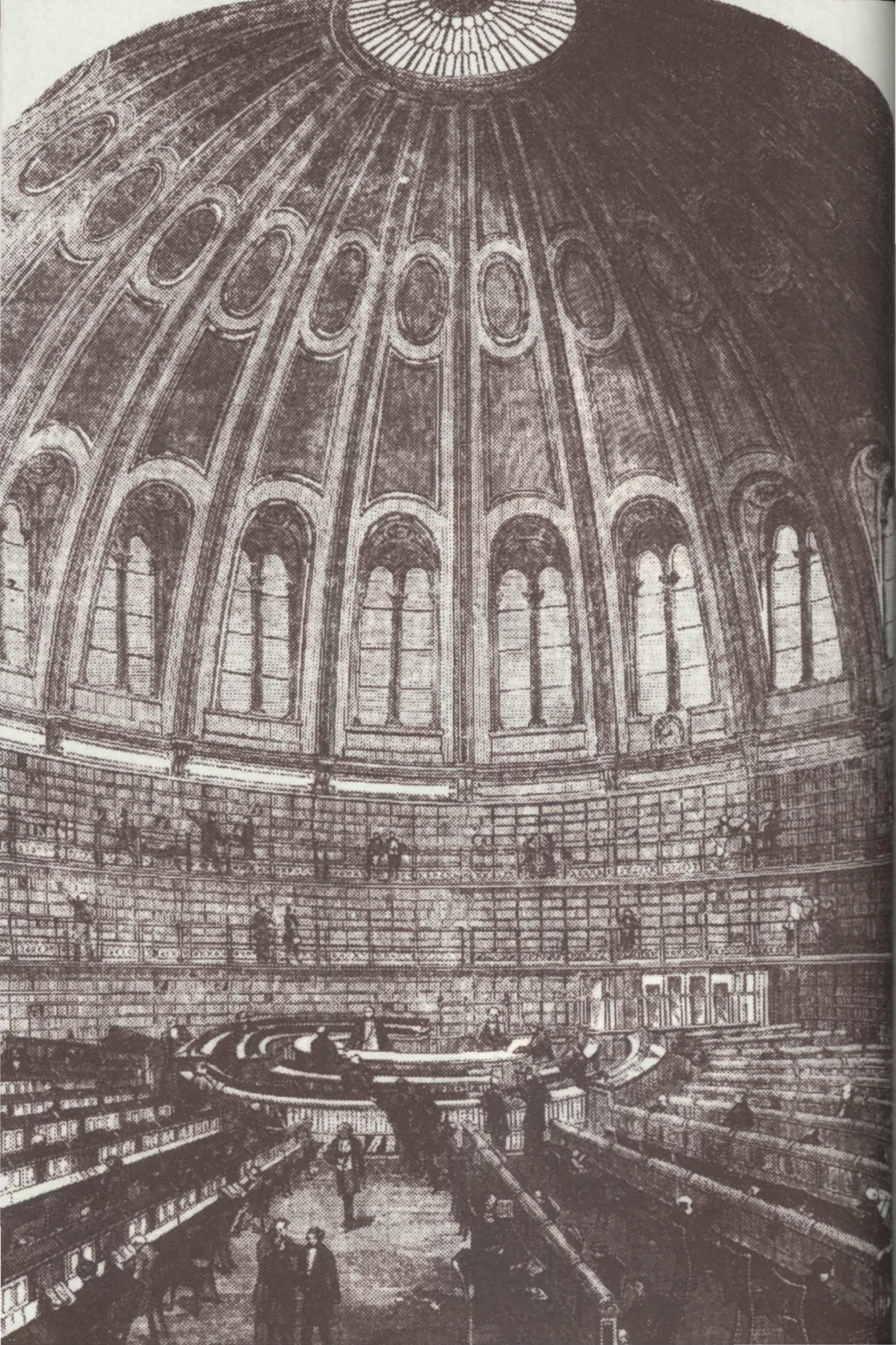

← Sala de lectură a Bibliotecii Britanice, după cum a fost redată în *The Illustrated London News.*

Schița inițială a sălii de lectură, desenată de Panizzi însuși și datată „18 aprilie 1852". ↓

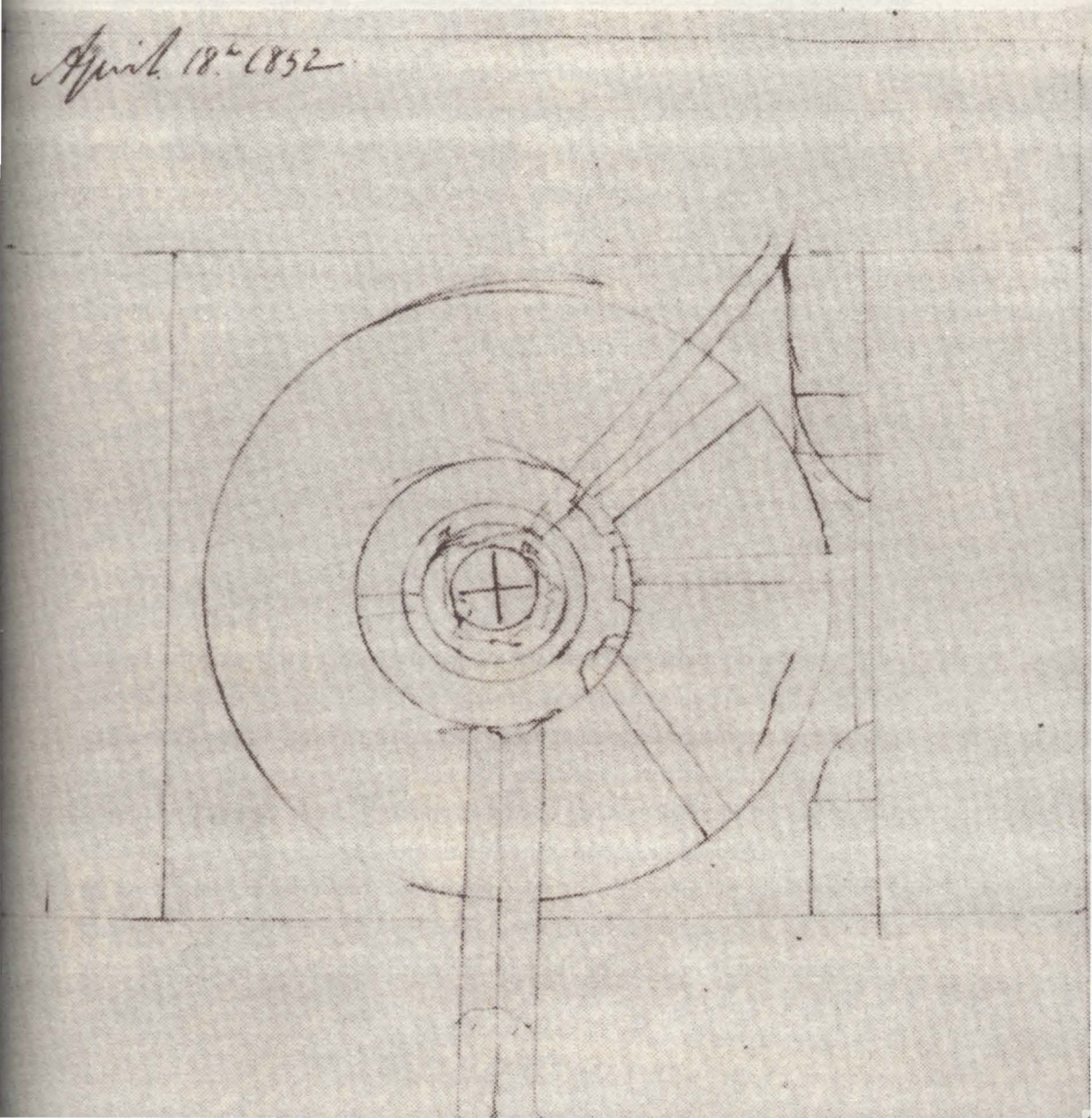

Rafturile de la Bibliothèque Nationale nu necesitau folosirea unei scări mobile: dimensiunile lor erau determinate de lățimea și înălțimea trupului unui om obișnuit. →

bună de stejar, acoperită cu aba verde [...] să fie pregătită pentru aceasta, laolaltă cu douăzeci de scaune". Cea de-a șasea, folosită din 1838 și până în 1857, fusese alcătuită din două încăperi înalte, pătrățoase, conținând peste zece mii de volume de referință și douăzeci și patru de mese. Sistemul de ventilație era ineficient; cititorii se plângeau că, în vreme ce picioarele le erau reci, capetele li se înfierbântau întotdeauna prea tare. Mulți sufereau de pe urma așa-zisei „migrene de muzeu" și a „puricilor de muzeu", care, după cum spunea un cititor, erau „mai mari decât aceia care puteau fi culeși de oriunde altundeva, cu excepția sălilor de așteptare din azilurile pentru săraci".[8] Cea de-a șaptea sală de lectură, inaugurată în luna mai a anului 1857, a fost concepută în așa fel încât să evite aceste probleme și să asigure mai mult spațiu pentru cărți. Forma – un cerc cuprins într-un pătrat – fusese sugerată de Antonio Panizzi, cel mai de seamă bibliotecar al Bibliotecii British Museum, care a declarat odată că „fiecare raft și fiecare pivot al noii clădiri a fost gândit și pus la punct în orele de veghe ale nopții".[9]

Asemenea lui Panizzi, Labrouste, el însuși un bibliofil împătimit, era convins de importanța investirii acestui spațiu amplu, dar și a zonelor aflate în spatele sălii de lectură, cu o notă de umanitate. Scopul rafturilor nu se reducea la a găzdui numeroasele manuscrise; ele trebuiau să rămână accesibile oricărui cititor. Așadar, lungimea fiecărui raft era egală cu diametrul cercului descris de brațele unei persoane obișnuite (astfel încât cititorii să aibă acces la cărțile aflate în stânga și în dreapta, fără să fie nevoie să se deplaseze), iar înălțimea, cu lungimea segmentului determinat de brațul întins al unei persoane (astfel încât cititorii să aibă acces la cel mai înalt raft, fără să fie nevoie să se folosească de trepte sau de o scară mobilă). În ciuda vastității spațiului, nu exista sentimentul de îngrămădire sub domurile boltite de sticlă. Cu toate că sala de lectură putea găzdui sute de cititori, fiecare dintre ei ocupa un spațiu intim, în spatele câte unei bănci numerotate, prevăzute cu o călimară și un suport pentru stilou, pe timp de iarnă fiind încălziți cu ajutorul unor

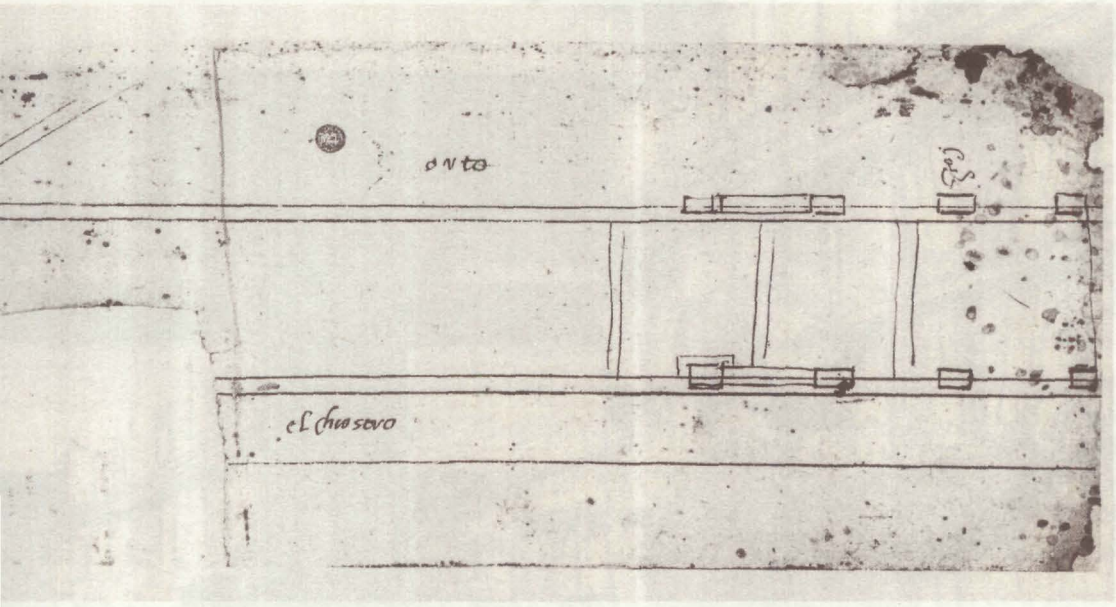

Prima schiță a lui Michelangelo pentru Biblioteca Laurențiană.

sobe metalice și a unor radiatoare cu apă caldă, acestea din urmă servind și ca sprijin pentru picioare. Întrucât am lucrat atât în Salle Labrouste, cât și în sala de lectură a Bibliotecii Britanice, îmi sunt cunoscute sentimentele ambigue de expansiune și îngrădire, de maiestate și modestie, pe care combinațiile dintre cerc și pătrat le conferă unor astfel de spații.

Alte forme sugerează alte calități concrete. Un dreptunghi simplu, de exemplu, poate sugera altfel de limitări și întinderi, altfel de continuități și separări, după cum dovedește una dintre cele mai încântătoare biblioteci construite vreodată, Biblioteca Laurențiană din Florența. În mod miraculos, ne-a parvenit o schiță a clădirii: o bucățică de hârtie păstrată în Arhivele Buonarroti, puțin mai mare decât o bancnotă de un dolar, căreia îi lipsește colțul unde artistul a notat, probabil, vreun mesaj grăbit. Schița nu conține decât un dreptunghi alcătuit din linii duble, întrerupte de câteva trăsături de condei, reprezentând, după cum ni s-a spus, contraforturi intermitente de piatră. Această schiță a lui Michelangelo este cea mai timpurie ciornă a ceea ce avea

să devină „prima și cea mai finisată clădire a sa și, am putea spune, cea mai originală contribuție pe care a adus-o la arhitectura Renașterii".[10] Pe hârtie sunt scrise doar două cuvinte, unul desupra dreptunghiului, *orto* (grădină), iar altul dedesubtul acestuia, *chiostro* (arcadă). Deși zona în care se află precis biblioteca nu era cunoscută în momentul demarării proiectului, odată ce Michelangelo și-a imaginat cum avea să arate aceasta, a putut să se hotărască și asupra locului exact – corpul median al clădirii principale a mănăstirii San Lorenzo, undeva între grădină și arcadele din curte.

Ideea înălțării în San Lorenzo a unei mărețe biblioteci monastice, care să găzduiască superba colecție acumulată de familia de' Medici, fusese propusă de cardinalul Giulio de' Medici încă din 1519, cu vreo câțiva ani înainte de aprobarea proiectului care, din motive de natură financiară, a fost făcut public de-abia în 1523. Acela a fost anul în care cardinalul a devenit papa Clement al VII-lea. Suveranului pontif considera că o bibliotecă trebuia să fie o adevărată bibliotecă: nu o încăpere pretențioasă, înțesată cu volume de lux, ci un loc unde să fie păstrate cărțile și unde oamenii să se poată folosi de cuvântul scris, o instituție al cărei scop era acela de a servi publicul învățat și ale cărei comori completau colecțiile mai modeste ale universităților.

Clement era nepotul lui Lorenzo Magnificul, al cărui nume este purtat de importanta colecție a familiei de' Medici. A fost fiul nelegitim al lui Giuliano de' Medici și a amantei acestuia Fioretta, ceea ce nu l-a împiedicat pe vărul său, papa Leon al X-lea, să-l numească arhiepiscop al Florenței și cardinal, fără a da ascultare niciunei obiecții. Deși îi lipseau talentele politice ale bunicului său, Clement era, la fel ca acesta, un om de litere și un iubitor al artelor fine. S-a opus cu încăpățânare reformelor aplicate în sânul Bisericii Catolice și a implementat măsurile luate împotriva lui Luther și a prinților protestanți din Germania. Era, mai presus de orice, membru al familiei de' Medici și florentin, un om care nici nu voia să audă de schimbare și un conducător care încerca, în schimb, să se bucure de confortul social și artistic pe care i-l conferea poziția sa. Protector ambițios, dar părtinitor, el susținea scriitori precum Francesco Guicciardini și Niccolò Machiavelli și artiști precum Benvenuto Cellini, Rafael și Michelangelo.[11]

Clement era nu doar un admirator, ci și un cunoscător al operelor pentru care plătea. Corespondența dintre el și Michelangelo, de la începutul

Monumentala scară a Bibliotecii Laurențiene, proiectată de Michelangelo. ↑

construcției bibliotecii și până la finalizarea acesteia, este o dovadă a preocupării sale intensive. Vreme de trei ani, din 1523 și până în 1526, papa Clement, aflat în Roma, și Michelangelo, aflat în Florența, și-au scris de trei sau patru ori pe săptămână. În scrisorile sale, Clement îi sugera lui Michelangelo – deși sugestiile unui papă erau mai degrabă porunci – tot felul de aranjamente și măsuri ce trebuiau luate: textele în latină să fie separate de cele în greacă, cărțile rare să fie păstrate în dulăpioare individuale, fundațiile clădirii să fie consolidate, tavanul să fie boltit, pentru a preveni incendiile. Sâcâitor, insista să fie informat cu privire la orice detaliu: câte bănci avea să amplaseze Michelangelo în sala de lectură, de unde avea de gând Michelangelo să facă rost de lemnul de nuc pentru mese și prin ce procedee avea să fie tratat lemnul acela. Își dădea cu părerea despre orice, începând de la aspectul ușilor și până la importanța iluminării, de unde se putea obține cel mai bun travertin pentru producerea varului și câte straturi de tencuială trebuiau aplicate pe pereți. În cea mai mare parte a timpului, Michelangelo răspundea cu promptitudine și diplomație, uneori acceptând aceste sugestii și alteori ignorându-le cu desăvârșire.[12]

Conservator din punct de vedere politic, Clement era mai deschis la inovație în privința designului, deși rămânea un om cu simț practic. Când Michelangelo i-a explicat că-și dorea ca vestibulul bibliotecii să fie iluminat cu ajutorul a două lucarne circulare, Clement a fost încântat de idee, dar a observat că ar fi trebuit angajate cel puțin două persoane „numai ca să curețe sticla".[13] Cu toate acestea, Michelangelo (a cărui încăpățânare era una dintre cele mai cunoscute trăsături ale sale) nu aștepta aprobarea papei cu privire la absolut orice, astfel că a început să înalțe zidurile în decembrie 1525, cu trei luni înainte ca proiectul final să fi fost aprobat de Sfinția Sa.

În noiembrie 1523, când a primit însărcinarea de a construi biblioteca, Michelangelo avea patruzeci și opt de ani. Era apreciat în toată Europa, iar talentele sale de pictor, sculptor, arhitect și poet erau recunoscute fără reținere de patroni și de ceilalți artiști deopotrivă. În toate domeniile în care activa,

el asocia lumea fizică cu lumea ideilor, astfel că legile uneia se întrepătrundeau cu legile celeilalte. Michelangelo considera că proprietățile lemnului și marmurei se oglindeau în proprietățile imaginației și rațiunii; în ochii săi, estetica și fizica, etica și matematica aveau același substrat și aceeași esență. Într-un sonet neterminat, compus în perioada lucrărilor efectuate la San Lorenzo, el scria:

Atunci când o muți din loc, nicio bucată de lemn
Nu poate păstra umiditatea ce-o caracterizează
Și, astfel, atinsă chiar și de-o boare călduță,
Se va usca sau va izbucni în flăcări sau va arde.
Tot la fel și inima, furată pentru totdeauna,
Trăind cu lacrimi și hrănindu-se cu flăcări –
Acum, că este departe de casă și de-al ei loc,
Ce lovitură nu-i va fi fatală?[14]

Încrederea lui Michelangelo în capacitatea lucrurilor materiale de a reproduce sau de a traduce gândurile și sentimentele în conformitate cu reguli obiective devine evidentă în spațiul Bibliotecii Laurențiene. Lui i-au fost încredințate trei proiecte de construcții separate. Primul dintre acestea, fațada din San Lorenzo, nu a fost finalizat niciodată. Cel de-al doilea, interiorul capelei familiei de' Medici, a fost un proiect pe care l-a început cu întârziere, după ce alți artiști lucraseră la el vreme de ani buni și, cu toate că realizările de aici au fost printre cele mai de seamă ale întregii sale cariere, proiectul nu i-a aparținut întru totul. Însă cel de-al treilea proiect, biblioteca, a fost realizat pe de-a-ntregul de Michelangelo.

Din moment ce biblioteca avea să fie în primul rând un spațiu de lucru, interiorului i-a fost dată mai multă importanță decât exteriorului din punct de vedere estetic. Aflat la etajul al treilea (de teama inundațiilor), acesta consta dintr-un vestibul, o scară magnifică și foarte originală și o sală de lectură înaltă, care pare să se piardă într-o perspectivă cu un punct de fugă aflat la orizontul nevăzut. Întregul spațiu al bibliotecii este alcătuit din dreptunghiuri: suprafețele încadrate de coloane de pe pereți, acolo unde se află ferestrele false sau reale; șirurile de bănci dintr-o parte și din alta a încăperii; maiestuosul coridor central; tavanul partiționat și sculptat. Ne putem imagina cu

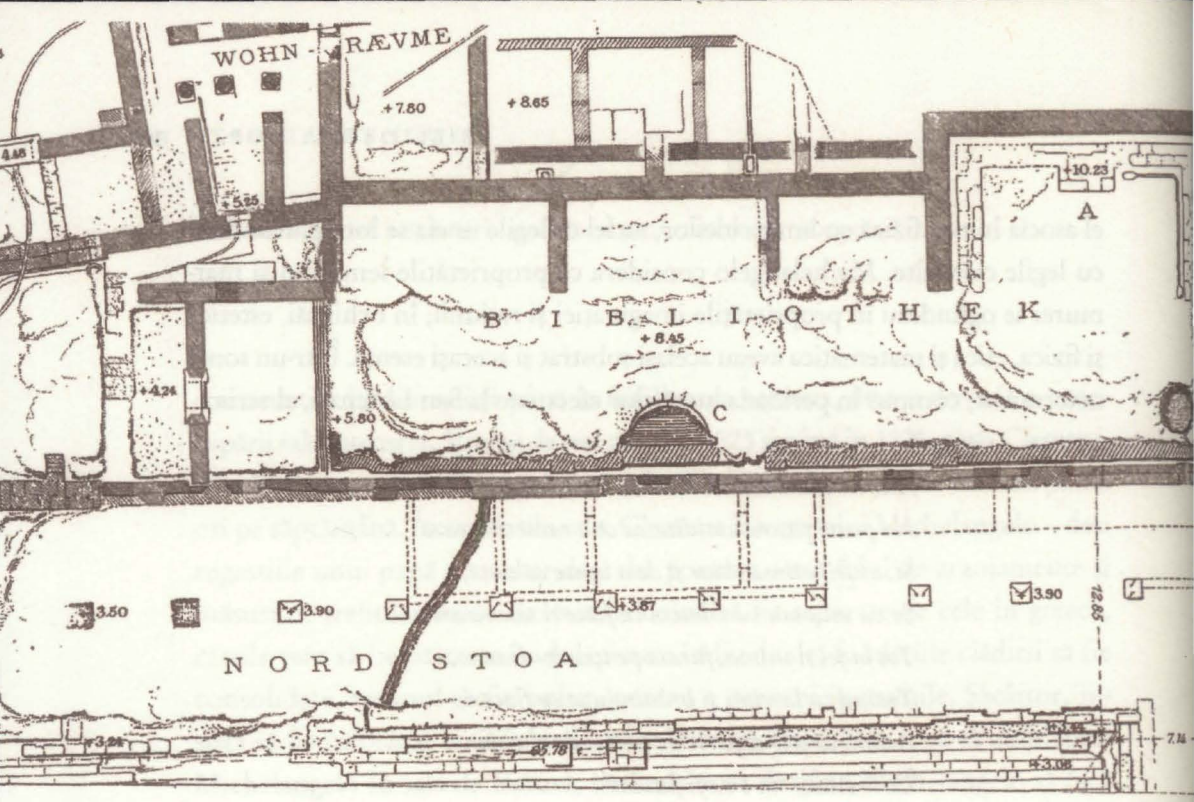

Planul parterului Bibliotecii din Pergamon.

ușurință efectul creat de manuscrisele cu anluminuri mari sau de volumele in-octavo mai mici, deschise pe băncile înclinate, reproduse, cu ajutorul unor forme dreptunghiulare egale, pe pereți, podele și tavan, astfel încât fiecare element arhitectural și decorativ să-i amintească cititorului de relația intimă dintre lume și carte, de spațiul fizic nelimitat care, în bibliotecă, este divizat în secțiuni asemănătoare unor pagini. Cu toate acestea, motivul central al tavanului de lemn sculptat al vestibulului nu este un dreptunghi, ci patru cercuri întrepătrunse, reprezentând pecetea de pe inelul cu diamant al familiei de' Medici, un model ce este reluat pe plăcile de gresie roșii și galbene care acoperă podeaua bibliotecii înseși, amintindu-le cititorilor de cele patru colțuri ale universului creat de Dumnezeu, reflectat în cuvântul lui Dumnezeu, așa cum a fost acesta așternut pe hârtie de cei patru evangheliști.

Giorgio Vasari, un contemporan al lui Michelangelo, vorbește despre „licența" pe care și-a permis-o artistul atunci când s-a îndepărtat de noțiunile clasice referitoare la proporții și ordine, o licență față de care, spune Vasari,

„toți artiștii au o mare și veșnică obligație". Conform lui Vasari, nicăieri nu se observă mai bine punerea în practică a ideilor lui Michelangelo decât în Biblioteca Laurențiană,

> în frumoasa așezare a ferestrelor, în ornamentația tavanului și în minunata intrare a acelei săli. Nici nu e cu putință să poată fi văzută vreodată atâta grație și siguranță ca aici, atât în ceea ce privește întregul lucrării, cât și în privința feluritelor ei părți, cum ar fi consolele, tabernaculele sau cornișele, și nici nu pot fi văzute în altă parte scări mai ușor de urcat decât acestea, unde a făcut atâtea ciudate întortocheri și s-a îndepărtat atât de mult de felul de a lucra al celorlalți, încât a uimit întreaga lume.[15]

Scara pe care Vasari o admira atât de mult este, într-adevăr, minunată. Michelangelo avea de gând să o sculpteze în lemn de nuc, însă în 1559, la douăzeci și cinci de ani după ce el a părăsit Florența, în 1534, sculptorul florentin Bartolomeo Ammanati a cioplit-o în piatră cenușie. Chiar dacă materialul ales a fost piatra cenușie și nu lemnul închis la culoare, care le-ar fi făcut cunoștință cititorilor cu materialul din care erau confecționate băncile și tavanul din sala de lectură, scara sugerează o complexitate spațială care pare aproape imposibil de atins într-un spațiu atât de restrâns, un culoar chinuitor de complicat, ce propune cel puțin trei rute diferite, o necesitate a alegerii extrem de potrivită pentru cineva care intră pe tărâmul cărților. Suprafața vestibulului este mică; schițele lui Michelangelo se folosesc de ea ca și cum ar fi mare, astfel încât scările se revarsă dintre parapete și dau buzna pe ușă, prăvălindu-se pe trei niveluri ce nu sunt mărginite de balustrade, cel din mijloc fiind alcătuit din trepte curbate ce se termină fiecare cu o volută, iar cele laterale fiind dreptunghiulare, dar, în momentul în care ating podeaua, transformându-se cu delicatețe în romburi. Scriindu-i lui Vasari din Roma, înainte de începerea construcției, Michelangelo spunea că, într-adevăr, își amintea de schițele sale inițiale pentru scara aceea, dar numai „ca prin vis". Aceasta este trăsătura care definește cel mai bine lucrările sale încheiate.

Însă ceea ce i-a tras atenția lui Vasari din punctul de vedere al noutății senzaționale a fost perfectarea concepțiilor primitive cu privire la forma bibliotecii. Există numeroase exemple. Unul din cele mai timpurii datează din

2300 î.Hr. În 1980, săpăturile arheologice efectuate la ruinele palatului regal din Ebla, în Siria, au scos la iveală o încăpere dreptunghiulară ce conținea rămășițele unei biblioteci: mai bine de cincisprezece mii de tăblițe de lut, care păreau să fi fost păstrate pe rafturi de lemn aflate de-a lungul pereților; rafturile au ars când invadatorii au dat foc palatului, iar tăblițele au căzut unele peste altele pe podea.[16] Douăzeci și cinci de secole mai târziu, biblioteca din Pergamon a fost concepută conform aceluiași plan. Ruinele sale demonstrează că aceasta consta dintr-un dreptunghi alcătuit dintr-o succesiune de încăperi: prima și cea mai mare dintre ele era folosită pentru întâlniri, iar următoarele trei găzduiau volumele. Cititorii consultau sulurile în spațiile aflate în afara încăperilor, la adăpostul unei colonade. La Roma, designul bibliotecii Forumului lui Traian, construit în 112 d.Hr., înregistra o ușoară schimbare: forma dreptunghiulară fusese păstrată, dar se renunțase la încăperile intermediare mai mici.[17] În vreme ce schița planurile Bibliotecii Laurențiene, Michelangelo era conștient că altera liniile unui design practic și străvechi, familiar lui Platon și lui Virgiliu.

De-a lungul întregii sale vieți, Michelangelo pare să fi urmărit atingerea a două idealuri opuse și, deopotrivă, complementare ale lumii antice. Unul dintre acestea era idealul perfecțiunii, reflectat în aspectul finisat al artei grecești, despre care el și contemporanii săi credeau că ar fi conferit fiecărei opere impresia durabilă a unui obiect de sine stătător. Celălalt era natura fragmentară a acestui ideal, rezultat al trecerii timpului și al succedării faptelor, care, în ochii artiștilor Renașterii, permitea anumitor vestigii și multitudinii de rămășițe frânte să reflecte o perfecțiune stinsă, sugerată doar de *trupurile fără cap și de detaliile coloanelor*[18] – o descoperire estetică explorată în amănunt de către inițiatorii Renașterii gotice, în secolul al optsprezecelea. Biblioteca Laurențiană este o întrupare a ambelor idealuri.

Printre numeroasele descoperiri făcute de artiștii Renașterii se număra și „secțiunea de aur". Deși conceptul le era cunoscut grecilor antici și fusese utilizat atât în arhitectura greacă, cât și în cea romană, el a fost articulat cu precizie de-abia în 1479, când, într-o carte ce fusese ilustrată de Leonardo da Vinci și care avea să fie publicată zece ani mai târziu, matematicianul Luca Pacioli l-a definit drept „o linie trasată în așa fel încât secțiunea mică este, față

de cea mare, ceea ce secțiunea mare este față de întreg"[19]. Perfecțiunea plăcută a unei astfel de măsuri nu putea fi explicată din punct de vedere matematic și, prin urmare, poseda (după cum posedă și astăzi) o calitate estetică magică, precum aceea a unui echilibru fizic pentru care nu există formulă. Forma dreptunghiulară a sălii de lectură proiectate de Michelangelo, ale cărei laturi corespund proporțiilor ideale dictate de „secțiunea de aur", aduce un omagiu frumuseții echilibrate a templelor grecești sau a curților romane și reduce încântătoarele proporții ale vastului nostru univers la dimensiuni ce sunt plăcute ochiului omenesc. Ferestrele cu aer rigid și volutele periodice, pe de-o parte, precum și scara complexă și dinamică, pe de altă parte, ilustrează perfect natura paradoxală a bibliotecii. Cele dintâi sugerează că biblioteca poate fi un spațiu ordonat, limitat, unde cunoștințele noastre despre univers pot fi depozitate cu eleganță; cea de-a doua amintește că nicio ordine, nicio metodă, niciun design elegant nu o pot îngrădi pe deplin.

BIBLIOTECA ȘI HAZARDUL

„Funcțiunea ideală a unei biblioteci este aceea de a se asemăna întru câtva tarabei unui *bouquiniste*, de a fi un spațiu pentru *trouvailles*."

UMBERTO ECO, „What Is the Name of the Rose?"
(„Care este numele trandafirului?")

O bibliotecă nu este doar un spațiu al ordinii și haosului; este și un tărâm al hazardului. Cărțile, chiar după ce au fost repartizate pe rafturi și le-au fost alocate numere, reținо o mobilitate proprie. Lăsate în voia lor, ele se reunesc în grupări neașteptate; urmează regulile tainice ale similarității, ale genealogiilor nespuse, ale intereselor și temelor comune. Uitate în colțuri prăfuite sau în grămezile ce se înalță la căpătâiul patului, în cutii de carton sau pe rafturi, așteptând acea zi mereu amânată în care urmează să fie sortate și catalogate, poveștile dintre copertele cărților se adună în jurul a ceea ce Henry James numea „intenția generală" care le scapă adeseori cititorilor: „Firul pe care stau înșirate mărgăritarele, comoara îngropată, desenul din covor."[1]

Umberto Eco considera că trăsăturile unei biblioteci ar trebui să fie aleatorii și că aceasta ar trebui să se asemene unui târg de vechituri. În fiecare dimineață de duminică, unul din satele învecinate găzduiește un *brocante*. Acesta nu are pretențiile târgurilor de vechituri cu renume din Paris, nici prestigiul târgurilor de antichități organizate cu regularitate de-a lungul și de-a latul Franței. Acest *brocante* este un talmeș-balmeș de tot felul de obiecte, de la piese masive de mobilier rustic din secolul al nouăsprezecelea până la bucățele străvechi de brocart și dantelă, de la bibelouri de porțelan și vase de cristal ciobite până la șuruburi ruginite și unelte de grădinărit, de la picturi în ulei nereușite și fotografii de familie anonime până la păpuși de plastic chioare și mașinuțe stricate și lovite. Aceste tarabe comerciale au aerul străvechilor orașe ruinate pe care și le imaginează Stevenson, din perspectiva unui copil:

Acolo o să vin când o să fiu mare
Cu o caravană de cămile;
O să aprind un foc în bezna
Vreunei sufragerii prăfuite;
O să mă uit la tablourile de pe pereți,
Eroi, lupte și festivaluri;
Și, într-un colț, o să găsesc jucăriile
Băieților egipteni de altădată.[2]

Când mă duc la *brocante*, eu mă uit de obicei la cutiile cu ilustrate, poze, calendare și, în primul rând, cărți. Uneori, cărțile sunt expuse sub pancarte al căror înțeles nu lasă loc ambiguităților: istoria regiunii sau taine ale Noii Epoci, creșterea animalelor sau povești de dragoste. În general, însă, ele sunt azvârlite laolaltă fără discernământ: volume răzlețe, legate în piele, conținând traduceri din secolul al optsprezecelea ale scrierilor lui Homer, alături de romane zdrențuite ale lui Simenon, de pe vremea războiului; exemplare bine păstrate ale unor romane inscripționate cu dedicații (am găsit un exemplar din 1947 al romanului *Chéri* de Colette, conținând misterioasa inscripție: „Pentru Gloriane, care încearcă să «repare» femeile și care reușește, în mod miraculos", într-o cutie pe care era scris „2 x 8 euro"), alături de nenumărate bestselleruri americane de mult date uitării.

Cărțile ajung să împartă același spațiu datorită capriciilor colecționarului, a avatarurilor unei comunități, a trecerii războaielor și timpului, datorită neglijenței, a grijii, datorită imponderabilității supraviețuirii sau a spicuirii grămezilor de vechituri, și pot trece secole bune până când această congregație să capete forma unei biblioteci. După cum a descoperit Dewey, fiecare bibliotecă trebuie să se supună unei anumite ordini, însă nu orice ordine se supune voinței sau structurării logice. Există biblioteci care își datorează existența artificialității gusturilor, darurilor sau întâlnirilor întâmplătoare. În deșertul Adrar, aflat în centrul Mauritaniei, orașele-oază Chinguetti și Oudane încă găzduiesc zeci de biblioteci foarte vechi, a căror existență se datorează capriciilor caravanelor și pelerinilor ce treceau încărcați cu mirodenii, sare și cărți. Între secolele al cincisprezecelea și al optsprezecelea, aceste orașe au

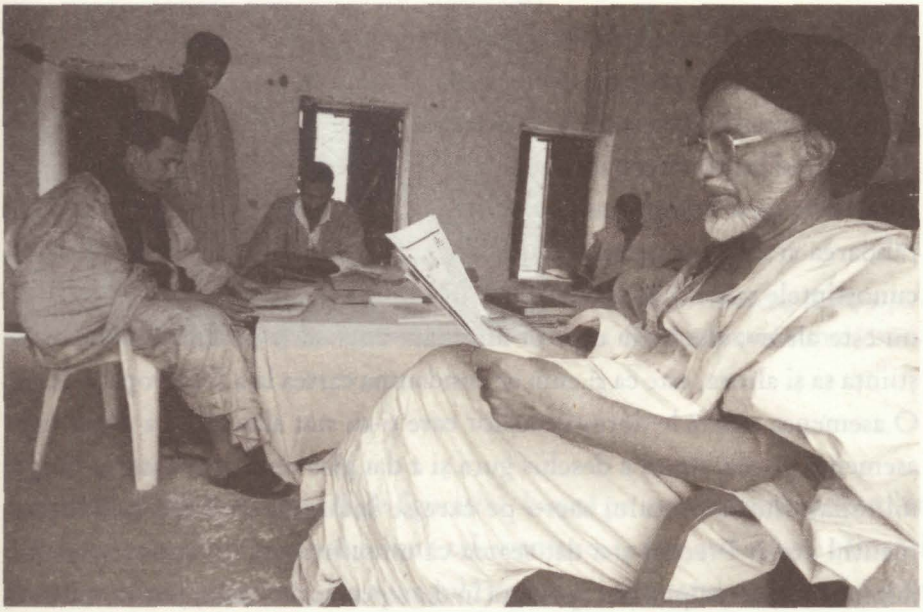

Sală de lectură din Biblioteca Habott, în Mauritania.

fost puncte de oprire obligatorii pe ruta înspre Mecca. Acele cărți care au fost depozitate aici de-a lungul anilor, din motive comerciale sau de securitate – comori ce includeau opere ale faimoaselor școli coranice din Granada și Bagdad, Cairo și Meknès, Córdoba și Bizanț –, se găsesc acum în casele câtorva familii de vază. În Chinguetti, de exemplu – oază ce se putea lăuda cu douăsprezece moschei și douăzeci și cinci de mii de locuitori, în perioada sa de înflorire din secolul al optsprezecelea –, din cele trei mii de suflete care încă populează orașul, numai cinci sau șase familii mai păstrează, pentru cititorii curioși, mai bine de zece mii de volume de astronomie, sociologie, comentarii despre Coran, gramatică, medicină și poezie.[3] Multe dintre ele au fost împrumutate de la cărturarii aflați în trecere și copiate de bibliotecarii acestor orașe erudite; uneori, inversând sensul procesului, studenții veneau ei aici și petreceau luni întregi copiind câte o carte de pe rafturile bibliotecii.

În Oudane circulă povestea unui cerșetor care, la începutul secolului al cincisprezecelea, a apărut la porțile orașului, înfometat și zdrențuit. A fost primit

în moschee, hrănit și îmbrăcat, însă nimeni nu a reușit să-l determine să-și destăinuie numele propriu ori pe acela al orașului de baștină. Omul părea să nu-și dorească altceva decât să petreacă ore în șir printre cărțile din Ouadane, citind într-o tăcere absolută. În cele din urmă, după câteva luni în care suportase acest comportament misterios, preotul musulman și-a pierdut răbdarea și i-a spus cerșetorului: „Stă scris că acela care nu va împărtăși cunoștințele sale nu va fi bine-venit în Împărăția Cerurilor. Fiecare cititor nu este altceva decât un capitol din viața unei cărți și, dacă nu transmite știința sa și altora, este ca și cum ar condamna cartea la a fi îngropată de vie. O asemenea soartă le dorești cărților care ți-au stat alături?" La auzul unor asemenea vorbe, omul a deschis gura și a dat glas unui comentariu lung și minunat asupra textului sacru pe care se întâmpla să îl citească în momentul acela. Preotul și-a dat seama că musafirul era un anumit cărturar faimos care, nemaipunând speranță în deșteptarea omenirii, jurase că n-avea să mai scoată niciun cuvânt până ce n-avea să ajungă într-un loc unde știința de carte să fie cu adevărat cinstită.[4]

Câteodată ne este imposibil să identificăm momentul în care a luat ființă o bibliotecă. În anul 336 d.Hr., un călugăr budist al cărui nume a rămas necunoscut a pornit în pelerinaj de-a lungul Drumului Mătăsii, între deșertul Gobi și pustia Taklamakan, străbătând acea zonă vastă a Asiei Centrale pe care, în urmă cu două secole, geograful grec Pausanias o numise ținutul Seres, făcând trimitere la cuvântul pentru „viermele de mătase".[5] Aici, printre nisip și stânci, călugărul L-a zărit pe Domnul său într-o explozie formată dintr-o mie de scânteieri de lumină (necredincioșii au încercat să explice că aceasta a fost rezultatul reflexiei luminii soarelui în bucățile de pirită răspândite pe culmile din zonă). Pentru a cinsti viziunea, călugărul a scobit o firidă în stânci, a tencuit pereții și i-a decorat cu picturi reprezentând scene din viața lui Buddha.

Pe parcursul următorului mileniu, aproape cinci sute de firide au fost scobite în piatra moale și împodobite cu picturi rupestre deosebite și cu statuete de lut sofisticate, dând naștere cunoscutului Sanctuar de la Mogao, în vestul Chinei. Aceste imagini, sculptate și pictate de generații succesive de artiști pioși, înregistrează metamorfoza iconografiei esențialmente abstracte a tibetanilor și

Peșterile din Dunhuang, situate în partea de est a Marelui Drum al Mătăsii.

a budiștilor chinezi într-o religie figurativă, bazată pe reprezentarea poveștilor fabuloase ale căror personaje sunt zei aventuroși, regi ambițioși, călugări învățați și eroi neliniștiți. De-a lungul timpului, sanctuarul a primit felurite nume, precum Mogaoku, sau Peșterile Înălțimii Nemăsurate, și Qianfodong, sau Spațiul Celor O Mie de Buddha.[6] La un moment dat în secolul al unsprezecelea, probabil pentru a fi protejată de lăcomia armatelor invadatoare, o colecție ce conținea mai bine de cincizeci de mii de manuscrise și picturi neprețuite a fost ascunsă și închisă într-una din peșterile de la Mogao, transformând spațiul, care avea să rămână neatins vreme de șapte secole, în „cea dintâi și cea mai mare arhivă scrisă a lumii, și singura bibliotecă budistă de la vremea aceea".[7]

Însă fagurele peșterilor de la Mogao nu era singurul depozit de valoare din regiune. La mică distanță de acest sanctuar se afla străvechiul oraș Dunhuang, fondat în secolul al patrulea î.Hr., unul dintre cele mai importante popasuri din zona de mijloc a Drumului Mătăsii, care pornea de la Luoyang și se avânta spre est, de-a lungul Fluviului Galben, până la Samarkand și Bagdad, în vest. La câteva secole după ce a fost fondat, datorită poziției sale strategice de la marginea Imperiului Chinez, Dunhuang a devenit o garnizoană râvnită de multe națiuni: tibetanii, uigurii ce vorbeau limba turcă, khotanezii, tanguții și, în cele din urmă, mongolii, care au cucerit această zonă extraordinar de cosmopolită la începutul secolului al treisprezecelea, sub conducerea lui Ginghis Han. La granița dintre cele două mari deșerturi s-a închegat un incredibil amestec de culturi, adunând sub același acoperiș (sau, mai degrabă,

凡欲讀經先念淨口業真言遍

脩唎　脩唎　摩訶脩唎　脩脩唎　娑婆訶

奉請除災金剛　奉請聲善金剛　奉請黃隨求金剛

奉請白淨水金剛　奉請赤聲金剛　奉請定除厄金剛

奉請紫賢金剛　奉請大神金剛

金剛般若波羅蜜經

如是我聞一時佛在舍衛國祇樹給孤獨園與大比丘衆千二百五十人俱尒時世尊食時著衣持鉢入舍衛大城乞食於其城中次第乞已還至本處飯食訖收衣鉢洗足已敷座而坐時長老須菩提在大

← Faimoasa *Diamantul Sutra*.

sub acoperișurile din Dunhuang) modele luxoase ale Persiei și stilurile formale ale Asiei elenistice, numeroasele culturi ale Indiei și convențiile meșteșugurilor chineze, abstracțiunile civilizației tibetane și reprezentările artelor figurative europene. O friză verticală din Dunhuangul secolului al cincilea, decorată cu siluetele unor dansatori, pare să imite modelele unei frize asemănătoare, descoperită în Pompeii; un basorelief în piatră, datând din secolul al treilea, este o ilustrare a poveștii despre felul în care prințul Siddhartha a învățat șaizeci și patru de alfabete diferite de la profesorul său, Visvamitra, și îl înfățișează pe băiat stând cu picioarele încrucișate și având alături instrumentele de scris, aflându-se în exact aceeași poziție și fiind încoronat cu același halou precum Pruncul Hristos, sculptat în fildeș pe coperta unei cărți de rugăciuni germane din secolul al zecelea, expusă la Musée de l'Oeuvre Notre Dame din Strasbourg; o decorațiune de pe tavanul unei clădiri din Dunhuang, din secolul al șaselea, reprezintă trei iepuri ce se fugăresc unul pe altul într-un cerc și pare a fi un ecou al modelului pardoselii catedralei Chester din Anglia, datând din secolul al treisprezecelea; tapiseriile descoperite cu mulți kilometri la est de Khotan, o oază vizitată de Marco Polo în 1274, redau imagini ale unor gladiatori romani; picturile ce acoperă pereții unui templu budist dintr-un fort tibetan datând din secolul al optulea, situat lângă deșertul Lop Nor din China, înfățișează îngeri înaripați, aseamănători celor din sutele de altare europene medievale.[8]

Se știa de multă vreme că, într-un imperiu atât de vast precum cel chinez, astfel de amestecuri culturale erau o consecință, fie ea bună sau rea, a politicilor de expansiune, iar chinezilor le era limpede că una dintre prerogativele cuceritorilor era aceea de a adopta și de a se îmbogăți de pe urma culturilor popoarelor pe care le striveau, nu de a le reduce la tăcere. O străveche cronică chineză povestește cum, după ce cuceriseră regatul Ch'in în 206 î.Hr., conducătorii chinezi Hsiang Yu din Ch'u și Liu Pang din Han s-au luptat pentru obținerea supremației. Într-o noapte, pe când Hsiang Yu și oamenii săi erau asaltați de Liu Pang, au auzit răzbătând din

tabăra dușmanilor cântecele tradiționale din Ch'u, „și atunci au înțeles, în cele din urmă, că Regatul Ch'u căzuse pe de-a-ntregul în mâinile lui Liu Pang din Han".[9]

Toate aceste popoare diferite, ale căror gusturi și tradiții s-au influențat și s-au transformat reciproc, fie că se aflau în trecere sau zăboveau pentru o vreme în acele ținuturi îndepărtate, au așternut pe hârtie, pe parcursul vieții de zi cu zi, întâmplările și experiențele pe care le trăiau – efemere sau transcendente, practice sau fabuloase. Prin urmare, pe lângă faptul că era un spațiu de comercializare a manuscriselor prețioase, Dunhuang a devenit și o groapă de gunoi pentru toate prostioarele scrise de călugării, pelerinii, soldații și negustorii care au vizitat orașul vreme de mai bine de două mii de ani: documente administrative și hârtii personale, corespondență publică și privată, scrieri sacre și registre laice, albume obișnuite și suluri ceremonioase. Chiar și după ce respectiva porțiune a Drumului Mătăsii a început să fie mai puțin frecventată și Dunhuang nu a mai fost privit cu ochi atât de buni, aluviunile, rămășițe ale vieții de zi cu zi a oamenilor care locuiau acolo, au continuat să se acumuleze. Vreme de sute de ani, atât hoarda de manuscrise din Mogao, cât și obiectele și nimicurile lăsate în urmă în locuințele abandonate din Dunhuang au zăcut, pradă uitării, sub nisipurile deșertului.

În 1900, un cărturar britanic cu numele puțin probabil de Marcus Aurelius (mai târziu, redus la Mark Aurel) Stein, născut în Ungaria și angajat al Biroului Indiilor, a devenit curios cu privire la poveștile care îi ajungeau la urechi despre o așa-zisă zonă legendară. A străbătut mii de kilometri de stânci și nisipuri neprimitoare în căutarea sanctuarului pierdut. Într-unul dintre rapoartele publicate ale aventurii sale, Stein a botezat această regiune Serindia, prin referire la nomenclatura lui Pausanias.[10] Stein a condus patru expediții în Serindia și, în ciuda ajutorului inexistent sau întârziat al autorităților britanice, a acumulat o extraordinară colecție secretă de manuscrise și obiecte.

Guvernul Chinei, cel puțin, a considerat că expedițiile lui Stein nu erau altceva decât pretexte care-i permiteau să jefuiască nestingherit de nimeni și să umple, astfel, încăperile British Museum. Cu toate acestea, Stein nu a colecționat doar manuscrise și opere de artă scumpe, ci și nimicurile pe

care locuitorii orașelor din deșert le lăsaseră, disprețuitori, în urmă, lucruri despre care el spunea că, „deși nu au cum să-i tenteze pe vânătorii de comori ai generațiilor viitoare, în ochii noștri au căpătat o valoare excepțională":[11] o capcană de șoareci stricată sau un ciob dintr-o cupă spartă, o listă de instrucțiuni pentru păstrarea grânelor și o scuză umilă a unui om care se îmbătase la o petrecere, prima ciornă a unui poem budist și o rugăciune pentru întoarcerea în siguranță a unui copil răpit.

Nu toate aceste obiecte au fost descoperite în timpul expedițiilor. Câteva mii dintre volumele mai prețioase pe care Stein le-a adus înapoi în Anglia îi fuseseră vândute de către un călugăr taoist numit Wang Yuanlu, care, la vremea respectivă, dăruise deja multe lucrări importante magistraților locali, astfel încât să le intre în grații. Multe dintre achizițiile lui Stein erau unicate: cele mai vechi exemplare păstrate ale unor suluri chinezești pictate, cărora nu le lipseau legăturile din mătase originale; cea mai veche hartă cosmologică existentă (pentru chinezi, aceasta era și o diagramă a administrației politice, din moment ce împăratul era considerat a fi Conducătorul Celest); și faimoasa *Diamantul Sutra*, cea mai veche carte tipărită din lume. Aceste obiecte sunt păstrate astăzi în British Museum și alcătuiesc una dintre cele mai deosebite și mai importante colecții ale tuturor timpurilor.

Dar ce reprezintă această colecție? Ce au ele în comun – aceste excepționale lucrări de filosofie și astronomie, de teologie și politică, păstrate cu grijă în peșterile sigilate pentru cititorii generațiilor viitoare, și fragmentele de scrisori, listele și mâzgăliturile găsite printre ruinele unei cârciumi sau într-o latrină zidită? Spre deosebire de bibliotecile mauritane din orașele-oază Chinguetti și Oadane, îngrijite de străjeri care acceptau această sarcină ca pe o datorie strămoșească, nici comorile din Serindia și nici obiectele lăsate de localnici în urmă nu au încăput pe mâinile unor experți, ci au fost descoperite, după mult timp, de un străin venit de pe tărâmuri îndepărtate. Hazardul le-a adus laolaltă, iar acum, odată ce-au fost salvate din morminte, aceste fragmente fac dovada unei coerențe de netăgăduit. Ceea ce vedem în sălile British Museum sau pe rafturile Bibliotecii Britanice poate să ne pară doar prada unui explorator ambițios, o colecție întâmplătoare de scrieri anonime, cronica bâlbâită a unei civilizații apuse, o poveste a cărei morală vizează imperiile de astăzi. Sau putem să privim

întreprinderea lui Stein ca pe o misiune de salvare. La vremea lor, fiecare dintre aceste obiecte a posedat o valoare și o funcție independente de ale celorlalte. Strânse laolaltă și înfățișate privirilor noastre, ele sunt reprezentantele unei biblioteci a supraviețuitorilor, actorii dintr-o piesă istorică de mult sfârșită.

ATELIERUL DIN BIBLIOTECĂ

„Voi poposi acolo unde îmi doresc."

ROBERT LOUIS STEVENSON, *Lay Morals* (*Morale laice*)

În ce mă privește, există o diferență majoră între încăperea mare în care îmi păstrez cea mai mare parte a cărților și încăperea mai mică în care lucrez. În încăperea mare, „biblioteca propriu-zisă", aleg volumele de care am nevoie sau pe care le vreau, stau și citesc și îmi iau notițe, consult enciclopediile. Însă în biroul meu se află acele cărți pe care aș vrea să le am mereu la îndemână, care îmi sunt mai necesare și mai familiare. Exemplare uzate din *Pocket Oxford Dictionary* (*Dicționarul Oxford de buzunar*) și din cele două volume ale *Shorter Oxford* (*Dicționarul Oxford prescurtat*), credinciosul și zdravănul *Robert*, *Pequeño Larousse Ilustrado*, pe care îl am de pe vremea când eram elev, *Roget's Thesaurus*, în varianta din 1962, apărută înainte ca profanii să apuce să-l revizuiască și să-l ciopârțească, *Literatur Lexicon* al lui Killy, *Greek Myths* (*Miturile grecești*) a lui Graves, apărută la Penguin... Acestea sunt un fel de extensii ale ființei mele, mereu la îndemână, mereu de ajutor, prietenele mele de-o viață. De multe ori am fost nevoit să lucrez în încăperi unde nu aveam aceste volume familiare, și le-am simțit absența ca pe un fel de orbire sau pierdere a vocii.

În biroul meu mai am nevoie și de anumite talismane care și-au făcut loc pe masa de lucru de-a lungul anilor și pe care le sucesc între degete, dus pe gânduri, în vreme ce cântăresc următoarele cuvinte pe care am de gând să le scriu. Cărturarii Renașterii recomandau păstrarea anumitor obiecte în birou: instrumente muzicale și astronomice care să confere varietate și armonie spațiului, curiozități naturale, precum pietre cu forme ciudate și scoici colorate, sau portrete ale Sfântului Jerome, sfântul protector al cititorilor. Eu am urmat această recomandare în parte. Printre obiectele de pe biroul meu se numără o piatră de săpun în formă de cal, din Congonhas do Campo, un

os cioplit în formă de craniu, din Budapesta, o pietricică din Peștera lui Sibyl de lângă Cumae. Dacă biblioteca este o cronică a vieții mele, biroul este o oglindă a identității mele.

Încăperile în care scriitorii (acea subspecie a cititorilor) se înconjoară cu materialele de care au nevoie pentru munca lor capătă o calitate animalică, precum aceea a unei vizuini sau a unui cuib, păstrând forma trupurilor lor și oferindu-le un receptacul pentru depozitarea gândurilor. Aici, scriitorul își poate așterne patul printre cărți, poate juca rolul unui cititor monogam sau poligam, poate alege un clasic recunoscut sau un începător ignorat, poate să nu-și ducă la bun sfârșit argumentele și să citească pagini deschise la întâmplare, poate să-și petreacă noaptea citind cu voce tare, astfel încât să-și audă propria voce citindu-i, după cum spune Virgiliu, sub „tăcerea prietenoasă a lunii mute". Profesorul umanist Battista Guarino, fiu al cunoscutului umanist Guarino Veronese, insista asupra faptului că cititorii n-ar trebui să răsfoiască paginile în tăcere sau „să mormăie înfundat, căci se întâmplă adeseori ca aceia care nu-și aud sunetul vocii să sară peste numeroase versuri, ca și cum s-ar afla în altă parte. Cititul cu voce tare este foarte benefic și înțelegerii, pentru că este normal ca o voce care pare să vină din afară să ne atragă atenția și să ne ascută simțurile". Conform lui Guarino, pronunțarea cuvintelor contribuie și la digestia cititorului, întrucât „crește temperatura și subțiază sângele, curăță toate venele și deschide arterele și nu permite lichidelor ce nu sunt necesare să poposească în acele recipiente care depozitează și digeră mâncarea".[1] Dar este vorba și de digerarea cuvintelor; adeseori citesc cu voce tare în acel colț din bibliotecă unde scriu, acolo unde nu mă poate auzi nimeni, ca să pot savura mai bine textul, să mi-l însușesc și mai mult.

Dacă spațiul privat este clasa, atunci biroul aflat în interiorul acelui spațiu este specia. În perioada renascentistă, posesia unui birou reprezenta, pentru oricine aspira la statutul de scriitor, un semn al educației și rafinamentului. Se credea că biroul posedă, mai mult decât orice altă încăpere din casă, un caracter tainic și propriu, care putea să persiste cu mult după moartea proprietarului.[2] Alcătuit din texte și talismane, din statuete și instrumente de tot felul, biroul unui cititor sau al unui scriitor se aseamănă întru câtva cu un altar închinat nu unei zeități, ci unei activități. Expunerea uneltelor

Rudyard Kipling în biroul casei sale din Vermont, Naulakha.

meşteşugăreşti îl transformă într-un atelier; ordinea (sau dezordinea) care domneşte aici nu se conformează rigorilor unei biblioteci obişnuite, oricât de privată ar fi aceasta. Biroul nu este o versiune diluată a structurii mai mari – biblioteca – în incinta căreia se află uneori. Alta este misiunea sa: asigură un spaţiu practic pentru punerea în scenă a reflecţiilor şi vanităţilor, a credinţei în puterea obiectelor şi a încrederii în autoritatea unui dicţionar. Istoricul Jacob Burckhardt vorbea despre Renaştere ca despre o „trezire a individualităţii",[3] însă nu încape îndoială că individualitatea a fost trezită de multe ori şi înainte de acest moment, în birourile cititorilor vârstnici, de către bărbaţi şi femei care au creat spaţii unde puteau să înveţe, să crească, să reflecte şi să fie reflectaţi, participând la dialogul dintre prezentul sincronic şi nesfârşitele generaţii trecute – spaţii unde se retrăgeau din tumultul vieţii sociale. În primul secol î.Hr., aflat în biroul casei sale din Antium, la malul mării, Cicero îi scria prietenului său apropiat Atticus: „Mă amuz citind cărţi, căci am destul de multe în Antium, sau număr valurile – vremea nu este potrivită pentru pescuitul de scrumbie."[4] Mai târziu, a adăugat: „Cititul şi scrisul nu îmi aduc uşurare, ci îmi distrag atenţia."[5] Îi distrag atenţia de la zgomotul lumii. Un loc unde să poţi gândi.

În 1929, Virginia Woolf a publicat deja foarte cunoscuta serie de lecturi despre „Women and Fiction" („Femei şi ficţiune") sub titlul de *O cameră separată*, definind cu precizie nevoia noastră pentru un spaţiu privat, unde să putem citi şi scrie: „Mintea în ansamblul său trebuie să fie larg deschisă, dacă vrem să înţelegem că scriitorul îşi comunică experienţa în toată amploarea ei. Trebuie să existe libertate şi pace." Şi a adăugat: „Nicio roată nu are voie să scârţâie, nicio lumină nu are voie să licărească. Perdelele trebuie să fie trase de tot."[6] Ca şi cum ar fi noapte.

Birourile scriitorilor consacraţi sunt nişte monumente memoriale stranii. Birourile lui Rudyard Kipling din casa sa din Vermont, Naulakha, şi din Rottingdean, conţinând cărţi care, în mare parte, tratează despre călătorii sau meşteşuguri industriale, sunt o dovadă a interesului acestuia pentru tehnicitatea exactă a frazei şi a cuvântului; în camera din Bruxelles a lui Erasmus, lumina ce pătrunde prin geamurile romboide se joacă pe volumele ce i-au fost trimise de acei prieteni şi colegi pentru care îi plăcea să scrie; biblioteca

din Neuchâtel a lui Friedrich Dürrenmatt, închisă, albă, dreptunghiulară, nu conține decât un singur raft simplu, încărcat cu manuscrise în ediții moderne, frumos aranjate, întinzându-se de jur împrejurul încăperii, asemenea unuia dintre labirinturile circulare pe care le născocea în romanele sale; în Place des Vosges, vila pariziană a lui Victor Hugo, cu pereți tapetați și podele acoperite cu covoare moi, pare bântuită de manuscrisele poveștilor sale melodramatice și de schițele peisajelor sale fantomatice; în Bargfeld bei Celle, în Saxonia Inferioară, pereții cămăruțelor urâte ale lui Arno Schmidt sunt acoperiți cu rafturi șubrede ce conțin titluri engleze obscure (precum romanele lui Edward Bulwer-Lytton, ale cărui texte au fost recreate de Schmidt și transformate în variante germane îmbunătățite) și cutii mici în care se află bucățele de carton pe care au fost scrise mici fragmente de text – arhive miniaturale pe care Schmidt le păstra într-o ordine tematică și de care se folosea pentru a-și crea capodoperele; mii de alte birouri și biblioteci din întreaga lume au devenit monumente comemorative ale proprietarilor fantomatici, care ar putea în orice moment să se întoarcă și, duși pe gânduri, să își plimbe degetele peste un obiect familiar, să se așeze în scaunul preferat, să aleagă, dintre surate, o carte deseori răsfoită sau să dechidă un volum la o anumită pagină și să citească cuvintele prețuite. Bibliotecile părăsite păstrează umbrele scriitorilor care au lucrat acolo și sunt bântuite de absența acestora.

În Valladolid, cititorii lui *Don Quijote* se pot plimba prin casa în care a locuit Miguel de Cervantes între 1602 și 1605, acesta din urmă fiind anul în care a fost publicată prima parte a romanului, și se pot lăsa pradă unui fior voyeuristic. Casa este asociată cu fapte melodramatice: în noaptea de 27 iunie 1605, un anume Gaspar de Ezpeleta se întorcea acasă și, tocmai când să intre în locuință, a fost atacat de un bărbat mascat, care l-a rănit fatal. Ezpeleta a început să strige după ajutor și a atras atenția unui vecin care, la rândul său, l-a chemat pe Cervantes, iar cei doi l-au cărat pe muribund în casa unei binecunoscute doamne. Primarul din Valladolid, bănuind că Cervantes (sau o rudă a sa) ar fi fost responsabil pentru atac, a poruncit ca scriitorul și familia acestuia să fie întemnițați. Ei au fost eliberați câteva zile mai târziu, după ce și-au dovedit nevinovăția, însă istoricii au dezbătut vreme îndelungată posibilitatea ca Miguel de Cervantes să fi fost implicat în comiterea crimei. Casa, deși a fost restaurată cu grijă, a trebuit să fie mobilată cu anumite

obiecte ce nu s-au aflat nicicând în posesia lui Cervantes. Numai biroul de la al doilea etaj conține câteva obiecte care au fost, cel mai probabil, ale sale: nu masa de lucru din „abanos și fildeș" descrisă în testamentul fiicei sale, Isabel de Cervantes, ci o alta, menționată, la rândul său, în document, „cioplită din lemn de nuc, cea mai mare pe care o am", două tablouri, unul dintre acestea înfățișându-l pe Sfântul Ioan, iar celălalt, pe Fecioară, un mangal de alamă, un cufăr pentru hârtii și un singur raft cu cărți, pe care se află câteva dintre titlurile menționate în opera sa. În această încăpere a scris câteva nuvele pentru *Nuvele exemplare* și tot aici trebuie să fi discutat cu prietenii despre conceperea minunatului său Quijote.[7]

Într-unul din primele capitole din *Don Quijote*, când bărbierul și preotul se hotărăsc să golească biblioteca regelui de acele cărți care par să-i provocat nebunia, menajera insistă ca încăperile să fie mai întâi stropite cu apă sfințită, „nu cumva să fie pe-aici vreun vrăjitor dintre cei mulți aflați în cărțile de-aici, de să ne facă farmece, ca pedeapsă pentru cea pe care vrem a le-o da izgonindu-i din lume".[8] Asemenea multor oameni care nu citesc, menajera se teme de puterile cărților pe care refuză să le deschidă. Aceeași superstiție este valabilă în cazul majorității cititorilor; cărțile pe care le ținem cel mai aproape se află în stăpânirea forțelor magice. Poveștile care își desfășoară ițele în biroul unui scriitor, obiectele care au fost alese să vegheze asupra unei mese de lucru, cărțile care au fost selectate pentru a fi așezate pe rafturi, toate acestea țes o pânză de ecouri și reflexii, de înțelesuri și afecțiuni care îi dau vizitatorului impresia că ceva din spiritul proprietarului spațiului continuă să trăiască între cei patru pereți, chiar dacă proprietarul nu mai este printre cei vii.

Uneori, umbra scriitorului și cea a bibliotecii sale se întrepătrund cu mult înainte de moartea celui dintâi. Până să plece în Geneva, unde avea să moară în 1986, Borges a trăit vreme îndelungată în Buenos Aires, printre cărțile pe care nu mai putea să le vadă, pentru că orbise la scurt timp după împlinirea vârstei de cincizeci de ani. Apartamentul său micuț se afla la etajul șase al unei clădiri anoste din centrul orașului, după colț de Plaza San Martín. Ușa era întotdeauna deschisă de Fani, menajera, care îi conducea pe frecvenții musafiri într-un mic vestibul în a cărui semiobscuritate se aflau cele câteva bastoane simple și pentru nevăzători ale lui Borges, „așteptând răbdătoare",

după cum îi plăcea lui să spună, „să fie scoase la plimbare". Apoi, trecând printr-un cadru de ușă acoperit de o perdea, ajungeai în sufragerie, unde maestrul își întâmpina oaspeții printr-o strângere de mână slabă, timidă. În dreapta, o masă acoperită cu un milieu și patru scaune cu spătar drept mobilau camera de zi; în stânga, sub o fereastră, se aflau o canapea foarte uzată și două sau trei fotolii. Borges stătea pe canapea, iar musafirul era poftit să ia loc pe unul din fotoliile din fața acesteia. Când vorbea, ochii săi orbi se fixau asupra unui punct din spațiu, iar ecourile vocii chinuite de astm se pierdeau prin camera plină de obiectele familiare ale vieții sale de zi cu zi: o măsuță pe care ținea o cană de argint și un *mate* ce aparținuse bunicului său, o masă de scris în miniatură, de pe vremea celei dintâi împărtășanii a mamei sale, două rafturi albe, încastrate în perete și încărcate cu enciclopedii, precum și două corpuri de bibliotecă joase, din lemn întunecat. Pe perete era agățat un tablou al surorii sale, Norah Borges, ilustrând Buna Vestire, și o gravură de Piranese, reprezentând misterioase ruine circulare. În stânga, mai departe, un coridor scurt ducea către dormitoare: al mamei, plin de fotografii vechi, și al său, la fel de simplu precum chilia unui călugăr, mobilat cu un pat de fier, două corpuri de bibliotecă și un singur scaun. Pe peretele dormitorului se afla o placă de lemn ce înfățișa emblemele diverselor cantoane elvețiene și o reproducere a gravurii lui Dürer *Cavalerul, Moartea și Diavolul*, pe care Borges a celebrat-o în două sonete nemaipomenite.

Ținând cont de faptul că Borges susținea că universul ar fi o carte și spunea că-și imagina paradisul „ca o bibliotecă vastă",[9] musafirii săi se așteptau să găsească un spațiu plin de cărți până la refuz, rafturi gata să plesnească sub greutatea manuscriselor, munți de pagini tipărite, blocând ușile și ieșind la iveală din fiecare colțișor – o junglă de hârtie și cerneală. În schimb, descopereau acest apartament modest, unde cărțile ordonate constituiau o prezență discretă. Când tânărul Mario Vargas Llosa l-a vizitat pe Borges, pe vremea când acesta avea cam cincizeci și cinci de ani, a făcut o remarcă asupra ambientului spartan și a întrebat de ce maestrul nu locuia într-o casă mai plină de cărți și mai luxoasă. Pe Borges l-a deranjat foarte tare această remarcă. „Poate că așa se face la Lima", i-a răspuns el peruvianului indiscret, „dar aici, la Buenos Aires, nouă nu ne place să ne dăm mari."

Cu toate acestea, cele câteva corpuri de bibliotecă erau mândria lui Borges. „O să-ți spun un secret", mi-a zis el odată. „Îmi place să mă prefac că nu sunt

orb și râvnesc la cărți precum un om care poate să vadă. Râvnesc chiar și la enciclopedii noi și îmi imaginez că pot să urmăresc cursurile râurilor pe hărți și să descopăr lucruri minunate în fiecare paragraf." Îi plăcea să povestească cum, copil fiind, obișnuia să își însoțească tatăl la Biblioteca Națională și, neîndrăznind să ceară vreo carte, lua pur și simplu unul din volumele Enciclopediei Britannica de pe rafturile deschise și citea orice articol asupra căruia se întâmpla să-i cadă privirea. Uneori avea noroc, ca atunci când a ales volumul *De-Dr* și a învățat despre druizi, druzi și Dryden.[10] Nu a renunțat niciodată la obiceiul de a se lăsa în voia ordonării întâmplătoare a enciclopediilor și a petrecut numeroase ore răsfoind (și ascultând cum i se citea din) volumele enciclopediilor Garzanti, Brockhaus, Britannica sau Espasa-Calpe. Apoi, dacă dădea peste o informație deosebit de interesantă, îl ruga pe cititor să copieze respectivul fragment de text, laolaltă cu numărul paginii unde putea fi găsit, la sfârșitul volumului revelator.

Cele două corpuri de bibliotecă joase din sufrageria sa conțineau lucrări de Stevenson, Chesterton, Henry James și Kipling, precum și *An Experiment with Time* (*Un experiment cu timpul*) al lui J.W. Dunne, câteva romanțe științifice de H.G. Wells, *Piatra lunii* de Wilkie Collins, diverse romane de Eça de Queiroz, legate în coperte de carton îngălbenit, cărți ale unor autori argentinieni din secolul al nouăsprezecelea. Tot aici se găseau *Ulise* și *Finnegans Wake* ale lui Joyce; *Vies Imaginaires* (*Vieți imaginare*) de Marcel Schwob; romane polițiste de John Dickson Carr, Milward Kennedy și Richard Hull; *Viața pe Mississippi* a lui Mark Twain și *Buried Alive* (*Îngropat de viu*) de Arnold Bennett; o mică ediție necartonată a două titluri de David Garnett, *Femeia-vulpe* și *A Man in the Zoo* (*Un bărbat la grădina zoologică*), ilustrate cu gravuri în lemn delicate; *Der Untergang des Abendlandes* de Spengler; cele câteva tomuri ale *Declinului și căderii* lui Gibbon; diverse cărți despre matematică și filosofie, inclusiv titluri de Swedenborg și Schopenhauer; și iubitul său *Wörterbuch der Philosophie* (*Dicționar de filosofie*) de Fritz Mauthner. Unele dintre aceste cărți îi fuseseră alături lui Borges încă din adolescență; altele, mai ales cele scrise în engleză sau germană, purtau etichetele librăriilor din Buenos Aires de unde fuseseră cumpărate și care au dispărut acum cu toatele: Mitchell's, Rodriguez, Pygmalion.

Corpurile de bibliotecă din dormitor conțineau volume de poezie și una dintre cele mai cuprinzătoare colecții de literatură anglo-saxonă și islandeză

din America Latină. Aici, Borges păstra cărțile de care avea nevoie pentru a studia ceea ce el numea „asprele și laborioasele cuvinte / Pe care, în clipe grele, / le-am folosit în Northumbria și Mercia, / Înainte de a fi Haslam ori Borges":[11] *Etymological Dictionary* (*Dicționarul etimologic*) al lui Skeats, o versiune adnotată a *The Battle of Maldon* (*Bătălia de la Maldon*), *Altgermanische Religionsgeschichte* de Richard Meyer. În celălalt corp de bibliotecă se găseau poemele lui Enrique Banchs, ale lui Heine, ale lui San Juan de la Cruz, precum și numeroase comentarii asupra lui Dante. În mod misterios, de pe rafturile sale lipseau Proust, Racine, *Faust* al lui Goethe, Milton și tragediile grecești (lecturi care nu-i scăpaseră, bineînțeles, și pe care le menționase în scrierile sale).

Lipseau și propriile sale cărți. Musafirilor care cereau să vadă câte una dintre primele ediții le răspundea cu mândrie că nu avea nici măcar un volum care să poarte (așa spunea el) numele acela „remarcabil de ușor de uitat". Adevărul este că nici nu avea nevoie de ele. Deși pretindea că nu și le-ar fi amintit, putea să recite pe dinafară poeme pe care le învățase cu multe decenii în urmă și, fără a avea nevoie de texte, putea să-și modifice și să-și corecteze propriile opere, adeseori spre mirarea și încântarea ascultătorilor săi. La scurtă vreme după ce el a murit, văduva sa, Maria Kodama, a donat majoritatea cărților unei fundații din Buenos Aires ce purta numele scriitorului și, din când în când, anumite volume sunt prezentate publicului în cadrul unor expoziții organizate în onoarea acestuia. Ele zac deschise în vitrine de sticlă, sunt smulse din mediul lor, li se acordă onoruri, dar rămân necitite – fiind mai degrabă obiecte funerare decât receptacule ale cuvintelor, alungate din casa lor după moartea lui –, părând, astfel, să aibă parte de o soartă asemănătoare cu a consoartelor și servitorilor acelor regi din timpuri străvechi, ai căror apropiați își urmau stăpânii în mormânt.

Un birou îi conferă proprietarului său, cititorului său privilegiat, ceea ce Seneca numea *euthymia*, un cuvânt grecesc care, după cum a explicat Seneca, înseamnă „bunăstare a sufletului" și pe care acesta l-a tradus prin *tranquilitas*.[12] În cele din urmă, fiecare birou aspiră la această *euthymia*. *Euthymia*, curgere neîntreruptă a memoriei, intimitate a lecturii – un moment tainic al zilei

comune – acestea sunt lucrurile pe care le căutăm în spațiul de lectură privat. Blake consideră că

> *Există un moment în fiecare zi pe care Satana nu-l poate găsi,*
> *Și nici diavolii săi nu-l pot găsi, însă cei vrednici găsesc*
> *Acest moment și-l înmulțesc și, odată găsit,*
> *Acesta schimbă fiecare moment al zilei, dacă este așezat unde trebuie.*[13]

Deși aceste momente solitare constituie întâia opțiune când ne aflăm în căutarea *euthymiei*, uneori o putem descoperi și în spațiul comun al unei biblioteci publice. În Cairoul perioadei mameluce, în secolul al cincisprezecelea, cu toate că existau cărturari care, într-adevăr, lucrau în apartamentele lor private, cititorii mai puțin înstăriți erau încurajați să frecventeze bibliotecile publice din școli și moschei. Aici, cărțile erau puse la dispoziția celor care nu-și permiteau să le cumpere; aici, aceștia puteau copia lucrările dorite pentru a le folosi în scopuri proprii, fie pentru a învăța textele pe dinafară, fie pentru a le studia pe îndelete. În secolul al treisprezecelea, cărturarul Ibn Jama'a, deși recomanda ca studenții să cumpere cărți ori de câte ori aveau posibilitatea, considera că era mult mai important ca acestea să fie „purtate în inimă", și nu doar păstrate pe un raft. Copierea textelor îi permitea cititorului să le rețină mai ușor și, credea el, contribuia la construcția unei așa-zise biblioteci alternative celei de hârtie și cerneală. „Studentul ar trebui să poarte mereu o călimară asupra sa, astfel încât să poată scrie lucrurile folositoare pe care le aude", sfătuia Ibn Jama'a.[14] Se considera că textul scris era un suport al textului învățat pe dinafară, întrucât „ceea ce este memorat zboară, ceea ce este scris rămâne" (versiune islamică a zicalei latinești *verba volant, scripta manent*).[15] Conform lui Ibn Jama'a, arta memoriei era asemănătoare cu cea a arhitecturii, practica acesteia permițându-i cititorului să-și înalțe, după gust, propriul palat, mobilat cu toate comorile acumulate, și, astfel, să-și declare dreptul de proprietate asupra textelor pe care le alesese într-o manieră profundă și definitivă. Pentru perfectarea tehnicii de memorare a cărților, se recomanda utilizarea zilnică a mierii, a scobitorilor și a douăzeci și una de stafide, în vreme ce consumul coriandrului și al vinetelor era strict interzis. Ibn Jama's îi mai sfătuia pe cititori „să nu citească inscripțiile de pe morminte, să nu meargă

printre cămilele oprite una după alta și să nu alunge păduchii de pe corp",[16] toate acestea fiind activități care afectau acuitatea memoriei.

La sfârșitul secolului al cincisprezecelea, pentru a-și exersa capacitatea de memorare printre cărțile pe care le cunoștea cel mai bine, Niccolò Machiavelli prefera să citească în biroul său pe timpul nopții – acesta fiind momentul când găsea că se putea bucura cu cea mai mare ușurință de calitățile care, în ce-l privea, defineau în cel mai înalt grad relația unui cititor cu cărțile sale: intimitatea și posibilitatea de a gândi în tihnă. „Când se lasă seara", scria el, „mă întorc acasă și intru în biroul meu. Îmi lepăd în prag hainele de zi cu zi, noroite și îmbibate de transpirație, și mă îmbrac cu straiele de gală, apoi, înveșmântat cu aceste haine mai sobre, intru în palatele străvechi ale anticilor și ei mă întâmpină cu bunăvoință, iar aici gust din singurele bucate care sunt ale mele, cele care mi-au fost sortite. Acolo îndrăznesc să le vorbesc și să-i întreb ce motive le-au inspirat faptele, iar ei, arătându-se omenoși față de mine, îmi răspund. Ore la rândul dau uitării lumea, nu-mi amintesc de nicio supărare, nu mă mai tem de sărăcie, nu mă mai cutremur în fața morții: trec în lumea lor."[17]

BIBLIOTECA MENTALĂ

„[...] să dea formă vizibilă prezenței psihice și mișcărilor sufletului."

ABY WARBURG, *Ausgewählte Schriften*

Asemenea lui Machiavelli, adeseori îmi petrec noaptea alături de cărțile mele. Prefer să scriu dimineața, iar noaptea îmi face plăcere să citesc în liniștea profundă, când triunghiurile de lumină proiectate de lămpile de citit împart rafturile bibliotecii în două. Deasupra, cărțile aflate pe rafturile înalte se pierd în beznă; dedesubt se află secțiunea privilegiată a titlurilor iluminate. Această diviziune arbitrară, care le conferă unora dintre cărți beneficiul unei prezențe splendide, pe celelalte aruncându-le în umbră, este întrecută de un alt sistem de ordonare, a cărui existență se datorează numai amintirilor mele. Biblioteca mea nu posedă niciun catalog; din moment ce eu însumi am așezat cărțile pe rafturi, felul în care este amenajată biblioteca mă ajută, de obicei, să îmi amintesc unde se află acestea, iar zonele luminate sau umbrite nu contribuie în mare măsură la această explorare. Ordinea pe care mi-o amintesc urmează un anumit șablon al minții mele, acela al formei și diviziunilor bibliotecii, descriind o mișcare asemănătoare celei prin care licăririle stelelor sunt unite, în mintea celui care le privește, cu ajutorul unui șablon narativ; la rândul său, și biblioteca reflectă configurația minții mele, astrologu-i îndepărtat. Ordonarea deliberată și, în același timp, aleatorie a rafturilor, alegerea subiectelor, povestea intimă a supraviețuirii fiecărei cărți în parte, paginile însemnate cu urmele unor alte vremuri și unor alte locuri, toate acestea indică prezența unui anumit cititor. Ca să-și dea seama cine sunt, unui observator atent i-ar fi de ajuns să ia seama la volumul zdrențuit cu poeme de Blas de Otero, la cărțile de Robert Louis Stevenson, la cuprinzătoarea secțiune dedicată romanelor polițiste, la minuscula secțiune dedicată criticii literare, la faptul că pe rafturile mele se găsesc foarte multe lucrări de Platon și foarte puține de Aristotel.

Fresca înfățișând scena Judecății de Apoi, în catedrala Sainte Cecile din Albi.

În catedrala Saint Cécile din Albi, în sudul Franței, o frescă de la sfârșitul secolului al cincisprezecelea înfățișează o scenă din Judecata de Apoi. Sub un sul de pergament desfăcut, sufletele rechemate în ceruri mărșăluiesc, goale, în întâmpinarea sorții ce le așteaptă, purtând în dreptul pieptului, cu solemnitate, câte o carte deschisă. Cartea Vieții a fost împărțită hoardei de cititori înviați, prefăcută într-o serie de volume individuale, deschise,[1] după cum se spune în Apocalipsă, astfel încât morții să fie „judecați după cele scrise în cărțile acelea".[2] Această idee se păstrează și astăzi: cărțile noastre vor depune mărturie în favoarea sau împotriva noastră, cărțile noastre sunt o reflexie a ceea ce suntem și a ceea ce am fost, cărțile noastre cuprind acele pagini care ne-au fost date din Cartea Vieții. Vom fi judecați în conformitate cu acele cărți pe care le numim ale noastre.

Nu doar alegerea titlurilor însele transformă biblioteca într-o reflexie a proprietarului său, ci și labirintul de asociații implicate de această alegere. Experiența noastră este clădită pe baza altor experiențe, amintirile noastre au la bază alte amintiri. Cărțile noastre se sprijină pe alte cărți, care le schimbă

sau le conferă noi înțelesuri, care le acordă o cronologie distinctă de aceea a dicționarelor literare. În momentul de față, după trecerea atâtui amar de vreme, eu însumi nu sunt capabil să depistez toate aceste conexiuni. Uit, sau poate că nici nu cunosc, felul în care multe dintre cărți se leagă unele de altele. Dacă aleg să mă îndrept într-o direcție – poveștile africane ale lui Margaret Laurence îmi aduc aminte de *Out of Africa* (*Din Africa*) de Isak Dinesen, care, la rândul său, mă face să mă gândesc la *Șapte povestiri gotice și alte anecdote ale destinului*, de aceeași autoare, care mă duce înapoi la Edgardo Cozarinsky (cel care mi-a făcut cunoștință cu operele lui Dinesen) și cartea acestuia despre Borges și film, și chiar și mai înapoi, la romanele lui Rose Macaulay, despre care Cozarinsky și cu mine am discutat într-o după-amiază de mult trecută, în Buenos Aires, amândoi surprinși de faptul că mai era cineva care auzise de ele –, atunci pierd din vedere alte fire ale acestei pânze complicate și mă întreb cum de a fost posibil ca eu, asemenea unui păianjen, să acopăr distanța aparent incomensurabilă dintre, de exemplu, *Tristia* lui Ovidiu și poemele lui 'Abd al-Rahman, obligat să-și părăsească locuința din Spania și să plece în exil în Africa de Nord. Însă aceste conexiuni nu se realizează într-o manieră pur accidentală. Cărțile se schimbă în funcție de ordinea în care sunt citite. *Don Quijote*, citit după *Kim*, și *Don Quijote*, citit după *Aventurile lui Huckleberry Finn*, sunt două cărți diferite, nuanțele amândurora variind în funcție de călătoriile, prieteniile și aventurile pe care le-a experimentat cititorul. Fiecare dintre aceste volume caleidoscopice se află într-o permanentă schimbare; fiecare nouă lectură le asociază o nouă perspectivă, un alt șablon. Poate că fiecare bibliotecă este, în ultimă instanță, imposibil de conceptualizat, pentru că, asemenea minții, se reflectă pe sine însăși, fiecare nouă reflexie asigurând multiplicarea în cadrul unei progresii geometrice. Cu toate acestea, bibliotecii alcătuite din cărți reale îi pretindem o rigoare pe care nu o căutăm în biblioteca minții.

Astfel de biblioteci mentale fluide nu sunt (sau nu erau) neobișnuite; în islam, ele constituiau regula. Deși Coranul a fost așternut pe hârtie foarte devreme, mare parte a literaturii arabe vechi a existat, vreme îndelungată, în memoria cititorilor. De exemplu, după moartea marelui poet Abu Nuwas, în 815, nu s-a găsit nicio copie a lucrărilor sale; poetul își învățase pe dinafară toate poeziile și, pentru a le putea consemna pe hârtie, scribii au fost nevoiți să apeleze la amintirile acelora care îl ascultaseră pe maestru. Preciziei

memorării îi era acordată o importanță deosebită și, pe parcursul Evului Mediu islamic, s-a considerat că era mai eficient să înveți ascultându-i pe alții cum citeau cărțile cu voce tare decât să studiezi în singurătate, pentru că, astfel, textul pătrundea în trup nu doar pe calea văzului, ci și pe aceea a minții. Când voiau să publice, autorii nu transcriau lucrările ei înșiși, ci le dictau mai degrabă asistenților, iar studenții învățau ascultând acele texte și recitându-le, la rândul lor, unui profesor. Datorită credinței islamice conform căreia numai textele transmise pe cale orală erau cu adevărat legitime, memoria (nu reprezentarea sa concretă, simbolizată de lumea tangibilă a cărților și manuscriselor – cu toate că acestea din urmă erau îndeajuns de importante cât să fie păstrate cu reverență în școli și moschei) era considerată a fi o bibliotecă încăpătoare.[3] Până la un moment dat, „bibliotecă" și „memorie" au fost considerate sinonime.

Cu toate acestea, oricât de atenți am fi atunci când citim, se întâmplă adeseori ca textele memorate să sufere modificări bizare; se fragmentează, se scurtează sau devin neașteptat de lungi. În biblioteca minții mele, *Furtuna* a fost redusă la câteva replici nepieritoare, în vreme ce un roman scurt precum *Pedro Páramo* de Juan Rulfo îmi ocupă întreg peisajul mexican imaginar. Vreo două fraze scrise de George Orwell în eseul „Shooting an Elephant" („Împușcarea unui elefant") umplu, în memoria mea, câteva pagini de descrieri și reflecții pe care am impresia că le pot zări cu ochii minții, tipărite pe hârtie; din lunga romanță medievală *The Devoured Heart* (*Inima sfâșiată*) nu-mi mai amintesc decât titlul.

Nici cărțile de pe rafturile bibliotecii propriu-zise și nici acelea din fluctuanta bibliotecă mentală nu dețin puterea absolută vreme prea îndelungată. Odată cu trecerea timpului, labirinturile celor două biblioteci se întrețes în mod misterios. Și, adeseori, grație fenomenului pe care psihologii îl numesc „perseverența memoriei" (fenomenul mental care permite ca o anumită idee să fie percepută ca fiind adevărată, chiar după ce a fost invalidată), biblioteca mentală ajunge să domnească asupra bibliotecii alcătuite din cerneală și hârtie.

Este oare posibil să alcătuiești o bibliotecă astfel încât să imite această modalitate de ordonare capricioasă și asociativă, care, în ochii unui observator neinformat, să pară un simplu depozit de cărți așezate la întâmplare,

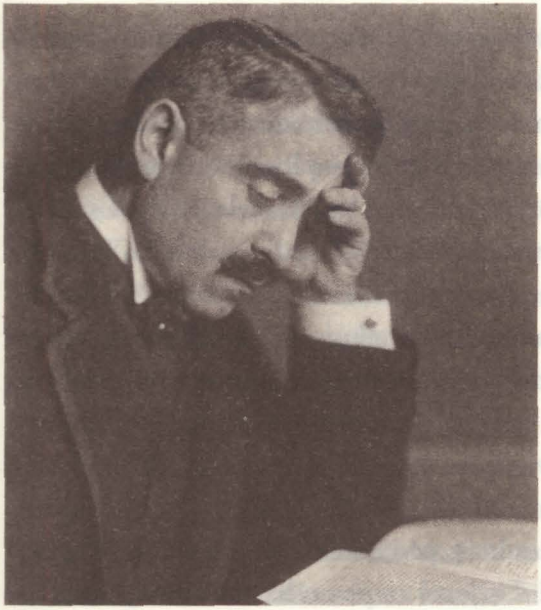

Aby Warburg, citind.

dar care să se supună, de fapt, unei organizări logice, fie ea și extrem de personale? Mă pot gândi la cel puțin un exemplu în acest sens.

În 1920, filosoful Ernst Cassirer, recent numit la conducerea departamentului de filosofie a New University din Hamburg și ocupat, la vremea respectivă, cu scrierea celui dintâi volum al revoluționarei sale *Filosofia formelor simbolice*, a cerut să viziteze faimoasa Bibliotecă Warburg, înființată, cu treizeci de ani mai devreme, de către Aby Warburg. În concordanță cu concepția lui Warburg asupra universului, cărțile de filosofie erau așezate lângă acelea de astrologie, magie și folclor, iar copertele compendiilor de artă se atingeau de acelea ale lucrărilor de beletristică și religie, în vreme ce manualele de lingvistică erau amplasate lângă volumele de teologie, poezie și artă. Cassirer a străbătut această bibliotecă straniu închegată sub îndrumarea directorului adjunct, Fritz Saxl, iar la sfârșitul vizitei s-a întors către gazda sa și a spus: „Nu o să mai vin niciodată aici. Dacă m-aș reîntoarce în labirintul ăsta, aș sfârși prin a-mi pierde calea."[4]

După mai mulți ani, Cassirer a explicat acest sentiment de panică: „Biblioteca [lui Warburg] nu este doar o colecție de cărți, ci un catalog de probleme.

Şi nu câmpurile tematice ale bibliotecii mi-au provocat această impresie covârşitoare, ci însuşi principiul conform căruia era organizată biblioteca, un principiu cu mult mai important decât simpla extensie a subiectelor abordate. Aici, într-adevăr, istoria artei, istoria religiei şi a miturilor, istoria lingvisticii şi a culturii nu erau doar alăturate, ci erau legate unele de altele şi, apoi, erau cu toatele legate de un centru ideal unic."[5] După moartea lui Warburg, survenită în 1929, Cassirer a comparat rafturile sălii de lectură a bibliotecii, construite în aşa fel încât să urmeze forma eliptică a pereţilor, cu „suflarea unui magician". Cassirer considera că, aranjate în funcţie de complexităţile minţii sale, cărţile lui Warburg constituiau, asemenea cărţilor lui Prospero, fortăreaţa ce îi susţinea esenţa vieţii.

Aby Warburg s-a născut la Hamburg, pe 13 iunie 1866, cel dintâi fiu al unui bancher evreu. Fotografiile îl înfăţişează ca pe un bărbat scund, timid, cu ochi întunecaţi şi energici. Într-un chestionar pe care l-a conceput, la un moment dat, pentru propriul amuzament, el se descria drept „un gentleman micuţ, cu o mustaţă neagră, care uneori spune poveşti în dialect".[6] Nedorindu-şi să vină în întâmpinarea dorinţelor tatălui său, care îi pretindea să îmbrăţişeze atât ortodoxismul evreiesc, cât şi afacerea bancară a familiei, el a suferit de urma unor îndelungate stări de anxietate şi melancolie. Pentru a se elibera, a căutat să guste din experienţa vieţii prin intermediul cărţilor şi a devenit foarte interesat de lucrările filosofice timpurii din Grecia şi Roma, precum şi de culturile Renaşterii, de civilizaţiile băştinaşilor americani şi de religia budistă. Părea incapabil să accepte constrângerile unei singure discipline sau şcoli de gândire. Toate întreprinderile sale stăteau sub semnul unei curiozităţi eclectice.

Pasiunea pentru cărţi şi imagini a căpătat-o în copilărie. Una dintre cele mai timpurii experienţe intelectuale pe care şi le putea aminti consta în observarea, la vârsta de şase ani, a uimitoarelor ilustraţii din *Petites misères de la vie conjugale* de Balzac, acestea înfăţişând scene familiale melodramatice, în care femei cu lacrimi în ochi, bărbaţi înfuriaţi, copii ce urlau şi servitori amuzaţi puneau în scenă nenorocirile vieţii maritale burgheze. Băiatul a devenit obsedat de aceste imagini, ale căror detalii clare au ajuns să-i bântuie visele. La câţiva ani după aceasta, a început să devoreze cărţi „pline de poveşti

despre indieni roșii". Aceste imagini și aventuri i-au oferit, după cum avea să-și amintească mai târziu, „o cale de scăpare dintr-o realitate deprimantă, înăuntrul căreia mă simțeam destul de neajutorat". Incapabil să dea glas furiei și frustrării, acelor emoții pe care Warburg le numea sentimentul durerii, el a căutat și a găsit „o modalitate de defulare în poveștile fantastice, care conțineau fapte de o cruzime romantică. Acesta era vaccinul meu împotriva cruzimii *active*".[7] Frații săi își amintesc că era mereu înconjurat de cărți și că citea orice fâșie de hârtie care se întâmpla să-i cadă în mână – chiar și enciclopedia familiei, pe care a frunzărit-o de la prima și până la ultima pagină.

Nu doar cititul, ci și colectarea cărților a devenit o nevoie vitală pentru Warburg. În ziua în care a împlinit treisprezece ani, hotărât să nu urmeze nici cariera tatălui și nici religia familiei, adolescentul vorace i-a oferit fratelui său mai tânăr, Max, dreptul primului născut: el avea să renunțe la privilegiul celui dintâi născut, acela de a conduce firma familiei, în schimbul promisiunii că Max avea să-i cumpere toate cărțile pe care avea să și le dorească. Max, în vârstă de doisprezece ani, a fost de acord. De atunci încolo, numeroasele cărți cumpărate cu banii credinciosului Max au devenit miezul bibliotecii lui Warburg.

Pasiunea pentru colectare a lui Warburg nu a fost niciodată pe de-a-ntregul incidentală. Dimpotrivă; încă de la început, lecturile sale par să fi fost direcționate către anumite întrebări foarte specifice. Privind în urmă, cei mai mulți dintre noi sunt surprinși să găsească, în cele dintâi cărți citite, indicii ale unui interes ce n-avea să devină aparent decât mult mai târziu, dar care, cu toate acestea, pare să ne fi animat cu mult timp înainte ca noi să-l putem articula în cuvinte. Sentimentele pe care cărțile copilăriei le-au trezit în Warburg și-au găsit, în cele din urmă, explicația în *Laokoon* de Gotthold Ephraim Lessing, un text clasic, pe care acesta l-a citit pentru prima dată atunci când a intrat la Universitatea din Bonn, la vârsta de douăzeci de ani.[8] *Laokoon* al lui Lessing a devenit, pentru el, o piatră de hotar magică. „Trebuie să fii tu însuți un adolescent", scria bătrânul Goethe cu aproape șaizeci de ani mai devreme, „pentru a-ți reprezenta efectul produs asupra noastră de *Laokoon* al lui Lessing, prin care am fost răpiți din regiunea unei biete intuiții în pajiștile libere ale cugetării. Maxima atâta vreme rău înțeleasă: *ut pictura poesis**, a fost

* *Ut pictura poesis* – „Poezia este asemenea picturii" (n.tr.).

dintr-odată înlăturată, deosebirea dintre artele plastice şi acele ale vorbirii ne-a devenit clară şi ne-am dat seama cât de despărţite sunt culmile lor, oricât li s-ar atinge temeliile."[9] În opera lui Lessing, tânărul Warburg a recunoscut nu doar puterea unui argument care îşi propunea să exploreze diversele sisteme creative ale imaginilor şi cuvintelor, ci, mai presus de aceasta, faptul că fiecare epocă recuperează, din motive proprii, anumite aspecte ale tradiţiei, care devin, apoi, baza simbologiei şi crezurilor respectivei epoci, un fenomen pe care el avea să-l numească „supravieţuirea Antichităţii, o problemă a cărei natură este pur istorică".[10] Întrebarea care începea să se contureze în mintea lui Warburg privea modalitatea de reincarnare succesivă a simbolurilor, de la o epocă la alta, precum şi conexiunile sau reverberaţiile existente la nivelul acestora. Unul dintre cele mai rezonante cuvinte de pe harta dezvoltării sale intelectuale a fost *Kompatibilität*, „compatibilitate"[11] – experienţă dobândită prin asociaţii –, astfel încât nu ne surprinde faptul că a ales să justifice existenţa propriei biblioteci printr-o definiţie împrumutată de la criticul Ewald Hering. Warburg considera că biblioteca sa era totuna cu memoria, dar „memorie sub forma materiei organizate".[12]

Biblioteca pe care Warburg a început s-o asambleze în adolescenţă şi pe care, în 1909, a transferat-o în noua sa locuinţă de pe Heilwigstrasse, în Hamburg, era, mai presus de orice, o colecţie personală, care se supunea unui sistem de catalogare extrem de subiectiv. La sfârşitul secolului al optsprezecelea şi la începutul secolului al nouăsprezecelea, Germania a fost cuprinsă de o controversă privind cea mai bună modalitate de organizare a unei biblioteci. Grupările opozante susţineau, pe de-o parte, necesitatea unei ordonări ierarhice a subiectelor, care să îl ghideze pe cititor printre câmpurile cunoaşterii, şi, pe de altă parte, nevoia unei ordonări bazate pe mărimea volumelor şi pe data achiziţionării acestora. (Întâmplarea face ca acesta din urmă să fi fost un sistem care fusese implementat cu succes în unele biblioteci medievale.)[13] Warburg nu găsea niciuna dintre metode satisfăcătoare. El pretindea colecţiei sale o fluiditate şi o vivacitate pe care nici constrângerile condiţionate de subiecte şi nici restricţiile cronologice nu i le permiteau. În 1943, Fritz Saxl scria despre felul în care reacţionase Warburg la ideea unei astfel de catalogări mecanice, care, într-o epocă marcată de producţia crescândă a cărţilor, înlocuia cu rapiditate „mult mai academica familiaritate care se dobândeşte prin

răsfoire". Saxl considera că Warburg „identificase pericolul" și vorbea despre „legea bunului vecin". De cele mai multe ori, cartea care îți este cunoscută nu este aceea de care ai nevoie. Se întâmplă ca vecina necunoscută de pe raft să conțină informația vitală, deși este posibil ca titlul său să nu indice acest lucru. „Ideea esențială este că toate cărțile – conținând, fiecare, calupuri mai mari sau mai mici de informație și fiind completate de vecine – ar trebui, prin titlurile lor, să îl ghideze pe student, în așa fel încât acesta să perceapă forțele esențiale ale minții umane și ale istoriei sale. Pentru Warburg, cărțile nu erau doar simple instrumente de cercetare. Adunate laolaltă și grupate, ele constituiau o expresie a făgașului gândirii umane, privită sub aspectele sale constante și schimbătoare."[14]

Nu numai cărțile. Warburg poseda o uimitoare capacitate de a reține imaginile și era în stare să țească conexiunile iconografice în tapiserii complicate, pentru ca mai apoi să încerce să le detalieze în eseuri fragmentare. Parcurgând cataloagele ce conțineau cărți rare, el nota pe bucățele de hârtie acele titluri care îi atrăgeau atenția, alăturându-le comentarii ample, scrise într-un stil pe care el îl numea „greoi și alunecos",[15] apoi le depozita în cutii separate, aranjate conform unui sistem complicat (și variabil). Cei care îl cunoșteau vorbeau despre „instinctul" care îl ghida când venea vorba să alcătuiască bibliografii importante pe marginea oricărui subiect îl interesa la vremea aceea, un instinct care îi dădea ghes să rearanjeze (și să continue să rearanjeze) cărțile de pe rafturi în funcție de ideile care îl frământau la un moment dat. Conform principiilor lui Warburg, o bibliotecă era, mai presus de orice, o acumulare de asociații, fiecare asociație dând naștere unei noi imagini sau unui nou text ce puteau fi asociate, până când asociațiile îl aduceau pe cititor înapoi la prima pagină. Warburg considera că fiecare bibliotecă era circulară.

Biblioteca lui Warburg, cu sala-i de lectură ovală (pe care el o numea *die kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg*, „Biblioteca Warburg pentru Știință și Cultură"), a fost închinată Mnemozinei, zeița greacă a memoriei, mama Muzelor. Warburg credea că istoria omenirii constituia o încercare continuă și veșnic nestatornică de a da glas și formă experiențelor arhaice – mai degrabă celor generice decât celor individuale – întipărite în memoria socială. Asemenea altor învățați ai generației sale, Warburg fusese influențat de teoriile neurologului german Richard Semon, care argumentase în favoarea unei teorii

fiziologice a sentimentelor.[16] Semon considera că memoria era cea care făcea deosebirea între organismele vii şi cele moarte. Orice eveniment care afectează organismele vii lasă o urmă asupra acestora (ceea ce Semon numea „engramă"), care poate fi animată în momentul în care ne amintim. Warburg susţinea că aceste engrame erau, de fapt, simboluri pure, existente în miezul fiecărei culturi, iar ceea ce îl interesa era motivul pentru care o anumită perioadă (Renaşterea, de exemplu, sau Iluminismul) putea fi afectată într-o asemenea măsură de unele dintre aceste simboluri, sau de unele aspecte ale acestora, încât să le permită să influenţeze vocea şi stilul literaturii şi artei din vremea respectivă. Luând în considerare puterea sa halucinatorie, Warburg a descris această memorie activă printr-o expresie minunată, numind-o „o poveste cu fantome pentru adulţi".[17]

Şi cum rămâne cu biblioteca însăşi? Ce înseamnă să te afli în mijlocul unei încăperi pe care Cassirer o compara cu fortăreaţa lui Prospero? Majoritatea bibliotecilor creează impresia unei ordonări sistematice, a unei organizări scoase în evidenţă de teme sau numere sau secvenţe alfabetice. Biblioteca lui Warburg nu face dovada niciunui astfel de sistem. Când am vizitat, în Hamburg, sala de lectură reconstruită (astăzi, aceasta nu mai conţine decât o mică parte din volumele sale) şi am inspectat rafturile rotunjite din încăperea principală, ovală, sentimentul care m-a încercat a fost unul de uimire; era ca şi cum m-aş fi aflat în mijlocul unui oraş străin şi m-aş fi uitat la nişte pancarte care aveau, cu siguranţă, o însemnătate, dar al căror înţeles eu nu-l puteam pricepe. Rafturile sugerau privirii o asociaţie neîntreruptă de titluri, nicidecum o ordonare marcată de liniaritate, cu un început şi un sfârşit. Din punct de vedere intelectual, nu-mi era imposibil să descopăr motivele din spatele proximităţii a oricare două titluri, dar aceste motive puteau fi atât de variate sau puteau părea atât de incredibile, încât nu reuşeam să le pun în legătură cu niciun şablon tradiţional – cum ar fi acela în care „M" urmează după „L" sau „2 999" precedă „3 000". Sistemul lui Warburg se apropia, mai degrabă, de acela al unei compoziţii poetice. Citirea versului „Bright is the ring of words"* („Răsunător este clinchetul cuvintelor") oferă o înţelegere imediată şi completă a viziunii poetului. Cititorul nu are nevoie de nicio explicaţie; prin intermediul cuvintelor şi al muzicalităţii acestora, versul transmite o revelaţie

* Poem de Robert Louis Stevenson, cu acelaşi titlu (n. tr.).

deplină și instantanee cu privire la actul lecturii. Dar, dacă poetul ne-ar înfățișa în mod explicit toate traseele conectoare și toate convoluțiile ce răsar din inefabila-i intuiție cu privire la natura poeziei – dacă ar încerca să facă vizibile toate punctele de pornire și toate conexiunile –, această înțelegere ne-ar scăpa printre degete. La fel stau lucrurile și cu biblioteca lui Warburg.

Însă Warburg nu permitea acestor conexiuni să rămână vizibile și refuza să conceapă că ele ar fi putut exista într-o altfel de stare decât aceea de permanentă schimbare, astfel încât, pentru a le permite să rețină o mobilitate nesfârșită, biblioteca sa are aspectul unui spațiu neîntrerupt de unghiuri ascuțite. Într-un fel, menirea bibliotecii a fost aceea de a scoate la iveală nervurile pure și neprelucrate ale gândirii sale, precum și de a le oferi ideilor sale spațiul necesar pentru a migra și a se transforma și a se împerechea. Dacă majoritatea bibliotecilor din vremea respectivă se asemănau cu vitrina plină de insecte țintuite și etichetate a unui entomolog, cea a lui Warburg ducea cu gândul la ferma de furnici protejată de un geam de sticlă a unui copil.

În primăvara lui 1914, cedând în fața presiunii venite din partea colegilor săi, Warburg a decis să deschidă porțile bibliotecii sale cărturarilor și celor preocupați de cercetarea academică, instituind, de asemenea, și un sistem de burse care aveau să le permită studenților să vină și să lucreze în Hamburg. Cu paisprezece ani mai devreme, îi vorbise fratelui său Max despre această idee, fără prea mare tragere de inimă; acum decisese să reia vastul proiect și a discutat despre posibilitățile pe care le avea la îndemână cu Fritz Saxl. Nu i-a convenit deloc să facă acest lucru, pentru că, după cum singur a recunoscut, nu-i făcea plăcere să piardă tărâmul intelectul solitar pe care îl crease cu eforturi atât de mari. Cu toate acestea, era conștient că deschiderea porților bibliotecii constituia următorul pas necesar în încercarea sa de a cartografia complexa moștenire simbolică a omenirii, „viața de apoi a lumii de altădată".[18]

Însă Primul Război Mondial a dus la tergiversarea respectivelor planuri. Prins în disperarea și confuzia anilor acelora, Warburg, care suferise încă din copilărie de pe urma unor stări intermitente de anxietate și depresie, a început să intuiască prezența unor legături sumbre între starea sa mentală și starea lumii. „Asemenea acelor unui seismograf, nervii săi sensibili înregistraseră deja vibrațiile subterane care nu avuseseră absolut niciun efect asupra altora",

scria un contemporan al său.[19] Warburg ajunsese să perceapă încercarea sa de a revela conexiunile existente între cele mai timpurii reprezentări simbolice ale impulsurilor și temerilor irațională, pe de-o parte, și manifestările artistice ulterioare ale acelor simboluri, pe de altă parte, ca pe o tensiune reflectată în propriile frământări mentale. Își dorise să creadă că știința, realizând o cronică a metamorfozelor reflexelor noastre fobice, avea să găsească, în cele din urmă, explicații accesibile rațiunii cu privire la experiențele noastre emoționale primordiale. În schimb, și-a dat seama că știința se făcea responsabilă de apariția celui mai recent avatar, o mașinărie de război chiar și mai avansată, susținută de iperită și tranșeele ucigătoare.

Într-unul din fragmentele sale (căruia îi alăturase exorcismul „Trăiești și nu îmi faci rău"[20]), el scria următoarele: „Trăim în epoca lui Faust, epocă în care omul de știință modern se străduiește – alternând între practici magice și matematică – să cucerească tărâmul reflectiv al rațiunii printr-o conștiință sporită a distanței dintre sine și lumea exterioară."[21] În 1918, sfârșitul războiului nu i-a ușurat în prea mare măsură povara. După alți doi ani, distanța părea, în ochii săi, să fi dispărut aproape cu totul.

În 1920, pus în situația de a-și deschide biblioteca unui public academic și incapabil să mai facă față chinurilor mentale, Warburg s-a internat în faimoasa clinică din Kreuzlingen a doctorilor elvețieni Otto și Ludwig Binswanger, unde, cu treizeci de ani mai devreme, fusese tratat și Friedrich Nietzsche.[22] A rămas acolo până în 1924. „Care este motivul", a întrebat el atunci, „pentru care soarta condamnă o ființă umană creativă să-și petreacă zilele pe tărâmul neliniștii eterne, lăsând-o pe ea să aleagă unde își va desăvârși formarea intelectuală: în infern, purgatoriu sau paradis?"[23]

Perioada petrecută în clinică a stat sub semnul unei recuperări lente și al încercărilor sale de a se aduna, de a strânge laolaltă piesele unei minți zdruncinate, fragmentate în mii de imagini și notițe. „Dumnezeu este în detalii", îi plăcea lui să repete. Cu toate acestea, simțea – la fel ca Rousseau, care spusese: „Mor printre detalii" – că nu mai putea aduna la un loc numeroasele fire imaginative și cognitive pe care le umărise la un moment dat. Dar, sub grija doctorului Binswanger, a început să își revină și, în 1923, a întrebat dacă, în cazul în care și-ar fi dovedit stabilitatea psihică, ar fi putut fi externat. A sugerat să i se permită să li se adreseze pacienților din clinică și, pe 23 aprilie, a ținut un

discurs referitor la ritualurile de preamărire a șerpilor practicate de popoarele băștinașe din America de Nord, ritualuri la care el asistase pe când era tânăr. O însemnare pe care a făcut-o în jurnal la vremea respectivă atestă faptul că se identifica cu Perseu, ucigașul Medusei cea cu păr de șerpi, cel care evitase să privească în ochii monstrului otrăvitor și, în schimb, îi urmărise reflexia în scut. A mai notat și că, în Evul Mediu, Perseu fusese retrogradat de la statutul de erou la acela de simplu ghicitor, pentru ca mai târziu, în vremea Renașterii, să fie avansat la statutul de simbol al eroismului umanității.[24]

Când a părăsit clinica, în 1924, Warburg a aflat că Saxl, în colaborare cu familia sa, transformase, în cele din urmă, biblioteca în centrul de cercetare proiectat. Schimbarea, deși fusese prevăzută de mult timp, l-a deranjat nespus și l-a umilit; „Warburg redux", a semnat el una din scrisorile pe care le-a trimis în perioada aceea. Cu toate acestea, transformarea părea să-i fi insuflat „o energie aproape nepământească", astfel că s-a apucat din nou de lucru, în aceste condiții noi, printre cărțile sale mult iubite.

Oricărui vizitator care intră în biblioteca lui Warburg îi este evident că, încă de la bun început, impactul acesteia a fost esențialmente vizual. Forma rafturilor, asociația titlurilor prezente pe rafturi, tablourile și fotografiile care împânzeau încăperile, toate acestea erau o dovadă a preocupării sale pentru reprezentarea concretă a ideilor și simbolurilor. Sursele întrebărilor sale erau imagini; cărțile îi permiteau să reflecteze asupra acestor imagini și înălțau poduri care să acopere tăcerile ce se căscau între ele. Memoria, cel mai important cuvânt din vocabularul lui Warburg, era, mai presus de orice, o memorie a imaginilor.

Proiectul început de Warburg, pe care acesta nu l-a terminat și pe care nici nu avea cum să-l termine vreodată, consta în impresionanta secvență iconografică pe care el a numit-o Mnemozina, o amplă colecție de imagini care cartografiau, pe suprafața unei tapiserii a conexiunilor, numeroasele căi pe care cărturarul le urmase. Dar cum putea să expună aceste imagini? Cum să le așeze în fața sa, astfel încât să le poată studia secvențial, în contextul unor secvențe care puteau fi schimbate în funcție de noile idei și de noile conexiuni pe care le percepea? Soluția problemei a fost dată de Saxl. Când Warburg s-a reîntors în Hamburg, Saxl l-a întâmpinat cu niște panouri mari de lemn, asemănătoare unor table de școală, pe care le îmbrăcase în pânză de sac neagră.

32

← Unul dintre panourile „mnemozinice" ale lui Warburg.

Imaginile lui Warburg puteau fi prinse cu ace de pânză și puteau fi înlăturate cu ușurință ori de câte ori ar fi dorit să le schimbe poziția. Aceste panouri imense, „pagini" ale unei cărți nesfârșite, aflate într-o permanentă schimbare, au devenit centrul tuturor activităților lui Warburg în ultimii ani ai vieții sale. Din moment ce putea schimba, după bunul plac, atât panourile, cât și imaginile prinse de ele, acestea au devenit ilustrarea concretă a tărâmului gândirii și a bibliotecii sale, o ilustrare căreia îi alătura șuvoaie de note și comentarii scrise. „Scopul acestor imagini și cuvinte este de a-i ajuta pe cei care vin după mine să afle claritatea", scria el, „și, astfel, să depășească tragica tensiune dintre magia instinctuală și logica discursivă. Sunt confesiunile unui schizofrenic (incurabil), depozitate în arhivele tămăduitorilor minții."[25] De fapt, panourile lui Saxl – o carte compusă din pagini uriașe, mereu altele – i-au redat lui Warburg, într-o oarecare măsură, spațiul privat pe care acesta îl pierduse; constituiau un domeniu privat, care i-a permis să-și recupereze, în parte, sănătatea mentală.

Aby Warburg a murit în 1929, la vârsta de șaizeci și trei de ani. La trei ani după moartea sa, câteva volume din operele sale colectate au apărut în Germania; erau cele din urmă care aveau să fie publicate în țara sa de baștină pentru multă vreme de atunci încolo. Scrierile lui, fragmentate și extrem de vizionare, constituie o altă fațetă a bibliotecii, o altă reprezentare a complexității gândurilor sale, o altă hartă a minții sale extraordinare. Și-a dorit ca firul intuiției proprii să permită conturarea unor legi ale științei; și-ar fi dorit să creadă că fiorul și teroarea artei și literaturii erau pași necesari în înțelegerea cauzalității și funcționalității. Dar, cu toate acestea, revenea în permanență la ideea de memorie înțeleasă ca dorință, dorința însăși fiind egalată cu cunoașterea. Într-unul din fragmentele sale, scria „că opera de artă este ceva ostil, care se îndreaptă către privitor".[26] Scopul bibliotecii era acela de a crea un spațiu în care această ostilitate să nu fie atenuată (el a înțeles că asta implica, în mod necesar, distrugerea), ci reflectată

cu blândețe, curiozitate, respect și teamă, un spațiu care să-i oglindească mintea curioasă și inteligentă.

În 1933, după ce Hitler a fost numit cancelar al Reichului, biblioteca Warburg și personalul său au emigrat în Anglia. Șase sute de cutii cu cărți, mobila și echipamentul au traversat marea, îndreptându-se către Londra. Îmi place să-mi imaginez numeroasele ambarcațiuni alunecând pe suprafața apei, încărcate cu volumele colecționate de-a lungul anilor, constituind un portret fragmentat al proprietarului lor – un cititor care, deși murise, se reîncarna în reprezentarea ciobită a bibliotecii ce urma să fie reasamblată într-o țară străină. Mai întâi, cărțile au fost depozitate într-o clădire de birouri din Millbank; după trei ani, Universitatea din Londra a acceptat să găzduiască colecția, refuzând, în schimb, să reconstruiască rafturile ovale sau să redea cărților ordinea asociativă impusă de Warburg. Pe 28 noiembrie 1944, Institutul Warburg a fost încorporat în universitate, în cadrul căreia funcționează și astăzi. După cincizeci și unu de ani, o replică a casei lui Warburg a fost construită în Hamburg, în spațiul ocupat de fosta sa locuință de pe Heilwigstrasse, și s-a încercat, în baza unor fotografii originale, reproducerea rafturilor și a unei părți a colecției inițiale, astfel încât oricine vizitează casa și petrece un moment în sala de lectură poate să capete impresia că mintea lui Warburg încă lucrează printre aceste rafturi memorabile și mereu schimbătoare.

INSULA BIBLIOTECII

„Un om bătrân este întotdeauna un Crusoe."

FRANÇOIS MAURIAC, *Nouveaux mémoires intérieurs*

Cu mai bine de trei sute de ani înainte ca biblioteca lui Warburg să traverseze marea, în drum spre Anglia, conținutul unei alte biblioteci, mai modeste, s-a revărsat pe plaja unei insule pustii, undeva în Pacificul de Sud. În 1659, într-una din primele zile ale lunii octombrie, Robinson Crusoe s-a întors pe epava sfărâmată a corabiei sale și a reușit să aducă la mal niște unelte și diverse sortimente de mâncare, precum și „o seamă de lucruri mărunte": peniță, cerneală, hârtie și o mică colecție de cărți. Printre acestea din urmă se găseau câteva cărți scrise în portugheză, două „cărți de rugăciuni papistașe" și trei „*Sfinte Scripturi*, într-o aleasă înfățișare". „Groaznica mântuire" îi indusese cumplitul gând al morții prin înfometare, dar, odată ce nevoile-i materiale fuseseră satisfăcute cu ajutorul uneltelor și al mâncării, naufragiatul s-a arătat dispus să-și afle amuzamentul în umila colecție de cărți a corabiei. Robinson Crusoe a devenit fondatorul – chiar și fără voia sa – unei societăți noi. Iar Daniel Defoe, creatorul său, a considerat că, la începutul unei societăți noi, trebuie să existe cărți.

Am putea fi tentați să ghicim care erau acele „câteva cărți portugheze". Probabil că era vorba de un exemplar din *Lusiads* de Camões, o carte potrivită pentru colecția unei corăbii; poate și predicile ilustrului Antonio Vieira, printre care s-ar fi găsit și minunata „Predică a Sfântului Antoniu către pești", ce i-ar fi oferit lui Crusoe o apologie a fraților sălbaticului Vineri; cu siguranță și *Peregrination* (*Peregrinare*) de Fernão Mendes Pinto, care spune povestea unor călătorii stranii prin Orientul încă necunoscut și pe care omnivorul Defoe o cunoștea îndeaproape. Nu putem ști cu precizie despre ce cărți era vorba, pentru că, în ciuda faptului că ținea un jurnal în care nu uita să consemneze schimbările vremii și ale propriilor stări sufletești, Crusoe nu a mai amintit de ele. Poate că, fidel fiind convingerii englezești conform căreia

Robinson Crusoe și Vineri.

engleza ar fi fost singura limbă de care avea nevoie un gentleman, el nu știa să citească în portugheză. Oricare ar fi fost motivul, el pare să fi uitat cu desăvârșire de cărți și, când părăsește insula – după aproape treizeci de ani, pe 11 iunie 1687 – și întocmește o listă detaliată a posesiunilor sale, nu suflă nicio vorbă despre aceste volume anonime.

Ne povestește, însă, despre felul în care se folosește de Biblie. Aceasta îi nuanțează fiecare gest, conferă un înțeles suferințelor sale, este instrumentul de care se va folosi pentru a încerca, asemenea unui Prospero, să îl transforme pe Vineri într-o slugă utilă. Crusoe scrie: „I-am explicat [lui Vineri], cât de bine am putut, de ce Mântuitorul nostru binecuvântat nu a luat asupra-Și natura îngerilor, ci sămânța lui Avram, și de ce, din cauza asta, îngerii căzuți n-or să ia parte la mântuire; cum nu s-a arătat decât oilor rătăcite ale Casei lui Israel și așa mai departe." Apoi adaugă, cu o franchețe dezarmantă: „Dumnezeu știe că eram mai degrabă sincer decât cunoscător în ce privește metodele pe care le foloseam pentru instruirea bietei creaturi."

Pentru Crusoe, această carte nu este doar un instrument de instrucție, ci și unul de divinație. Ceva vreme mai târziu, prins în ghearele disperării, încercând

să afle rostul stării sale deplorabile, el deschide Biblia și găsește următoarea frază: „Nicidecum n-am să te las, cu niciun chip nu te voi părăsi", iar atunci i se pare că acele cuvinte îi erau adresate lui și nimănui altcuiva. Pe acea plajă îndepărtată, pus în situația de a o lua de la capăt și având la dispoziție numai câteva frânturi din ruinele societății – semințe, arme și Cuvântul lui Dumnezeu –, el construiește o lume nouă, în al cărei centru strălucește lumina aprigă și străveche a Sfintei Biblii.

Putem să trăim într-o societate la a cărei temelie se află cartea și, cu toate acestea, să nu citim, sau putem să trăim într-o societate unde cartea este un simplu accesoriu și să fim, în cel mai profund și adevărat înțeles al cuvântului, cititori. De exemplu, la nivel societal, grecii nu manifestau interes față de cărți, dar, la nivel individual, erau cititori asidui.[1] Aristotel, ale cărui cărți (așa cum le cunoaștem noi în ziua de astăzi) erau, probabil, notițe pe care studenții săi le luau în timpul cursurilor, era un cititor vorace, iar biblioteca sa a fost cea dintâi din Grecia antică despre care ne-au parvenit informații sigure.[2] Socrate – care disprețuia cărțile, pentru că le considera o amenințare la adresa darului memoriei, astfel că nu a binevoit să lase posterității niciun cuvânt scris – a ales să citească discursul oratorului Lycias, refuzând să îl asculte fiindu-i recitat de către entuziastul Fedru.[3] Crusoe, dacă ar fi avut de ales, probabil că ar fi preferat ca textul să-i fie recitat. Chiar dacă acest reprezentant al unei societăți iudeo-creștine clădite în jurul cărții „citea zilnic cuvântul Domnului", după cum el însuși ne mărturisește, Crusoe nu era un cititor pasionat al Bibliei, Cartea Puterii (pentru a ne folosi de expresia lui Luther). O consulta zilnic – după cum ar fi consultat și paginile de Internet, dacă acestea ar fi existat – și se lăsa ghidat de ea. Dar nu își apropria Cuvântul, după cum insista Sfântul Augustin că trebuie să facem, nu „incarna" textul scris.[4] El doar accepta interpretarea pe care societatea o dădea acestui text. Dacă Crusoe ar fi naufragiat la sfârșitul mileniului nostru, ne putem imagina cu ușurință că ar fi salvat de pe corabie nu Cartea Puterii (*Book Of Power*), ci un PowerBook.

Care este deosebirea dintre Crusoe și Defoe, acesta din urmă fiind un cititor avid, din moment ce ambii erau membri ai unei societăți a cărții? Ce anume îl distinge pe acela care recunoaște puterea și prestigiul cărții, dar

care este împăcat cu faptul că fie nu deține nicio carte, fie posedă un singur volum emblematic, de cititorul care își alege singur cărțile și pentru care acestea au o însemnătate anume? Există un hău de netrecut între cartea pe care tradiția a numit-o „clasică" și cartea (aceeași carte) care a devenit a noastră grație instinctului, a sentimentelor și a înțelegerii: o carte care ne-a provocat suferințe, bucurii, o carte pe care am încorporat-o experiențelor noastre și pe care (în ciuda straturilor de interpretări succesive ce însoțesc fiecare lectură) noi am descoperit-o pentru prima oară, devenind actanți ai unei experiențe la fel de uimitoare și de neașteptate precum aceea a descoperirii urmelor lui Vineri pe nisip. „[C]ânturile homerice", declara Goethe, „au încă și azi puterea de a ne elibera, cel puțin pentru câteva clipe, de groaznica povară sub care ne-a strivit o tradiție mai mult decât milenară."[5] Dorința secretă a oricărui cititor este aceea de a fi primul care intră în peștera lui Circe, de a fi primul care îl aude pe Ulise numindu-se Nimeni, iar această dorință le este îndeplinită, generație după generație, celor care deschid *Odiseea* pentru prima oară. Acest modest *jus primae noctis*, „dreptul primei nopți", le asigură cărților pe care le numim clasice unica nemurire ce le poate fi utilă.

Există două interpretări ale acelui vers îndelung citat din Ecleziastul: „Dacă ai voi să faci o mulțime de cărți, să știi că n-ai mai termina."[6] Îl putem citi ca pe un ecou al cuvintelor ce urmează – „și multă învățătură obosește trupul" – și putem accepta imposibilitatea sarcinii de a asigura o finalitate bibliotecii noastre; sau îl putem citi ca pe o jubilare, ca pe o rugăciune de mulțumire pentru mărinimia lui Dumnezeu, astfel încât copulativa „și" se transformă în „dar": „dar multă învățătură obosește trupul." Crusoe alege prima interpretare; Aristotel (și urmașii săi, până la Northrop Frye) o alege pe a doua. Începând dintr-o după-amiază mesopotamiană pierdută, nenumărați cititori au perseverat în a-și croi drum printr-o „mulțime de cărți", în ciuda „oboselii trupului". Fiecare cititor a deslușit taina unor descântece prin care își asigură posesia unei pagini ale cărei lecturi anterioare se pierd, ca prin magie, care devine proaspătă și imaculată. Bibliotecile sunt vistieriile și cuferele ce adăpostesc acele descântece.

Cele două categorii de cititori nu sunt, bineînțeles, singurele posibile. La cealaltă extremă față de Crusoe – omul a cărui bibliotecă conține o singură Carte venerată și alte câteva cărți pe care nu le citește – se află cititorul

pentru care fiecare carte din bibliotecă este susceptibilă de reproșuri, cititorul care consideră că orice lectură interpretativă este, în mod obligatoriu, eronată. Disciplina, nu plăcerea, dictează regulile meșteșugului unor astfel de cititori, care își găsesc uneori de lucru prin catedrele universităților sau prin birourile vamale.

Într-o seară din 1939, în Buenos Aires, Borges și doi dintre prietenii săi, scriitorii Adolfo Bioy Casares și Silvina Ocampo, au decis să imortalizeze figura acestui cititor pedant. Cei trei erau cititori extraordinar de eclectici. În biblioteca lui Bioy și a lui Silvina (o sală mare și întunecată, într-un apartament din secolul al nouăsprezecelea, ce dădea înspre unul dintre cele mai frumoase parcuri ale orașului) vorbeau despre cărți, alcătuiau antologii, încercau să traducă diverse opere în spaniolă, își apărau cu înverșunare alegerile personale și îi batjocoreau cu tot atâta înverșunare pe autorii pe care nu îi agreau. Se completau unul pe altul: Borges prefera genul epic și povestirile filosofico-fantastice; Bioy, romanul psihologic și satira socială; Silvina, poezia lirică și literatura absurdului. Luate la un loc, preferințele lor într-ale lecturii acopereau toate stilurile și toate genurile.

Câteodată, inventau povești. Una dintre aceste invenții (care nu a fost finalizată niciodată) era povestea unui tânăr pasionat de literatură, aflat în căutarea operei unui scriitor mai în vârstă, care, înainte de a muri, devenise renumit pentru rafinamentul său neîntrecut și pentru perfecțiunea sa stilistică. Nereușind să găsească decât vreo câteva texte nereușite, entuziastul se duce până la casa scriitorului și, printre hârtiile răposatului, descoperă o listă bizară, intitulată „Ce trebuie evitat în literatură":[7]

- curiozitățile psihologice și paradoxurile: crimele cauzate de bunătate, sinuciderile cauzate de mulțumire;
- interpretările surprinzătoare ale anumitor cărți și personaje: misoginia lui Don Juan etc.;
- protagoniștii gemeni, ale căror deosebiri sunt prea evidente: Don Quijote și Sancho, Sherlock Holmes și Watson;
- romanele cu personaje gemene identice, precum *Bouvard și Pécuchet*. Dacă autorul inventează o trăsătură pentru unul dintre aceste personaje, este obligat să inventeze o trăsătură echivalentă pentru celălalt;

~ personajele caracterizate prin ciudățeniile lor, precum acelea ale lui Dickens;
~ orice lucru nou sau uimitor. Cititorii civilizați nu sunt amuzați de lipsa de curtoazie a unei surprize;
~ joaca lipsită de scop cu timpul și spațiul: Faulkner, Borges etc.;
~ descoperirea, într-un roman, că adevăratul erou este preria, jungla, marea, ploaia, bursa de acțiuni;
~ poeziile, situațiile, personajele cu care cititorul ar putea – Doamne ferește! – să se identifice;
~ frazele care s-ar putea transforma în proverbe sau citate: acestea sunt incompatibile cu noțiunea de carte coerentă;
~ personajele care ar putea deveni mitice;
~ enumerațiile haotice;
~ un vocabular bogat. Sinonimele. *Le mot juste.* Orice încercare de a fi precis;
~ descrierile vii, lumile ce abundă în detalii concrete bogate, precum acelea create de Faulkner;
~ fundalul, ambientul, atmosfera. Căldura tropicală, beția, vocea de la radio, frazele repetate asemenea unor refrenuri;
~ începuturile și sfârșiturile meteorologice. Erorile patetice. *Le vent se lève! Il faut tenter de vivre!*;
~ orice fel de metafore. Mai cu seamă metaforele vizuale. Chiar și mai cu seamă, metaforele derivate din agricultură, marinărie, activități bancare. Precum în Proust;
~ antropomorfismul;
~ cărțile care oglindesc alte cărți. *Ulise* și *Odiseea*;
~ cărțile care pretind a fi meniuri, albume de fotografii, hărți rutiere, programe de concert;
~ orice ar putea fi o sursă de inspirație pentru ilustrații. Orice ar putea fi o sursă de inspirație pentru un film;
~ imprevizibilul: scene domestice în romane polițiste. Scene dramatice în cadrul unor dialoguri filosofice;
~ previzibilul. Patos și scene erotice în povești de dragoste. Mistere și crime în romane polițiste. Fantome în povestiri supranaturale;
~ vanitatea, modestia, pederastia, lipsa pederastiei, sinuciderea.

La sfârșitul listei de pretenții ale acestui cititor se află, bineînțeles, lipsa oricărei literaturi.

Din fericire, majoritatea cititorilor își duc existența între aceste extreme drastice. Cei mai mulți dintre noi nu evită cărțile, din respect pentru literatură, și nu evită literatura, din respect pentru cărți. Meșteșugul nostru este mai modest. Ne croim drum de-a lungul nesfârșitelor rafturi ale bibliotecilor, alegând un volum sau altul fără un motiv anume: pentru o copertă, un titlu, un nume, pentru niște vorbe pe care cineva le-a spus sau nu le-a spus, pentru o bănuială, un moft, o greșeală, pentru că avem impresia că putem găsi în această carte o poveste sau un personaj sau un detaliu anume, pentru că suntem convinși că a fost scrisă pentru noi, pentru că suntem convinși că a fost scrisă pentru toți ceilalți, dar nu și pentru noi, și vrem să aflăm de ce am fost excluși, pentru că vrem să învățăm, să râdem, să ne pierdem în mrejele uitării.

Bibliotecile nu sunt, și niciodată nu vor fi, folosite de toată lumea. În Mesopotamia și în Grecia, în Buenos Aires și în Toronto, cititorii și non-cititorii au conviețuit și continuă să conviețuiască, iar non-cititorii au constituit întotdeauna majoritatea. Fie că este vorba de exclusivistele camere pentru copierea manuscriselor din Mesopotamia sau de Europa medievală, de populara Londră a secolului al optsprezecelea sau de populistul Paris secolului douăzeci și unu, numărul acelora a căror existență are la bază lectura cărților este extrem de mic. Nu proporțiile celor două grupări umane variază, ci felul în care diverse societăți percep cartea și arta lecturii. Și, astfel, distincția dintre cartea întronată și cartea citită revine în prim-plan.

Dacă un vizitator din trecut ar sosi astăzi într-unul din orașele noastre civilizate, unul din aspectele care i-ar trezi mirarea acestui Gulliver străvechi ar fi, cu siguranță, obiceiurile de lectură. Ce ar observa el? Ar observa uriașele temple comerciale unde cărțile sunt vândute cu miile, imensele edificii în care cuvântul publicat este împărțit și aranjat în categorii clare, create pentru a-i ghida pe consumatorii credincioși. Ar observa bibliotecile în care cititorii mișună printre rafturi, așa cum au făcut-o secole la rândul. I-ar observa explorând colecțiile virtuale care au ajuns să găzduiască unele cărți, ar observa existența fragilă a unor fantome electronice. Ieșind afară, călătorul în timp ar observa și aici o mulțime de cititori: pe băncile din parcuri, în metrou,

în autobuze și tramvaie și trenuri, în apartamente și case, peste tot. Dacă ar avea impresia că se găsește într-o societate literată, vizitatorului nostru i-ar putea fi iertată greșeala.

Lucrurile nu stau deloc așa. Societatea noastră acceptă cartea ca pe un fapt dat, însă actul lecturii – deunăzi considerat util și important, posedând, de asemenea, un potențial periculos sau subversiv – este acum acceptat cu îngăduință ca modalitate de petrecere a timpului liber, o modalitate de petrecere a timpului înceată, căreia îi lipsește eficiența și care nu contribuie la binele comun. După cum și-ar da seama, în cele din urmă, vizitatorul, lectura constituie, în societatea noastră, doar un act subsidiar, în vreme ce mărețul receptacul al memoriei și experienței noastre, biblioteca, este considerată mai degrabă un spațiu de depozitare inoportun decât o entitate vie.

În timpul revoltelor studențești care au zguduit lumea la sfârșitul anilor 1960, unul dintre sloganurile care au fost strigate în fața profesorilor de Universitatea din Heidelberg a fost *Hier wird nicht zitiert!*, „Aici nu se citează!" Studenții militau în favoarea originalității gândirii; uitau însă că a cita înseamnă a continua o conversație începută în trecut, astfel încât prezentul să poată fi contextualizat. A cita înseamnă a te folosi de Biblioteca din Babel; a cita înseamnă a reflecta asupra a ceea ce a fost spus și, până ce nu vom fi făcut aceasta, vom continua să vorbim într-un vid unde vocea omenească nu poate scoate niciun sunet. „A scrie istoria înseamnă a o cita", declara Walter Benjamin.[8] A scrie trecutul înseamnă a vorbi cu istoria – acesta era idealul umanist al cărui ecou îl relua Benjamin și care fusese avansat de Nicholas de Cusa încă din 1440. În *On Learned Ignorance* (*Despre ignoranța docta*), Cusa sugera că era posibil ca pământul să nu se găsească în centrul universului și, de asemenea, ca spațiul galactic să fie nemărginit, nicidecum limitat de voința divină, propunerea sa fiind aceea de a crea o societate semiutopică care, asemenea unei biblioteci universale, să conțină întreaga umanitate, o societate în care politica și religia aveau să fi încetat de a mai fi forțe distrugătoare.[9] Este interesant de observat că, pentru umaniști, exista o corelație între presupusa existență a unui spațiu nemărginit, care nu ar fi aparținut nimănui, și certitudinea unui trecut bogat, care aparține tuturor.

Acesta este, bineînțeles, exact opusul definiției date World Wide Web. Web-ul se definește ca un spațiu ce aparține tuturor, unde trecutul își pierde

însemnătatea. Pe Web nu există naționalități (bineînțeles, cu excepția faptului că *lingua franca* este o variantă moderată a englezei) și nu există cenzură (cu excepția situațiilor când guvernele găsesc modalități de a interzice accesul către anumite site-uri). Cea mai mică carte din lume (Noul Testament, gravat pe o tăbliță de cinci milimetri pătrați[10]) sau cel mai vechi manuscris cu pagini multiple (șase foi legate, confecționate din aur de douăzeci și patru de carate, scrise în limba etruscă, datând din secolul al cincilea î.Hr.[11]) posedă calități care nu pot fi percepute exclusiv prin prisma cuvintelor pe care le conțin, ele trebuind apreciate și prin mijlocirea unei prezențe concrete depline și distincte. Pe Web, unde toate textele sunt egale și asemănătoare din punctul de vedere al formei, ele nu sunt altceva decât texte-fantomă și imagini fotografice.

Trecutul (tradiția ce se așterne în spatele prezentului electronic) este irelevant pentru utilizatorul serviciilor Web, din moment ce tot ceea ce contează este ceea ce se poate găsi pe Internet. Spre deosebire de o carte, a cărei vârstă este trădată de aspectul său fizic, textele de pe ecran nu au o istorie. Spațiul electronic nu cunoaște granițe. Deși site-urile – adică patriile specifice, autodefinite – sunt găzduite aici, ele nu îl limitează și nici nu îl controlează, fiind asemenea unei picături de apă pierdute într-un ocean. Web-ul este cvasiinstantaneu; el nu are durată, în schimb ocupă spațiul coșmarurilor unui prezent nesfârșit. Posedând suprafață, dar nu și volum, având un prezent, dar nu și un trecut, Web-ul aspiră să devină (se promovează drept) patria fiecărui utilizator, unde comunicarea cu orice alt utilizator se realizează cu viteza gândului. Aceasta este principala sa caracteristică: viteza. Venerabilul Beda, lamentând iuțeala și scurtimea vieții noastre pe pământ, a comparat-o cu zborul unei păsări printr-o sală de mese bine luminată, unde aceasta dintâi intră din întunecime și de unde se pierde în întunecime;[12] societatea noastră ar interpreta lamentarea lui Beda ca pe o dovadă de lăudăroșenie.

Întrucât petrecerea timpului liber și câmpul muncii sunt ambele impregnate de tehnologia electronică, noi am ajuns să o considerăm omniprezentă și, vorbind despre ea, dăm de înțeles că va ajunge să înlocuiască orice altă tehnologie, inclusiv tehnologia cărților. Viitoarea societate lipsită de hârtie, pe care Bill Gates a definit-o într-o carte de hârtie,[13] este o societate fără istorie, pentru că tot ceea ce se găsește pe Web este caracterizat de o contemporaneitate imediată; procesoarele de cuvinte, de exemplu, îi scutesc

pe scriitori de sarcina de a-şi mai întocmi arhive care să conţină notiţele, ezitările, schiţele şi ciornele noastre. Cu puţin timp înainte de apariţia nazismului, Walter Benjamin observa că „omenirea, care, pe vremea lui Homer, era un obiect de contemplare pentru zeii din Olimp, s-a transformat într-un obiect de contemplare pentru ea însăşi. Autoalienarea sa a ajuns într-un asemenea stadiu, încât îşi poate resimţi propria distrugere ca pe o plăcere estetică dintre cele mai rafinate".[14] Acestei autoalienări i-am adăugat alienarea propriilor idei, şi ne face plăcere să urmărim distrugerea propriului trecut. Am încetat să mai înregistrăm evoluţia creaţiilor noastre intelectuale. Un observator din viitor ar putea căpăta impresia că ideile noastre au luat naştere pe deplin formate, precum Atena, din ţeasta tatălui său – numai că, din moment ce vocabularul nostru istoric va fi fost dat uitării, acest clişeu nu va mai avea nicio însemnătate.

Pe 18 ianuarie 1949, un american pe nume James T. Mangan a depus o cerere de acordare a privilegiilor la arhiva de documente a districtului Cook şi, beneficiind de împuternicirea procurorului-şef al statului Illinois, s-a declarat proprietar al întregului spaţiu intergalactic. După ce şi-a numit vastul teritoriu Celestia, domnul Mangan a înştiinţat toate ţările de pe Pământ cu privire la pretenţiile sale, le-a avertizat să nu încerce să finanţeze vreo excursie pe Lună şi a solicitat statutul de membru al Naţiunilor Unite.[15] Ambiţioasa întreprindere a domnului Mangan a fost preluată, într-o manieră mai practică, de corporaţiile multinaţionale. Metodele acestora s-au dovedit extrem de eficiente. Oferindu-le utilizatorilor spaţiului electronic aparenţa unei lumi controlate prin intermediul tastaturii, o lume în care totul poate fi „accesat" şi orice poate fi posedat, ca în basme, printr-o simplă atingere a degetului, companiile multinaţionale s-au asigurat că, pe de-o parte, utilizatorii nu vor protesta la ideea de a fi transformaţi în consumatori, din moment ce se presupune că ei deţin „controlul" asupra spaţiului cibernetic; şi că, pe de altă parte, nu li se va permite să obţină o cunoaştere aprofundată, fie că este vorba despre ei înşişi, despre mediul înconjurător sau despre restul lumii. În 2004, comentând cu privire la utilitatea Web-ului ca unealtă creativă, cunoscutul ilustrator american Will Eisner a explicat că, atunci când a descoperit acest mediu electronic, a avut impresia că a dat peste o sursă aproape magică

de noi invenții artistice, dar că, în ultima vreme, acesta a devenit „doar un supermarket unde consumatorii se duc să caute cel mai ieftin produs cu putință".[16]

Ori de câte ori un cititor intră pe Web, transformarea se realizează prin accentuarea vitezei în defavoarea reflecției, a conciziei în defavoarea complexității, prin preferința pentru frânturi de știri și biți de fapte, în dauna discuțiilor lungi și a articolelor elaborate, precum și prin diluarea opiniei informate cu tone de pălăvrăgeli stupide, sfaturi ineficiente, fapte neadevărate și informații triviale, a căror putere de atracție este asigurată de numele de firmă și de statisticile manipulate.

Însă Web-ul este un instrument. Nu îl putem învinovăți pentru preocuparea noastră superficială față de lumea în care trăim. Virtutea sa rezidă în concizia și multiplicitatea informației oferite; nu ne poate asigura și concentrarea sau profunzimea. Mediile electronice ne pot oferi asistență (de fapt, chiar ne-o oferă) într-o mulțime de feluri practice, însă nu în toate felurile, și nu pot fi trase la răspundere pentru ceea ce nu și-au propus să realizeze. Web-ul nu va fi receptaculul trecutului nostru cosmopolit, asemenea unei cărți, pentru că nu este o carte și nu va fi niciodată o carte, în ciuda nenumăratelor gadgeturi și măști inventate pentru a-l forța să-și asume acest rol. Nu poate fi utilizat nici ca o bibliotecă universală, în ciuda ambiției unor proiecte precum acela lansat de Google și, mai devreme, a Proiectului Gutenberg (PG), care, începând cu 1971, a postat aproximativ zece mii de texte pe Web – multe dintre acestea sunt duplicate, și chiar și mai multe nu sunt de încredere, pentru că au fost scanate în grabă, iar greșelile tipografice nu au fost înlăturate în totalitate. În 2004, criticul englez Paul Duguid remarca: „Un contact critic, de scurtă durată, sugerează că [...] deși PG se aseamănă, în multe feluri, cu bibliotecile convenționale, cărora le aduce și îmbunătățiri, se mai aseamănă și cu rafturile de cărți scoase la vânzare la târgurile de vechituri din curțile bisericilor, unde preotul binecuvântează nestematele și pietrele deopotrivă, pentru că toate au fost donate."[17]

Web-ul nu ne va asigura o casă și o masă pe durata ședерii noastre în această lume, pentru că nu este nici loc de repaus, nici casă, nu este nici peștera lui Circe, nici Itaca. Responsabilitatea pentru eșecurile noastre cade în seama noastră, nu a tehnologiilor, și numai noi suntem de vină atunci când, în mod conștient, alegem uitarea în defavoarea memoriei. Cu toate acestea, suntem maeștri în a găsi scuze și a inventa motive pentru alegerile proaste pe care le facem.

Tribul Abnaki din America de Nord credea că un grup special de zeități, Oonagamessok, veghea asupra producerii petroglifelor, astfel că au explicat dispariția treptată a acestor roci gravate prin faptul că zeii s-ar fi mâniat pe oamenii care le acordau tot mai puțină atenție de când sosiseră albii.[18] Petroglifele trecutului nostru comun nu dispar din cauza implementării vreunei noi tehnologii, ci din pricină că noi nu mai avem interesul de a le citi. Ne pierdem vocabularul comun, construit de-a lungul a mii și mii de ani, cu scopul de a ne încânta și de a ne instrui, de dragul a ceea ce presupunem a fi virtuțile noii tehnologii. Lumea, după cum a descoperit Crusoe, este întotdeauna suficient de mare pentru a mai face loc unei minuni. Faptul de a fi cosmopolit în ziua de azi poate implica eclectismul sau refuzul de a exclude o tehnologie în favoarea alteia. Tendința noastră de a înălța ziduri este utilă numai în măsura în care asigură un punct de pornire pentru autodefinire, ziduri care conțin patul în care ne-am născut, în care visăm, în care ne împerechem și în care murim; în afara acestor ziduri se află conștiința lui Siddhartha, conștiința faptului că toate ființele umane îmbătrânesc, sunt supuse coșmarurilor și bolilor, și se confruntă, în cele din urmă, cu același sfârșit implacabil. Cărțile repetă la nesfârșit aceeași poveste.

Printre noile incarnări ale bibliotecilor se află unele care se lipsesc de (sau care nu-și pot permite) noile tehnologii. În 1990, Ministerul Culturii din Columbia a înființat o organizație de biblioteci itinerante, care aveau să poarte cărțile până în cele mai îndepărtate colțuri ale țării.[19] Deși autobuzele-biblioteci funcționau încă din 1982 în districtele de pe lângă Bogotá, guvernul a considerat că era important să ajungă și la locuitorii zonelor rurale mai îndepărtate. În acest scop, au fost concepute niște genți mari și verzi, prevăzute cu buzunare încăpătoare, care puteau fi împăturite cu ușurință în pachete de dimensiuni rezonabile și care erau necesare, în junglă și în zonele muntoase, pentru a transporta cărțile pe spatele măgarilor. Aici, cărțile sunt lăsate vreme de câteva săptămâni în mâinile unui învățător sau ale unui bătrân al satului, care devine, *de facto*, bibliotecar. Genții sunt despăturite și agățate de un stâlp sau de un copac, iar oamenii de prin partea locului pot veni să răsfoiască și să-și aleagă cărți. Uneori, bibliotecarul le citește cu voce tare acelora care nu știu să citească ei înșiși; din când în când, câte un membru al familiei, care a mers la școală, le citește celorlalți. „În felul ăsta", a explicat unul

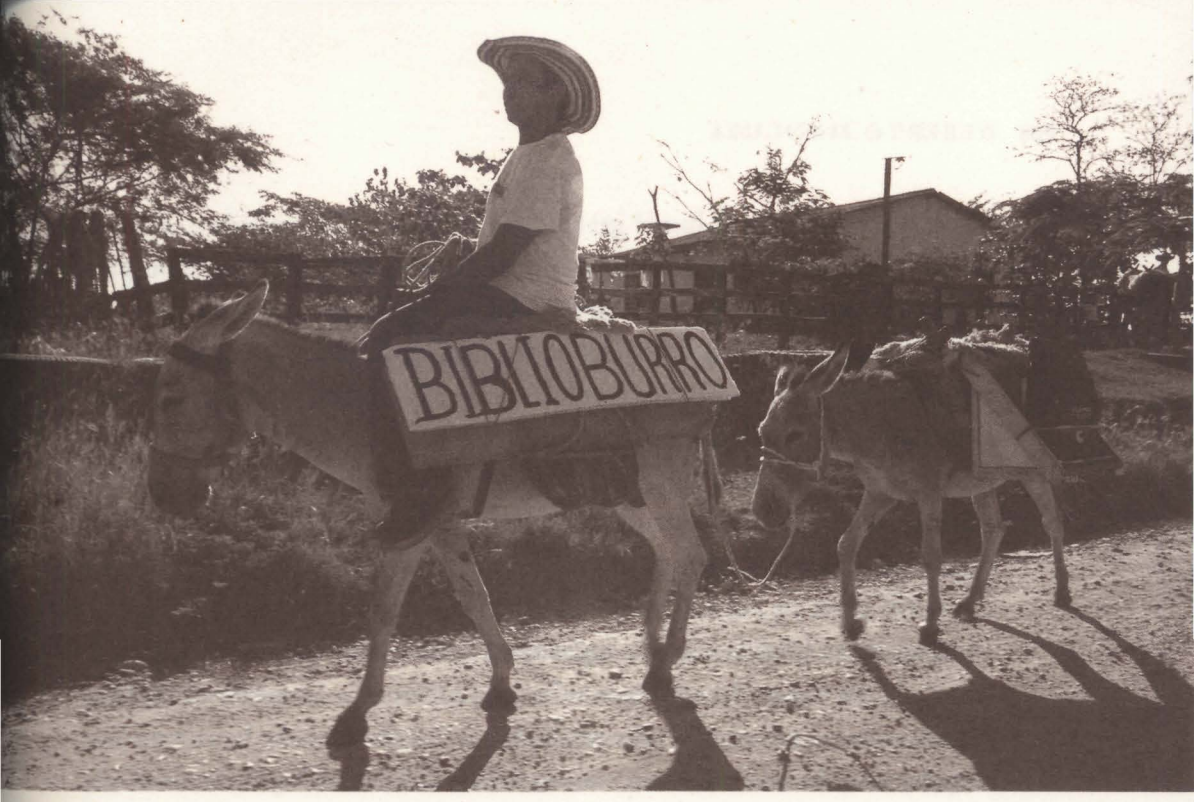

Una dintre „bibliotecile-pe-măgar" din zonele rurale ale Columbiei.

dintre săteni într-un interviu, „putem să aflăm ce nu știm și să le transmitem și altora." După o perioadă de timp determinată, o nouă rezervă o înlocuiește pe cea veche. Majoritatea cărților sunt lucrări tehnice, manuale de agricultură și ghiduri de filtrare a apei, colecții de modele pentru goblenuri și ghiduri veterinare, dar se mai găsesc și câteva romane sau alt fel de opere literare. După spusele unei bibliotecare, cărțile sunt întotdeauna în siguranță. „Cunosc o singură situație când o carte nu a fost returnată", mi-a spus ea. „Luaserăm cu noi, pe lângă obișnuitele titluri practice, o traducere spaniolă a *Iliadei*. Când a venit vremea să o schimbăm, sătenii au refuzat să ne-o mai dea. Ne-am hotărât să le-o facem cadou, dar i-am întrebat de ce voiau să păstreze tocmai acel titlu. Ne-au explicat că povestea lui Homer o reflecta întru totul pe a lor: era istoria unei țări sfâșiate de războaie, unde zeii turbați hotărau soarta unor oameni care nu știau niciodată cu exactitate de ce se luptau, sau când aveau să fie omorâți."[20]

După cum știu acei îndepărtați cititori columbieni, existența noastră curge, asemenea unui râu fantasmagoric, în două direcții: dinspre nesfârșitul amalgam,

pe care noi îl numim „lume", al numelor, locurilor, creaturilor, stelelor, cărților, ritualurilor, amintirilor, iluminărilor și pietrelor, înspre chipul care ne privește în fiecare dimineață din adâncimea unei oglinzi; și dinspre chipul acela, dinspre corpul care se clădește în jurul unui centru pe care noi nu-l putem vedea, dinspre ceea ce ne definește când spunem „Eu", înspre tot ceea ce înseamnă „Celălalt", „afară", „dincolo". Conștiința individualității noastre, asociată conștiinței faptului că suntem cu toții cetățeni ai unui univers de neconceput, conferă ceva asemănător înțelesului vieților noastre – un înțeles redat în cuvinte de cărțile din bibliotecile noastre.

Probabil că bibliotecile vor supraviețui atâta vreme cât vom continua să transformăm lumea înconjurătoare în cuvinte, iar pe acestea din urmă, să le păstrăm pentru generațiile viitoare de cititori. Atât de multe lucruri au fost numite, atât de multe lucruri vor continua să fie numite, încât, în ciuda greșelilor noastre, nu vom renunța la măruntul miracol care ne oferă o umbră de înțelegere. Se prea poate ca aceste cărți să nu modifice suferințele pe care le îndurăm, se prea poate ca ele să nu ne protejeze împotriva răului, se prea poate ca ele să nu ne spună ce este bun și ce este frumos, și cu siguranță ele nu ne vor proteja împotriva morții care ne așteaptă pe toți. Însă cărțile ne oferă numeroase posibilități: posibilitatea schimbării, posibilitatea iluminării. Poate că nu există nicio carte, oricât de bine scrisă ar fi ea, care să șteargă cât de cât durerea tragediilor petrecute în Irak și Rwanda, dar se poate și să nu existe nicio carte, oricât de prost scrisă ar fi ea, care să nu îi ofere o epifanie cititorului căruia i-a fost destinată. Robinson Crusoe explică: „Multă lume care îmi va citi povestea își va da seama că răul de care ne ferim mai mult și ni se pare mai înspăimântător devine de multe ori portița mântuirii noastre și adesea singura prin care putem scăpa din nenorocirea în care ne aflăm." Bineînțeles că nu Crusoe vorbește aici, ci Defoe – cititorul atâtor cărți.

Istoriile, cronologiile și almanahurile ne oferă iluzia progresului, deși suntem mereu confruntați cu dovada inexistenței acestuia. Trecerea neîndoielnică a timpului este marcată de transformări, dar contextul și punctul de vedere determină caracterul pozitiv sau negativ al acestora. Fiind cititori, am început prin a învăța un meșteșug aparte, a cărui taină se afla în posesia câtorva cunoscători geloși, ajungând să încetăm a mai chestiona o artă care a devenit subordonată

principiilor profiturilor financiare stupide și ale eficienței mecanice, o artă pe care guvernele o consideră lipsită de importanță. Am trecut de la o scară a valorilor la alta de multe ori, și probabil că o vom face din nou. Nu putem evita această traiectorie neregulată, care pare să fie o parte intrinsecă a naturii umane, dar măcar putem să nu pierdem din vedere conștiința faptului că ne clătinăm și convingerea că, la un moment dat, importanța esențială a artei noastre va fi din nou recunoscută. Biblioteca lui Robinson Crusoe – alcătuită doar din Buna Carte – nu era doar un idol sau un accesoriu, ci unealta esențială a noii sale societăți, metoda prin care el a ales să ordoneze universul.

Apostolul Pavel (singurul apostol care nu l-a întâlnit pe Iisus) nu se sfia să le spună acelora pe care îi întâlnea, bărbați și femei aflați în căutarea Scripturilor, „voi căutați o dovadă că în mine vorbește Hristos", știind că, din moment ce el citise Cuvântul, Cuvântul se afla înăuntrul său, chiar dacă el nu îl cunoscuse pe Autor; știa că el devenise Cartea, Cuvântul incarnat, prin mijlocirea acelei scântei de divinitate pe care meșteșugul lecturii le-o acordă tuturor celor care caută să înțeleagă tainele paginii. Aceste principii înțelepte se aflau la baza sectei eseniene, alcătuită din credincioșii care, cu multe secole în urmă, au întocmit manuscrisele de la Marea Moartă: „Știm că trupul este coruptibil și că materia din care-i făcut este efemeră. Dar mai știm și că sufletul [iar eu, cititorul din viitor al manuscriselor, aș adăuga „cartea"] este nemuritor și nepieritor."

SUPRAVIEȚUIREA BIBLIOTECII

„M-am hrănit cu artă, m-am hrănit cu dragoste
N-am făcut rău nimănui...
Atunci, de ce, Doamne,
De ce mă răsplătești astfel?“

VERDI, *Tosca*, Actul II

Asemenea manuscriselor de la Marea Moartă, asemenea tuturor cărților care ne-au parvenit din mâinile cititorilor de altădată, fiecare dintre cărțile mele conține istoria supraviețuirii proprii. Focul, apa, trecerea timpului, cititorii neglijenți și mâinile cenzorilor nu au curmat viața cărților mele, care, astăzi, îmi pot spune povestea lor.

Cu vreo câțiva ani în urmă, într-un chioșc de la târgul de vechituri din Berlin, am găsit o carte subțirică, neagră, legată în coperte de pânză aspră, fără niciun fel de inscripție. Pagina de titlu, așternută cu litere gotice îngrijite, o recomanda drept *Gebet-Ordnung für den Jugendgottesdienst in der jüdißchen Gemeinde zu Berlin (Sabbath-Nachtmittag)* [*Carte de rugăciuni pentru slujba tinerilor din comunitatea evreiască a Berlinului (Sabat-seara)*]. Una dintre rugăciuni este „pentru regele nostru, Wilhelm II, Kaizer al Tărâmului German" și pentru „Împărăteasa și Regina sa, Auguste-Victoria". Aceasta era cea de-a opta ediție, publicată de Julius Gittenfeld în Berlin, în 1908, și fusese cumpărată din librăria lui C. Boas Nachf. de pe Neue Friedrichstraße 69, „la colț cu Klosterstraße", un colț care astăzi nu mai există. Numele proprietarului nu era însemnat nicăieri.

Cu un an înainte de tipărirea cărții, Germania refuzase limitarea armamentului propusă în cadrul Conferinței de Pace de la Haga; la câteva luni după asta, legea exproprierilor decretată de Bernhard von Bülow, cancelar imperial și prim-ministru al Prusiei, a autorizat construcția altor așezăminte germane pe teritoriul Poloniei; deși proprietarii de pământ polonezi au avut rareori de suferit de pe urma acestei legi, ea a conferit Germaniei drepturi teritoriale timpurii, care, în iunie 1940, au permis construirea unui lagăr de concentrare la Auschwitz. Probabil că *Gebet-Ordnung* a fost cumpărată sau

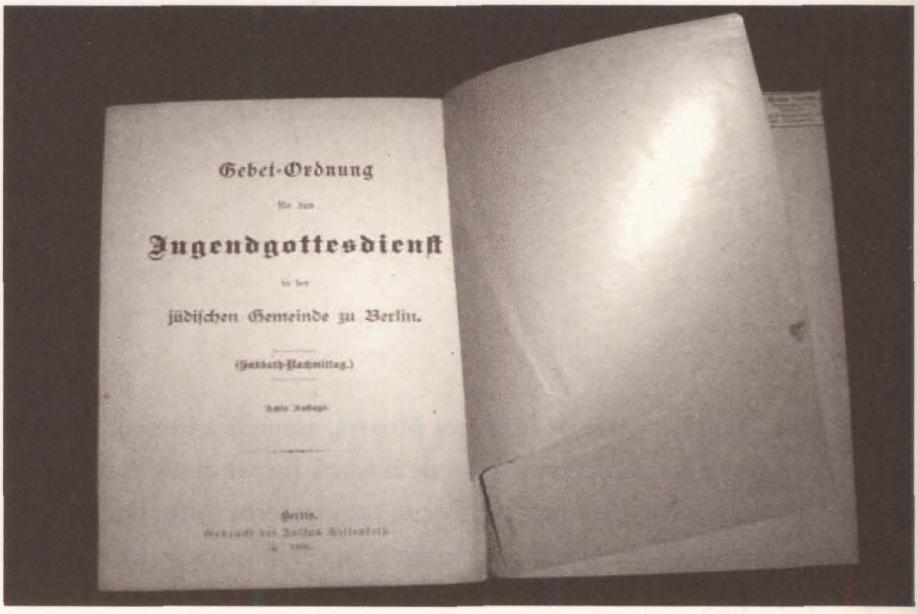

Cartea de rugăciuni germană, tipărită în Berlin, în 1908.

primită de întâiul său proprietar atunci când acesta avea treisprezece ani, vârsta la care ar fi sărbătorit Bar Mitzvah și i-ar fi fost permis să ia parte la rugăciunile din sinagogă. Dacă a supraviețuit Primului Război Mondial, ar fi trebuit să aibă treizeci și opt de ani în momentul decretării celui de-al Treilea Reich, în 1933; dacă a rămas în Berlin, probabil că a fost deportat, asemenea multor altor evrei berlinezi, în Polonia.[1] Poate că, înainte de a fi arestat, a avut timp să dea cuiva cartea de rugăciuni; poate că a ascuns-o sau poate că a lăsat-o în urmă, alături de celelalte cărți pe care le colecționase.

După ce naziștii au început să prade și să distrugă bibliotecile evreiești, bibliotecarul-șef al Bibliotecii Sholem Aleichem din Biala Podlaska a decis să salveze cărțile și, împreună cu un coleg, a cărat atât de multe câte putea duce, deși era convins că, în scurt timp, „n-avea să mai rămână niciun cititor". După două săptămâni, colecția fusese mutată într-un pod secret, unde a fost descoperită de istoricul Tuvia Borzykowski, cu mult timp după încheierea războiului. Scriind despre inițiativa bibliotecarului, el observa că aceasta „nu

fusese motivată de credința că cineva avea să mai aibă nevoie vreodată de cărțile salvate":[2] acțiunea a avut drept scop salvarea memoriei per se. În vechime, cabaliștii credeau că universul nu era condiționat de lectura pe care noi i-am asigura-o, ci doar de posibilitatea acestei lecturi.

În seara de 10 mai 1933, odată cu arderea simbolică a cărților într-o piațetă de pe Unter den Linden, în fața Universității din Berlin, cărțile s-au transformat într-o țintă precisă a naziștilor. La mai puțin de cinci luni după învestirea lui Hitler în funcția de cancelar, noul ministru al propagandei, dr. Joseph Goebbels, a declarat că arderea publică a unor cărți de autori precum Heinrich Mann, Stefan Zweig, Freud, Zola, Proust, Gide, Helen Keller și H.G. Wells permiteau „sufletului poporului german să se exprime din nou liber. Aceste flăcări nu luminează doar sfârșitul unei epoci învechite; ele luminează și începutul unei noi epoci".[3] Noua epocă era marcată de interdicția de a vinde sau de a pune în circulație mii de cărți, în librării sau biblioteci, precum și de a publica noi cărți. Volumele care își găseau în mod obișnuit locul pe rafturile saloanelor, pentru că erau prestigioase sau distractive, au devenit dintr-odată periculoase. Oamenilor le era interzis să mai dețină, în colecțiile personale, cărțile indexate; numeroase cărți au fost confiscate și distruse. În 1939, un corespondent nazist a raportat cu bucurie distrugerea faimoasei biblioteci a ieșivei din Lublin:

> Pentru noi era un motiv de mândrie deosebită să putem distruge Academia Talmudică, despre care se spunea că ar fi fost cea mai mare din Polonia [...] Am golit imensa bibliotecă talmudică din clădire și am cărat cărțile în piață, unde le-am dat foc. Focul a durat douăzeci de ore. Evreii din Lublin s-au adunat de jur împrejur și au vărsat lacrimi amare, aproape reducându-ne la tăcere cu urletele lor. Am chemat fanfara militară, iar țipetele vesele ale soldaților au înecat zbieretele evreilor.[4]

În același timp, naziștii au hotărât să cruțe un număr de cărți în scopuri comerciale și arhivale. În 1938, Alfred Rosenberg, unul dintre principalii teoreticieni naziști, a propus ca bibliotecile evreiești, conținând atât literatură laică, cât și literatură religioasă, să fie păstrate într-un institut înființat pentru studiul „problemei evreiești". Doi ani mai târziu, Institut zur Erforschung

der Judenfrage a fost deschis în Frankfurt pe Main. Pentru a face rost de materialele necesare, Hitler însuși l-a autorizat pe Rosenberg să creeze o echipă alcătuită din bibliotecari germani de elită, faimoasa ERR, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg.[5] Printre colecțiile care au fost confiscate și mutate în institut se numără acelea ale seminariilor rabinice din Breslau și Viena, ale departamentelor de studii ebraice și iudaice ale Bibliotecii Municipale din Frankfurt, ale Colegio Rabinicco din Roma, ale Societas Spinoziana din Haga și ale Casei Spinoza din Rijnsburg, ale editurilor neerlandeze Querido, Pegazus și Fischer-Berman,[6] ale Institutului Internațional de Istorie Socială din Amsterdam, ale Beit Midrash Etz Hayyim, ale seminarului israelit din Amsterdam, ale seminarului israelit portughez și ale Bibliotecii Rosenthaliana, ale rabinului Moshe Pessah din Volos, ale Bibliotecii Strashun din Vilnius (nepotul fondatorului s-a sinucis atunci când i s-a poruncit să contribuie la operațiunile de catalogare), ale bibliotecilor din Ungaria (un institut pentru studierea „problemei evreiești" a fost înființat și în Budapesta), ale bibliotecilor din Danemarca și Norvegia și ale câtorva zeci de biblioteci poloneze (mai cu seamă ale măreței biblioteci aparținând sinagogii din Varșovia și ale Institutului de Studii Ebraice). Din mijlocul acestor hoarde vaste, acoliții lui Rosenberg au ales cărțile care urmau să fie trimise la institut; toate celelalte au fost distruse. În februarie 1943, institutul a emis următoarele directive cu privire la selectarea materialelor pentru bibliotecă: „La Frankfurt trebuie trimise toate scrierile care au de-a face cu istoria, cultura și natura iudaismului, precum și cărțile scrise de autori evrei în alte limbi decât ebraică și idiș." Dar „cărțile scrise în ebraică (ebraică sau idiș), publicate recent, după anul 1800, pot fi distruse; această regulă se aplică și cărților de rugăciuni, *Memorbücher*, și altor opere religioase în limba germană".[7] În ce privește numeroasele suluri pe care era inscripționată Tora, s-a sugerat că „se poate ca pielea să fie folosită pentru legarea altor cărți". În mod miraculos, cartea mea de rugăciuni a supraviețuit.

La șapte luni după ce au fost date aceste directive, în septembrie 1943, naziștii, extinzând spațiul alocat Auschwitz-ului, au construit un „lagăr de familie" în pădurea de mesteceni de la Birkenau, acesta conținând un corp special, destinat copiilor, „numărul 31". Scopul său era acela de a demonstra lumii întregi că evreii deportați în Est nu erau uciși. De fapt, le era permis să mai trăiască șase luni înainte de a împărtăși soarta celorlalte victime deportate.

În cele din urmă, după ce și-a îndeplinit scopul propagandistic, „lagărul de familie" a fost închis.[8]

Câtă vreme a funcționat, Corpul 31 a găzduit până la cinci sute de copii, câțiva prizonieri care primiseră sarcina de „supraveghetori", și, în ciuda regulilor stricte și împotriva tuturor așteptărilor, o bibliotecă clandestină pentru copii. Biblioteca era minusculă; conținea opt cărți, printre care se aflau *A Short History of the World* (*O scurtă istorie a lumii*) de H.G. Wells, un manual școlar rusesc și un text de geometrie analitică. O dată sau de două ori, un deținut din alt lagăr a reușit să aducă pe furiș câte o carte nouă, astfel că numărul manuscriselor a crescut la nouă sau la zece. La sfârșitul fiecărei zile, cărțile, laolaltă cu alte obiecte de valoare, cum ar fi fost medicamentele sau bucățelele de mâncare, erau date în grija uneia dintre fetele mai mari, a cărei sarcină era de a le ascunde într-un loc diferit în fiecare noapte. În mod paradoxal, cărțile interzise pe teritoriul Reichului (acelea de H.G. Wells, de exemplu) se găseau, uneori, în bibliotecile lagărelor de concentrare.

Deși colecția tangibilă a bibliotecii copiilor din Birkenau conținea opt sau zece cărți, alte cărți erau transmise exclusiv pe cale orală. Ori de câte ori puteau scăpa de privirile gardienilor, supraveghetorii le recitau copiilor cărți pe care ei înșiși le învățaseră pe dinafară în zilele de demult, făcând cu rândul, în așa fel încât alți supraveghetori să le „citească" de fiecare dată unor alți copii; acest sistem de rotație era cunoscut sub numele de „schimbarea cărților în bibliotecă".[9]

Este aproape imposibil să ne imaginăm motivul pentru care condițiile insuportabile impuse de regimul nazist nu au pus capăt vieții intelectuale. Istoricul Yitzhak Schipper, care a scris o carte despre hazari în perioada de detenție în ghetoul din Varșovia, a fost întrebat cum a reușit să scrie această lucrare fără să fi avut posibilitatea de a sta și de a face cercetare în bibliotecile corespunzătoare. „Pentru a scrie istorie", a răspuns el, „ai nevoie de un cap, nu de un fund."[10]

Chiar și obișnuita rutină a lecturilor de zi cu zi a continuat. Această perseverență sporește atât uimirea, cât și oroarea ce înconjoară acele evenimente: în ciuda circumstanțelor înfiorătoare, existau bărbați și femei care continuau să citească despre Jean Valjean al lui Hugo, despre Natașa lui Tolstoi, care

Eliberarea supraviețuitorilor lagărului de concentrare din Birkenau.

continuau să completeze buletinele de cerere și să plătească amenzi pentru depășirea termenului de restituire, care continuau să discute meritele câte unui autor modern sau care parcurgeau, încă o dată, versurile cadențate ale lui Heine. Lectura și ritualurile sale au devenit acte de rezistență; după cum observa psihologul italian Andrea Devoto, „totul era interzis, astfel că totul se putea transforma într-un act de rezistență".[11]

În lagărul de concentrare de la Bergen-Belsen, un exemplar din *Muntele vrăjit* al lui Thomas Mann era trecut din mână în mână printre deținuți. Un băiat își amintea că timpul cât i-a fost permis să țină cartea în mâinile sale a fost „unul dintre cele mai fericite momente ale zilei, când cineva mi-a dat-o. M-am dus într-un colț unde să pot sta liniștit și am avut la dispoziție o oră ca să o citesc".[12] O altă victimă poloneză tânără, amintindu-și de teama și disperarea din zilele acelea, a spus următoarele: „Cartea era cea mai bună prietenă a mea, nu mă trăda niciodată; îmi oferea mângâiere în clipele de restriște; îmi spunea că-mi este alături."[13]

„Orice victimă pretinde devoțiune",[14] scria Graham Greene, care considera că era de datoria scriitorului să lupte pentru cauza victimelor, să le redea vizibilitatea, să tragă semnale de alarmă, care, prin mijlocirea unui meșteșug inspirat, să joace rol de pietre de hotar în calea atingerii înțelegerii. Autorii cărților de pe rafturile mele nu aveau cum să fi știut cine avea să-i citească, însă poveștile lor anticipează sau sugerează sau relatează întâmplări care este posibil să nu fi avut încă loc.

Întrucât vocea victimei deține o importanță capitală, opresorii încearcă adeseori să-și reducă victimele la tăcere: tăindu-le literalmente limbile, precum în cazul Filomelei lui Ovidiu, victimă a violului, sau precum în cazul Laviniei din *Titus Andronicus;* făcându-le să dispară, după cum regele din *Viața e vis* de Calderón îl face să dispară pe Segismundo, sau după cum dispare soția nebună a domnului Rochester în *Jane Eyre;* negându-le pur și simplu poveștile, după cum o fac profesorii din *Povestirea cameristei* de Margaret Atwood. În viața reală, victimele sunt „eliminate", închise în ghetouri, întemnițate sau trimise în lagărele de concentrare, le este negată credibilitatea. Literatura de pe rafturile mele reia la nesfârșit povestea victimei, de la Iov la Desdemona, de la Gretchen a lui Goethe la Francesca a lui Dante, poveste pe care nu o oglindește (în jurnalul său de la Auschwitz, chirurgul german Johann Paul Kremer avertiza: „Prin comparație, infernul lui Dante poate părea o comedie."[15]), ci o îmbracă în haina metaforei. În anii 1930, majoritatea unor astfel de povești trebuie să se fi găsit în biblioteca oricărui german educat. O cu totul altă poveste este cea a lecțiilor pe care le învățăm din aceste cărți.

În cultura occidentală, victima arhetipală este prințesa troiană Polixena. Fiică a lui Priam și a Hecubei, ea trebuia să se mărite cu Ahile, însă fratele său Hector s-a opus uniunii. Ahile s-a strecurat în templul lui Apollo pentru a o privi, însă a fost descoperit și ucis. Ovidiu spune că, după distrugerea Troiei, spiritul lui Ahile li s-ar fi arătat grecilor victorioși, tocmai când aceștia erau gata să se îmbarce, și le-ar fi cerut să i-o sacrifice pe prințesă. Prin urmare, aceasta a fost târâtă până la mormântul lui Ahile și ucisă de Neoptolemus, fiul lui Ahile. Polixena este perfectă pentru rolul victimei: ea nu este cauza niciunei nenorociri, nu are nicio vină, moartea ei nu servește nimănui – este o pagină goală, ale cărei întrebări fără răspuns îl bântuie pe cititor. Grecii au înaintat tot felul de argumente, oricât de amăgitoare, pentru a motiva cererea

fantomei, pentru a justifica participarea la sacrificiu, pentru a scuza traiectoria lamei pe care fiul lui Ahile a împlântat-o în pieptul ei dezgolit. Însă niciun argument nu ne poate convinge că Polixena şi-ar fi meritat soarta. Esenţa statutului ei de victimă – a oricărui statut de victimă, de altfel – este nedreptatea.

Biblioteca mea este martoră a nedreptăţii suferite de Polixena şi de toate spiritele fictive ale căror glasuri se înalţă în numele nenumăratelor fantome ce au călcat odată pe acest pământ. Ea nu se zbate pentru a obţine răzbunarea, un alt subiect constant al literaturilor noastre. Argumentul său este acela că forţele de constrângere care ne definesc ca grup social trebuie să fie constructive sau anticipative, nu în mod voit distructive, dacă ne dorim ca înţelesul lor să capete o însemnătate raţională şi colectivă – dacă ne dorim ca nedreptatea suferită de o victimă să fie percepută ca o nedreptate suferită de întreaga societate, în semn de recunoaştere a umanităţii noastre comune. După cum precizează legea englezească, nu este de ajuns ca dreptatea să fie înfăptuită, ci înfăptuirea sa trebuie supravegheată. Dreptatea nu trebuie să aibă drept scop împlinirea unei satisfacţii individuale, ci trebuie să susţină în mod public impulsul de a învăţa al societăţii, prin care aceasta îşi află tămăduirea. Dacă se înfăptuieşte dreptatea, atunci există speranţă, chiar şi în ciuda opresiunii unei zeităţi aparent capricioase.

O legendă hasidică colectată de Martin Buber spune povestea unui om care L-a dat în judecată pe Dumnezeu. În Viena fusese promulgat un decret care ar fi îngreunat viaţa şi aşa dificilă a evreilor din Galicia poloneză. Omul susţinea că Dumnezeu n-ar trebui să-şi transforme supuşii în victime, ci ar trebui să le permită să muncească pentru El în libertate. Un tribunal alcătuit din rabini a decis să cântărească argumentele omului şi a cerut, după cum se cuvenea, ca reclamantul şi pârâtul să părăsească sala pe durata deliberărilor. „Reclamantul va aştepta afară; Ţie, Stăpâne al Universului, nu Îţi putem cere să Te retragi, din moment ce gloria Ta este omniprezentă. Dar nu Îţi vom permite să ne influenţezi." Rabinii au deliberat în tăcere şi cu ochii închişi. În aceeaşi seară, mai târziu, l-au chemat pe om şi i-au comunicat verdictul: cererea sa era dreaptă. Imediat, decretul a fost anulat.[16]

În lumea Polixenei, deznodământul nu este la fel de fericit. Dumnezeu, zeii, Diavolul, natura, sistemul social sau *primum mobile* refuză să-şi recunoască vina sau să-şi asume responsabilitatea. Biblioteca mea repetă la nesfârşit

aceeași întrebare: Cine îi provoacă lui Iov atâta suferință și pierdere? Cine este de vină pentru degradarea lui Winnie în *Happy Days* (*Zile fericite*) a lui Beckett? Cine persistă în a-i distruge viața lui Gervaise Macquart în *L'assommoir* al lui Zola? În *A Fine Balance* (*Un echilibru bun*), cine îi transformă în victime pe protagoniștii lui Rohinton Mistry?

De-a lungul istoriei, aceia care au fost confruntați cu povestea înfiorătoare a ororilor comise – torționari, criminali, tirani nemiloși, birocrați a căror supușenie întrece limitele bunei cuviințe – au răspuns doar rareori la întrebarea „de ce?". Fețele lor impasibile resping orice asumare a vinei și nu reflectă decât refuzul de a accepta consecințele faptelor pe care le-au săvârșit în trecut. Cu toate acestea, cărțile de pe rafturile mele mă pot ajuta să îmi imaginez care le va fi viitorul. După cum spunea Victor Hugo, orice păcătos vede o altă față a infernului: Cain vede chipul lui Abel, Nero, pe cel al Agripinei.[17] Pentru Macbeth, infernul poartă chipul lui Banquo; pentru Medeea, acela al copiilor ei. Romain Gary a visat că un anume ofițer nazist era condamnat să suporte prezența constantă a fantomei unui clovn evreu pe care îl ucisese.[18]

Dacă timpul curge neîncetat, după cum sugerează conexiunile misterioase dintre cărțile mele, reiterându-și temele și descoperirile de-a lungul secolelor, atunci fiecare fărădelege, fiecare act de trădare, fiecare ticăloșie se va confrunta, în cele din urmă, cu adevăratele-i consecințe. După ce povestea se va fi încheiat, dincolo de pragul bibliotecii mele, Cartagina se va înălța din sarea pe care romanii au presărat-o pe pământurile sale. Don Juan va înfrunta durerea Doñei Elvira. Brutus va privi în ochii fantomei lui Cezar și, pentru a completa cercul inevitabil al timpului, fiecare torționar va trebui să ceară iertare victimei sale.

Biblioteca mea îmi permite să întrețin această speranță nerealizabilă. Bineînțeles că doar victimele au dreptul de a ierta și niciun fel de alte motive, fie ele literare sau de altă natură, nu pot scuza sau ispăși faptele torționarilor. Nick Caistor, în introducerea sa la ediția engleză a *Nunca más*, un raport despre cei care au fost „eliminați" pe durata dictaturii militare din Argentina, ne amintește că poveștile pe care le auzim nu sunt, în ultimă instanță, decât relatări ale supraviețuitorilor. „Nu putem decât să speculăm", spune Caistor, „cu privire la istoriile atroce pe care miile de morți le-au luat cu ei în mormintele nemarcate."[19]

Este greu de înțeles cum oamenii pot continua să săvârșească gesturile umane ale vieții de zi cu zi, când viața însăși a devenit atât de inumană; cum este posibil ca, în mijlocul foametei și bolilor, al bătăilor și al crimelor, bărbații și femeile să persiste în a da curs ritualurilor civilizate ale politeții și bunătății, inventând strategeme de supraviețuire pentru încă o clipă alături de nimicul pe care îl iubesc, pentru o carte dintr-o mie, pentru un cititor din zeci de mii, pentru o voce care va da glas, până la sfârșitul timpurilor, cuvintelor servitorului lui Iov: „Numai eu am scăpat, ca să-ți dau de știre." De-a lungul istoriei, biblioteca învingătorului a continuat să reprezinte un simbol al puterii, un receptacul al versiunii oficiale, dar versiunea a cărei prezență ne bântuie este o alta, cea a bibliotecii prefăcute în cenușă. Biblioteca victimei, abandonată sau distrusă, continuă să întrebe: „Cum de a fost posibil așa ceva?" Cartea mea de rugăciuni aparține acestei biblioteci a întrebărilor.

Pe 15 iulie 1099, în urma unui asediu de patruzeci de zile, cruciații europeni au cucerit Ierusalimul, i-au ucis pe bărbații, femeile și copiii musulmani și, baricadând sinagoga, au ars de vie întreaga comunitate evreiască; reușind să scape, câțiva arabi au adus cu ei în Damasc Coranul în versiunea lui Uthman, una dintre cele mai vechi ediții existente ale cărții sfinte. Ei credeau că soarta le fusese scrisă în paginile cărții (întrucât cuvântul lui Dumnezeu conține, în mod necesar, evenimentele trecute, prezente și viitoare) și că, dacă ar fi reușit să descifreze textul, ar fi aflat deznodământul propriei povești.[20] Pentru acești cititori, istoria nu era altceva decât „desfășurarea voinței lui Dumnezeu pentru lume".[21] După cum ne învață bibliotecile noastre, cărțile ne pot ajuta uneori să formulăm întrebările, dar nu ne ajută în mod obligatoriu să descifrăm răspunsurile. Prin mijlocirea unor voci istorisite și a unor povești imaginate, cărțile ne permit doar să ne amintim ceea ce nu am suferit niciodată și ceea ce nu am cunoscut niciodată. Suferința însăși aparține doar victimelor. Din acest punct de vedere, fiecare cititor este un intrus.

Părăsind infernul, călătorind împotriva curentului râului Lethe și apropiindu-se de izvorul amintirilor, Dante poartă cu el sunetele sufletelor

Jacob Edelstein.

suferinde, dar și conștiința faptului că aceste suflete sunt pedepsite pentru propriile păcatele mărturisite.[22] Sufletele ale căror voci răsună în prezent sunt, spre deosebire de păcătoșii lui Dante, nevinovate. Au fost torturate și ucise pentru simplul motiv că existau, sau poate nici pentru acest motiv. Răul nu are nevoie de motive. Cum putem să cuprindem, între copertele unei cărți, o reprezentare utilă a ceva ce, prin însăși esența sa, refuză a se lăsa cuprins, fie că nereușita aparține *Muntelui vrăjit* al lui Mann sau unei banale cărți de rugăciuni? Cum putem noi, cititorii, să întreținem speranța de a ține în mâini cercul lumii și al timpului, luând în considerare faptul că lumea va depăși întotdeauna marginile paginii, iar noi nu vom putea fi decât martorii unui moment definit de un paragraf sau de un vers, „alegând", după cum spune Blake, „forme de cult din istorisirile poetice"? Astfel, ne întoarcem la întrebarea dacă o carte, oricare ar fi ea, își poate îndeplini scopul imposibil.

Poate că da. În 1944, într-o zi de iunie, Jacob Edelstein, fost conducător al ghetoului din Theresienstadt, se afla în baraca sa din lagărul Birkenau, învelit în șalul ritualic, spunându-și rugăciunile de dimineață, pe care, cu

O schiță a bibliotecii din ghetoul din Theresienstadt, de Alfred Bergel, datată 27 noiembrie 1943.

multă vreme în urmă, le învățase, cel mai probabil, dintr-o carte asemănătoare cu *Gebet-Ordnung*. Tocmai începuse, când locotenentul SS Franz Hoessler a intrat în baracă pentru a-l lua pe Edelstein cu el. Un alt prizonier, Yossl Rosensaft, își amintea de această scenă în anul ce-a urmat:

Dintr-odată, ușa s-a izbit de perete și Hoessler a intrat țanțoș, urmat de trei SS-iști. A strigat numele lui Jacob. Jacob nu s-a clintit. Hoessler a zbierat: „Te aștept, grăbește-te!" Jacob s-a întors foarte încet, s-a uitat la Hoessler și a zis: „Eu sunt stăpânul ultimelor clipe ce mi-au fost date pe acest pământ de Atotputernicul, nu tu." Apoi, s-a întors cu fața la perete și și-a terminat rugăciunile. După care și-a împăturit șalul de rugăciune fără grabă, i l-a dat unuia dintre prizonieri și i s-a adresat lui Hoessler: „Acum sunt gata."[23]

BIBLIOTECA ȘI UITAREA

„Nu pot pierde și nici strica ce am pierdut."

PETRARCA, „Despre ignoranța mea și a altora;
lui Donato degli Albanzani"

Dacă Noaptea este copila Haosului, atunci Lethe sau Uitarea îi este nepoată, născută din teribila uniune între Noapte și Discordie. În cea de-a șasea carte a *Eneidei*, Virgiliu își imaginează că Lethe este un râu ale cărui ape le îngăduie sufletelor aflate în drum spre lumea de dincolo să uite ceea ce au fost, astfel încât să poată renaște.[1] Lethe ne îngăduie să uităm nu doar cunoștințele și fericirea, dar și prejudecățile sau durerile.

Eu îmi pot aminti doar de jumătate din cărțile pe care le am în bibliotecă, iar pe celelalte le-am uitat. Acum, când memoria nu-mi mai este atât de ascuțită cum era pe vremuri, paginile mi se șterg din minte în momentul când încerc să le invoc prezența. Unele dispar pe de-a-ntregul din pânza experienței mele, devin invizibile și sunt date uitării. Altele nu îmi dau pace și mă îmbie cu un titlu sau o imagine sau cu niște cuvinte scoase din context. Ce roman începe cu „Într-o seară de primăvară din 1890"? Unde am citit că regele Solomon s-a folosit de o lupă ca să afle dacă regina din Saba avea picioare păroase? Cine a scris acea carte bizară, *Flight into Darkness* (*Zbor spre întuneric*), din care nu-mi mai amintesc decât descrierea unui coridor înfundat, plin de păsări care dădeau din aripi? În ce poveste am dat peste expresia „cămara bibliotecii sale"? Ce volum avea pe copertă o lumânare aprinsă, cu niște creioane groase împrăștiate pe o hârtie de culoarea untului? Răspunsurile acestor întrebări se găsesc undeva, în biblioteca mea, dar am uitat unde.

Musafirii mă întreabă adesea dacă am citit toate aceste cărți; răspunsul pe care li-l dau de obicei este că sigur le-am deschis pe toate. Adevărul este că o bibliotecă, indiferent de dimensiunile sale, nu trebuie citită în întregime pentru a fi utilă; fiecare cititor profită de pe urma unui echilibru convenabil între cunoaștere și ignoranță, între amintire și uitare. În 1930, Robert Musil

și-a imaginat un bibliotecar devotat, care, lucrând în Biblioteca Imperială din Viena, cunoștea fiecare titlu din acel ansamblu gigantic. „[V]rei să știți cum se face că eu cunosc fiecare carte?" îl întreabă el pe un vizitator uimit. „Iată ce vă pot spune: eu nu citesc niciuna!" Apoi, adaugă: „Este secretul tuturor bibliotecarilor buni să nu citească niciodată din cărțile încredințate lor nimic mai mult decât tilurile și tabla de materii. Cine se lasă atras de conținut [...] e pierdut ca bibliotecar. Nu va mai dobândi niciodată o privire de ansamblu!" La auzul acestor vorbe, Musil ne spune că vizitatorului îi vine să facă unul din două lucruri – fie să izbucnească în plâns, fie să-și aprindă o țigară –, dar știe că amândouă erau interzise într-un asemenea loc.[2]

Pe mine nu mă încearcă niciun sentiment de vină față de cărțile pe care nu le-am citit și pe care, probabil, nu le voi citi niciodată; eu știu că răbdarea cărților mele este nelimitată. Mă vor aștepta până la sfârșitul vremurilor. Ele nu-mi cer să mă prefac a le cunoaște pe toate și nici nu mă îndeamnă să devin unul dintre „mânuitorii profesioniști de cărți" pe care și-i imagina Flann O'Brien, aceia care colectează cu lăcomie cărți pe care nu le citesc și care ar putea (după cum spune O'Brien) să-și câștige existența modest, „mânuind" cărțile, făcându-le să pară citite, adnotând marginile paginilor cu comentarii și însemnări furate, chiar inserând între paginile virgine programe de teatru sau alte obiecțele friabile, ce ar fi putut juca rol de semne de carte.[3]

Edward Gibbon, comentând cu privire la biblioteca voluminoasă și la haremul încărcat al împăratului roman Gordian cel Tânăr, care a domnit în secolul al treilea d.Hr., observa aprobator: „Douăzeci și două de concubine recunoscute și o bibliotecă alcătuită din șaizeci și două de mii de volume atestau varietatea înclinațiilor sale; și, judecând după ce a lăsat în urmă, s-ar zice că ambele au fost destinate uzului, nu ostentației."[4] Poate doar unui geniu nebun i-ar trece prin minte să parcurgă, pagină cu pagină, de la Abbott la Zwingli, o bibliotecă alcătuită din șaizeci și două de mii de volume, învățând pe de rost fiecare carte – în cazul în care o asemenea faptă ar fi posibilă. Gordian trebuie să se fi folosit de ceea ce Samuel Johnson, șaisprezece secole mai târziu, avea să numească „modul fugitiv de a citi". Johnson însuși citea fără metodă și fără disciplină, uneori lăsând paginile cărților netăiate și citind doar acele fragmente de text care îi erau accesibile. „Nu presupun", spunea el,

„că ceea ce se găsește pe paginile netăiate este mai rău decât ceea ce se găsește pe paginile tăiate." Nu s-a simțit niciodată obligat să citească o carte până la sfârșit sau să înceapă cu prima pagină. „Dacă un om începe să citească o carte de la mijloc și simte imboldul de a continua, nu-l obligați să se oprească și s-o ia de la început. S-ar putea să nu își mai dorească să continue." Sfatul de a termina o carte începută i se părea „bizar". „E ca și cum te-ai hotărî să ții mereu legătura cu orice om care s-ar întâmpla să-ți iasă în cale", spunea el. Nici nu se obosea să caute titluri anume, ci deschidea, pur și simplu, orice carte îi cădea în mână. Considera că norocul era un sfetnic la fel de bun ca știința.

James Boswell, extrem de meticulosul biograf al lui Johnson, menționează că acesta, copil fiind și „imaginându-și că fratele său ascunsese niște mere în prăvălia tatălui lor, în spatele unui volum gros de pe un raft înalt, s-a cățărat până acolo ca să caute merele. Nu a găsit niciun măr; însă manuscrisul respectiv s-a dovedit a fi un volum de Petrarca, despre care el citise, într-o prefață, că ar fi fost unul dintre susținătorii învățării. Curiozitatea fiindu-i astfel stârnită, s-a așezat și a citit cu aviditate o bună parte din carte". Aceste întâlniri fericite nu-mi sunt străine nici mie.

Volumele uitate ale bibliotecii mele duc o existență tăcută, umilă. Cu toate acestea, însuși faptul de a le fi uitat îmi permite, uneori, să redescopăr o anume poveste, un anume poem, ca și cum acestea ar fi absolut noi. Deschid o carte pe care am impresia că nu am mai deschis-o niciodată și dau peste o frază splendidă, pe care îmi spun că nu trebuie s-o uit, apoi închid cartea și observ că, pe o hârtiuță strecurată la sfârșitul volumului, alter egoul meu mai tânăr și mai înțelept copiase deja respectivul pasaj atunci când îl descoperise, la vârsta de doisprezece sau treisprezece ani. Lethe nu îmi redă inocența, dar îmi îngăduie să redevin acel băiat care nu știa cine îl omorâse pe Roger Ackroyd sau care a deplâns amarnic soarta Annei Karenina. O iau de la început, citind primele cuvinte, deși sunt conștient că niciodată n-am s-o mai pot lua de la început cu adevărat; mă simt privat de o experiență pe care știu că deja am avut-o și pe care trebuie s-o redobândesc, asemenea unui al doilea strat de piele. În Grecia antică, simbolul lui Lethe era șarpele.

Există însă biblioteci în care uitarea (sau încercarea de a uita) este motivul invocat pentru a descuraja redescoperirea. Bibliotecile cenzurate, despre

care am vorbit deja, insinuantele biblioteci birocratice, bibliotecile academice, care documentează numai faptele pe care academicienii le consideră relevante – toate acestea aparţin unei rase întunecate, ascunse. Scriind cu amuzament despre beneficiile uitării, academicianul german Harald Weinrich observă că o anume structură ştiinţifică a minţii se pliază pe liniile excluderii deliberate, astfel încât, de exemplu, biblioteca cuprinzând publicaţiile ştiinţifice din rândul cărora membrii Comitetului de acordare a Premiului Nobel extrag numele câştigătorului este limitată de următoarele patru reguli ale uitării impuse:

I. Dacă a fost publicat într-o altă limbă decât engleza... nici să n-auzim.
II. Dacă a fost scris într-un alt stil decât cel al articolului premiat... nici să n-auzim.
III. Dacă n-a fost publicat într-una din prestigioasele reviste X, Y sau Z... nici să n-auzim.
IV. Dacă a fost publicat cu mai bine de cincizeci de ani în urmă... nici să n-auzim.[5]

Dacă lectura este un meşteşug ce ne permite să rememorăm experienţa comună a umanităţii, este absolut normal ca guvernele totalitare să încerce să suprime amintirile aşternute pe pagină. În astfel de circumstanţe, cititorul se luptă cu uitarea. În 2001, după bombardarea Kabulului, Shah Muhammad, bibliotecar şi librar care supravieţuise mai multor regimuri marcate de intoleranţă, şi-a descris experienţele unui jurnalist.[6] Îşi deschisese prăvălia în urmă cu treizeci de ani şi reuşise, cumva, să nu atragă atenţia călăilor. A mărturisit că inspiraţia de a rezista opresiunii de dragul cărţilor se datora unui vers din *The Book of Kings* (*Cartea Regilor*) a faimosului poet persan din secolul al zecelea, Firdausi: „Când eşti nevoit să înfrunţi un mare pericol, poartă-te uneori ca lupul, alteori ca oaia." Supus, Shah Muhammad şi-a legat cărţile în coperte roşii pe durata dogmaticului regim comunist şi a lipit bucăţele de hârtie peste imaginile fiinţelor pe durata stăpânirii iconoclastice a talibanilor. „Dar comuniştii mi-au ars cărţile. [...] Iar talibanii mi le-au ars şi ei." În cele din urmă, în timpul ultimului raid în prăvălia sa, în vreme ce poliţiştii îi aruncau cărţile în foc, Shah Muhammad a abandonat supuşenia

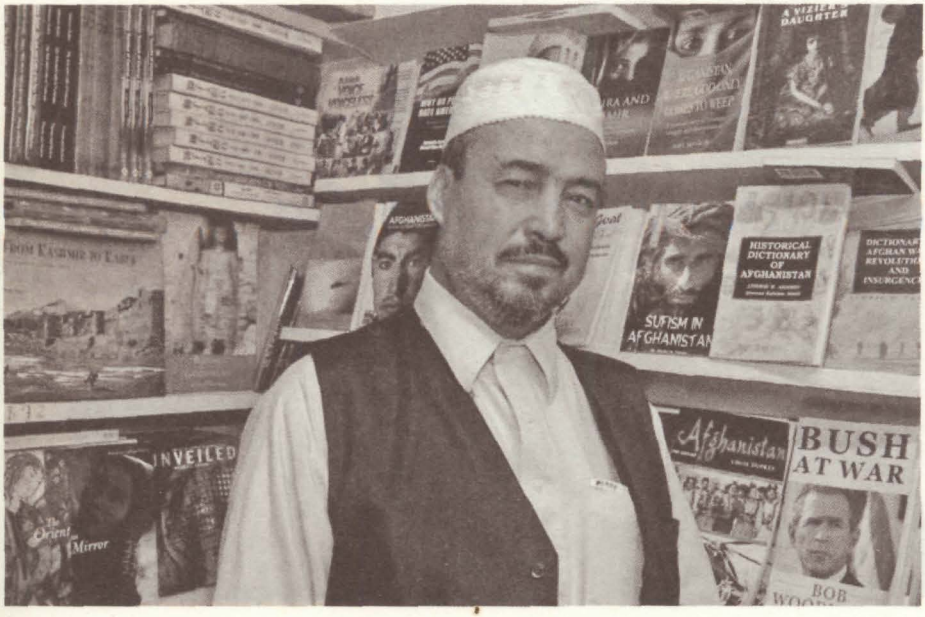

Librarul afgan Shah Muhammad Rais, în Kabul.

și s-a dus la ministrul culturii. „Îmi distrugeți cărțile", a spus el, „poate că o să mă distrugeți și pe mine, dar există ceva ce n-o să puteți niciodată să distrugeți." Ministrul l-a întrebat la ce se referea. „Istoria Afghanistanului", a răspuns Shah Muhammad. În mod miraculos, a fost cruțat.

În Statele Unite, încercările de a limita lecturile populației afroamericane datează de la începuturile sclaviei. Pentru ca sclavii să nu se revolte, era esențial ca aceștia să rămână analfabeți. Se spunea că, dacă ar fi învățat să citească, sclavii ar fi aflat de existența argumentelor politice, filosofice și religioase în favoarea abolirii și s-ar fi răsculat împotriva stăpânilor. Prin urmare, sclavii care învățau să citească, chiar dacă citeau doar Biblia, erau adeseori pedepsiți cu moartea; se considera că, deși convertirea sclavilor era „convenabilă",[7] cunoașterea Scripturilor putea fi dobândită doar prin intermediul stăpânilor albi. Profesorul afroamerican Booker T. Washington își amintea că, pe vremea când era copil, „marea ambiție a oamenilor în vârstă era să

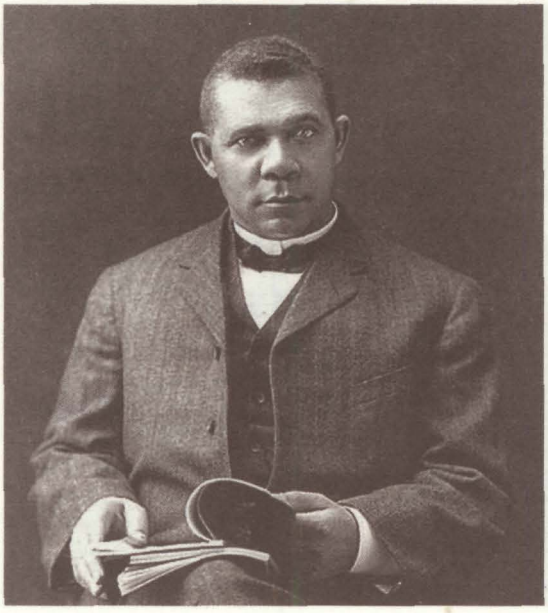

Booker T. Washington.

Ilustrată înfățișând Biblioteca Cossitt din Memphis. →

încerce să învețe să citească Biblia înainte de a muri. Având acest scop în minte, bărbați și femei de cincizeci sau șaptezeci și cinci de ani se duceau la școlile serale".[8]

Nu toți albii credeau că sclavii care învățau să citească aveau să se răzvrătească; dimpotrivă, erau oameni care considerau că, dacă sclavii învățau să citească Biblia, aveau să devină servitori umili și supuși. Chiar și după ce Societatea Biblică Americană a început să distribuie Biblii sclavilor eliberați, la sfârșitul anilor 1860, încă mai existau educatori albi liber-cugetători care credeau că educația nu trebuia să servească ca mijloc de obținere a libertății intelectuale, ci trebuia să joace rolul unui „instrument esențial de moderare a amenințării ce vine din partea unei «adăugiri inferioare și periculoase pentru republică»".[9]

În Sud, populația afroamericană nu a avut acces la biblioteci până la începutul secolului douăzeci. Din informațiile care ne-au parvenit, se pare că Biblioteca Cossitt din Memphis, Tennessee, ar fi fost cea dintâi care a oferit Institutului LeMoyne, o școală pentru copiii afroamericani, posibilitatea de a lucra cu un bibliotecar și de a avea acces la o colecție de cărți.[10] În statele din

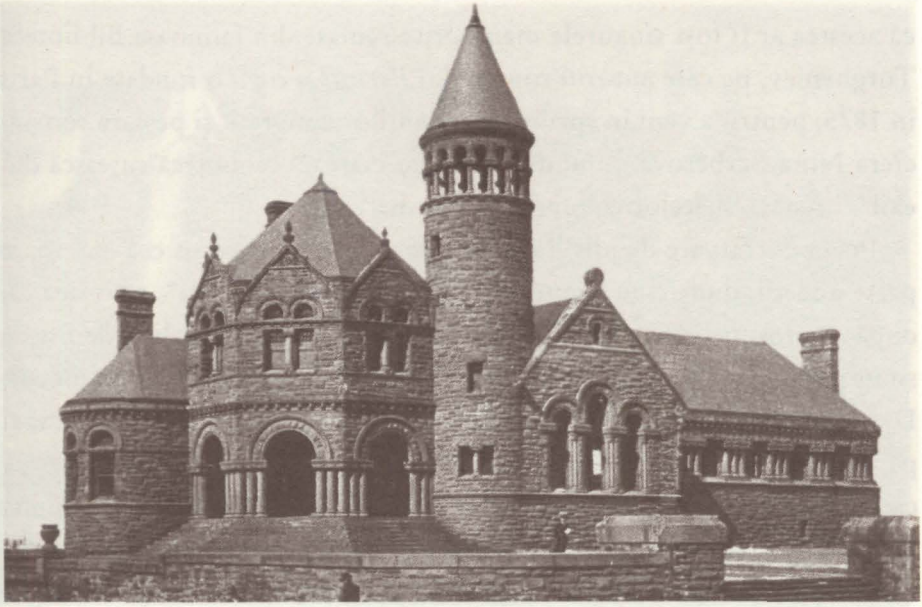

Nord, unde bibliotecile publice își deschiseseră ușile publicului afroamerican cu câțiva ani mai devreme, teama de a călca pe un tărâm interzis încă nu pierise în anii 1950. Tânărul James Baldwin își amintește cum stătea la intersecția dintre Fifth Avenue și Forty-second Street, admirând „leii de piatră care vegheau impozanta clădire principală a Bibliotecii Publice". Clădirea îi părea atât de mare, încât nu îndrăznise să intre în ea până atunci; îl îngrozea gândul că avea să se rătăcească într-un labirint de coridoare și trepte de marmură, și că n-avea să găsească niciodată cărțile care îi trebuiau. „Și atunci, toată lumea", scria el, ca și cum s-ar fi observat pe sine după trecerea mai multor ani, „toți oamenii albi dinăuntru aveau să știe că el nu era obișnuit cu astfel de clădiri impozante, sau cu atâtea cărți, și aveau să se uite la el cu milă."[11]

Uitarea poate fi impusă bibliotecilor în mai multe feluri – războaiele sau strămutările se pot număra printre cauzele acesteia. În 1945, la scurt timp după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, un ofițer rus a descoperit, într-o gară pe care germanii o abandonaseră, câteva cutii din care se revărsau cărți și jurnale rusești furate de naziști. Scriitorul Ilya Ehrenburg susținea

că acestea ar fi fost singurele manuscrise rămase din faimoasa Bibliotecă Turgheniev, pe care autorul romanului *Părinți și copii* o fondase în Paris în 1875, pentru a veni în sprijinul studenților emigrați, și pe care romancierа Nina Berberova o numise „cea mai măreață bibliotecă rusească din exil".[12] Astăzi, și acelor volume li s-a pierdut urma.

Poeta vorbitoare de idiș Rachel Korn, care și-a petrecut cea mai mare parte a vieții, după cum spunea ea, „naufragiată în Canada", povestea că, după ce a fost nevoită să-și părăsească satul de baștină din Galicia de Est, se simțea ca un om „obligat să-și lase posesiunile pe o corabie care se scufundă". Dar ea s-a opus „uitării impuse", după cum o numea. „Când ești obligat să-ți părăsești țara", spunea ea, „toate bibliotecile se pierd, cu excepția celor pe care ți le amintești. Și chiar și pe acelea trebuie să le recitești mereu în minte, pentru a nu lăsa paginile să se rătăcească." Fiica ei își amintea că, la scurt timp după sosirea în Montreal, mama ei o obliga, noapte de noapte, să recite poemele lui Pușkin, lui Akhmatova, lui Mandelstam, pe care le învățase pe dinafară, ca și cum ar fi fost rugăciuni înainte de culcare. „Câteodată ne corecta ea pe noi și câteodată o corectam noi pe ea." În exil, acele texte pe care și le amintea erau singurele care aveau vreo importanță pentru ea.[13]

Uneori, unei biblioteci i se permite în mod voit să dispară. În aprilie 2003, trupele anglo-americane au asistat pasive la distrugerea și jefuirea Arhivelor Naționale, Muzeului Arheologic și Bibliotecii Naționale din Bagdad. În doar câteva ore, mare parte a celor mai vechi documente ce atestau existența umanității au dispărut de pe fața pământului. Primele exemple de scriere cunoscute, datând de acum șase mii de ani; cronici medievale ce scăpaseră de jafurile acoliților lui Saddam Hussein; numeroase volume din splendida colecție de manuscrise ale Coranului, păstrată la Ministerul Înzestrării Religioase – toate au dispărut, probabil pentru totdeauna.[14] Duse sunt manuscrisele redactate cu afecțiune de către iluștrii caligrafi arabi, care considerau că frumusețea scrisului trebuia să o oglindească pe aceea a conținutului. Pierdute pentru veșnicie sunt și colecțiile de povești precum acelea ale *Nopților arabe*, pe care, în secolul al zecelea, negustorul irakian de cărți Ibn al-Nadim le numea povești de noapte, pentru că nimeni n-ar fi trebuit să-și piardă orele zilei cu astfel de distracții banale.[15] Documentele oficiale care înregistrau istoria conducătorilor

Jefuirea Bibliotecii Naționale și a Arhivelor Naționale din Bagdad.

otomani ai Bagdadului s-au făcut praf și pulbere, la fel ca stăpânii lor. Apoi, duse sunt și cărțile care au supraviețuit cuceririi mongole din 1258, când armata invadatoare a azvârlit cărțile din biblioteci în Tigru, pentru a construi podul de hârtie care a înnegrit apele cu a sa cerneală.[16] Nimeni nu va mai parcurge vreodată anii de corespondență conținând descrieri meticuloase ale periculoaselor călătorii din trecut și ale minunatelor orașe pierdute în timp. Și nimeni nu va mai consulta acele ediții anume ale minunatelor lucrări de referință precum *Dawn for the Night-Blind* (*Zori de zi pentru cei ce nu văd noaptea*) a cărturarului din secolul al paisprezecelea al-Qalqashandi, care, într-unul dintre cele paisprezece volume ale lucrării, explica în detaliu cum ar fi trebuit formate fiecare dintre literele alfabetului arab, întrucât el credea că ceea ce era scris n-avea să fie dat uitării niciodată.[17]

Deși un număr destul de mare de obiecte au revenit în Irak în lunile ce-au urmat jafului, la sfârșitul lui 2004 încă nu fuseseră recuperate cantități însemnate de cărți, artefacte și documente furate, în ciuda eforturilor Interpolului,

UNESCO, ICOM (Consiliul Internațional al Muzeelor) și ale câtorva agenții culturale din lume. În plus, multe texte și obiecte de neînlocuit au fost distruse. „Luate la un loc, obiectele pe care le-am recuperat reprezintă mai puțin de 50 la sută din ceea ce a fost furat", a declarat dr. Donny George, directorul Muzeului Arheologic din Bagdad. „Mai bine de jumătate din lucrurile furate încă lipsesc, ceea ce constituie o mare pierdere pentru Irak și pentru întreaga omenire."[18]

Luciano Canfora a susținut importanța documentării istoriei dispariției acestor biblioteci și cărți, dar și a istoriei conștiinței dispariției lor.[19] De exemplu, el amintește că, în secolul întâi d.Hr., Diodorus Siculus, comentând cu privire la cronicile filosofului grec Teopompus despre campaniile lui Filip Macedonul, observa că întreaga lucrare era alcătuită din cincizeci și opt de

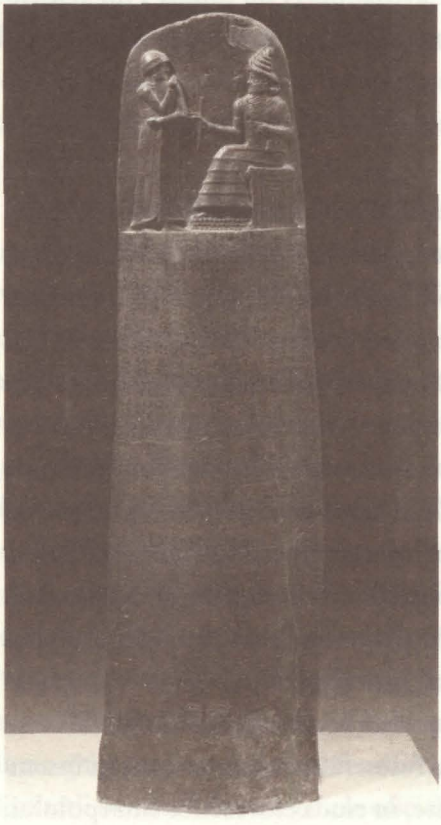

Stelă inscripționată cu Codul lui Hammurabi.

volume, dintre care, „din nefericire, cinci s-au pierdut". Canfora spune că, din moment ce Diodorus și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în Sicilia, regretul său pentru lipsa celor cinci volume de Teopompus era motivat de faptul că acestea nu se se regăseau în componența colecțiilor locale, găzduite, probabil, în biblioteca istorică din Taormina. Cu toate acestea, la opt secole după Diodorus, patricianul bizantin Photius, editor al unei bibliografii enciclopedice cu titlul de *Bibliotheka*, *Biblioteca*, remarca: „Am citit cronicile lui Teopompus, dintre care numai cincizeci și trei de volume au supraviețuit." Absența remarcată de Diodorus a fost observată și de Photius; cu alte cuvinte, conștiința absenței devenise parte integrantă din însăși istoria lucrării, contrabalansând, într-o mică măsură, uitarea la care fuseseră condamnate volumele pierdute.

Credința în capacitatea de supraviețuire a cuvântului, asemenea impulsului de a da uitării ceea ce a fost transcris în cuvinte, este la fel de veche precum primele tăblițe de lut furate din Muzeul din Bagdad. A deține și a transmite amintirile, a învăța din experiențele altora, a împărtăși cunoștințele noastre despre lume și despre noi înșine sunt câteva dintre puterile (și slăbiciunile) pe care ni le conferă cărțile, precum și motivele pentru care le prețuim și ne temem de ele. Cu patru mii de ani în urmă, strămoșii noștri mesopotamieni știau deja aceste lucruri. Codul lui Hammurabi – o culegere de legi inscripționate pe o stelă înaltă și întunecată de către regele Hammurabi al Babilonului, în secolul al optulea î.Hr., păstrate astăzi în Muzeul Luvru – ne oferă, în epilog, un exemplu inspirat al însemnătății pe care cuvântul scris o poate avea pentru omul de rând.

> Pentru a nu le permite celor puternici să-i oprime pe cei slabi, pentru a face dreptate orfanilor și văduvelor [...] am inscripționat pe stela mea cuvintele-mi prețioase. [...] Dacă se va găsi un bărbat suficient de înțelept cât să mențină pacea în regat, atunci acesta ar face bine să ia seama la ce am scris pe această stelă. [...] Inscripția să îi fie citită cetățeanului oprimat. [...] Stela îi va arăta adevărul situației sale. Și, înțelegând la ce să se aștepte [de la cuvintele legii], i se va lua o povară de pe suflet.[20]

BIBLIOTECA ȘI IMAGINAȚIA

„Pe cât e de ușor să inventezi o carte, pe atât e de dificil să o așterni pe hârtie."

BALZAC, *Le cabinet des antiques*

În curtea mea, chiar sub ferestrele bibliotecii, se înalță doi salcâmi mari. Vara, când îmi vin în vizită prietenii, stăm de vorbă sub acești copaci, uneori în timpul zilei, dar cel mai adesea noaptea. Înăuntrul bibliotecii, cărțile mele ne distrag atenția de la conversație și suntem înclinați să păstrăm tăcerea. Însă afară, la lumina stelelor, discuțiile se dezbară de inhibiții, devin mai ample și, în mod bizar, mai stimulante. Ședereа pe întuneric, în aer liber, pare să condiționeze slobozirea conversației. Întunericul susține vorbirea. Lumina este tăcută – sau, după cum explică Henry Fielding în Amelia, „*Tace*, doamnă, înseamnă lumânare în latină."[1]

Conform tradiției, nu lumina a fost cea dintâi care a prins formă din întunericul primordial, ci cuvântul. O legendă talmudică spune că, atunci când Dumnezeu s-a decis să creeze lumea, cele douăzeci și două de litere ale alfabetului s-au pogorât din augusta și înfricoșătoarea sa coroană și l-au implorat să-și compună opera cu ajutorul lor. Dumnezeu a consimțit. A permis alfabetului să dea naștere, pe întuneric, cerurilor și pământului, apoi să smulgă cea dintâi rază de lumină din miezul pământului, astfel încât aceasta să străpungă Țara Sfântă și să lumineze întreg universul.[2] Lumina, sau ceea ce noi percepem ca fiind lumină, ne spune Sir Thomas Browne, este doar umbra lui Dumnezeu, în a cărei sclipire orbitoare cuvintele se pierd.[3] Moise a rămas perplex la vederea spatelui lui Dumnezeu și a fost nevoie să se întoarcă în întunecimea muntelui Sinai pentru a le putea citi oamenilor poruncile Domnului. Făcând dovada unei economii a limbajului demne de toată lauda, Sfântul Ioan a rezumat relația dintre cuvinte, lumină și întuneric într-o replică faimoasă: „La început era Cuvântul."

Sentința Sfântului Ioan descrie experiența cititorului. După cum știe oricine a citit vreodată într-o bibliotecă, cuvintele de pe pagină necesită lumină.

Întunericul, cuvintele și lumina formează un cerc virtuos. Cuvintele dau naștere luminii, apoi îi deplâng stingerea. La lumină citim, pe întuneric vorbim. Îndemnându-și tatăl să nu cedeze în fața morții, Dylan Thomas l-a îmboldit pe bătrân cu vorbe ce au supraviețuit trecerii vremii: „Turbează-mpotriva pieirii luminii turbează."[4] Și Othello, suferind peste măsură, confundă lumina lumânărilor cu lumina vieții, ajungând să le considere identice: „Voi stinge 'ntâi făclia asta, apoi / Lumina sufletului tău",[5] spune el. Cuvintele necesită lumină pentru a putea fi citite, dar lumina pare să se opună cuvântului rostit. La mijlocul secolului al optsprezecelea, când Thomas Jefferson a introdus lampa Argand în Noua Anglie, s-a observat că discuțiile care animau mesele deunăzi luminate de lumânări au încetat să mai fie la fel de sclipitoare, pentru că aceia care excelau în arta conversației au început să se retragă în camerele lor, pentru a citi.[6] „Am prea multă lumină", spune Buddha, refuzând să mai rostească vreun cuvânt.[7]

Într-un alt sens practic, cuvintele creează lumină. Mesopotamianul care dorea să continue să citească și după căderea nopții, romanul care intenționa să se aplece asupra documentelor sale și după cină, călugărul, în chilia sa, și cărturarul, în birou, după rugăciunile de seară, curteanul ce se retrăgea în camera de dormit și doamna ce se retrăgea în budoar, copilul care se ascunde sub pături ca să citească după ce a trecut ora de culcare – cu toții aprind lumina necesară iluminării sarcinii lor. În Muzeul de Arheologie din Madrid se află o lampă cu ulei din Pompeii, la a cărei lumină este posibil ca Plinius cel Bătrân să fi citit o ultimă carte, înainte de a porni să-și întâmpine moartea, în erupția din 79 d.Hr. Undeva în Stratford, Ontario, se află un sfeșnic solitar care datează (așa se laudă proprietarul său) de pe vremea lui Shakespeare; poate că aici s-a stins lumânarea a cărei viață scurtă a reflectat-o pe a lui Macbeth. Lămpile care au vegheat lecturile lui Dante, exilat în Ravena, sau pe cele ale lui Racine, retras în Port-Royal, pe cele ale lui Stendhal, în Roma, sau pe cele ale lui De Quincey, în Londra, cu toatele au luat naștere din cuvintele ale căror glasuri se înălțau dintre coperte; cu toatele au vărsat lumina ce-a asistat la nașterea luminii.

La lumină, citim scornelile altora; pe întuneric, inventăm propriile povești. De multe ori, am stat cu prietenii sub cei doi copaci din curte și am vorbit despre cărți care nu au fost scrise niciodată. Am umplut bibliotecile cu

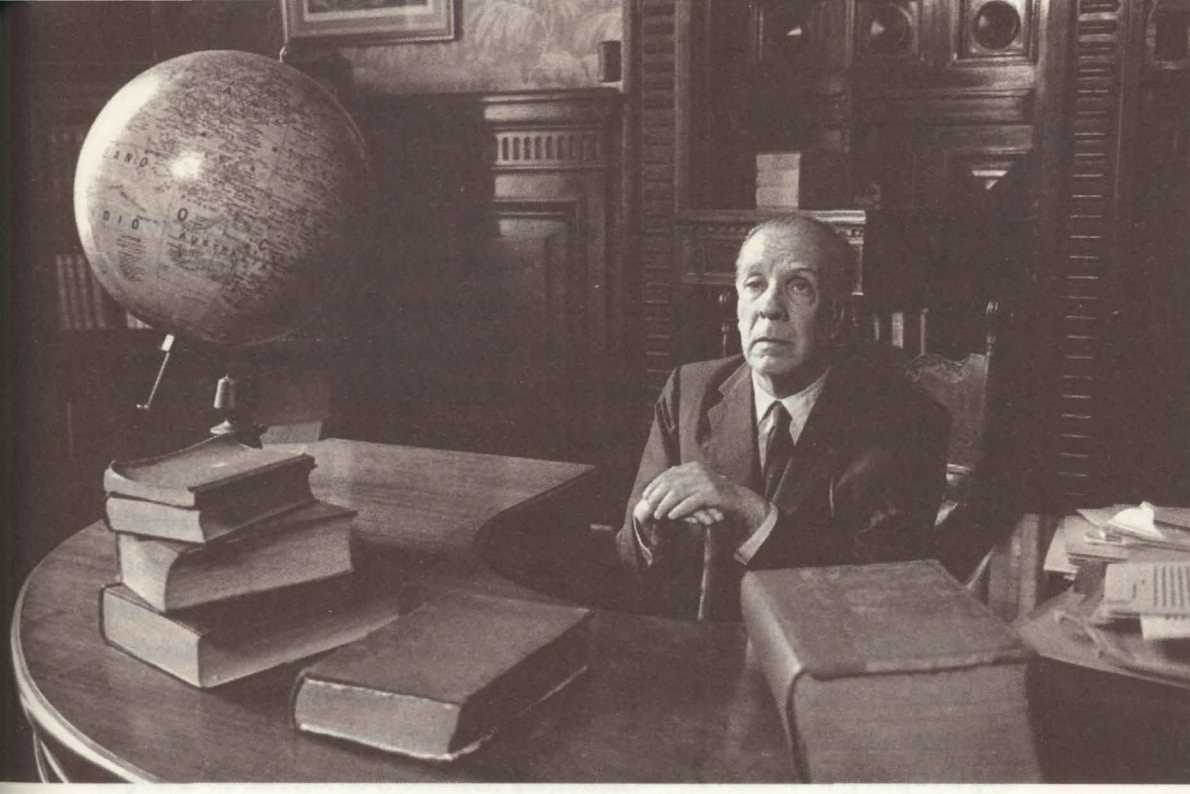

Jorge Luis Borges, la biroul său, în Biblioteca Națională din Buenos Aires.

povestiri pe care nu ne-am simțit niciodată nevoiți să le așternem pe hârtie. „E o mare fericire să-ți poți imagina intriga unui roman", a spus Borges odată. „E o exagerare să o și scrii."[8] Îi făcea plăcere să umple spațiile goale din biblioteca pe care nu o putea vedea cu povești pe care nu se obosea niciodată să le scrie, dar pentru care mai catadicsea uneori să compună o prefață, un rezumat sau o recenzie. Chiar și pe vremea când era tânăr, spunea el, conștiința faptului că avea să orbească în scurt timp i-a încurajat obiceiul de a-și imagina volume complexe, care n-aveau să fie scrise niciodată. Borges moștenise de la tatăl său boala care i-a slăbit în mod implacabil și progresiv vederea, iar doctorul îi interzisese să citească la lumină slabă. Într-o bună zi, călătorind cu trenul, a fost atât de prins de povestea unui roman polițist, încât a continuat să citească, pagină după pagină, în lumina tot mai slabă a amurgului. Cu puțin timp înainte de a ajunge la destinație, trenul a intrat într-un tunel. Când a ieșit din tunel, Borges nu mai putea să vadă decât o ceață colorată, „bezna vizibilă" pe care Milton o numea infern. Borges a trăit în acea beznă

pentru tot restul vieții sale, amintindu-și sau imaginându-și povești, reconstruind, în minte, Biblioteca Națională din Buenos Aires sau biblioteca restrânsă din propria casă. La lumina primei jumătăți a vieții sale, a scris și a citit în tăcere; în bezna celei de-a doua, a dictat și a ascultat ce-i citeau alții.

În 1955, la scurtă vreme după lovitura de stat militară care a răsturnat regimul dictatorial al generalului Perón, lui Borges i-a fost oferit postul de director al Bibliotecii Naționale. Ideea îi aparținuse Victoriei Ocampo, formidabila redactoră a revistei *Sur* și o veche prietenă a lui Borges. Acestuia i s-a părut „nebunesc" planul de a numi un orb pe post de bibliotecar, dar apoi și-a amintit că, în mod straniu, doi dintre foștii directori fuseseră la rândul lor orbi: José Mármol și Paul Groussac. Când i-a fost prezentată posibilitatea de a obține această slujbă, mama lui Borges a sugerat să facă o plimbare până la bibliotecă și să arunce o privire la clădire, dar Borges era superstițios și a refuzat. „Până când nu primesc slujba, nu mă duc",[9] a spus el. După numai câteva zile, a fost numit în post. Pentru a sărbători evenimentul, el a scris o poezie despre „superba ironie" a lui Dumnezeu, care-i dăruise „și cărți și noapte deodată".[10]

Borges a lucrat la Biblioteca Națională vreme de optsprezece ani, până când s-a pensionat, iar plăcerea de a munci aici l-a determinat să-și sărbătorească aproape fiecare zi de naștere în bibliotecă. În biroul său lambrisat cu lemn, sub tavanul înalt, presărat cu irișii pictați și stele aurii, el își petrecea ore întregi la o masă micuță, întors cu spatele la principala piesă de mobilier din încăpere – un birou rotund, uriaș, magnific, o copie a celui care aparținuse prim-ministrului Franței, Georges Clemenceau, dar pe care Borges îl considera mult prea ostentativ. Aici își dicta poemele și ficțiunile, aici i se citeau cărți de către secretari binevoitori, de către prieteni veniți în vizită, de către studenți și jurnaliști, și tot aici organiza grupuri de studiu al limbii anglo-saxone. Plictisitoarele sarcini birocratice erau lăsate în seama directorului adjunct, cărturarul José Edmundo Clemente.

Multe dintre poveștile și eseurile publicate ale lui Borges fac referire la cărți pe care acesta le-a inventat și pe care nu s-a mai obosit să le așternă pe hârtie. Printre acestea din urmă se numără multe romanțe aparținând autorului fictiv Herbert Quain (subiectul unei ficțiuni cu aspect de eseu), care variază pe marginea unei singure intrigi, în progresie crescândă, până ce

numărul intrigilor devine infinit; minunatul roman polițist *The Approach to Al-Mu'tasim* (*Apropierea de Almotásim*) „al avocatului Mir Bahadur Ali, din Bombay", recenzat, pare-se, de foarte realii Philip Guedalla și Cecil Roberts, publicat de la fel de realul Victor Gollancz din Londra, cu un prolog semnat de Dorothy L. Sayers, republicat sub titlul *The Conversation with the Man Called Al-Mu'tasim: A Game with Shifting Mirrors* (*Un joc cu oglinzi mișcătoare*); cel de-al unsprezecelea volum din *First Encyclopaedia of Tlön*, pe care Herbert Ashe l-a primit din Brazilia, într-un pachet sigilat și recomandat, cu puțin timp înainte să moară; tragedia neterminată *Vrăjmașii*, pe care Jaromir Hladik a reușit să o încheie în minte, în acea clipă lungă pe care Dumnezeu i-a dăruit-o înainte de execuție; și volumul in-octavo, conținând un număr infinit de pagini și având cuvintele „Holy Writ" și „Bombay" inscripționate pe cotor, pe care (așa ne spune Borges) l-a ținut în mâini cu puțin timp înainte de a renunța la postul de director al Bibliotecii Naționale.[11]

Colectarea cărților imaginare este o ocupație veche de când lumea și pământul. În 1532, în Franța, a apărut o carte semnată de cărturarul inexistent Alcofribas Nasier (pseudonimul lui François Rabelais), intitulată *Pantagruel, regele dipsozilor, înfățișat așa cum a fost, cu faptele și isprăvile lui înfricoșate, de fie-iertatul Alcofribas, abstrăgător de chintesență.*[12] În al șaptelea capitol al celei de-a doua cărți, tânărul Pantagruel, „[î]ncheindu-și cu bine anii de învățătură în Orléans", se hotărăște să viziteze Parisul și universitatea de acolo. Însă, în cele din urmă, nu instituția academică îi atrage atenția, ci mănăstirea Sf. Victor, căci în prăvălia librarului de aici găsește „frumoase cărți". Catalogul pe care Rabelais îl copiază pentru cititori se întinde pe cinci pagini și conține astfel de minuni precum:

Probabum juris
Rodia Vitiorum
Borcanul cu mustar al pocăinței
Încălțările smereniei
Poticneala duhovnicilor
Ochelarii călătorilor care merg la Roma
Coada de cotoi a procurorilor

Uriașul Gargantua, creat de François Rabelais.

Apologia aceluiași împotriva celor ce spun că măgarul papei nu bea decât apă
Jucăria femeilor văduve
Rapănul călugărilor fățarnici
Poalele alchimiștilor
Aiureala mustrărilor de cuget
Burduhanul domnului președinte

Scriindu-i fiului său din Utopia, cu intenția de a-i oferi sfaturi părintești, Gargantua îl încurajează pe Pantagruel să se folosească cu meșteșug de abilitățile care-i dau „firii noastre pieritoare putință să cunoască nemurirea". „Lumea e plină de cărturari și de dascăli învățați", scrie el, „te întâmpină pretutindeni dughenele cu cărți de tot felul, încât sunt înclinat să cred că nici pe vremea lui Platon, Cicero sau Papinian învățătura nu le era mai la îndemână oamenilor decât astăzi. [...] Până și oamenii fără căpătâi, tâlharii, călăii sau grăjdarii știu azi mai multă carte decât popii și vracii din vremea mea." Este posibil ca biblioteca pe care o inventează Rabelais să fi fost prima „bibliotecă

imaginară" din istoria literaturii. Aceasta batjocorește (în tradiția lui Erasmus și a lui Thomas More, pe care scriitorul îi admira) lumea academică și monastică, dar, lucru și mai important, îi permite cititorului să se amuze imaginându-și liniile argumentative și intrigile din spatele titlurilor exuberante. Într-o altă mănăstire gargantuescă, aceea din Thelême, Rabelais inscripționează mottoul *Fays ce que voudra* („Faceți ce poftiți"). În biblioteca de la Sf. Victor, ar fi putut să scrie *Lys ce que Voudra* („Citiți ce poftiți"). Eu am scris aceste cuvinte deasupra uneia dintre ușile bibliotecii mele.

Rabelais s-a născut în 1483 sau în 1484, lângă orașul Chinon, nu departe de zona unde locuiesc eu acum. Casa sa se numea *La Devinière*, sau „Casa Profetului"; la început, numele său fusese *Les Cravandières*, după *cravant*, care înseamnă „gâscă sălbatică" în dialectul vorbit în regiunea provinciei Touraine. Întrucât gâștele erau folosite pentru prezicerea viitorului, numele casei a fost schimbat, astfel încât să se acorde cinstirea cuvenită acestui dar magic al păsărilor.[13] Casa, peisajul ce-o înconjoară, orașele și monumentele care se întind până la subțirelul turn din Marmande, datând din secolul al unsprezecelea, pe care îl pot vedea de la capătul grădinii mele, au devenit fundalul acestei saga gigantice. Succesul de care s-a bucurat *Pantagruel* (peste patru mii de exemplare vândute în primele câteva luni) l-a determinat pe Rabelais să continue seria aventurilor celor doi giganți. Doi ani mai târziu, a publicat *Preaînfricoșata viață a marelui Gargantua, tatăl lui Pantagruel, așa cum a fost alcătuită mai demult de domnul Alcofribas, abstrăgător de chintesență, scrisoare plină de pantagruelism*, precum și câteva volume noi din saga începută. În 1543, Biserica a interzis cărțile lui Rabelais și a publicat un edict oficial, condamnându-i opera.

Rabelais putea să citească în latină, greacă, italiană, ebraică, arabă, precum și în câteva dialecte din Franța; studiase teologia, dreptul, medicina, arhitectura, botanica, arheologia și astronomia; a îmbogățit limba franceză cu peste opt sute de cuvinte și cu zeci de idiomuri, multe dintre acestea fiind încă folosite în Canada Acadiană.[14] Biblioteca sa imaginară este produsul unei minți prea active pentru a se opri și a-și înregistra gândurile, iar epopeea sa gargantuescă este un talmeș-balmeș de episoade ce îi îngăduie cititorului să le atribuie orice fel de secvențialitate, înțeles, tonalitate sau chiar linie argumentativă. S-ar părea că, în ce-l privește pe Rabelais, inventatorul unei

Casa lui Rabelais, în Chinon, Franța.

narațiuni nu are obligația de a conferi coerență, logică sau un scop textului. Aceasta (după cum avea să clarifice Diderot, mai târziu) este sarcina cititorului, semnul libertății sale. Străvechile biblioteci scolastice nu puneau sub semnul întrebării adevărul comentariilor tradiționale asupra clasicilor; Rabelais, asemenea altor umaniști, nu era de acord cu presupunerea conform căreia autoritatea s-ar fi identificat cu inteligența. „[P]ornirea unui cuget stricat", îi spune Gargantua fiului său, „e pieirea sufletului."

Istoricul Lucien Febvre, într-un studiu asupra credințelor religioase din vremea lui Rabelais, a încercat să îl descrie pe scriitor folosindu-se de termeni din secolul al șaisprezecelea. „Rabelais, persoană morală? Un fel de anticipație a lui Tabarin, un parazit ce-și plătește cota-parte în farse zgomotoase, în vreme ce se înfundă în băutură atât cât poate pentru ca, odată venită seara, să scrie orori. Sau, dacă preferați, un medic învățat, umanist savant ce-și hrănește prodigioasa-i memorie cu minunate texte antice [...]; și mai bine, un mare filosof, celebrat ca atare de un Théodore de Bèze sau un Louis le Caron [...]?", întreabă Febvre, apoi conchide: „Strămunicii noștri erau mai fericiți decît noi. Ei nu alegeau între cele două imagini. Le acceptau laolaltă și pe cea respectabilă și pe cealaltă."[15]

Rabelais era capabil să împace curiozitatea spiritului său cu credința în ceea ce el considera a fi fost un adevăr acceptat. Își dorea să examineze aserțiunile oamenilor proști și să judece de unul singur valoarea truismelor. Cărțile pe care le-a citit în calitate de cărturar, pline de vorbele de duh ale anticilor, trebuie să fi fost contrabalansate, în mintea sa, de întrebările rămase fără răspuns și de tratatele ce nu fuseseră scrise. Biblioteca de pergament și hârtie era îngreunată de o bibliotecă imaginară, alcătuită din subiecte de studiu și reflecție date uitării sau neglijate. Știm ce cărți (ce cărți adevărate, adică) căra în biblioteca sa „portabilă", un cufăr ce l-a însoțit pe durata celor douăzeci de ani de pribegii prin Europa. Lista – care ar fi putut atrage atenția Inchiziției – includea *Aforismele* lui Hipocrate, operele lui Platon, Seneca și Lucian, *Elogiul nebuniei* al lui Erasmus și *Utopia* lui More, și chiar o carte poloneză periculoasă, publicată nu cu mult timp în urmă, *De revolutionibus* a lui Copernic.[16] Cărțile pe care le-a inventat pentru Pantagruel constituie masca ireverențioasă, dar tacită, a acestora.

Criticul Mihail Bahtin a evidențiat faptul că lucrările imaginare ale lui Rabelais își au antecedentul în liturghiile parodice și în evangheliile comice ale secolelor anterioare. „Parodia medievală", spune el, „îndeosebi până în secolul al doisprezecelea, nu ataca manifestările negative, diversele imperfecțiuni particulare ale cultului, ale rânduielilor bisericești sau ale științei scolastice, vrednice să devină obiectul deriziunii și să fie nimicite. Parodistului medieval orice fapt îi părea comic, fără excepție; râsul, ca și seriozitatea, era universal: țintea cosmosul, istoria, întregea societatea, concepția despre lume. El reprezenta *cel de al doilea adevăr despre lume*, care se extinde asupra oricărui fenomen și căruia nimic nu-i scapă; oglindea, parcă, *aspectul sărbătoresc al întregii lumi*, în toate momentele ei, cea de a doua revelație a lumii în joc și râs."[17]

În secolul ce-a urmat, lui *Gargantua* i s-au succedat o serie de imitații. Dintre acestea, cele mai populare au fost niște serii de cataloage ale unor biblioteci imaginare, publicate (în mare parte, sub forma unor satire politice) în Anglia pe durata Războiului Civil, precum *Bibliotheca Parliamenti* din 1653, atribuită lui Sir John Birkenhead, care includea astfel de titluri ireverențioase precum *Theopoeia, a discourse shewing to us mortals that Cromwel may be reckoned amongst the gods, since he hath put off all humanity* (*Theopoeia, un discurs ce ne arată nouă, muritorilor, că Cromwel se poate număra printre*

Gravură în lemn executată de Gwen Raverat, înfățișându-l pe Sir Thomas Browne lăsându-se inspirat de Moarte.

zei, pentru că a lăsat deoparte orice urmă de umanitate)[18]. În același an, Sir Thomas Urquhart a publicat prima traducere în engleză a lui *Gargantua și Pantagruel*, iar învățatul Sir Thomas Browne a compus, imitându-l pe Rabelais, un mic tratat intitulat *Musaeum Clausum*, sau *Bibliotheca abscondita: containing some remarkable Books, Antiquities, Pictures and Rarities of several kinds, scarce or never seen by any man now living* (*Bibliotheca abscondita: alcătuită din remarcabile Cărți, Antichități, Tablouri și Rarități de mai multe feluri, rareori sau niciodată văzute de ochii omului din ziua de astăzi*). În „Muzeul închis sau Biblioteca ascunsă" se găsesc numeroase volume bizare și obiecte stranii: printre acestea se află un poem necunoscut, scris în greacă de Ovidiu, pe vremea exilului său în Tomis, o scrisoare semnată de Cicero, descriind Insula Britanică, legată de descrierea marșului lui Hannibal din Spania către Italia, un tratat despre vise al regelui Mitriade, uimitoarea colecție de scrieri în ebraică, greacă și latină a unei fetițe de opt ani, precum și o traducere în spaniolă a operelor

lui Confucius. Dintre tablourile „obiectelor rare", Sir Thomas Browne amintește de „o splendidă exemplificare a diformității, prinsă de un chip foarte dur" și de „un elefant ce dansează pe frânghii, cu un pitic *negrotei* pe spate".[19] Intenția vădită este de a batjocori credințele populare ale vremii, însă rezultatul este oarecum fad și mult mai puțin amuzant decât originalul. Chiar și bibliotecile imaginare se pot scufunda sub greutatea academică a prestigiului și pompozității.

Într-o anume situație, atât spațiul bibliotecii, cât și titlurile cărților erau vizibile, însă cărțile reprezentate erau imaginare. La Gad's Hill (casa la care a visat încă din copilărie și pe care a reușit să o cumpere cu doisprezece ani înainte de moartea sa, survenită în 1870), Charles Dickens a asamblat o bibliotecă copioasă. O ușă secretă era ascunsă în spatele unui panou prevăzut cu rafturi ce conțineau cotoarele unor cărți false. Jucăuș, Dickens a inscripționat pe aceste cotoare titlurile unor lucrări apocrife: volumele I–XIX din *Guide to Refreshing Sleep* (*Ghid pentru un somn înviorător*) al lui Hansard, *Oysters, Modern Warfare* (*Stridii, tehnici de război moderne*) de Shelley, semnat de Generalul Tom Degețel (un pitic de circ faimos în perioada victoriană), un manual de Socrate, cunoscut pentru faptul că era ținut sub papuc, despre subiectul căsniciei, precum și *Catalogue of Statues to the Duke of Wellington* (*Catalog al statuilor reprezentându-l pe ducele de Wellington*), alcătuit din zece volume.[20]

Într-una din cărțile de memorii cu care îi făcea plăcere să-și scandalizeze cititorii în perioada anilor treizeci și patruzeci, Colette relatează povestea unor cataloage imaginare, compilate de prietenul ei Paul Masson – un fost magistrat din colonii, care lucra la Bibliothèque Nationale, și, totodată, un excentric care și-a pus capăt vieții ducându-se pe malul Rinului, îndesându-și vată îmbibată în eter pe nări și, după pierderea cunoștinței, înecându-se într-o baltă de nici treizeci de centimetri adâncime. Conform spuselor lui Colette, Masson obișnuia să o viziteze în vila ei de pe malul mării și să scoată din buzunare un pupitru portabil, un stilou și câteva cartonașe goale. „Ce faci?" l-a întrebat ea într-o bună zi. „Lucrez", i-a răspuns el. „Asta-i slujba mea. Am fost repartizat în secțiunea cataloagelor din Bibliothèque Nationale. Fac un inventar al titlurilor." „Ah, și poți să faci asta din memorie?" s-a minunat ea.

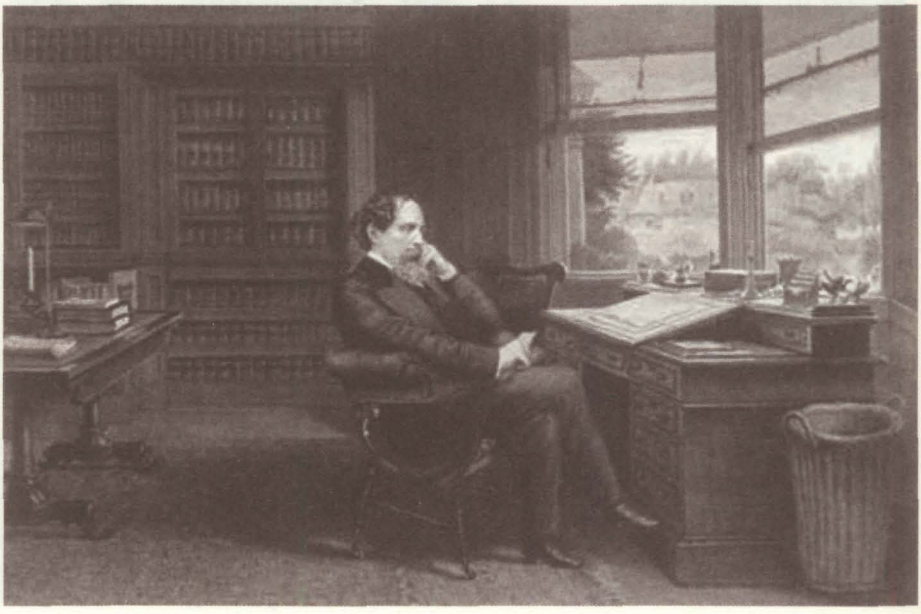

„Din memorie? Și care ar fi marea realizare? Eu fac ceva chiar și mai grozav. Mi-am dat seama că bibliotecii îi lipsesc cărți în latină și italiană din secolul al cincisprezecelea", a explicat el. „Până ce hazardul și erudiția vor completa aceste lacune, eu fac o listă a lucrărilor extrem de interesante care *ar fi trebuit* scrise [...] Cel puțin aceste titluri ar putea salva prestanța catalogului." „Dar dacă spui că aceste cărți nu există...?" „Mă rog", a răspuns Masson cu un gest frivol, „doar n-o să fac eu *totul!*"[21]

Ceea ce ne încântă cu privire la bibliotecile alcătuite din cărți imaginare este faptul că ne îngăduie plăcerea creației, fără a ne solicita efortul cercetării și scrisului. Dar, în același timp, ele ne și tulbură – în primul rând, pentru că nu pot fi asamblate, și, în al doilea rând, pentru că nu pot fi citite. Aceste comori promițătoare rămân inaccesibile tuturor cititorilor. Fiecare dintre ele poate pretinde că ar avea dreptul să se numească „The Finest Story in the World" („Cea mai frumoasă poveste din lume"),[22] titlul pe care Kipling îl dă poveștii nescrise a tânărului funcționar bancar Charlie Mears. Deși căutarea acestor cărți imaginare va fi, în mod necesar, lipsită de rezultate, ea rămâne atrăgătoare. Oare ce împătimit al poveștilor de groază nu a visat că descoperă un exemplar din

← Charles Dickens, în biblioteca sa din Gad's Hill.

Paul Masson. →

Necronomicon,[23] demonicul manual inventat de H.P. Lovecraft în sumbra serie de legende despre creatura Cthulhu? Conform spuselor lui Lovecraft, *Al Azif* (acesta fiind titlul original) a fost scris de Abdul Alhazred în jurul anului 730, în Damasc. În 950 a fost tradus în greacă, sub titlul *Necronomicon*, de către Theodorus Philetas, însă unicul manuscris existent a fost ars de Patriarhul Mihail în 1050. În 1228, Olaus a tradus originalul (care s-a pierdut) în latină.[24] Se zice că un exemplar din textul latinesc ar fi păstrat în biblioteca Universității Miskatonic din Arkham, „fondată în vremurile coloniale și cunoscută pentru că ar adăposti anumite manuscrise interzise și cărți acumulate gradual de-a lungul secolelor". În afară de *Necronomicon*, printre aceste lucrări interzise se numără și „*Unaussprechlichen Kulten* de Von Junzt, *Cultes des Goules* al contelui d'Erlette, *De Vermiis Mysteriis* de Ludvig Prinn, *R'lyeh Text*, *Seven Cryptical Books of Hsan*, *Dhol Chants*, *Liber Ivoris*, *Celaeno Fragments*, și multe alte texte asemănătoare, dintre care unele au supraviețuit numai sub formă de pasaje și au fost împrăștiate în toate cele patru zări".[25]

Nu toate bibliotecile imaginare conțin cărți imaginare. Biblioteca pe care bărbierul și preotul o condamnă la ardere în prima parte din *Don Quijote;*

← Biblioteca faimosului căpitan Nemo, ilustrație din prima ediție a *20 000 de leghe sub mări.*

biblioteca academică a domnului Casaubon, în *Middlemarch* de George Eliot; languroasa bibliotecă a lui Des Esseintes, în *A rebours* de Huysmans; ucigașa bibliotecă monahală din *Numele trandafirului* de Umberto Eco... toate acestea se constituie sub forma unor vise frumoase. Dacă ar fi existat suficient timp și suficienți bani, aceste biblioteci de vis ar fi putut căpăta forme concrete. Biblioteca pe care căpitanul Nemo i-o arată profesorului Aronnax în *20 000 de leghe sub mări* (cu excepția a două cărți scrise de Aronnax însuși, dintre care numai una este numită, *Misterele adâncurilor marine*) este o bibliotecă pe care orice gentleman francez, posedând educația și mijloacele financiare necesare, ar fi putut-o asambla la jumătatea secolului al nouăsprezecelea. „Printre lucrări am observat tot ce a produs omenirea mai frumos, de la Homer până la Hugo, de la Xenofon până la Michelet, de la Rabelais până la George Sand."[26] Toate acestea sunt cărți reale.

Asemenea suratelor alcătuite din lemn și hârtie, nu toate bibliotecile imaginare sunt compuse exclusiv din cărți. Comorii căpitanului Nemo i se adaugă alte două colecții, una de tablouri și alta de „curiozități", conform obiceiului cărturarilor europeni din vremea aceea. În *Cum vă place*, biblioteca din sălbăticie a ducelui, alcătuită din „vorbe în copaci, / Și cărți [...] în izvorul sprinten, / Povețe-n pietre și în orice lucru / Bunăvoință",[27] nu necesită volume de hârtie și cerneală. Pinocchio, în capitolul nouăsprezece al romanului lui Collodi, încearcă să-și imagineze ce-ar face dacă ar avea o sută de mii de bănuți și ar fi un gentleman bogat, și ajunge să-și dorească un palat frumos și o bibliotecă „plină de zahăr candel și de torte, de cozonaci, de pricomigdale și de cornete cu frișcă".[28]

Uneori, avem de-a face cu bizara estompare a distincției dintre bibliotecile a căror existență materială este nulă și cele alcătuite din cărți și hârtii tangibile. Atunci când iau naștere din ceea ce Coleridge numea „suspendarea voită a neîncrederii", bibliotecile reale și volumele concrete pot părea imaginare. Astfel, Arhivele Provinciei Oulu din nordul Finlandei găzduiesc, pe lângă volumele mai convenționale din secolul al șaisprezecelea,

Biblioteca lui Moş Crăciun. Începând din 1950, sarcina „Serviciului Poştal al lui Moş Crăciun", aflat în subordinea Poştei Finlandeze, a fost aceea de a răspunde celor aproximativ şase sute de mii de scrisori sosite, an de an, din peste o sută optzeci de ţări. Până în 1996, scrisorile erau distruse după redactarea răspunsurilor, dar, începând din 1998, în urma unui acord încheiat între Serviciile Poştale Finlandeze şi autorităţile provinciale, Arhivele din Oulu au primit îngăduinţa de a selecţiona şi de a păstra o parte din scrisorile primite în luna decembrie a fiecărui an, acestea fiind compuse în mare parte, dar nu exclusiv, de către copii. Motivul ce a stat la baza alegerii provinciei Oulu ţine de tradiţia finlandeză conform căreia Moş Crăciun locuieşte pe muntele Korvatunturi, sau muntele Urechii, aflat în districtul respectiv.[29]

Alte biblioteci merită să fie considerate imaginare din motive şi mai neobişnuite – un exemplu este acela al Bibliotecii Evanghelice Doulos, găzduită la bordul celui mai vechi pachebot oceanic în funcţiune, care face înconjurul lumii cu o încărcătură de o jumătate de milion de cărţi şi un personal de trei sute de oameni; sau minuscula bibliotecă din Geneytouse, în sud-vestul Franţei, poate cea mai mică bibliotecă din lume, găzduită într-o colibă de nouă metri pătraţi, fără apă, încălzire sau electricitate, fondată de Etienne Dumont Saint-Priest, un fermier din partea locului, pasionat de muzică şi literatură, care de mult visa să le ofere consătenilor săi un loc unde să poată citi şi schimba cărţi.

Dar nu toate bibliotecile se pogoară din lumea viselor; unele aparţin tărâmului coşmarurilor. În primăvara lui 1945, câţiva soldaţi americani din Divizia 101 Aeriană au descoperit, într-o mină de sare din apropiere de Berchtesgaden, rămăşiţele bibliotecii lui Adolf Hitler, „aruncate la întâmplare în lăzi de şnaps, inscripţionate cu adresa cancelariei Reichului".[30] Din colecţia grotescă, numai o mie două sute de manuscrise, însemnate fie cu ştampila Führerului, fie cu numele acestuia, au fost considerate demne de a fi păstrate în Biblioteca Congresului din Washington, la etajul al treilea al Corpului Jefferson. Conform spuselor jurnalistului Timothy W. Ryback, este ciudat că aceste prăzi au fost trecute cu vederea de către istoricii celui de-al Treilea Reich. S-a estimat că biblioteca lui Hitler ar fi fost alcătuită, iniţial, din şaisprezece mii de volume, conţinând aproximativ şapte mii de manuscrise de

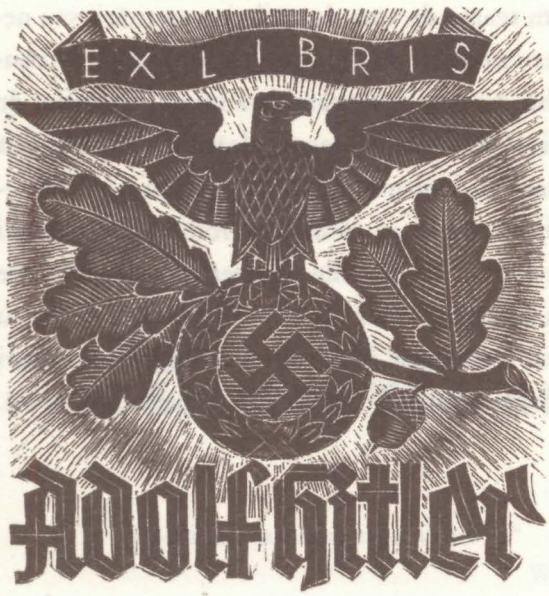

Ștampila personală a lui Hitler.

istorie militară, peste o mie de eseuri despre arte, aproape o mie de lucrări de ficțiune populară, niște tratate de spiritualitate creștină și câteva texte pornografice. Dintre romanele clasice, nu erau incluse decât *Călătoriile lui Gulliver*, *Robinson Crusoe*, *Coliba unchiului Tom* și *Don Quijote*, precum și majoritatea cărților de aventuri scrise de autorul preferat al lui Hitler, Karl May. Printre volumele păstrate în Biblioteca Congresului se numără o carte de bucate franțuzească pentru vegetarieni, semnată chiar de autoare, Maïa Charpentier, și dedicată lui *Monsieur Hitler, végétarien*, precum și un tratat din 1932 despre armele chimice, care detaliază modurile de întrebuințare a acidului prusic, comercializat, mai târziu, sub numele de Zyklon B. Nu este deloc ușor să ne închipuim că am putea construi, cu o oarecare acurateță înfricoșătoare, un portret al proprietarului bibliotecii. Este bine că există biblioteci pe care imaginația le condamnă numai din cauza reputației cititorului.

Le conferim bibliotecilor calitățile viselor și coșmarurilor noastre; avem impresia că înțelegem bibliotecile ce se înalță din umbre; ne gândim la acele cărți care ar trebui să existe pentru plăcerea noastră, apoi ne asumăm sarcina

de a le inventa și nu mai ținem seama de amenințările inexactității sau neroziei, de teroarea ce însoțește crampele sau blocajul scriitorului, de constrângerile timpului și spațiului. Cărțile inventate de-a lungul timpului de povestitorii ce nu s-au împiedicat de aceste obstacole alcătuiesc o bibliotecă mult mai vastă decât acelea care au luat naștere după apariția tiparniței – poate pentru că tărâmul cărților imaginare admite posibilitatea existenței unei cărți, încă nescrise, care se dezbară de greșelile și imperfecțiunile inerente naturii umane. Pe întuneric, la adăpostul celor doi copaci, prietenii mei și cu mine nu ne-am sfiit să îmbogățim cataloagele Alexandriei, adăugându-le rafturi întregi de volume perfecte, care, la revărsatul zorilor, au dispărut fără urmă.

IDENTITATEA BIBLIOTECII

„Să-mi lase mie doar regatul slovei."

WILLIAM SHAKESPEARE, *Furtuna*

Am întocmit o listă a cărților cărora le simt lipsa în biblioteca mea și pe care sper să le pot cumpăra într-o bună zi, și o altă listă, mai degrabă nerealistă decât utilă, a cărților pe care aș vrea să le am, dar despre care nu știu nici măcar dacă există. Pe această a doua listă se găsesc *Istoria universală a fantomelor*, *Descrierea vieții în bibliotecile Greciei și Romei*, un al treilea roman polițist semnat de Dorothy L. Sayers și completat de Jill Paton Walsh, un Chesterton despre Shakespeare, un *Compendiu al lui Averroës despre Aristotel*, o carte de bucate literară, ale cărei rețete să fi fost inspirate de descrierile ficționale ale bucatelor, o traducere a piesei *Viața este vis* de Calderón semnată de Anne Michaels (al cărei stil, cred eu, se potrivește de minune cu cel al lui Calderón), o *Istorie a bârfei*, *Memoriile adevărate și necenzurate ale unei vieți de editor* de Louise Dennys, o biografie bine întocmită și bine documentată a lui Borges, o relatare realistă a întâmplărilor ce s-au succedat în perioada detenției lui Cervantes în Alger, un roman încă nepublicat de Joseph Conrad, jurnalul Milenei lui Kafka.

Ne putem imagina cărțile pe care am vrea să le citim, chiar dacă ele nu au fost încă scrise, și ne putem imagina biblioteci alcătuite din acele cărți pe care am vrea să le avem, chiar dacă ele nu ne sunt accesibile, pentru că ne face plăcere să inventăm biblioteci care să reflecte interesele și slăbiciunile noastre – biblioteci care, prin varietatea și complexitatea lor, să reflecte pe deplin esența noastră de cititori. Prin urmare, nu este ilogic să presupunem că, într-o manieră asemănătoare, identitatea unei societăți sau a unei națiuni poate fi oglindită de o bibliotecă, de un ansamblu de titluri care, din punct de vedere practic și simbolic, se conturează sub forma unei definiții colective.

Probabil că Petrarca a fost cel dintâi care şi-a imaginat că o bibliotecă publică ar trebui finanţată de către stat.[1] În 1326, după moartea tatălui său, şi-a abandonat studiile de drept şi s-a alăturat Bisericii, astfel încât să se poată apleca asupra unei cariere literare, care, în cele din urmă, a culminat, în 1341, prin învestirea sa drept poet laureat, pe colina Campidoglio din Roma. În anii ce au urmat, el şi-a petrecut timpul în Italia şi în sudul Franţei, scriind, colectând cărţi şi dobândind o reputaţie academică incomparabilă. În 1353, obosit de ciondănelile de la Curtea papală din Avignon, Petrarca s-a stabilit pentru o vreme în Milano, apoi în Padova şi, în cele din urmă, în Veneţia. Aici a fost primit cu bunăvoinţă de către cancelarul republicii, care, în 1362, în schimbul bibliotecii acum devenite faimoase pe care acesta i-a lăsat-o moştenire, i-a făcut rost de un palat pe Riva degli Schiavoni.[2] Petrarca a încuviinţat, cu condiţia ca toate cărţile sale să fie „păstrate în condiţii optime [...] într-un spaţiu ferit de incendii şi de apele ploilor, care să fi fost pregătit anume pentru aceasta". Chiar dacă susţinea, cu modestie, că manuscrisele sale nu erau nici numeroase şi nici foarte valoroase, el şi-a exprimat speranţa că „acest oraş minunat va mai cumpăra şi alte cărţi cu bani publici, şi că alte persoane... vor urma şi ele acest exemplu. [...] Astfel, am putea cu uşurinţă să înfiinţăm o bibliotecă mare şi faimoasă, asemenea celor din Antichitate".[3] Dorinţa i s-a împlinit chiar de mai multe ori. Italia se poate lăuda nu doar cu o bibliotecă naţională, ci cu opt, două dintre acestea (cele din Florenţa şi Roma) jucând, împreună, rolul de bibliotecă centrală a naţiunii.

În Marea Britanie, ideea unei bibiloteci naţionale s-a conturat cu întârziere. În 1556, după ce ordinul lui Henric al VIII-lea de a dizolva mănăstirile a condus la disiparea bibliotecilor, matematicianul şi astrologul John Dee, el însuşi proprietarul unei remarcabile colecţii de cărţi, i-a sugerat fiicei lui Henric, regina Mary, înfiinţarea unei biblioteci naţionale, care să adune laolaltă manuscrisele şi cărţile „scriitorilor antici". Propunerea a fost ignorată, deşi a fost reluată în anii ce au urmat, pe durata domniei Elisabetei I, de către Societatea Anticarilor. Un al treilea plan i-a fost prezentat succesorului acesteia, Iacob I, care, deşi părea să încline în favoarea ideii, a murit înainte ca aceasta să fi fost pusă în practică. Fiul său, Carol I, nu s-a arătat deloc interesat de problemă, în ciuda faptului că, pe durata domniei sale, bibliotecarii

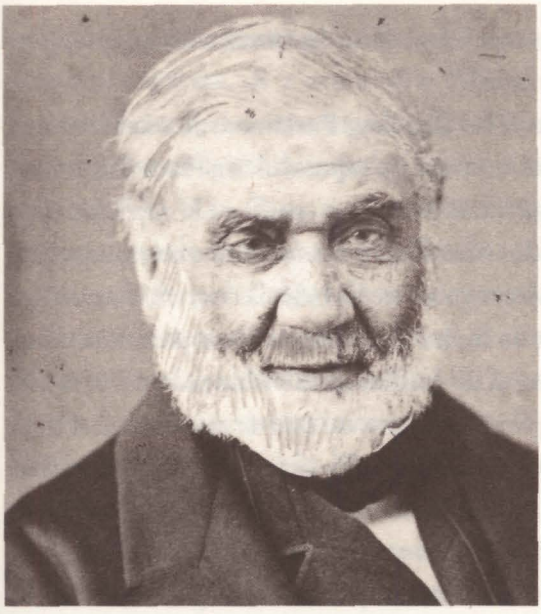

Sir Antonio Panizzi.

regali primeau în mod regulat sarcina de a îngriji colecțiile regale ocazionale, deși nu o făceau cu prea mare interes sau succes.

Apoi, în 1694, în timpul domniei lui William al III-lea, cărturarul Richard Bentley, ale cărui preocupări se legau de perioada clasică, a fost numit în postul de supraveghetor al cărților din colecția regală. După trei ani, șocat de starea deplorabilă a bibliotecii, Bentley a publicat *A proposal for building a Royal Library and establishing it by Act of Parliament* (*Propunere de construire a unei Biblioteci Regale și de instituire a acesteia printr-un Act al Parlamentului*), sugerând construirea, în Parcul St James, a unui nou edificiu, al cărui scop precis să fie acela de a găzdui cărți și care să beneficieze de un stipendiu anual din partea Parlamentului. Deși propunerile sale nu au primit niciun răspuns, Bentley a rămas în continuare devotat cărților națiunii. Într-o noapte, în 1731, când un incendiu a izbucnit în aripa ce găzduia Colecția Cotton (pe lângă Evangheliile din Lindisfarne, despre care am vorbit deja, aceasta conținea două dintre cele mai timpurii manuscrise ale Noului Testament, Codex Sinaiticus, de la mijlocul secolului al patrulea, și Codex Alexandrinus, de la începutul secolului al cincilea), bibliotecarul regal a fost observat

fugind pe stradă „cu peruca pe cap și îmbrăcat în cămașa de noapte, purtând sub braț Codex Alexandrinus".[4]

În 1739, dând curs propunerii lui Bentley, Parlamentul a achiziționat magnificele cărți și obiecte lăsate în urmă de răposatul Sir Hans Sloane, iar mai târziu, în 1753, Casa Montagu din Bloomsbury, pentru a le depozita. Casa fusese proiectată de un arhitect din Marsilia, în conformitate cu așa-zisul stil franțuzesc, după ce prima Casă Montagu arsese în 1686, la doar câțiva ani după ce fusese construită, și dispunea de multe încăperi potrivite pentru expunerea comorilor lui Sloane, precum și de grădini ce se întindeau pe câțiva acri și prin care vizitatorii pe puteau plimba.[5] Câțiva ani mai târziu, George al II-lea a donat propria colecție regală de cărți bibliotecii – care, la vremea respectivă, ajunsese să fie numită British Museum. În data de 15 ianuarie 1759, Biblioteca Britanică din cadrul muzeului și-a deschis porțile impresionante. La cererea regelui, conținutul acesteia a devenit accesibil publicului larg. „Deși menirea sa principală este aceea de a veni în sprijinul oamenilor învățați și studioși, care, indiferent de naționalitate, cercetează diversele ramuri ale cunoașterii, ea este totuși o instituție națională [...] iar avantajele ce pot fi culese de pe urma ei trebuie să aibă un caracter cât mai general cu putință." Cu toate acestea, în primii ani de la înființare, principala sarcină a bibliotecarilor nu era aceea de a compila cataloage și de a achiziționa noi titluri, ci de a le prezenta vizitatorilor colecțiile muzeului.[6]

Eroul legendei Bibliotecii Britanice este Antonio Panizzi, britanic de origine italiană, al cărui nume l-am menționat deja în legătură cu spațiul sălilor de lectură. Aflându-se în pericol de a fi arestat pe teritoriul Italiei, pentru că era membru al societății secrete a carbonarilor, care se opunea regimului napoleonian, revoluționarul în vârstă de douăzeci și cinci de ani s-a refugiat în Anglia. În 1831, după o scurtă perioadă în care predase italiana, a fost numit bibliotecar asistent în cadrul British Museum. Un an mai târziu, a obținut cetățenia britanică și și-a schimbat numele în Anthony.

Asemenea compatriotului său Petrarca, Panizzi considera că responsabilitatea finanțării unei biblioteci naționale, de care să poată beneficia oricine, aparținea statului. „În ce privește posibilitățile pe care le oferă cărțile", scria el într-un raport din data de 14 iulie 1836, „îmi doresc ca studentul sărac și

cel mai bogat om din regat să dispună de aceleași mijloace de a da curs curiozității învățate, de a urma căile rațiunii, de a consulta autoritățile din diverse domenii, de a investiga implicațiile celor mai complexe întrebări, iar guvernul are obligația de a-și oferi sprijinul liberal și necondiționat în această privință."[7] În 1856, Panizzi a fost numit bibliotecar-șef și, grație înzestrării sale intelectuale deosebite și a abilităților sale administrative, a transformat instituția într-unul dintre cele mai de seamă centre culturale ale lumii.[8]

Pentru a reuși să atingă acest scop, Panizzi a schițat și a început să compileze un catalog al bibliotecii; în 1842, a susținut adoptarea Legii Drepturilor de Autor, care presupunea găzduirea în bibliotecă a unui exemplar din fiecare carte publicată în Marea Britanie; a făcut lobby cu succes pentru creșterea fondurilor alocate de guvern; și, insistând ca personalul bibliotecii să fie încadrat în categoria bugetarilor, a îmbunătățit considerabil condițiile de lucru ale bibliotecarilor, care trebuie să fi fost infernale. La sfârșitul anilor 1860, biograful și eseistul Edmund Goose, prieten bun cu Swinburne, Stevenson și Henry James, a fost angajat în bibliotecă drept „cel mai umil dintre oameni, asistent junior în Departamentul de Cărți Publicate". Cu scurt timp înainte de efectuarea îmbunătățirilor lui Panizzi, el își descria spațiul de lucru ca pe „o cușcă subterană absolut înfricoșătoare, făcută din bare de oțel și poreclită Vizuina [...] un loc în care niciunei ființe responsabile nu îi mai este îngăduit să trăiască în ziua de azi, unde copiștii British Museum erau cufundați într-o lumină cețoasă".[9]

Panizzi (Goose îl descria ca pe „un bătrânel italian micuț și oacheș, șezând, asemenea unui păianjen, în mijlocul unei pânze de cărți")[10] își dorea ca biblioteca British Museum să fie una dintre cele mai bune și mai eficient administrate biblioteci din lume, dar, mai presus de orice, își dorea ca „pânza de cărți" să devină piatra de temelie a identității culturale și politice a Marii Britanii. El și-a schițat viziunea în termeni cât mai clari cu putință:

> În primul rând: atenția supraveghetorului bibliotecii esențialmente britanice trebuie să fie direcționată cu precădere către operele scrise de autori britanici și către operele referitoare la Imperiul Britanic; către istoria sa religioasă, politică și literară, precum și către cea științifică; către legile, instituțiile, descrierile, comerțul și artele sale. Cu cât o lucrare ce se încadrează

în sfera acestei descrieri este mai rară și mai scumpă, cu atât trebuie sporite eforturile rezonabile de a o achiziționa pentru colecția bibliotecii.

În al doilea rând: colecția acesta nu trebuie să fie străină de edițiile vechi și rare, și nici de cele critice, ale clasicilor din Antichitate; de asemenea, nu ar trebui să-i lipsească nici comentariile pertinente sau cele mai bune traduceri în limbile moderne.

În al treilea rând: în ce privește literatura, artele și științele altor țări, biblioteca ar trebui să găzduiască, în scopuri critice sau pentru a le da spre folosință, cele mai bune ediții ale lucrărilor canonice. De asemenea, publicul are dreptul de a găsi în biblioteca națională lucrări străine scumpe și cu greutate, precum jurnale literare, tranzacții ale societăților, colecții ample, istorice sau de altă natură, serii complete de ziare, colecții de legi și cele mai bune interpretări atașate acestora.[11]

Panizzi considera că biblioteca națională britanică era o oglindire a sufletului națiunii. Nu se opunea colectării literaturii și materialelor culturale străine (pentru asta, ținea legătura cu agenții săi din Germania și Statele Unite), dar menirea acestora era de a facilita comparațiile și referințele, sau de a completa o colecție anume. Panizzi voia să asigure reprezentarea fiecărui aspect al vieții și modului de gândire britanice, astfel încât biblioteca să devină un fel de vitrină a națiunii înseși. Nu avea dubii cu privire la simbolistica bibliotecii naționale; însă nu era la fel de sigur cu privire la modul de utilizare a acesteia. Din moment ce până și o bibliotecă națională poate întâmpina probleme din pricina spațiului restrâns al sălilor de lectură, ar trebui oare ca accesul în astfel de instituții să fie permis doar în ultimă instanță? Thomas Carlyle se plângea că orișicine își putea permite să folosească biblioteca în scopuri ce nu aveau nicio legătură cu cercetarea și studiul. „Cred", scria el, „că în British Museum vin să citească câțiva oameni cufundați într-o stare de imbecilitate. Mi s-a adus la cunoștință că există câțiva oameni care suferă de pe urma unei astfel de stări, pe care prietenii lor îi trimit aici ca să-și treacă timpul."[12]

Panizzi voia ca biblioteca să fie în permanență accesibilă oricărui „student sărac" ce-ar fi dorit să dea curs „curiozității învățate". Din motive practice, însă, ar trebui oare ca biblioteca națională să fie accesibilă doar acelor cititori (studenți sau nu) care nu au reușit să găsească cărțile de care au nevoie

în alte biblioteci publice? Ar trebui să îi ofere cititorului de rând servicii uzuale, sau ar trebui să joace rolul unei arhive accesibile numai în ultimă instanță, receptacul al acelor lucrări care, din pricina rarității sau unicității lor, nu pot fi distribuite pe scară mai largă? Până în 2004, Biblioteca Britanică a oferit permise de lectură numai acelora care puteau demonstra că nu reușiseră să găsească cărțile pe care le căutau în altă parte și, chiar și atunci, numai cercetătorilor care, prin scrisori de recomandare, puteau face dovada statutului lor. În septembrie 2005, comentând asupra programului de „accesibilitate" care elimina obligativitatea statutului de „cercetător", un cititor a reformulat, fără să fie conștient de acest lucru, nemulțumirea lui Carlyle: „În fiecare zi, biblioteca se umple, printre alții, de oameni care dorm, de elevi care își fac temele, de tineri sclipitori, care scriu scenarii de film – de fapt, se umple de oameni care fac orice altceva, numai să consulte cărțile din bibliotecă, nu."[13]

Funcțiunea de bază a unei biblioteci naționale continuă să fie disputată. În ziua de astăzi, tehnologia electronică permite majorității cititorilor să acceseze colecțiile unei biblioteci naționale din propriile case și, în plus, asigură chiar și servicii intrabibliotecare; pe lângă faptul că spațiul de lectură se extinde cu mult în afara zidurilor bibliotecii, cărțile însele își fac loc în colecțiile altor biblioteci, pe care le suplimentează. Iată un exemplu: îmi doream să consult o carte despre mitologia sirenelor, un subiect care mi se pare interesant și care este abordat de *Les Sirènes* (*Sirenele*) a lui Georges Kastner, publicată în Paris, în 1858. Am aflat că vasta bibliotecă municipală din Poitiers nu poseda un exemplar din această carte. Amabil, bibliotecarul s-a oferit să descopere care era cea mai apropiată bibliotecă unde aș fi putut găsi manuscrisul și, astfel, a aflat (mulțumită sistemului de catalogare electronic) că singurul exemplar din Franța se găsea la Bibliothèque Nationale. Fiind atât de rară, cartea nu poate fi împrumutată, ci doar fotocopiată. Biblioteca din Poitiers poate să solicite un exemplar complet, fotocopiat și legat, care, odată inclus în colecțiile existente, să poată fi împrumutat. Sistemul, deși nu este perfect, îmi permite să accesez unele dintre cele mai rare cărți din colecțiile naționale – și chiar și din alte colecții, găzduite în bibliotecile țărilor care au încheiat acorduri intrabibliotecare.

Din moment ce *Les Sirènes* este o carte veche și nu mai intră sub incidența Legii Drepturilor de Autor, ea ar fi putut fi scanată și introdusă în vreunul

dintre sistemele de biblioteci virtuale, permiţându-mi, astfel, să o descarc şi să o printez de unul singur, sau, în schimbul unui comision, să solicit printarea ei de pe un server. Acest sistem aparent inovator reprezintă un ecou al celui instituit cu secole în urmă de către universităţile medievale, unde textele recomandate de profesori puteau fi copiate de scribii ce-şi instalaseră prăvăliile în faţa universităţilor şi îşi ofereau serviciile studenţilor. Pentru a păstra, pe cât posibil, acurateţea textelor clasice, reprezentanţii universităţilor au inventat o metodă ingenioasă. Manuscrise atent verificate erau împrumutate „librarilor" care, în schimbul achitării unui tarif sau a unei taxe fixe, le dădeau mai departe pentru a fi copiate, fie pentru a vinde ei înşişi textele, fie pentru a le închiria studenţilor care, fiind prea săraci ca să-şi permită să comande copierea lor, erau obligaţi să facă ei înşişi această muncă. Textul original (un *exemplar*) nu era păstrat sub forma unui singur manuscris, ci era împărţit în secţiuni (*peciae*), care erau returnate librarului de îndată ce erau copiate; apoi, acesta le putea închiria din nou. Pentru universităţi, primele tiparniţe nu au reprezentat altceva decât un mijloc util de producere a copiilor, cu ceva mai multă viteză şi acurateţe.[14]

Libanul este o ţară care se poate lăuda cu cel puţin o duzină de religii şi culturi diferite. Biblioteca sa naţională este o instituţie relativ tânără, datând de-abia din 1921, când vicontele Phillipe de Tarazi, istoric şi bibliofil libanez, şi-a donat colecţia statului, cu condiţia ca aceasta să devină „miezul a ceea ce ar trebui să fie Marea Bibliotecă din Beirut". Donaţia lui De Tarazi consta din douăzeci de mii de volume tipărite, din câteva manuscrise preţioase şi din primele numere ale ziarelor naţionale. Trei ani mai târziu, urmărindu-se suplimentarea colecţiei, s-a hotărât, prin decret guvernamental, înfiinţarea unui depozit legal (un exemplar din fiecare carte publicată pe teritoriul ţării avea să fie trimis aici) şi angajarea, în bibliotecă, a opt funcţionari, care aveau să se afle sub jurisdicţia Ministerului Educaţiei. Pe durata războiului civil care a frământat ţara de la mijlocul anilor 1970 şi până la mijlocul anilor 1990, Biblioteca Naţională a fost bombardată şi jefuită de mai multe ori. În 1979, după patru ani de lupte, guvernul a închis porţile instituţiei şi a depozitat manuscrisele şi documentele care supravieţuiseră în beciurile Arhivelor Naţionale. Cărţile publicate mai târziu au fost depozitate într-o clădire separată, între

1982 și 1983, dar și aceasta a fost bombardată în repetate rânduri, iar cărțile care au scăpat de focul armelor au fost, în schimb, distruse de apele ploilor și de insecte. În cele din urmă, în 1994, când s-a sfârșit războiul, un plan de strămutare a colecțiilor supraviețuitoare într-un nou sediu a fost întocmit cu ajutorul unui grup de experți de la Bibliothèque Nationale din Franța.

Vizitarea cărților salvate este o experiență tristă. Este limpede că Libanul încă mai are nevoie de ajutoare însemnate pentru a dezinfecta, a restaura, a cataloga și a depozita colecția de cărți. Operele sunt stivuite în camere moderne, într-o clădire a vămii care, fiind prea aproape de mare, nu le poate feri de umezeală. O mână de funcționari și voluntari răsfoiesc grămezile de pagini tipărite și așază cărțile pe rafturi; experții vor hotărî care dintre ele mai pot fi restaurate și care vor fi lăsate deoparte. Într-o altă clădire, un bibliotecar specializat în texte antice frunzărește manuscrisele orientale, dintre care unele datează din secolul al nouălea, și determină gradul de deteriorare al acestora, însemnându-le cu etichete colorate, de la roșu (cea mai gravă stare) până la alb (necesită reparații minore). Este evident, însă, că nici personalul și nici fondurile nu vor fi suficiente pentru a duce la bun sfârșit această sarcină copleșitoare.

Dar speranța nu a pierit cu totul. Noua Bibliotecă Națională, ale cărei porți vor fi deschise în curând publicului, va avea sediul într-o clădire care, în trecut, a găzduit Facultatea de Drept din cadrul Universității Libaneze din Beirut. În raportul său asupra proiectului, dat publicității în mai 2004, profesoara Maud Stéphan-Hachem, consilier al ministrului culturii, a evidențiat faptul că, la urma urmelor, biblioteca ar putea „contribui la reconcilierea unei realități multilaterale", împletind laolaltă toate firele culturale ale Libanului.

> Planul de înființare a unei biblioteci naționale a Libanului a fost întotdeauna susținut, sprijinit și privilegiat de către intelectualii noștri bibliofili, dar, până în momentul de față, fiecare dintre aceștia și-a apropriat proiectul, învestindu-l cu propriile visuri și propria viziune asupra culturii noastre sfâșiate de conflicte. Cu toate acestea, el ar putea deveni un proiect al întregii societăți, un proiect public, la a cărui realizare să contribuie întregul stat, mai cu seamă datorită dimensiunii sale eminamente politice. Nu ar trebui redus la simpla colectare a cărților sau la reconstruirea unei instituții asemănătoare

Cărțile Bibliotecii Naționale din Liban, într-un spațiu temporar.

altor biblioteci din lume. Acest proiect politic al reconcilierii libaneze va adăposti atât amintirea recunoașterii „celorlalți", plan pus în practică cu ajutorul inventarelor și al registrelor, cât și a recunoașterii valorii operelor lor.[15]

Poate o bibliotecă să reflecte o multitudine de identități? Biblioteca mea – aflată în Franța, într-un sătuc cu care pare să nu aibă nicio legătură, alcătuită din biblioteci fragmentare, colecționate, pe durata unei vieți peripatetice, din Argentina, Anglia, Italia, Franța, Tahiti și Canada – posedă mai multe identități. Într-un fel, eu sunt singurul ocupant al acestei biblioteci și, prin urmare, pot susține că sunt legat de colecțiile sale. Cu toate acestea, mulți prieteni au simțit că identitatea bibliotecii mele încropite le aparținea, într-o oarecare măsură, și lor. Se poate ca, grație trăsăturilor sale caleidoscopice, orice bibliotecă, oricât de personală ar fi, să îi ofere aceluia care o explorează o imagine a lucrului căutat, chinuitoarea înțelegere de o clipă a identității cititorului, o frântură din aspectele tainice ale sinelui.

Uneori, imigranții intră în biblioteci pentru a afla mai multe despre țara lor adoptivă, nu doar pentru a-i cunoaște istoria și geografia și literatura, datele importante și hărțile și poemele naționale, ci și pentru a căpăta o viziune de ansamblu asupra felului în care țara gândește și se organizează, a felului în care divizează și cataloghează lumea – o lume care include și trecutul imigranților. Biblioteca Publică a Cartierului Queens din New York este cea mai vizitată bibliotecă din Statele Unite, vehiculând peste cincisprezece milioane de cărți, casete și benzi video pe an – în cea mai mare parte, acestea sunt solicitate de populația imigrantă, din moment ce aproape jumătate din rezidenții cartierului Queens vorbesc, în familie, o altă limbă decât engleza, și mai mult de o treime s-au născut într-o țară străină. Bibliotecarii vorbesc rusă, hindi, chineză, coreeană, gujarati și spaniolă, și le pot explica noilor cititori cum să facă rost de un permis de conducere sau cum să navigheze pe Internet și să învețe engleza. Cele mai căutate titluri sunt traducerile lucrărilor comerciale americane în limbile imigranților.[16] Deși biblioteca din Queens nu este acel receptacul cultural pe care și-l imagina Panizzi, ea a devenit una dintre numeroasele biblioteci care oglindesc identitatea diversificată, vertiginoasă și provocatoare a țării și a vremurilor.

ÎNTOARCEREA ÎN BIBLIOTECĂ

„Universul (pe care alții îl numesc Biblioteca)..."

JORGE LUIS BORGES, „Biblioteca Babel"

Dincolo de ideea bibliotecii naționale a oricărei națiuni se află o bibliotecă mai mare ca oricare alta, pentru că ea le conține pe toate: o bibliotecă ideală, incomensurabil de vastă, alcătuită din toate cărțile care au fost scrise vreodată și din acelea a căror existență este doar ipotetică, ale căror volume n-au văzut încă lumina zilei. O asemenea colosală acumulare de biblioteci pune în umbră orice colecție individuală de cărți și, cu toate acestea, ea este sugerată de oricare dintre volumele existente în colecție. Ediția mea din *Odiseea*, „tradusă în proză engleză de T.E. Shaw" (cunoscut mai degrabă drept Lawrence al Arabiei), mă trimite în trecut, la Alexandria și la riguroasele comentarii ale lui Aristarh, dar și în viitor, la generoasa bibliotecă de *Odisei* asamblată de George Steiner în Geneva, sau la diversele ediții de buzunar din Homer, pe care un cititor anonim din Montevideo le-a trimis Bibliotecii din Sarajevo, pentru a contribui la reconstrucția acesteia. Fiecare dintre astfel de cititori citește o altă *Odisee*, iar lecturile lor poartă aventurile lui Ulise dincolo de Insulele Fericirii, spre universul infinit.

În ce mă privește, niciuna dintre poveștile lui Ulise nu este la fel de emoționantă precum întoarcerea sa acasă. Sirenele, Ciclopul, vrăjitoarea și farmecele ei sunt, într-adevăr, niște minuni extraordinare, însă bătrânul care plânge la vederea țărmului pe care și-l amintește și câinele care moare de tristețe la picioarele stăpânului pe care și-l amintește par să atingă o notă mai înaltă a adevărului și emoției, la care respectivele minuni n-ar putea accede. Nouă zecimi din poem sunt alcătuite din surprize; sfârșitul este amintire.

Ce înseamnă această întoarcere acasă? Se poate spune că percepem lumea într-unul din două feluri – ca pe un tărâm străin sau ca pe „acasă" – și că bibliotecile noastre reflectă aceste viziuni opuse. Când cutreierăm printre șirurile de cărți, alegând la întâmplare câte un volum și răsfoindu-l, paginile

sale fie ne uimesc prin distanța pe care o aștern între cuvintele lor și experiențele noastre, fie ne alină prin similitudine. Lăcomia lui Agamemnon sau supușenia Lamei lui Kim îmi sunt complet străine; uimirea lui Alice sau curiozitatea lui Sindbad sunt o reflexie perpetuă a sentimentelor mele. Orice cititor este fie un rătăcitor în căutarea odihnei, fie un călător ce s-a întors acasă.

Este noapte și este târziu. Plouă torențial. Nu pot să dorm. Mă duc în bibliotecă, aleg o carte de pe raft și citesc. Într-un castel îndepărtat, cu ziduri surpate, unde umbrele se așterneau la tot pasul și un vânt rece sufla prin crăpăturile parapetelor și ramelor, trăia odată un conte bătrân și faimos. Cunoașterea sa despre lume se trăgea mai degrabă din cărți și nu avea niciun dubiu cu privire la locul său în istorie. Acest aristocrat avea dreptul să fie mândru, pentru că

> în venele noastre curge sângele mai multor popoare viteze, care s-au luptat pentru supremație ca leii. Aici, în vâltoarea raselor Europei, tribul Ugric a adus din Islanda spiritul războinic pe care li-l insuflaseră Thor și Wodin și pe care luptătorii lor l-au desfășurat cu atâta ardoare pe țărmurile Europei, ba chiar în Asia și în Africa, încât popoarele credeau că năvăliseră peste ei vârcolacii. [...] Când a fost spălată cea mai mare rușine a poporului meu, rușinea de la Cossovo, atunci când steagurile valahe și maghiare s-au plecat în fața Semilunii, oare nu un voievod din seminția mea a trecut Dunărea și l-a înfrânt pe turc, în țara lui? Într-adevăr, a fost un Dracula![1]

Castelul contelui Dracula se află în Transilvania. Acesta este *umbilicus mundi*, centrul lumii sale, peisajul ce-i hrănește imaginația, dacă nu trupul, căci, odată cu trecerea timpului, îi este tot mai greu să găsească sânge proaspăt în munții nativi și este obligat să-și caute hrana materială în alte țări. „Sunt atât de nerăbdător", spune contele, „să străbat forfota străzilor grandioasei voastre capitale*, să mă pierd în vârtejul și în îmbulzeala omenească, să împărtășesc viața, schimbările și chiar moartea, tot ce fac și simt ei."[2] Dar, oriunde s-ar duce Dracula, el nu se poate despărți niciodată pe de-a-ntregul de casa sa. Cărțile de pe rafturile prăfuite sunt o cronică a poveștii sale străvechi; nicio altă bibliotecă nu-l interesează.

* Londra (n. tr.).

Un portret din secolul al șaptesprezecelea al lui Vlad Dracul sau Vladislaus Dracula, recent descoperit în Biblioteca de Stat Würtenberg, Germania.

Castelul și biblioteca-i ancestrală alcătuiesc singurul său cămin, astfel încât trebuie să poarte întotdeauna cu el o cutie (sau un sicriu) plină cu pământul țării de baștină, unde rădăcinile sale s-au înfipt atât de adânc. Asemenea lui Anteus, trebuie să-și atingă mama, pământul, sau să moară.

Las deoparte romanul lui Bram Stoker și aleg o a doua carte, așezată cu vreo câteva rafturi mai sus. Aceasta spune povestea unui alt călător, ale cărui trăsături monstruoase sunt sugerate, dar niciodată oglindite. Asemenea contelui Dracula, acest rătăcitor este un gentleman singuratic, care nu acceptă dominația niciunui stăpân, dar, spre deosebire de conte, el nu întreține nicio iluzie cu privire la originea-i aristocratică. El nu are casă, nu are rădăcini, nu are strămoși. „[N]u aveam nici bani, nici prieteni, niciun fel de bunuri",[3] ne spune el. Umblă prin lume asemenea unui exilat, venit de nicăieri; este cetățean al cosmosului, pentru că nu este cetățean al niciunei țări. „Mă mulțumesc să sufăr în singurătate, atât timp cât vor dura suferințele mele",[4]

mărturisește el, resemnat. Se educă cu ajutorul cărților, asamblând, în memorie, o bibliotecă bizară și eclectică. Primele sale lecturi sunt lecturile altora; ascultă o familie de țărani citind cu voce tare o meditație filosofică asupra istoriei universale (o lectură destul de improbabilă), *Ruins of Empires* (*Ruinele imperiilor*) de C.F. Volney. „Cu ajutorul acestei cărți", explică el, „am dobândit cunoștințe vagi de istorie și o perspectivă asupra unora dintre imperiile care există și astăzi în lume; ea mi-a dat o înțelegere a obiceiurilor, formelor de cârmuire și religiilor diferitelor națiuni ale pământului." Se întreabă cum de omul poate „să fie atât de puternic, de virtuos și de măreț și, în același timp, atât de crud și de josnic?" Nu găsește niciun răspuns pentru această întrebare, dar, deși simte că nu avea „o natură cât de cât asemănătoare cu a omului",[5] el iubește oamenii și își dorește să aparțină seminției umane. Un geamantan rătăcit, plin cu haine și cărți, îi mai asigură câteva lecturi: *Paradisul pierdut* al lui Milton, *Viețile* lui Plutarh și *Suferințele tânărului Werther* de Goethe. Din *Werther* învață ce înseamnă „mâhnirea și melancolia", Plutarh îi oferă „gândirea aleasă". Însă uimirea pe care i-o provoacă *Paradisul pierdut* îl răscolește. „Tot citind însă", spune el, „gândurile mele se îndreptară din nou asupra propriilor mele sentimente și asupra condiției mele. Cât de mult mă asemănam, fiind în același timp surprinzător de deosebit, cu ființele despre care citeam și a căror conversație o ascultam. Eram alături de ele și le înțelegeam în parte, dar mintea mea era necoaptă; nu depindeam de nimeni, cu nimeni nu mă înrudeam."[6] Deși recunoaște frânturi ale propriei povești în povestea lui Adam, omul căzut, acest cititor uimit descoperă că, oricât de mult ar citi, bibliotecile oamenilor nu îi pot fi de ajutor. În ciuda dorinței sale arzătoare de a se alătura seminției universului, acest cetățean al lumii va fi izgonit din lume, va fi batjocorit asemenea unui străin absolut, asemenea unei creaturi aflate dincolo de granițele oricărei societăți. Nefericit, temut și urât, el va provoca moartea propriului creator și, în cele din urmă, monstrul doctorului Frankenstein se va pierde pentru totdeauna printre ghețurile Polului Nord, pe pagina goală și înghețată a Canadei, groapa de gunoi a atâtora dintre poveștile lumii.

Monstrul lui Frankenstein este atât străinul absolut, cât și cetățeanul perfect al lumii; este un străin în fiecare sens al cuvântului, o creatură oribilă și, cu toate acestea, alcătuită din tot felul de părți ale corpului uman. Învățând pentru prima dată, asemenea unui copil, natura lumii și a sinelui, el este un

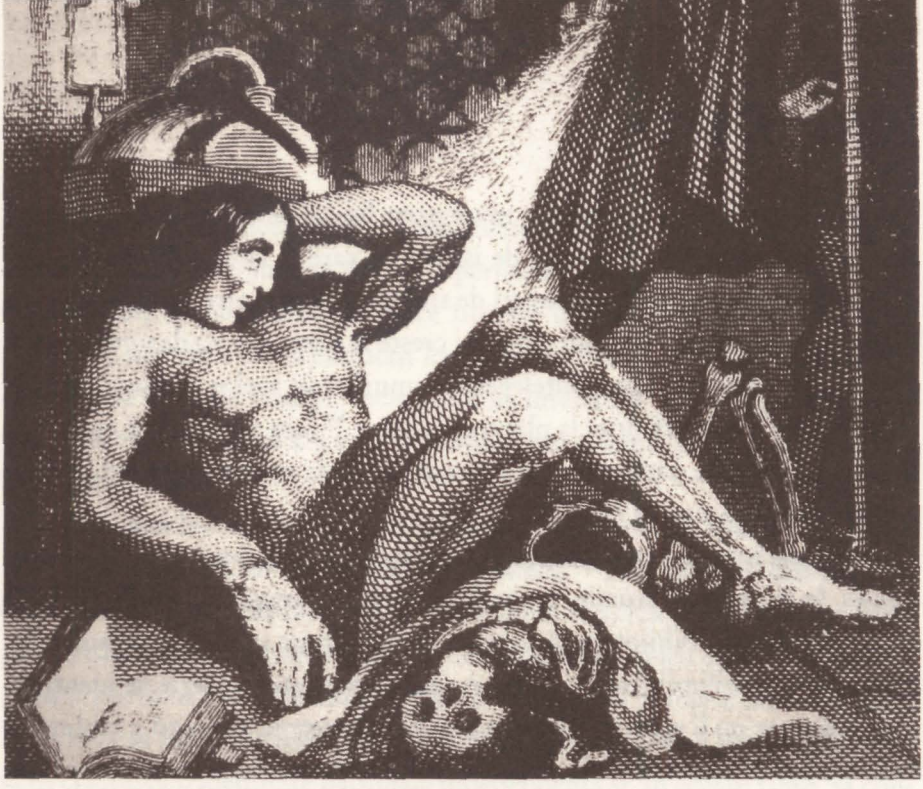

Ilustrație de Chevalier pentru ediția din 1831 a volumului *Frankenstein sau Prometeul modern* de Mary Shelley.

lector virgo arhetipal, ființa curioasă, dornică să învețe de pe pagina deschisă, un vizitator în biblioteca lumii, neavând niciun fel de prejudecăți sau experiențe anterioare, care să-i nuanțeze lecturile. Când monstrul intră în coliba pustnicului orb, rostește următoarele cuvinte: „Iertare cer că vă tulbur [...] sunt un călător care are nevoie de puțină odihnă." Un călător ce nu cunoaște granițe, naționalități sau limitări spațiale, pentru că nu aparține niciunui loc, monstrul trebuie să-și ceară iertare pentru faptul că intră într-o lume în care nu a pătruns de bunăvoie, ci a fost plămădit din beznă, după cum s-a întâmplat și cu Adam al lui Milton.[7] Fraza „Iertare cer că vă tulbur" mi se pare tulburător de emoționantă.

Pentru monstrul lui Frankenstein, lumea descrisă în cărți este monotematică; toate volumele aparțin aceleiași biblioteci. Deși călătorește din loc în loc – Elveția, arhipelagul Orkney, Germania, Rusia, Anglia și pustiile din Tartar –, el nu observă particularitățile, ci trăsăturile comune ale acestor

societăți. Pentru el, lumea este în mare parte lipsită de expresie. Lucrează cu abstracțiuni, deși diversele cărți de istorie pe care le citește îi oferă detalii. „Citeam despre oameni preocupați de treburile obștii, care își cârmuiau ori își masacrau neamul. Simțeam cum îmi crește în piept nevoia de virtute și sila de viciu, în măsura în care înțelegeam semnificația acelor termeni, atât de relativi, căci îi aplicam doar la plăcere și durere."[8] Însă aceste lecții nu vor da roade. Bibliotecile oamenilor, după cum își va da seama monstrul, conțin numai literatură străină lui.

A fi acasă într-un singur loc și a fi acasă în lume sunt două noțiuni al căror înțeles, în funcție de situație, poate fi perceput ca negativ. Contele Dracula se încrede doar în biblioteca sa privată. Se mândrește cu faptul că este boier (aparținând nobilimii ruse) și poate recita, disprețuitor, o serie de identități naționale care nu îi aparțin. Monstrul lui Frankenstein, neavând o bibliotecă a sa, caută să-și afle reflexia în orice carte îi iese în cale și, cu toate acestea, nu reușește niciodată să regăsească propria poveste în paginile „străine".

Însă cele două personaje au avut întotdeauna la îndemână posibilitatea unei experiențe mai măreți și mai profunde. Seneca, reluând conceptele stoice formulate cu patru sute de ani înaintea sa, a negat că singurele cărți care ar trebui să ne intereseze sunt acelea ale contemporanilor și concetățenilor noștri. Conform spuselor lui Seneca, orice bibliotecă ne poate pune la dispoziție cărțile pe care am dori să le numim ale noastre; fiecare cititor, ne spune el, își poate inventa propriul trecut. El a observat că ideea încetățenită conform căreia nu ne putem alege părinții este, de fapt, neadevărată; avem puterea de a ne alege strămoșii. „Iată familii cu rădăcini nobile", scria el, arătând înspre raftul cu cărți. „Alegeți-o pe oricare v-o doriți. O asemenea adopție vă va oferi nu doar un nume, ci și o proprietate, iar pe aceasta nu trebuie s-o păziți cu zgârcenie sau răutate: cu cât o veți împărți cu mai mulți oameni, cu atât va deveni ea mai mare [...] Este singurul mijloc prin care vă puteți prelungi condiția de muritori, mai degrabă decât să încercați a o transforma în nemurire." Cine își dă seama de acest lucru, spune Seneca, „nu mai este îngrădit de limitările umanității; toate epocile i se vor pleca în față, asemenea unui zeu. A trecut timpul? Amintirea nu-l lasă să se îndepărteze. Timpul a poposit aici? Profită de pe urma lui. Trebuie să vină? Îl anticipează. Împletirea tuturor timpurilor într-un singur ghem îi prelungește viața".[9] Pentru Seneca,

importantă nu era noțiunea de superioritate (Plutarh se amuza pe seama acelora care considerau luna Atenei superioară lunii Corintului[10]), ci aceea de comunitate, împărtășirea, de către ființele umane, a aceloraşi concepte raționale, sub oblăduirea aceluiaşi logos divin. Prin urmare, el a sporit circumferința cercului sinelui, incluzând, în interiorul ei, nu doar familia şi prietenii, ci şi dușmanii sau sclavii, barbarii sau străinii, şi, în cele din urmă, întreaga omenire.

Câteva secole mai târziu, Dante avea să se definească pe sine în acelaşi fel: „Peștii trăiesc în apă, iar căminul meu este lumea."[11] A adăugat că, deşi îşi iubea orașul natal, Florența, într-atât de mult încât suporta şi chinurile exilului pentru cauza acestuia, putea spune cu mâna pe inimă, după ce citise numeroşi poeți şi prozatori, că pământul era plin de locuri mai nobile şi mai frumoase. Încrederea sa nezdruncinată într-o bibliotecă cosmopolită i-a permis lui Dante să îşi clădească o identitate națională independentă şi, în acelaşi timp, să considere că lumea îi este patrimoniu şi izvor primar. Țara de baştină a cititorului cosmopolit nu se supune determinărilor spațiale, fracturate de granițe politice, ci acelora temporale, ce nu cunosc granițe. Iată motivul pentru care Erasmus, la două secole după Dante, îl preamărea pe Aldus Manutius, faimosul tipograf venețian, pentru faptul de a le fi oferit cititorilor o „bibliotecă fără pereți", sub forma volumelor in-octavo ale clasicilor.[12]

Biblioteca cosmopolită se află şi în centrul culturii ebraice. Evreii, născuți în cadrul unei tradiții orale, consideră, în mod paradoxal, că în centrul experienței lor intelectuale şi religioase se află Cartea – cuvântul revelat al lui Dumnezeu. Pentru ei, Biblia este ea însăşi o bibliotecă, cea mai completă şi mai demnă de încredere dintre toate, veşnică şi atotcuprinzătoare, înțelenită în timp şi, prin urmare, posedând o existență eternă, trecută, prezentă şi viitoare. Cuvintele sale au o greutate mai mare decât zbaterile inutile ale vremurilor şi oamenilor, astfel că, după distrugerea celui de-al Doilea Templu, în anul 70 d.Hr., cărturarii rabinici ai diasporei aveau să se reunească în sinagogile îndepărtate şi, după cum îi instruia Cartea, aveau să discute despre regulile concrete ale comportamentului ce trebuia afişat într-o clădire ce nu mai poseda o existență concretă.[13] A crede că o bibliotecă deține un adevăr mai cuprinzător decât cel al timpului şi al spațiului în care ne găsim: acesta este conceptul

intelectual sau spiritual în favoarea căruia argumenta Seneca. În favoarea aceleiași idei argumentau și cărturarii arabi din Evul Mediu, pentru care bibliotecile existau atât „în timp, purtând trecutele epoci ale grecilor și arabilor în prezent și oferindu-le drept modele culturale exemplare, cât și în spațiu, adunând laolaltă ceea ce era dispersat și aducând aproape ceea ce era îndepărtat. [...] Au transformat invizibilul în vizibil și își doreau să stăpânească lumea".[14]

Jean Jacques Rousseau nu avea o atitudine clară în privința acestui sentiment ecumenic. În *Emil*, el susținea că cuvintele *patrie* (patrie) și *citoyen* (cetățean) ar trebui eliminate din toate limbile moderne. De asemenea, insista să precizeze: „Feriți-vă de acei cosmopoliți care caută în cărțile lor datorii cine știe unde și disprețuiesc îndeplinirea acestora în jurul lor. Cutare filosof iubește pe tătari, spre a fi scutit să-și iubească vecinii."[15] Thomas Traherne a așternut pe hârtie ceea ce, în ziua de astăzi, ar putea fi considerată o replică prematură dată lui Rousseau, într-un manuscris care a rămas nepublicat vreme de două sute cincizeci de ani, până când a fost descoperit din întâmplare într-o librărie londoneză și cumpărat, pentru câțiva penny, de un colecționar curios. Traherne scria: „Nu te vei bucura niciodată de lume până ce marea nu-ți va curge prin vene, până ce nu te vei înveșmânta în ceruri și nu te vei încununa cu stelele: și atunci vei ști că ești singurul moștenitor al întregii lumi, și chiar mai mult de atât, pentru că toți oamenii din lume sunt, la fel ca și tine, singurii moștenitori."[16]

Am întreținut noțiunea unui trecut cosmopolit mai multe secole la rândul, probabil că până în momentul când prerafaeliții au intrdus ideea anacronismului, a barierei ce separă prezentul de epocile trecute. Sir Thomas Browne și Erasmus purtau conversații cu Platon și Aristotel. Ideile platonice și aristoteliene au fost reformulate în mințile lui Montaigne și Petrarca, iar dialogul s-a purtat pe durata mai multor generații, nu în lungul unei linii temporale verticale, ci pe suprafața unui plan orizontal, urmând același drum circular înspre cunoaștere. „Ceea ce a fost pentru strămoși realitate rămâne, și se și află în orice artă", spune împăratul Augustus în *Moartea lui Virgiliu* de Hermann Broch.[17]

„La fel cum se întâmplă în cazul transmigrării sufletelor", scria Sir Thomas Browne în 1642, „când sufletul unui om trece într-un altul, opiniile găsesc, după anumite Revoluții, oameni și minți asemenea celor care le-au dat viață întâia oară. Ca să ne vedem pe noi înșine, nu trebuie să ne întoarcem la anul

lui Platon: omul nu este doar el însuși; au existat numeroși Diogeni, și tot la fel de mulți Timoni, deși doar câțiva au purtat aceste nume: oamenii își trăiesc viețile la nesfârșit, lumea este la fel cum a fost și în epocile trecute; deși Platon nu a avut egal în vremea lui, de atunci s-a găsit cineva care să-i fie asemenea, să fie, cum s-ar zice, sinele său reincarnat."[18] Browne consideră că trecutul este adus în prezent prin mijlocirea lecturii și gândirii; trecutul este o bibliotecă deschisă tuturor, un izvor nesecat de concepte ce, prin demnă apropriere, devin ale noastre. Aici nu există legi ale drepturilor de autor, nu există granițe legale, nu exită garduri pe care să scrie „Proprietate privată, nu intrați". Mai aproape de vremurile noastre, filosoful Richard Rorty a tras următoarea concluzie din viziunea cosmopolită asupra istoriei a lui Browne: „Un profet sau un demiurg nu poate decât să spere că va spune din nou ceea ce a fost spus de atâtea ori, dar că o va spune puțin mai bine."[19] Trecutul este țara de baștină a cosmopolitului, patria-i universală, o bibliotecă nesfârșită. În trecut (așa credea Sir Thomas Browne) poposește speranța noastră pentru un viitor mai bun.

Cam în aceeași perioadă când Browne scria aceste vorbe în *Religio Medici*, Gabriel Naudé, în *Advis pour dresser une bibliothèque*, se bucura de pe urma comorilor pe care le poate oferi o bibliotecă:

> Căci, dacă este posibil să ne bucurăm în lumea asta de un bine suprem, de o fericire perfectă și împlinită, cred că, în această privință, nimic nu este mai dezirabil decât dialogul și amuzamentul fructuos și plăcut pe care un om înțelept le poate extrage dintr-o astfel de Bibliotecă, și că nu este nimic ciudat în a poseda o carte, *ut ili sint coenationum ornamenta, quam ut studiorum instrumenta*. Pentru că, datorită acesteia, omul se poate numi pe bună dreptate un cosmopolit sau un cetățean al întregii lumi, el poate ști totul, poate vedea totul și nu poate ignora nimic; pe scurt, din moment ce este stăpânul absolut al acestei satisfacții, el o poate folosi după bunul plac, se poate bucura de ea atunci când dorește, poate conversa cu ea după voia inimii și, fără obstacole, munci sau efort, poate fi instruit și poate ajunge să cunoască cele mai precise caracteristici a *Tot ceea ce este, a fost și va fi / Pe pământ, în mări, în cele mai tainice ascunzișuri ale Cerurilor*.[20]

CONCLUZIE

„Cărțile sunt cele mai de seamă posesiuni ale noastre în această viață, ele ne asigură nemurirea. Regret profund că nu am avut niciodată o bibliotecă a mea."

VARLAM CHALAMOV, *My Libraries* (*Bibliotecile mele*)

Întotdeauna ne-am dorit să ne amintim mai mult, și vom continua, cred eu, să țesem pânze în care să prindem cuvintele, sperând că, într-un fel sau altul, amalgamul de rostiri strânse la un loc, într-o carte sau pe ecran, va da la iveală un sunet, o frază sau un gând articulat, oricare dintre acestea putând să poarte cu sine importanța unui răspuns. Fiecare tehnologie nouă prezintă unele avantaje față de cea precedentă, dar, în mod necesar, nu posedă toate atributele acesteia. Familiaritatea, care, fără îndoială, dă naștere disprețului, dă naștere și confortului; ceea ce nu este familiar dă naștere neîncrederii. Bunica mea, născută într-un sat rusesc, la sfârșitul secolului al nouăsprezecelea, s-a temut să folosească acea nouă invenție numită „telefon" în momentul în care a fost introdusă în cartierul ei din Buenos Aires, pentru că, spunea ea, nu-i permitea să vadă fața persoanei cu care vorbea. „Mă face să mă gândesc la fantome", explica ea.

Textele electronice care nu necesită spațiul paginilor pot conviețui amicabil cu paginile care nu necesită electricitate; ele nu trebuie să se excludă reciproc în efortul de a ne sluji cât mai bine pe noi. Imaginația umană nu este și nici nu trebuie să fie monogamă și, în scurt timp, noi instrumente vor sta alături de computerele PowerBook care stau acum alături de cărțile noastre, în biblioteca multimedia. Dacă Biblioteca din Alexandria a constituit emblema ambiției noastre de a fi omniscienți, Web-ul constituie emblema ambiției noastre de a fi omniprezenți. O bibliotecă ce conținea totul a devenit o bibliotecă ce conține totul. Modestă, Biblioteca din Alexandria se considera centrul unui cerc mărginit de lumea cognoscibilă; Web-ul, asemenea definiției date lui Dumnezeu în secolul al doisprezecelea,[1] se vede pe sine sub forma unui cerc al cărui centru este pretutindeni și a cărui circumferință nu este nicăieri.

Cu toate acestea, noul sentiment al infinitului, creat de Web, nu a diminuat vechiul sentiment al infinitului, inspirat de bibliotecile antice; doar i-a conferit un fel de intangibilitate tangibilă. Este posibil ca, odată cu apariția unei noi tehnologii de colectare a informației, Web-ul, cu toată vastitatea sa, să ne pară banal și demodat, asemenea clădirilor îmbătrânite care găzduiau, odată, bibliotecile naționale din Paris și Buenos Aires, din Beirut și Salamanca, din Londra și Seul.

Bibliotecile materiale, alcătuite din lemn și hârtie, sau bibliotecile alcătuite din fantomaticele ecrane pâlpâitoare sunt o dovadă a încrederii noastre nestrămutate într-o ordine eternă și cuprinzătoare, pe care de-abia o intuim sau o percepem. În mai 1945, în vremea rebeliunii cehe împotriva naziștilor, când trupele rusești intrau în Praga, bibliotecara Elena Sikorskaja, sora lui Vladimir Nabokov, și-a dat seama că ofițerii germani care încercau acum să se retragă nu înapoiaseră câteva dintre cărțile pe care le împrumutaseră din biblioteca în care lucra ea. Ea și o colegă au decis să recupereze volumele dispărute și au pornit într-o misiune de salvare, străbătând străzile împânzite de camioanele rusești victorioase. „Am ajuns la casa unui pilot german care ne-a dat cărțile destul de calm", i-a scris ea fratelui ei, la câteva luni după această întâmplare. „Dar deja nu mai permiteau nimănui să mai traverseze șoseaua principală, și peste tot erau germani cu mitraliere",[2] s-a plâns ea. În mijlocul confuziei și al haosului, ei i se părea important să încerce să mențină, pe cât posibil, jalnicul simulacru al ordinii.

Oricât de atrăgător ni s-ar părea visul unui univers cognoscibil, alcătuit din hârtie, sau al unui cosmos semnificant, alcătuit din cuvinte, o bibliotecă, fie ea de dimensiuni colosale sau posedând țeluri ambițioase și infinite, nu ne va putea oferi niciodată o lume „reală", în sensul în care lumea de zi cu zi, alcătuită din suferință și fericire, este reală. În schimb, ne oferă o imagine negociabilă a acelei lumi reale care (după cum spune criticul francez Jean Roudaut) „ne permite, cu amabilitate, să o concepem",[3] precum și *posibilitatea* experienței, cunoașterii și memoriei a ceva intuit, prin intermediul unei povești, sau presupus, prin intermediul unei reflecții poetice sau filosofice.

Sfântul Ioan, într-un moment de rătăcire, ne spune să nu iubim lumea sau lucrurile lumești, „[c]ăci tot ce este în lume, pofta cărnii, pofta ochilor și mândria vieții, nu este de la Tatăl, ci din lume".[4] Acest îndemn este, în cel mai bun caz, paradoxal. Umila și incredibila noastră moștenire este lumea și numai

lumea, a cărei existență o punem încontinuu la încercare (și o dovedim) spunând povești despre ea. Bănuiala că noi și lumea am fi creați după chipul și asemănarea a ceva minunat și haotic de coerent, ceva ce noi nu putem înțelege, dar a cărui parte integrantă suntem; speranța că universul nostru răsfirat și noi, o particulă de praf din acest univers, posedăm o semnificație și o metodă inefabile; bucuria de a relua străvechea metaforă a lumii în chip de carte, pe care noi o citim și în care, la rândul nostru, suntem citiți; vanitatea ce ne permite să credem că realitatea este o fantasmă și că nu poate fi cunoscută decât prin mijlocirea cuvintelor – toate acestea își găsesc manifestarea materială în acel autoportret pe care noi îl numim „bibliotecă". Dragostea noastră pentru ea, pofta noastră de a o vedea și mai dezgolită, mândria pe care o simțim față de realizările sale, atunci când ne plimbăm printre rafturile îngreunate de cărțile care ne promit tot mai multe plăceri, acestea se numără printre cele mai fericite și mai emoționante dovezi ale existenței, în ciuda tuturor nefericirilor și durerilor acestei vieți, unei credințe mai intime, consolatoare și, poate, izbăvitoare în metoda ce s-ar afla dincolo de nebunia cu care ne-ar fi putut blestema orice zeitate geloasă.

În romanul său *The Blue Flower* (*Floarea albastră*), Penelope Fitzgerald spune: „Dacă o poveste începe cu o descoperire, trebuie să se sfârșească cu o căutare."[5] Cu siguranță, povestea bibliotecii mele a început cu mai multe descoperiri: descoperirea cărților, descoperirea locului în care să le găzduiesc, descoperirea liniștii din spațiul iluminat de întunericul de afară. Dar, dacă povestea trebuie să se sfârșească prin căutare, întrebarea este: ce anume caut? Northrop Frye observa odată că, dacă ar fi fost de față la nașterea lui Hristos, nu crede că ar fi auzit îngerii cântând. „Motivul pentru care cred asta este că nu-i aud nici acum, și nu am de ce să presupun că s-ar fi oprit."[6] Prin urmare, nu caut vreo revelație, din moment ce tot ce mi se spune este limitat, în mod necesar, de ceea ce sunt capabil să aud și să înțeleg. Nu caut cunoașterea aflată dincolo de granițele a ceea ce, într-un fel tainic, cunosc deja. Nu caut iluminarea, la care nu pot aspira în mod rațional. Nu caut experiență, pentru că, în cele din urmă, nu pot să devin conștient decât de ceea ce există deja în mine. Ce caut, atunci, la sfârșitul poveștii bibliotecii mele?

Consolare, poate. Poate consolare.

MULȚUMIRI

Aceia care citesc, aceia care
ne spun ceea ce citesc,
Aceia care întorc cu zgomot
paginile cărților lor,
Aceia care au putere asupra
cernelii roșii și negre,
și asupra imaginilor,
Aceștia sunt cei care ne conduc,
cei care ne ghidează și ne arată calea.

Codex aztec din 1524,
Arhivele Vaticanului

În perioada cât am scris această carte, m-am îndatorat multor persoane. Păstrând ordinea alfabetică atât de dragă bibliotecilor, le mulțumesc:

Prietenilor și colegilor mei Enis Batur, Anders Björnsson, Antoine Boulad, Roberto Calasso, Juan Gustavo Cobo Borda, Viviane Flament, Dieter Hein, Chris Herschdorfer, Patricia Jaunet, Marie Korey, Richard Landon, Lilia Moritz Schwarcz, Hubert Nyssen, Felicidad Orquín, Lucie Pabel și Gottwalt Pankow, Dominique Papon, Fabrice Pataut, Arturo Ramoneda, Sylviane Sambord, Alberto Ruy Sánchez, Maud Stéphan-Hachem, Jean-Luc Terradillos.

Personalului Bibliotecii Londoneze și al Mediathèque de Poitiers, precum și lui Anne-Catherine Sutermeister și Silviei Kimmeier, de la Bibliothèque Cantonale et Universitaire de Lausanne.

Agenților mei, Michèle Lapautre din Paris, Guillermo Schavelzon din Barcelona, Ruth Weibel din Zürich, lui Bruce Westwood, Nicole Winstanley și personalului de la Westwood Creative Artists din Toronto.

Lui Gena Gorrell, a cărei lectură critică, severă și meticuloasă, a dezbărat cartea de un mare număr de erori și de fatuitate. Lui Deirdre Molina, pentru grija deosebită cu care a urmărit cartea de la stadiul de manuscris la acela de produs finit. Lui C.S. Richardson, pentru un alt design splendid. Lui Liba Berry, pentru corectura excelentă. Lui Michelle MacAleese, pentru cercetarea minuțioasă asupra fotografiilor. Lui Barney Gilmore, pentru indicele cuprinzător.

Editorilor mei, Rosellina Arquinto, Hans-Jürgen Balmes, Valeria Ciompi, Carmen Criado, Haye Koningsveld, Luiz Schwarcz, Marie-Catherine Vacher, și, în primul și în primul rând, lăsând la o parte regulile alfabetului, lui Louise Dennys.

În cele din urmă, le sunt profund recunoscător Fundației S. Fischer din Berlin și Fundației Simon Guggenheim din New York, a căror asistență financiară din ultimii ani a făcut posibilă publicarea acestei cărți în prezent, nu într-un viitor nesigur.

NOTE

CUVÂNT ÎNAINTE

1. Robert Louis Stevenson, „Pulvis et umbra", II, în *Across the Plains* (Londra: Chatto & Windus, 1892).

2. Northrop Frye, *Notebook 3:128*, în *Northrop Frye Unbuttoned: Wit and Wisdom from the Notebooks and Diaries*, selecție de Robert D. Denham (Toronto: Anansi, 2004).

3. Francesco Petrarca, „Despre ignoranța mea și a altora; lui Donato degli Albanzani", *Scrieri alese*, în românește de George Lăzărescu, București: Editura Univers, 1962.

MITUL BIBLIOTECII

1. M. le Comte de Mondion, „Mondion, le chateau – la paroisse, 1096–1908", în Bulletins de la Société des Antiquaires de l'Ouest (Poitiers, primăvara lui 1909).

2. R.L. Stevenson (în colaborare cu dna Stevenson), „The Dynamiter", în *More New Arabian Nights* (Londra: Longmans, Green & Co., 1885).

3. Walter Benjamin, „Unpaking My Library", în *Illuminations*, ed. Hannah Arendt, trad. Harry Zohn (New York: Harcourt Brace & World, 1968).

4. Lucan, *The Civil War* (*Pharsalia*), ed. J.D. Duff, IX:973 (Cambridge, MA: Harvard University Press; Londra: William Heinemann, 1988).

5. *Essais de Montaigne*, ed. Amaury-Duval (Paris: Chassériau, 1820).

6. *Ibid.*

7. Samuel Taylor Coleridge, *Literary Remains, II:206,* ed. Henry Nelson Coleridge (New York: Harper, 1853).

8. Virginia Woolf, „Ceasuri petrecute într-o bibliotecă", *Eseuri alese*, vol. 1, traducere și prefață de Monica Pillat, București: RAO, 2005.

9. Geneza 11:5-7.

10. Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, vol. 1 (Baltimore și Londra: Johns Hopkins University Press, 1998).

11. Strabon, *Geografia*, Cartea XIII, vol. 3, studiu introductiv, traducere, notițe introductive, note și indice de Felicia Vanț-Ștef, București: Editura Științifică, 1972–1983.

12. Plinius cel Bătrân, *Natural History*, tradusă și cu o introducere de John Healy (Londra: Penguin, 1991); Cartea XII, 69–70.

13. Luciano Canfora, *La biblioteca scomparsa* (Palermo: Sellerio Editore, 1987).

14. Charles A. Goodrum și Helen W. Dalrymple, *Guide to the Library of Congress*, ediție revizuită (Washington: Library of Congress, 1988).

15. Cristoph Kapeller, „L'architecture de la nouvelle Bibliothèque d'Alexandrie", în Fabrice Pataut, ed., *La nouvelle Bibliothèque d'Alexandrie* (Paris: Buchet/Chastel, 2003).

16. Hipólito Escolar Sobrino, *La biblioteca de Alejandría* (Madrid: Gredos, 2001).

17. Mustafa El-Abbadi, *La antigua biblioteca de Alejandría: Vida y destino*, trad. José Luis García-Villalba Sotos (Madrid: UNESCO, 1994).

18. Strabon, *Geografia*, Cartea XVII, vol. 3.

19. Franz Kafka, „În fața legii", *Opere complete*, vol. 1, traducere și note de Mircea Ivănescu, București: Editura Univers, 1996.

20. Consultați Sfântul Augustin, *The City of God*, trad. Henry Bettenson, Cartea XXI:9 (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1984).

21. Escolar Sobrino, *La biblioteca de Alejandría*.

22. Citat în Canfora, *La biblioteca scomparsa*.

23. Geo. Haven Putnam, A.M., *Books and Their Makers during the Middle Ages*, vol. 1 (reeditare) (New York: Hillary House, 1962).

24. *„Le monde est fait pour aboutir à un beau livre"*, Stéphane Mallarmé, în „Réponses à des enquêtes, Sur l'evolution littéraire", în *Proses diverses* (Paris: Gallimard, 1869).

25. Joseph Brodsky, „In a Room and a Half", în *Less Than One* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 1986).

26. Discut pe marginea acestui proiect în capitolul „Peter Eisenman: The Image As Memory", în *Reading Pictures* (Toronto: Alfred A. Knopf, 2000).

27. Citat în Escolar Sobrino, *La biblioteca de Alejandría*.

28. Citat în Roberto Calasso, *I quarantanove gradini* (Milano: Adelphi, 1991).

29. Aceste referințe au fost preluate din Canfora, *La biblioteca scomparsa*.

30. *„Polvo serán, mas polvo enamorado"*, Francisco de Quevedo, în „Amorconstante meas allá de la muerte", în *Antología poética* (selecție și prolog de Jorge Luis Borges) (Madrid: Alianza Editorial, 1982).

ORDONAREA BIBLIOTECII

1. Pepys a lăsat moștenire Colegiului Magdalen din Cambridge exact trei mii de volume numerotate, de la cele mai mici și până la cele mai mari.

2. Plinius cel Tânăr, „Plinius către iubitul său Gallus" (II:17:C), *Opere complete*, traducere, note și prefață de Liana Manolache, București: Editura Univers, 1977.

3. *„Sa chambre de douleur était un arc-en-ciel... réservant à l'oeil et au souvenir des surprises et des bonheurs attendus"*, Michel Melot, în *La sagesse du bibliothécaire* (Paris: L'oeil neuf éditions, 2004).

4. Georges Perec, în *Penser/Classer* (Paris: Hachette, 1985).

5. Benjamin, „Unpacking My Library".

6. John Wells, *Rude Words: A Discursive History of the London Library* (Macmillan: Londra, 1991).

7. Terry Belanger, *Lunacy and the Arrangement of Books* (New Castle, DE: Oak Knoll Books, 1985).

8. G.K. Chesterton, „Lunacy and Letters", în *On Lying in Bed and Other Essays*, selecție de Alberto Manguel (Calgary: Bayeux Arts, 2000).

9. Jean-Pierre Drége, *Les bibliothèques en Chine au temps des manuscrits* (Paris: École française d'Extrême-Orient, 1991).

10. W.F. Mayers, „Bibliography of the Chinese Imperial Collection of Literature", *China Review*, vol. VI, nr. 4 (Londra, 1879).

11. Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, studiu introductiv de Mircea Martin, dosar de Bogdan Ghiu, București: RAO, 2008. Foucault consideră că această listă eclectică este o „distorsiun[e] a clasificării care ne împiedică s-o gândim [clasificarea]" (*"cette distorsion du classement qui nous empêche de le penser"*).

12. Wolfgang Bauer, „The Encyclopaedia in China", *Cahiers d'histoire mondiale*, vol. IX, nr. 3 (Paris, 1996).

13. Sergei A Shuiskii, „Khallikan", în *Dictionary of the Middle Ages*, ed. Joseph R. Strayer, vol. 7 (New York: Charles Scribner's Sons, 1986).

14. El-Abbadi, *La Antigua biblioteca de Alejandría*.

15. Dorothy May Norris, *A History of Cataloguing and Cataloguing Methods: 1100–1850, with an Introductory Survey of Ancient Times* (Londra: Grafton & Co., 1939).

16. Houari Touati, *L'armoire à sagesse: Bibliothèques et collections en Islam* (Paris: Aubier, 2003).

17. Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, traducere din limba greacă de C.I. Balmuș, comentarii de Aram M. Frenkian, prefață și notă biografică de Adelina Piatkowski, ediție îngrijită de Ion Acsan și Adelina Piatkowski, București: Editura Minerva, 1997.

18. Youssef Eche, *Les bibliothèques arabes publiques et semi-publiques en Mésopotamie, en Syrie et en Egypte au Moyen-âge* (Damasc: Institut français de Damas, 1967).

19. Touati, *L'armoire à sagesse*.

20. Bayard Dodge, *The Fihrist of al-Nadim: A Tenth-Century Survey of Muslim Culture* (New York: Columbia University Press, 1970).

21. D. Mallet, „La bibliothèque d'Avicenne", în *Studia Islamica*, vol. 83, 1996. Citat în Touati, *L'armoire à sagesse*.

22. Suetonius, „Divinul Iulius: 44", *Viețile celor doisprezece cezari*, traducere din limba latină, prefață și anexe de Gheorghe Ceaușescu, București: RAO, 1998.

23. Lionel Casson, *Libraries in the Ancient World* (New Haven și Londra: Yale University Press, 2001).

24. T. Birt, *Die Buchrolle in der Kunst* (Leipzig, 1907).

25. Samuel Pepys, *Jurnal: 1660–1669*, în românește de Costache Popa și Ileana Vulpescu, cu o prefață de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, București: Editura pentru Literatură Universală, 1965.

26. Melvil Dewey, „Decimal Classification Beginning", în *Library Journal* 45 (2/ 15/ 20). Citat în Wayne A. Wiegand, *Irrepressible Reformer: A Biography of Melvil Dewey* (Chicago și Londra: American Library Association, 1996).

27. Cea mai recentă revizuire a sistemului lui Dewey, ediția XXI din 1998, a înregistrat modificarea unora dintre aceste clasificări, astfel încât, în momentul de față, deși numărul 200 încă este asociat „Religiei", iar numărul 260, „Teologiei creștine", numărul 264 este rezervat „Venerării publice", iar „Dumnezeu" este asociat cu trei numere diferite: 211 („Concepte despre Dumnezeu"), 212 („Existența și atributele acesteia") și 231 („Sfânta Treime și Natura Divină"). Consultați Lois Mai Chan, John P. Comaromi, Mohinder P. Satija, *Classification décimale de Dewey: guide pratique* (Montréal: Editions ASTED, 1995).

28. Unul din titlurile din carnețelele lui Dewey, citat în Wiegand, *Irrepressible Reformer*.

29. Wiegand, *Irrepressible Reformer*.

30. Charles Dickens, *Prietenul nostru comun*, traducere, cuvânt înainte și note de Niculai Popescu, București: Editura Cartea Românească, 1973.

31. Unul din titlurile din carnețelele lui Dewey, citat în Wiegand, *Irrepressible Reformer*.

32. Conform metodei spaniole, este acordată prioritate numelui tatălui (de exemplu, García), dar metoda nu mai funcționează dacă autorul este cunoscut după al doilea nume.

33. Henry Green, *Pack My Bag: A Self-Portrait* (Londra: The Hogarth Press, 1940).

SPAȚIUL BIBLIOTECII

1. Jules Verne, *20 000 de leghe sub mări*, traducere și note de Dan Starcu, București: Editura Adevărul Holding, 2010.

2. Belanger, *Lunacy and the Arrangement of Books*.

3. A.N.L. Munby, *Some caricatures of Book-Collectors: An Essay* (Londra: tipărit în ediție privată, 1968); citat în *Belanger, Lunacy and the Arrangement of Books*.

4. Lewis Carroll, *Silvia și Bruno*, traducere de Gheorghe Simina, București: Aldo Press, 2003.

5. Emanuele Tesauro, *Il cannocchiale aristotelico* (1670) (Savigliano: Editrice artistica Piemontese, 2000).

6. Anthony Grafton, „Une bibliothèque humaniste: Ferrare", în *Le pouvoir des bibliothèques: La mémoire des livres en Occident*, sub îndrumarea lui Marc Baratin și a lui Christian Jacob (Paris: Albin Michel, 1996).

7. Citat în Grafton, „Une bibliothèque humaniste: Ferrare".

8. *Ibid.*

9. Robert D. McFadden, „Recluse buried by paper avalanche", în *The International Herald Tribune* (Paris, 31 decembrie 2003).

10. Consultați Nicholson Baker, „The Author vs. the Library", *The New Yorker* (New York, 14 octombrie 1996).

11. Goodrum și Dalrymple, *Guide to the Library of Congress*.

12. Nicholson Baker, *Double Fold: Libraries and the Assault on Paper* (New York: Random House, 2001).

13. Citat în Baker, *Double Fold*, p. 257.

14. Robin Mckie și Vanessa Thorpe, „Digital Domesday Book", în *The Observer* (Londra, 3 martie 2002).

15. Katie Hafner, „Memories on Computers May Be Lost to Time", în *The International Herald Tribune* (Paris, 28 noiembrie 2004).

16. Robert F. Worth, „Collecting the world's books online", în *The International Herald Tribune* (Paris, 1–2 martie 2003).

17. *The New York Times* (14 decembrie 2004).

18. Geneza 11:1-9.

19. Marshall McLuhan, *Mass-media sau Mediul invizibil*, culegerea textelor esențiale și cuvânt înainte de Eric McLuhan și Frank Zingrone, traducere din limba engleză de Mihai Moroiu, București: Nemira, 1997.

20. Oliver Wendell Holmes, *The Poet at the Breakfast-Table* (Londra: Dent, 1872).

21. Gabriel Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque, seconde édition revue corrigée & augmentée* (Paris: Chez Rolet le Duc, 1644).

22. Marie-Catherine Rey, „Figurer l'être des hommes", în *Visions du futur: Une histoire des peurs et des espoirs de l'humanité* (Paris: Réunion des Musées Nationaux, 2000).

23. Citat în P.N. Furbank, *Diderot* (Londra: Martin Secker & Warburg, 1992).

24. Jean-François Marmontel, în *Memorii*, citat în Furbank, *Diderot*.

25. „*Le but de* l'Encyclopédie *est de rassembler les connaissances éparses sur la surface de la terre; d'en exposer le système général aux hommes qui viendront après nous, afin que les travaux des siècles passés n'aient pas été des travaux inutiles pour les siècles à venir... Que* l'Encyclopédie *devienne un sanctuaire où les connaissances des hommes soient à l'abri des temps et des revolutions.*" Denis Diderot, în „Encyclopédie", în D. Diderot și Jean d'Alembert, *L'Encyclopédie, ou, Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Paris, 1751–72).

26. Guillaume Grivel, *L'Isle inconnue, ou Mémoires du chevalier de Gastines. Recueillis et publiés par M. Grivel, des Académies de Dijon, de la Rochelle, de Rouen, de la Société Philosophique de Philadelphie etc.* (Paris: Moutard, 1783–87).

27. Citat în Furbank, *Diderot*.

28. *Ibid.*

29. Rebecca Solnit, *Motion Studies: Time, Space and Eadweard Muybridge* (Londra: Bloomsbury, 2003).

30. Seneca, *The Stoic Philosophy of Seneca: Essays and Letters*, traducere și studiu introductiv de Moses Hadas (Garden City, NY: Doubleday Anchor, 1958).

31. Gustave Flaubert, *Bouvard și Pécuchet*, traducere din limba franceză, prefață și note de Irina Mavrodin, București: Art, 2007.

32. Jorge Luis Borges, „La biblioteca total", în *Sur* (Buenos Aires, august 1939), mai târziu reeditată cu titlul „Biblioteca Babel" (trad. Cristina Hăulică), în *Ficțiuni*, *Proză completă*, vol. 1, traduceri și note de Irina Dogaru, Cristina Hăulică și Andrei Ionescu; cuvânt înainte, tabel cronologic, prezentări și ediție îngrijită de Andrei Ionescu, Iași: Polirom, 2006.

33. Idem, *El congreso* (Buenos Aires: El Archibrazo, 1971).

PUTEREA BIBLIOTECII

1. Muhammad b. 'Abd al-Rahman al-'Uthmani, *Idah al-ta'rif biba'd fada 'il al-'ilm al-sharif*, Biblioteca Universității Princeton, Yahuda Ms. Nr. 4293, citat în Jonathan Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992).

2. Citat în Hipólito Escolar, *Historia de la bibliotecas* (Madrid: Fundacíon Germán Sánchez Ruipérez, 1985).

3. Fritz Milkau, *Administrație de bibliotecă*, București, 1961.

4. Emile Zola, *L'assommoir*.

5. Valéry Giscard d'Estaing, *Le passage* (Paris: Laffont, 1994).

6. Juan Domingo Perón, „Discurso del Presidente de la Nación Argentina General Juan Perón pronunciado en la Academia Argentina de Letras con motivo del Día de la Raza y como homenaje en memoria ded Don Miguel de Cervantes Saavedra en del cuarto centenario de su nacimiento" (Buenos Aires, 12 octombrie 1947).

7. Casson, *Libraries in the Ancient World*.

8. Andrew Carnegie, *The Gospel of Wealth and Other Timely Essays*, ed. Edward C. Kirkland (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962).

9. *Long Overdue: A Library Reader*, ed. Alan Taylor (Londra și Edinburgh: The Library Association Publishing and Mainstream Publishing Company, 1993).

10. Thomas Carlyle, scrisoare datată 18 mai 1832, în *The Letters of Thomas Carlyle*, ed. Charles Eliot Norton (Londra: Macmillan, 1888).

11. Joseph Frazier Wall, *Andrew Carnegie* (Oxford și New York: Oxford University Press, 1970).

12. Citat în John K. Winkler, *Incredible Carnegie* (New York: Vanguard Press, 1931).

13. Thomas Morrison, „Rights of Land", manuscris nepublicat, citat în Peter Krass, *Carnegie* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2002).

14. Citat în Wall, *Andrew Carnegie*.

15. Krass, *Carnegie*.

16. Andrew Carnegie, discurs ținut la Grangemouth, Scoția, în septembrie 1887, citat în Burton J. Hendrick, *The Life of Andrew Carnegie* (Garden City, NY: Doubleday, Doran, 1932).

17. Citat în Krass, *Carnegie*.

18. Citat în Winkler, *Incredible Carnegie*.

19. Krass, *Carnegie*.

20. Citat în George S. Bobinski, *Carnegie Libraries* (Chicago: American Library Association, 1969).

21. Krass, *Carnegie*.

22. Andrew Carnegie, *Round the World* (New York: Charles Scribner's Sons, 1884).

23. John Updike, „I Was a Teen-Age Library User", în *Odd Jobs* (Londra: André Deutsch, 1992).

24. Eudora Welty, *One Writer's Beginnings* (Cambridge, MA și Londra: Harvard University Press, 1984).

25. H.L. Mencken, *Prejudices: Fourth Series* (New York: Alfred A. Knopf, 1924).

26. Citat în Bobinski, *Carnegie Libraries*.

UMBRA BIBLIOTECII

1. Archibald MacLeish, „Of the Librarian's Profession", în *A Time to Speak* (Londra: Faber, 1941).

2. Georges Roux, *Ancient Iraq* (Londra: George Allen & Unwin, 1964).

3. David Diringer, *The Book Before Printing* (New York: Dover, 1982).

4. Casson, *Libraries in the Ancient World*.

5. Escolar, *Historia de la bibliotecas*.

6. Jean Bottéro, *Mésopotamie. L'écriture, la raison et les dieux* (Paris: Gallimard, 1987).

7. Casson, *Libraries in the Ancient World*.

8. De asemenea, el era faimosul autor al unui tratat despre prostituatele din Attica.

9. Escolar, *Historia de las bibliotecas*.

10. Primo Levi, *The Periodic Table*, trad. Raymond Rosenthal (New York: Schoken, 1984).

11. Brodsky, „To Please a Shadow", în *Less Than One*.

12. Eduardo Anguita și Martín Caparrós, *La voluntad: Una historia de la militancia revolucionaria en la Argentina 1973–1976*, volumul II (Buenos Aires: Norma, 1998).

13. Varlam Chalamov, *Mes bibliothèques*, trad. Sophie Benech (Paris: Editions Interférences, 1988).

14. „Tiene hijos que lo viron quemar sus libros", în Germán García, *La fortuna* (Buenos Aires: Ediciones de la Flor, 2004).

15. Elisabeth Rosenthal, „Don't Count the Pope among Harry Potter Fans", în *The International Herlad Tribune* (Paris: 16–17 iulie 2005).

16. William Blake, „The Everlasting Gospel" a.I.13, în *The Complete Poems*, ed. Alicia Ostriker (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1977).

17. Luciano Canfora, *La Bibliothèque du Patriarche: Photius censuré dans la France de Mazarin*, trad. Luigi-Alberto Sanchi (Paris: Les Belles Lettres, 2003).

18. Consultați Leo Löwenthal, „Calibans Erbe", în *Schriften IV* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1984).

19. Aceeași poveste este spusă de istoricul tunisian din secolul al paisprezecelea Ibn Khaldun, fiind asociată, însă, cuceririi Persiei de către Islam. Conform acestei versiuni, când generalul Sa'd ben Waqqas a pătruns în regatul cucerit, a găsit acolo foarte multe cărți, și l-a

întrebat pe Omar Ibn al-Kdattab dacă ar trebui să împartă această pradă credincioșilor. Omar i-a răspuns: „Aruncă-le în apă! Dacă în ele se află cheia ce descuie poarta Adevărului, Dumnezeu ne-a dat deja o cheie mai bună. Iar dacă nu conțin altceva decât minciuni, Dumnezeu vrea să ne scape de ele." În felul acesta, spune Ibn Khaldun, am pierdut informațiile despre perși. În Ibn Khaldun, *Al-Muqaddima: Discours sur l'histoire universelle* (Paris: Sindbad, 1967–68).

20. Îi mulțumesc lui Irving Wardle pentru că mi-a sugerat să folosesc această poezie de A.D. Hope, în *Collected Poems 1930–1970* (Sydney: Angus & Robertson, 1972).

21. William H. Prescott, *History of the Conquest of Mexico and History of the Conquest of Peru* (orig. 1843–1847) (New York: Random House, Modern Library, 1986).

22. Jacques Lafaye, *Albores de la imprenta: El libro en España y Portugal y sus posesiones de ultramar (siglos XV–XVI)* (Mexic: Fondo de Cultura Económica, 2002). Un *maravedi* era echivalentul a 14 șilingi.

23. Richard E. Greenleaf, *Zumárraga y la Inquisición mexicana 1536–1543*, trad. Victor Villela (Mexic: Fondo de Cultura Económica, 1998).

24. Consultați Miguel León Portilla, *El reverso de la conquista* (Mexic: Editorial Joaquín Motiz, 1964).

25. Diego Durán, *Historia de las Indias de Nueva España y Islas de la Tierra Firme*, I: Introducere, 2 vol., Mexic, Porrua, 1967. Trad engl.: *Book of the Gods and Rites & The Ancient Calender*, Norman, University of Oklahoma Press, 1971 (partea I-a și a II-a); *The Aztecs. The history of the Indies of New Spain*, New York, Orion, 1964 (partea a III-a, prescurtată). Citat în Tzvetan Todorov, „IV. A cunoaște. Durán, sau metisajul culturilor", în *Cucerirea Americii. Problema Celuilalt*, traducere de Magda Jeanrenaud, Iași: Institutul European, 1994.

26. Tacitus, *Anale*, traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu; confruntarea textului a fost realizată de Gabriela Creția; București: Humanitas, 1995.

27. Eche, *Les bibliothèques arabes publiques et semi-publiques en Mésopotamie*.

28. Un număr însemnat de cărți din Biblioteca Corviniana au fost cruțate, pentru că fuseseră depozitate în palatul regal din Buda, pe care turcii au ezitat să-l incendieze. Consultați Csaba Csapodi & Klára Csapodi-Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana* (Budapesta: Magyar Helikon, 1967).

29. Johannes Pedersen, *Den Arabiske Bog* (Copenhaga: Gyldendal, 1946).

30. *Le Monde* (Paris, 4 septembrie 1995).

31. Lawrence Donegan, „Anger as CIA homes in on new target: library users", în *The Observer* (Londra, 16 martie 2003).

32. Richard F. Tomasson, *Iceland: The First New Society* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980).

33. Joseph Kahn, „Yahoo helped Chinese to prosecute journalist", în *The International Herald Tribune* (Paris, 8 septembrie 2005).

34. Tom Stoppard, *The Invention of Love* (Londra și Boston: Faber & Faber, 1997); Actul I.

FORMA BIBLIOTECII

1. Seneca, *The Stoic Philosophy of Seneca*.

2. „Un bibliothècaire est toujours un peu architecte. Il bâtit sa collection comme un ensemble à travers lequel le lecteur doit circuler, se reconnaître, vivre", Melot, *La sagesse du bibliothècaire*.

3. Angelo Paredi, *A History of the Ambrosiana*, trad. Constance și Ralph McInerny (Notre Dame, IN: University Press of Notre Dame, 1983).

4. Johannes Duft, *The Abbey Library of Saint Gall* (St Gallen: Verlg am Klosterhof, 1990).

5. Simone Balayé, *La bibliothèque nationale des origines à 1800* (Geneva: Droz, 1988).

6. Obiecția a fost ridicată de contele Léon de laborde, citat în Bruno Blasselle și Jacqueline Melet-Sanson, *La bibliothèque nationale, mémoire de l'avenir* (Paris: Gallimard, 1991).

7. Blasselle și Melet-Sanson, *La bibliothèque nationale.*

8. P.R. Harris, *The Reading Room* (Londra: Biblioteca Britanică, 1986).

9. *Ibid.*

10. William E. Wallace, *Michelangelo at San Lorenzo: The Genius as Entrepreneur* (Cambridge și New York: Cambridge University Press, 1994).

11. H.M. Vaughan, *The Medici Popes, Leo X and Clement VII* (Londra: Macmillan, 1908).

12. *Rime e lettere di Michelangelo*, ed. P. Mastrocola (Torino: UTET, 1992).

13. Citat în Wallace, *Michelangelo at San Lorenzo.*

14. *„Quand'avvien c'alcun legno non difenda/ il proprio umor four del terrestre loco,/ non puô far c'al gran caldo assai o poco/ non si secchi o non s'arda o non s'accenda.// Cos`'l cor, tolto da chi mai mel renda,/ vissuto in pianto e nutrito di foco,/ o ch'è fuor del suo proprio albergo e loco,/qual mal fie che per morte non l'offenda?"*, în Michelangelo Buonarroti, *Rime*, ed. E.N. Girardi (Bari: Laterza, 1960).

15. Giorgio Vasari, „Michelangelo Buonarroti", *Viețile celor mai de seamă pictori, sculptori și arhitecți*, vol. 2, traducere și note de Ștefan Crudu, București: Editura Meridiane, 1962.

16. Georges Roux, *Ancient Iraq*, a treia ediție, (Londra: George Allen & Unwin Ltd, 1964).

17. Casson, *Libraries in the Ancient World.*

18. Consultați Kenneth Clark, „The Young Michelangelo", în J.H. Plumb, *The Horizon Book of the Renaissance* (Londra: Collins, 1961).

19. Luca Pacioli, *Divine Proportion* (New York: Abaris, 2005).

BIBLIOTECA ȘI HAZARDUL

1. Henry James, *Desenul din covor*, traducere de Georgeta Pădureleanu, prefață și tabel cronologic de Mircea Pădureleanu, București: Editura Minerva, 1986.

2. Robert Louis Stevenson, „Travel", în *A Child's Garden of Verses* (Londra: The Bodley Head, 1896).

3. Théodore Monod, *Méharées* (Arles: Actes Sud, 1989).

4. A.M. Tolba, *Villes de sable: Les cités bibliothèques du désert mauritanien* (Paris: Hazan, 1999).

5. Pausanias, *Călătorie în Grecia*, studiu introductiv, traducere și note de Maria Marinescu-Himcu, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1974–1982.

6. Jacques Giès și Monique Cohen, „Introduction", *Sérinde, Terre de Boudhha* (Paris: Réunion des Musées Nationaux, 1995).

7. Susan Whitfield și Ursula Sims-Williams (ed.), *The Silk Road: Trade, Travel, War and Faith* (Londra: Biblioteca Britanică, 2004).

8. Exponate ilustrate în Giès și Cohen, *Sérinde, Terre de Boudhha*, precum și în Whitfield și Sims-Williams, *The Silk Road*.

9. Liu Jung-en, ed., introducere la *Six Yuan Plays* (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1972).

10. Mark Aurel Stein, *Serindia*, vol. 1 (Oxford: Oxford University Press, 1921).

11. Citat în Whitfield și Sims-Williams, *The Silk Road*.

ATELIERUL DIN BIBLIOTECĂ

1. Battista Guarino, „A Program of Teaching and Learning", în *Humanist Educational Treatises*, ed. și trad. Craig W. Kallendorf (Cambridge, MA, și Londra: Harvard University Press, 2002).

2. Dora Thornton, *The Scholar in His Study: Ownership and Experience in Renaissance Italy* (New Haven și Londra: Yale University Press, 1997).

3. Jacob Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, trad. de N. Balotă și Gh. Ciorogaru; prefață, tabel cronologic și indici de N. Balotă, București: Minerva, 2000.

4. Cicero, „Cicero to Atticus, April 59", în *Selected Letters*, trad. D.R. Shackelton Bailey (Londra: Penguin, 1986).

5. „Cicero to Atticus, 10 March 45", *ibid.*

6. Virginia Woolf, *O cameră separată*, trad. de Radu Paraschivescu, prefață de Andreea Deciu, București: Editura Univers, 1999.

7. N. Sanz și Ruiz de la Peña, *La Casa de Cervantes en Valladolid* (Valladolid: Fundaciones Vega-Inclán, 1993).

8. Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, vol. 1, traducere din spaniolă, cuvânt înainte, cronologie, note și comentarii de Sorin Mărculescu, studiu introductiv de Martín de Riquer, Pitești: Editura Paralela 45, 2004.

9. Jorge Luis Borges, „Poemul darurilor", *Ficțiuni*, în *Poezii*, traducere și prefață de Andrei Ionescu, Iași: Polirom, 2005.

10. Jorge Luis Borges, „Autobiographical Notes", în *The New Yorker* (New York, 19 septembrie 1970).

11. Borges, „Când am început să învăț gramatica anglo-saxonă", *Ficțiuni*, în *Poezii*.

12. Seneca, *The Stoic Philosophy of Seneca*.

13. William Blake, „Milton", Pl. 35, 42–45 în *The Complete Poems*, ed. Alicia Ostriker (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1977).

14. Badr al-Din Muhammed Ibn Jama'a, *Tadhkirat al-sami*, citat în Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo*.

15. Nasir al-Din Tusi, *Risala*, *ibid.*

16. Citat în Robert Irwin, *Night & Horses & the Desert: An Anthology of Classical Arabic Literature* (Londra: Allen Lane/The Penguin Press, 1999).

17. Niccolò Machiavelli, *The Literary Works of Machiavelli*, ed. John Hale (Oxford: Oxford University Press, 1961).

BIBLIOTECA MENTALĂ

1. Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort ven occident: du moyen âge à nos jours* (Paris: Seuil, 1975).

2. Apocalipsa 20:12.

3. Consultați Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo.*

4. Toni Cassirer, *Mein Leben mit Ernst Cassirer*, Hildesheim, 1981, citat în Salvatore Settis, „Warburg *continuatus*", în *Le pouvoir des bibliothèques: La mémoire des livres en Occident*, ed. Marc Baratin și Christian Jacob (Paris: Albin Michel, 1996).

5. Ernst Cassirer, „Der Begriff der symbolischen Form im Aufbau der Geisteswissenschaften", în *Vorträge der Bibliothek Warburg*, I, 1921–1922 (Leipzig și Berlin, 1923).

6. *„Ein kleiner Herr mit schwarzen Schnurrbart der manchmal Dialektgeschiten erzählt"*, citat în Ernst Gombrich, *Aby Warburg: An Intellectual Biography* (Londra: Institutul Warburg, Universitatea din Londra, 1970).

7. *„dadurch offenbar das Mittel gefunden, mich von einer erschütternden Gegenwart, die mich wehrlos machte, abzuziehen... Die Schemerzempfindung reagierte sich ab in der Fantasie des Romantisch-Grausamen. Ich machte da die Schutzimpfung gegen das aktiv Grausame durch..."*, în Aby Warburg, *Notes for Lecture on Serpent Ritual*, 1923, pp. 16–18, citat în Gombrich, *Aby Warburg.*

8. Ron Chernow, *The Warburgs* (New York: Random House, 1993).

9. Johann Wolfgang von Goethe, *Din viața mea: poezie și adevăr*, traducere și studiu introductiv de Tudor Vianu, București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

10. Ernst Cassirer, „Der Begriff der symbolischen Form im Aufbau der Geisteswissenschaften".

11. După cum observă Gombrich.

12. *„Das Gedächtnis als organisierte Materie"*, în Ewald Hering, *Über das Gedächtnis als eine allgemeine Funktion der organisierten Materie* (Lucrare prezentată în cadrul conferinței, Akademie der Wissenschaften din Viena, 30 mai 1870), a treia ediție (Leipzig, 1921).

13. Povestea acestei controverse este relatată de Salvatore Settis în „Warburg *continuatus*", în *Quaderni storici*, 58/a XX, nr. 1 (aprilie 1985).

14. Fritz Saxl, „The History of Warburg's Library (1886–1944)", anexă la Gombrich, *Aby Warburg.*

15. *„Aalsuppenstil"*, citat în Gombrich, *Aby Warburg.*

16. Richard Semon, *Die Mneme als erhaltendes Princip im Wechsel des organischen Geschehens*, a doua ediție (Leipzig: W. Engelman, 1908).

17. *„Gespenstergeschichte für ganz Erwachsene"*, Aby Warburg, *Grundbegriffe*, I, p. 3, citat în Gombrich, *Aby Warburg.*

18. „das Nachleben der Antike", citat în Gombrich, *Aby Warburg.*

19. *„Wie ein Seismograph hatten seine empfindlichen Nerven die unterirdischen Erschütterungen schon dann verzeichnet, als andere sie noch völlig überhörten"*, Carl Georg Heise, în *Persönlische Erinnerungen an Aby Warburg* (Hamburg: Gesellschaft der Bücherfreunde, 1959).

20. *„Du lebst und tust mir nichts."*

21. *„Die Wiederbelebung der dämonischen Antike vollzieht sich dabei, wie wir sahen, durch eine Art polarer Funktion des einfühlenden Bildgedächtnisses. Wir sind im Zeitalter des Faust, wo sich der moderne Wissenschaftler – zwischen magischer Praktik und kosmologischer Mathematik – den Denkraum des Bessonnenheit zwichen sich und dem Objekt zu erringen versuchte."* Aby Warburg, Gesamelte Schrifte, II:534, citat în Gombrich, *Aby Warburg*.

22. Îi sunt recunoscător profesorului W.F. Blisset pentru această informație.

23. *„warum das Schicksal den schöpferischen Menschen in die Region der ewigen Unruhe verweist, ihm überassend ob er seine Bildung im Inferno, Purgatorio oder Paradiso findet"*. Aby Warburg, în *Schlussübung*, Jurnalul 1927–28, pp. 68–69, citat în Gombrich, *Aby Warburg*.

24. Aby Warburg, *Le rituel du serpent: récit d'un voyage en pays pueblo*, introducere de Joseph Leo Koerner, text prelucrat de Fritz Saxl și De Benedetta Cestelli Guidi, traducere de Sibylle Muller, Philip Guiton și Diane H. Bodart (Paris: Macula, 2003).

25. *„Die Bilder und Worte sollen fü die Nachkommenden einde Hilfe sein bei dem Versuch der selbstbesinnung zur Abwehr der Tragik der Gespanntheit zwischen triebhafter Magie und auseinandersetzender Logik. Die Konfession eines (unheilbaren) Schizoiden, den Seelenärtzen ins Archiv gegeben."* Aby Warburg, *Note 7*, citat în Gombrich, *Aby Warburg*.

26. *„Annahme des Kunstwerkes als etwas in Richtung auf den Zuschauer feindlich Bewegtes."* Aby Warburg, în *Fragmente* (27 august 1890).

INSULA BIBLIOTECII

1. Consultați William V. Harris, *Ancient Literacy* (Cambridge, MA, și Londra: Harvard University Press, 1989).

2. W. Jaeger, *Aristotle*, trad. R. Robinson (Oxford: Clarendon Press, 1948).

3. Platon, *Opere complete*, ediție îngrijită de Petru Creția, Constantin Noica și Cătălin Partenie, București: Humanitas, 2001.

4. „Ei citesc, aleg și iubesc voința ta; citesc fără întrerupere, iar ceea ce citesc nu trece niciodată căci, alegîndu-le și iubindu-le, ei citesc chiar planurile tale neschimbătoare." Sfântul Augustin, *Confesiuni*, Cartea a treisprezecea, capitolul XV, traducere din latină, studiu introductiv și note de Eugen Munteanu, București: Editura Nemira, 2010.

5. Johann Wolfgang von Goethe, *Maxime și reflecții*, în românește de Gheorghe Ciorogaru, prefață de Sergiu Sălăjan, București: Editura Univers, 1962.

6. Ecleziastul 12:12.

7. Adolfo Bioy Casares, „Libros y amistad", în *La otra aventura* (Buenos Aires: Galerna, 1968).

8. Walter Benjamin, *The Arcades Project*, trad. Howard Eiland și Kevin McLaughlin (Londra: Harvard University Press, 1999).

9. Nicholas de Cusa, „De docta ignorantia", în *Selected Spiritual Writings*, traducere și studiu introductiv de H. Lawrence Bond (New York: Paulist Press, 2005).

10. Julie Flaherty, „New Testament on a Chip", în *The New York Times* (New York, 23 iunie 2003).

11. Anunțat la știrile de seară ale BBC, 26 mai 2003.

12. Venerabilul Beda, *The Ecclesiastical History of the English Nation*, Cartea II, capitolul XIII, în *Opera Historica*, vol. I, ed. J.E. King (Cambridge, MA, și Londra: Harvard University Press și William Heinemann Ltd, 1971).

13. Bill Gates, *The Road Ahead* (New York: Penguin, 1996).

14. Walter Benjamin, *Schriften*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Hannah Arendt (Frankfurt pe Main: Suhrkamp Verlag, 1955).

15. *The International Herald Tribune* (Paris, 18 ianuarie 1999).

16. Will Eisner, interviu acordat France Info Radio, difuzat pe 19 decembrie 2004.

17. Paul Duguid, „PG Tips", în *The Times Literary Supplement* (Londra, 11 iunie 2004).

18. Garrick Mallery, *Picture Writing of the American Indians* (Washington, 1893).

19. „Mucho más que libros", *Semana* (Bogotá, 4 iunie 2001).

20. Interviu acordat autorului, Bogotá, 25 mai 2001.

SUPRAVIEȚUIREA BIBLIOTECII

1. Philip Friedman, *Roads to Extinction: Essays on the Holocaust*, ed. Ada June Friedman (New York și Philadelphia: Societatea Americană de Publicare a Evreilor, 1980).

2. Tuvia Borzykowski, *Ben kirot noflim*, trad. Mosheh Basok (Tel Aviv: Ha-Kibbuts ha-Meuhad, 1964).

3. William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany* (New York: Simon and Schuster, 1960).

4. Citat în Friedman, „The Fate of the Jewish Book", în *Roads to Extinction*.

5. Donald E. Collins și Herbert P. Rothfeder, „The Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Looting of Jewish and Masonic Libraries During World War II", în *Journal of Library History* 18, 1983.

6. Fondată de ginerele exilat al faimosului editor german Samuel Fischer.

7. Citat în Friedman, „The Fate of the Jewish Book", în *Roads to Extinction*.

8. Nili Keren, „The Family Camp", în *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, ed. Yisrael Gutman și Michael Birnbaum (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1994), citat în David Shavit, *Hunger for the Printed Word: Bookd and Libraries in the Jewish Ghettos of Nazi-Occupied Europe* (Jefferson, NC, și Londra: McFarland & Co., 1997).

9. Shavit, *Hunger for the Printed Word*.

10. *„Mensh, oyf tsu shraybn geshikte darf men hobn a kop un nisht keyn tukhes"*, citat în Yitzhak Zuckerman, „Antek", în *A Surplus of Memory: Chronicle of the Warsaw Ghetto Uprising*, trad și ed. Barbara Harshav (Berkeley și Los Angeles: University of California Press, 1993).

11. Citat în Shavit, *Hunger for the Printed Word*.

12. Deborah Dwork, *Children with a Star: Jewish Youth in Nazi Europe* (New Haven, CT: Yale University Press, 1991).

13. Moshe Kligsberg, *„Die yidishe yugent-bavegnung in Polyn tsvishn beyde vel-milkhumes (a sotsyologische shtudie)"*, în *Studies in Polish Jewry 1919–1939*, ed. Joshua A. Fishman (New York: Institutul YIVO de Studii Evreiești, 1974).

14. Graham Greene, *Miezul lucrurilor*, traducere de Liana Dobrescu, București: Editura Univers, 1979.

15. Jurnalul lui Johann Paul Kremer (2 septembrie 1942), ed. Kazimierz Smolen, în *KL Auschwitz seen by the SS*, a doua ediție (Pswiecim, 1978), citat în Martin Gilbert, *The Holocaust* (Londra: William Collins, 1986).

16. Martin Buber, *Povestiri hasidice*, traducere, note și cuvânt înainte de Aurelia Pavel, București: Editura Univers, 1998.

17. Victor Hugo, *Legenda secolelor: versuri alese*; antologie, traducere și note de Ionel Marinescu, prefață de Ion Balu, București: Editura pentru Literatură, 1969.

18. Romain Gary, *La danse de Genghis Cohn* (Paris: Gallimard, 1967).

19. *Nunca Más: A Report by Argentina National Commission on Disappeared People* (Londra și Boston: Faber & Faber, în asociație cu Indexul Cenzurii, 1986).

20. Amin Maalouf, *Cruciadele văzute de arabi*, în românește de Marian Tiu, București: Editura Proiect, 2007.

21. Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives* (New York: Routledge, 2000).

22. Dante Alighieri, *Divina Comedie*, *Infernul*, XXXIV, 129–132, interpretare, note și cuvânt înainte de George Buznea, București: Editura Univers, 1965.

23. Citat în Gilbert, *The Holocaust*.

BIBLIOTECA ȘI UITAREA

1. Virgiliu, *Eneida*, în românește de D. Murărașu, studiu introductiv și comentarii de H. Mihăescu, București: ESPLA, 1956.

2. Robert Musil, *Omul fără însușiri*, traducere din limba germană de Mircea Ivănescu, Iași: Polirom, 2008.

3. Flann O'Brien, „Buchhändlung", în *The Best of Miles* (Londra: Picador, 1974).

4. Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, antologie, traducere și prefață de Dan Hurmuzescu, București: Minerva, 1976.

5. Harald Weinrich, *Lethe, Kunst und Kritik des Vergessens* (München: C.H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1997).

6. „Shah Muhammad, libraire", în *Le Monde* (Paris, 28 noiembrie 2001). În mod straniu, la un an după apariția acestui articol, jurnalista norvegiană Åsne Seierstad a publicat un raport propriu despre viața unui librar afgan, intitulându-l *The Bookseller of Kabul* (*Librarul din Kabul*). Eroul lui Seierstad se numește Sultan Khan, însă multe dintre întâmplări și citate au fost preluate din primul articol.

7. Andrew Murray, cuvânt înainte la *Presbyterians and the Negro: A History* (Philadelphia: Societatea Istorică Prezbiteriană, 1966).

8. Booker T. Washington, *Up from Slavery* (1901).

9. Janet Duitsman Cornelius, *„When I Can Read My Title Clear": Literacy, Slavery, and Religion in the Antebellum South* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1991).

10. Eliza Atkins Gleason, *The Southern Negro and the Public Library* (Chicago: University of Chicago Press, 1941).

11. James Baldwin, *Go Tell It on the Mountain* (New York: Alfred A. Knopf, 1953).

12. Nina Berberova, *La disparition de la bibliothèque de Turgeniev* (Arles: Actes Sud, 1999).

13. Interviu acordat dr. Irene Kupferschmitt, Montréal, 3 mai 2004. Nepublicat.

14. Robert Fisk, „Library books, letters and priceless documents are set ablaze", în *The Independent* (Londra, 15 aprilie 2003).

15. Irwin, *Night & Horses & the Desert*.

16. Jabbar Yassin Hussin, *Le lecteur de Bagdad* (Aude: Atelier du Gué, 2000).

17. Johannes Pedersen, *Den Arabiske Bog* (Copenhaga: Gyldendal, 1946).

18. Milbry Polk și Angela M.H. Schuster (ed.), *The Looting of the Iraq Museum, Baghdad: The Lost Legacy of Ancient Mesopotamia* (New York: Harry N. Abrams, 2005).

19. Luciano Canfora, *Il copista come autore* (Palermo: Sellerio editore, 2002).

20. Jean Bottéro, *Mésopotamie*.

BIBLIOTECA ȘI IMAGINAȚIA

1. Henry Fielding, *Amelia*, I:10 (1752), vol. VI și VII din *The Complete Works of Henry Fielding, Esq.* (Londra: William Heinemann, 1903).

2. Ginzberg, *The Legends of the Jews*; vol. 1, p. 5.

3. „The sun itself is but the dark simulacrum, and light but the shadow of God." („Soarele însuși nu este altceva decât o copie întunecată, iar lumina este umbra lui Dumnezeu.") Sir Thomas Browne, *The Garden of Cyrus*, II.

4. Dylan Thomas, „Ușor în noaptea asta bună să nu pleci nu te-ndepărta", în *Viziune și rugă*, în românește de Constantin Abăluță și Ștefan Stoenescu, București: Editura Univers, 1970.

5. Shakespeare, *Othello*, Actul I, Scena II, traducere în versuri de Florian Nicolau, București: Editura de Stat, 1948.

6. Van Wyck Brooks, *The Flowering of New England: 1815–1865* (New York: E.P. Dutton & Co., 1936).

7. Christmas Humphreys, *Buddhism* (Harmondsworth, Middlesex: Penguin, 1951).

8. În conversație cu autorul.

9. Borges, „Autobiographical Notes", în *The New Yorker*.

10. Idem., „Poemul darurilor", în *Poezii*.

11. Idem., „Cercetarea operei lui Herbert Quain" (trad. Andrei Ionescu), în *Grădina cu cărări ce se bifurcă*; „Apropierea de Almotásim" (trad. Irina Dogaru), în *Istoria eternității*; „Tlön, Uqbar, Orbis Tertius" (trad. Andrei Ionescu), în *Grădina cu cărări ce se bifurcă*; „Minunea tainică" (trad. Andrei Ionescu), în *Artificii*, în *Proză completă*, vol. 1, traduceri și note de Irina Dogaru, Cristina Hăulică și Andrei Ionescu, cuvânt înainte, tabel cronologic, prezentări și ediție îngrijită de Andrei Ionescu, Iași: Polirom, 2006; „Cartea de nisip" (trad. Cristina Hăulică), în *Cartea de nisip*, în *Proză completă*, vol. 2, traduceri și note de Cristina Hăulică și Andrei Ionescu, prezentări și ediție îngrijită de Andrei Ionescu, Iași: Polirom, 2006.

12. François Rabelais, *Gargantua și Pantagruel*, traducere din limba franceză de Alexandru Hodoș, București: Art, 2008.

13. Henri Lefebvre, *Rabelais* (Paris: Editeurs français réunis, 1955).

14. Antonine Maillet, *Rabelais et les traditions populaires en Acadie* (Laval: Les Presses Université de Laval, 1971).

15. Lucien Febvre, *Religia lui Rabelais: problema necredinței în secolul al XVI-lea*, vol. 1, Cartea întâi, capitolul întâi, VIII, traducere, introducere și note de Horia Lazăr, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1996.

16. Jean Plattard, *La vie et l'oeuvre de Rabelais* (Paris: Boivin, 1930).

17. Mihail Bahtin, *François Rabelais și cultura populară în Evul Mediu și în Renaștere*, în românește de S. Recevschi, București: Editura Univers, 1974.

18. Edwin H. Carpenter, Jr., *Some Libraries We Have Not Visited: A Paper Read at the Rounce & Coffin Club, August 26, 1947* (Pasadena, CA: Ampersand Press, 1947).

19. Sir Thomas Browne, „Tract XIII", în *Certain Miscellany Tracts* (Londra, 1684).

20. Carpenter, *Some Libraries We Have Not Visited.*

21. *„Qu' est ce que tu fais, Paul?" „Je travaille. Je travaille de mon métier. Je suis attaché au catalogue de la Nationale, je relève des titres." „Oh... Tu peux faire cela de mémoire?" „De mémoire? Où serait le mérite? Je fais mieux. J'ai constaté que la Nationale est pauvre en ouvrages latins et italiens du XVe siècle... En attendant que la chance et l'érudition les comblent, j'inscris les titres d'oeuvres extrèmement interéssantes, qui auraient dû être écrits... qu'au moins les titres sauvent le prestige du catalogue..." „Mais... puisque les livres n'existent pas?" „Ah!" dit il, avec un geste frivole, „je ne peux pas tout faire!"* Colette, în *Mes apprentissages* (Paris: Ferenczi et fils, 1936).

22. Rudyard Kipling, „The Finest Story in the World", în *Many Inventions* (Londra: Macmillan & Co., 1893).

23. *Necronomicon* este menționat pentru prima dată în povestirea „The Hound", publicată de Lovecraft în 1922; locul manuscrisului este descrisă în „The Festival" (1923). Ambele povestiri au apărut în L.P. Lovecraft and Others, *Tales of the Cthulhu Mythos* (Sauk City: Arkham House, 1969).

24. H.P. Lovecraft, *A History of the Necronomicon* (Oakman, AL: Rebel Press, 1938).

25. H.P. Lovecraft și August Derleth, „The Shadow Out of Space", în *The Shuttered Room* (Londra: Victor Gollancz, 1968).

26. Verne, *20 000 de leghe sub mări.*

27. Shakespeare, *Cum vă place*, II:i, în *Comedii*, traduceri de Dan Duțescu, Ion Frunzetti, Mihnea Gheorghiu, Dan Grigorescu, Dan A. Lăzărescu, Leon Levițchi, Virgil Teodorescu, București: Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2007.

28. Carlo Collodi, *Aventurile lui Pinocchio: povestea unui prichindel de lemn*, traducere din limba italiană de Romulus Alexandrescu, București: Editura Tineretului, 1963.

29. Informație oferită de directoarea Arhivelor Provinciei Oulu, dna Vuokko Joki.

30. Timothy W. Ryback, „Hitler's Forgotten Library: The Man, His Books and His Search for God", în *The Atlantic Monthly* (mai 2003).

IDENTITATEA BIBLIOTECII

1. Ideea a fost propusă de K.W. Humphreys, în splendida serie de conferințe *Panizzi*. Consultați K.W. Humphreys, *A National Library in Theory and in Practice* (Londra: Biblioteca Britanică, 1987), de care m-am folosit îndeaproape pentru acest capitol.

2. U. Dotti, *Vita di Petrarca* (Roma și Bari: Laterza, 1987).

3. Citat în Humphreys, *A National Library in Theory and in Practice*.

4. *Ibid.*

5. Harris, *The Reading Room*.

6. Citat în Humphreys, *A National Library in Theory and in Practice*.

7. *Report from the Select Committee on the British Museum together with the Minutes of Evidence, appendix and index* (*Raport al Comitetului Special asupra Muzeului Britanic, alături de Dovezi, anexă și index*) (Londra: Camera Comunelor, 14 iulie 1836), citat în Humphreys, *A National Library in Theory and in Practice*.

8. Edward Miller, *Prince of Librarians: The Life and Times of Antonio Panizzi* (Londra: Publicațiile Bibliotecii Britanice, 1988).

9. Edmund Goose, „A First Sight of Tennyson", în *Portraits and Sketches* (Londra: William Heinemann, 1912).

10. Citat în Ann Thwaite, *Edmund Goose: A Literary Landscape* (Londra: Martin Secker and Warburg, 1984).

11. Citat în Humphreys, *A National Library in Theory and in Practice*.

12. Citat în Harris, *The Reading Room*.

13. Judith Flanders, „The British Library's Action Plan", în *The Times Literary Supplement* (Londra, 2 septembrie 2005).

14. Lucien Febvre și Henri-Jean Martin, *L'apparition du livre* (Paris: Albin Michel, 1958).

15. Maud Stéphan-Hachem, *La Bibliothèque Nationale du Liban, entre les aléas de l'histoire et l'acharnement de quelques uns.* (Paris: Bulletin des Bibliothèques de France, ENSSIB, ianuarie 2005).

16. Blaine Harden, „For Immigrants, U.S. Still Starts at a Library", în *The International Herald Tribune* (Paris, 29 aprilie 1998).

ÎNTOARCEREA ÎN BIBLIOTECĂ

1. Bram Stoker, *Dracula*, capitolul 3, traducere de Barbu Cioculescu și Ileana Verzea, ediție îngrijită de Valeriu Cîmpeanu, Craiova: Editura Tribuna, 1993.

2. *Ibid.*, capitolul 3.

3. Mary Shelley, *Frankenstein sau Prometeul modern*, în românește de Adriana Călinescu, postfață de Mircea Ivănescu, București: Editura Albatros, 1973.

4. *Ibid.*, capitolul 7.

5. *Ibid.*, capitolul 4.

6. *Ibid.*, capitolul 6.

7. Aceste cuvinte („O, Ziditorule, cerutu-ți-am / Din lut să mă frămânți? Te-am îndemnat / Din neguri să mă iști?...") sunt culese din *Paradisul pierdut*, Cartea 3, și au fost folosite ca

epigraf pe pagina de titlu a volumului *Frankenstein sau Prometeul modern* de Shelley. Leonard Woolf, adnotator al romanului lui Mary Shelley, referindu-se la cuvintele emoționante și perfecte ale monstrului, a spus următoarele: „Ca epigraf (sau epitaf) al omenirii, fraza «Iertare cer că vă tulbur» este neîntrecută."

8. Shelley, *Frankenstein sau Prometeul modern*, capitolul 7.

9. Seneca, „On the Shortness of Life", în *The Stoic Philosophy of Seneca*.

10. Plutarh, *Moralia*, vol. IV, ed. și trad. Frank Cole Babbitt (Cambridge, MA, și Londra: Harvard University Press și William Heinemann Ltd, 1972).

11. Dante, *De vulgari eloquentia*, introducere, traducere și note de Vittorio Coletti (Milano: Garzanti, 1991).

12. Erasmus din Rotterdam, „Adagen" (*Festina lente*), în *Ausgewählte Schriften*, ed. W. Welzig (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967–1969); II:i:i.

13. Steven Wilson, *Related Strangers: Jewish-Christian Relations, 70 to 170 CE* (Philadelphia: Fortress Press, 1995).

14. *„Alors que dans la modalité du temps, elle présentifiait l'Antiquité grecque et arabe comme modèles culturels exemplaires, dans celle de l'espace, elle s'acharnait à réunir ce qui était dispersé et à rapprocher ce qui était éloigné."* *„Rendre visible l'invisible... ce souci de possession du monde."* Touati, *L'armoire à sagesse*.

15. *„Défiez-vous de ces cosmopolites qui vont chercher loin dans leurs livres des devoirs qu'ils dédaignent de remplir autour d'eux. Tel philosophe aime les Tartares, pour être dispensé d'aimer ses voisins."* Jean-Jacques Rousseau, *Emil sau Despre educație*, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Dimitrie Todoran, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1973.

16. Thomas Traherne, *Centuries of Meditations* (Londra, 1908); I:29.

17. Hermann Broch, *Moartea lui Virgiliu*, traducere, prefață, schiță biobibliografică și note de Ion Roman, Pitești: Paralela 45, 2003.

18. Sir Thomas Browne, *Religio Medici*, editată și cu o introducere de Geoffrey Keynes (Londra: Thomas Nelson & Sons, 1940); I:6.

19. Richard Rorty, „The Inspirational Value of Great Works of Literature", în *Raritan*, volumul 16, nr. 1 (New Brunswick, NJ: 1996).

20. Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque*.

CONCLUZIE

1. *El libro de los veinticuatro filósofos*, ed. Paolo Lucentini, trad. Cristina Serna și Jaume Pòrtulas (Madrid: Siruela, 2000).

2. Îi mulțumesc lui Edgardo Cozarinsky pentru această informație. Vladimir Nabokov/Elena Sikorskaja, *Nostalgia*, scrisoare datată 9 octombrie 1945 (Milano: Rosellina Archinto, 1989).

3. *„La présence de la bibliothèque est encore tenu pour pensable."* Jean Roudaut, *Les dents de Bérénice: Essai sur la représentation et l'évocation des bibliothèques* (Paris: Deyrolle Éditeur, 1996).

4. Întâia epistolă a apostolului Ioan, 2:16.

5. Penelope Fitzgerald, *The Blue Flower* (Londra: HarperCollins, 1995).

6. Northrop Frye, *Notebooks*.

DREPTURI DE IMAGINE

Forzaţ Biblioteca lui Aby Warburg, colecţia Autorului; p. 7 inscripţie, colecţia Autorului; p. 16, *sus* biblioteca din Le Presbytère, colecţia Autorului; p.17 biblioteca afiliată Colegio Nacional de Buenos Aires, colecţia Autorului; p. 18 vitraliu, colecţia Autorului; p. 19 biblioteca din Sala cea Lungă, colecţia Autorului; p. 20 palatul de pe apă, fotografie pusă la dispoziţie de www.downtheroad.org The Ongoing Global Bicycle Adventure; p. 22 turnul lui Montaigne, fotografie, Michael Sympson; p. 26 turnul din Babel, Copyright © Biblioteca Britanică, Egerton, 1894; p. 28 Biblioteca din Alexandria, Mohamed Nafea / Bibliotheca Alexandriana; p. 40 un corp de bibliotecă al lui Pepys, prin bunăvoinţa http://www.furniturestyles.net/european/english/misc/oak-bookcase-pepys.jpg; p. 46 *literatura de cordel*, colecţia Autorului; p. 47 Yongle Dadian, © Wason Collection on East Asia, Cornell University; p. 55 raft cu suluri, colecţia Autorului; p. 56 Melvil Dewey, © 2003, din *Encyclopedia of Library and Information Science* de Winifred B. Linderman. Reprodus cu permisiunea Routledge/Taylor & Francis Group, LLC; p. 64 scară pentru bibliotecă, imagine preluată din Percy D. Macquoid, *Dictionary of English Furniture* (Wappingers' Falls, N.Y., 2000), p. 390; p. 68 apartamentul lui Patrice Moore, prin bunăvoinţa http://www.gothamist.com/archives/2004/01/06/disposophobia.php; p. 70 Biblioteca Congresului, Jim Higgins, Biblioteca Congresului; p. 71 Cartea Judecăţii de Apoi, Arhivele Naţionale, ref. E31/I, E31/2; p. 75, *stânga* pagina de titlu, colecţia Autorului; *dreapta* un dom, © Consiliul de Administraţie al Bibliotecii Chester Beatty, Dublin; p. 81 „Scris", Biblioteca de Referinţe Thomas Fisher/Universitatea din Toronto; p. 87 biblioteca de la Wolfenbüttel, Ölgemälde der Rotunde, Innenansicht; p. 89 Ashurbanipal, © Consiliul de Administraţie al Muzeului Britanic; p. 93 schiţă cu Carnegie, prin bunăvoinţa HarpWeek; p. 95 ştampilă, fotografie, G. Blaikie; p. 100 ardere de cărţi în Warsaw, Indiana, Times-Union (Warsaw, IN); p. 102 schiţă ilustrând o ardere de cărţi, colecţia Autorului; p. 103 semn de avertizare, colecţia Autorului; p. 108 Arhiepiscopul Juan de Zumárraga, prin bunăvoinţa

http://www.latinamericanstudies.org/juan-zumarraga.htm; p. 118 Biblioteca de Referințe din Toronto, Biblioteca Publică din Toronto (TRL); p. 120 Biblioteca Regală, Copyright © Biblioteca Britanică, 60.g.12; 121 Biblioteca de Catalunya, fotografie Søren Lauridsen, 2006; pp. 122-123 (*sus*) Freie Universität, © Foster and Partners; p. 123 Bibliothèque Nationale de France, © Dominique Perrault/SODRAC (2006); p. 124, *sus* planul parterului Bibliotecii Wolfenbüttel, Lambert Rosenbusch, Wolfenbüttel, fosta rotondă a bibliotecii, imaginea proporțiilor după Serlio, Primo Libro de Geometria p 13v, Nicolini Vinetia (1551) Design Industrial 04, Thomas Helms Verlag Schwerin 2000, p7; *jos* plan al unei biblioteci dintr-o mănăstire carolingiană, colecția Autorului; pp. 126-127 designul fantasmagoric al lui Boullée pentru o bibliotecă, colecția Autorului; p. 129 Sala Labrouste, fotografie de Diane Asseo Griliches © *Library: The Drama Within* (University of New Mexico Press, 1996); p. 130 sală de lectură, colecția Autorului; p. 131 schița lui Panizzi, colecția Autorului; p. 133 rafturi, colecția Autorului; p. 134 schița lui Michelangelo, colecția Autorului; pp. 136-137 scară, Biblioteca Medicea Laurenziana, n. 226/2006, Vesibolo (Scala di Michelangelo)/Microfoto; p. 140 planul parterului Bibliotecii din Pergamon, colecția Autorului; p. 149 Biblioteca Habott, David Sauveur/Agence VU; p. 151 peșterile din Dunhuang, prin bunăvoința www.worldtravelgate.net; p. 152 *Diamantul Sutra*, Copyright © Biblioteca Britanică Or 8210/P.2; p. 161 portret al lui Kipling, Biblioteca Congresului, Secția Carpenter Kipling, (LC-USZ62-59457); p. 174 frescă înfățișând scena Judecății de Apoi, fotografie, Thomas Hallon Hallbert; p. 177 Aby Warburg, fotografie: Institutul Warburg; p. 186 panou mnemozinic, Aby Warburg, Atlas Mnemozinic, panoul 32: „Moreska", fotografie: Institutul Warburg; p. 192 Robinson Crusoe, colecția Autorului; p. 203 Biblioburro, © Oscar Monsalve, 2005; p. 210 carte de rugăciuni germană, colecția Autorului; p. 214 Birkenau, Arhivele de Stat ale Rusiei, secția pentru Filme și Documente Video; p. 219 Jacob Edelstein, Fotografia lui Jacob Edelstein, neg. 5144 © Muzeul Evreiesc din Praga; p. 220 biblioteca ghetoului din Theresienstadt, colecția Autorului; p. 229 Shah Muhammad Rais, fotografie, Ole Berthelsen, TV 2 Nettavisen, Norvegia; p. 230 Booker T. Washington, Cheynes Studio, Hampton, Virginia, 1903; p. 231 Biblioteca Cossitt, Colecții Speciale, Bibliotecile afiliate Universității din Maryland; p. 233 bibliotecă din Bagdad, Joel Preston Smith, www.joelprestonsmith.com; p. 234 Codul lui Hammurabi, prin bunăvoința http://employees.oneonta.edu/farberas/arth/Images/ARTH200/politics/hammurabi.jpg; p. 241 Borges, © Eduardo Comesana; p. 244 Gargantua, C Lebrecht Music & Arts; p. 246 casa lui Rabelais, colecția Autorului; p. 248 Sir Thomas Browne, Gwen Raverat, Sir Thomas Browne, 1910, © DACS/SODART 2006; p. 250 Dickens, Biblioteca Congresului, Secția Printuri și Fotografii, (LC-USZ62-117829); p. 251 Paul Masson, colecția Autorului; p. 252 biblioteca faimosului căpitan Nemo, colecția Autorului; p. 255 ștampila lui Hitler, colecția celui de-al Treilea Reich, Secția de Cărți Rare și Colecții Speciale, Biblioteca Congresului; p. 261 Sir Antonio Panizzi, *Picture History*, Elliott & Fry, 1870; p. 268 cărți din Biblioteca Națională a Libanului, colecția Autorului; p. 275 Dracula, colecția Autorului; p. 277 Frankenstein, colecția Autorului.

INDICE

Paginile numerotate cu cifre italice conțin ilustrații. Pentru a găsi numele unei biblioteci citate, *consultați* Bibliotecă, *[nume]* (de exemplu: Bibliotecă, Bodleiană)

Abd al-Rahman, 175
Akhmatova, Anna, 232
alfabetizare, avantaje ale, 229, 230
al-Maghribi, Abul-Qasim. *Consultați* Maghribi, Abul-Qasim al
almir. *Consultați* Mansur, Abit-Amir al-
al-Nadim, Ibn. *Consultați* Ibn al-Nadim
al-Qalqashandi. *Consultați* Qalqashandi, al- (cărturar egiptean)
al-Rahman, Abd. *Consultați* Abd al-Rahman
Ammanati, Bartolomeo, 141
Amnesty International, 114
analfabetism, 229
Andersen, Hans Christian, 40
Arhimede, 32
arhivarea, dovadă a speranței, 9
Arhivele Naționale (Bagdad), jefuirea, 232, *233*
Aristarh din Samothrace, 101, 102, 273
Aristofan din Bizanț, 50, 101, 102
Aristotel, 25, 35, 173, 193, 194, 259, 280
Ashurbanipal (rege), 88, 89, 101
  stela lui, *89*
atelier. *Consultați* biroul
Atheneus din Naucratis, 30
Atwood, Margaret, 51, 215
Auden, W.H., 104
Augustin, Sfântul, 44, 193, 304
Auschwitz, lagărul de concentrare de la, 209, 212, 215
Avicenna (Abou Ali El-Hossein Ibn Sina), 52

Bahtin, Mihail, 247, 308
Baker, Nicholson, 69, 70, 74
Baldwin, James, 231
Balzac, Honoré de, 178, 237
Battin, Patricia, 70
Becker, May Lamberton, 40
Beckett, Samuel, 217
Beckford, William, 21
Beda, Venerabilul, 199
Benedict XVI (Papa). *Consultați* Ratzinger, Joseph (Cardinal)
Benjamin, Walter, 19, 43, 198, 200
Bentley, Richard, 261, 262
Berberova, Nina, 232
Bergen-Belsen, lagărul de concentare de la, 214
biblioteca (autorului). *De asemenea, consultați* biroul (Autorului)
  achiziții pentru, 23

descriere a, 17-20, 42, 54, 119,
fotografie a, 16
în copilărie, 39-41
noaptea, 17-23, 173
organizarea, 41-44, 51, 58-60, 63, 64, 159, 173
originile 15-18, 117, 119
bibliotecari
eroi, 68, 286
reguli concepute de, 95, 101, *103*
Bibliotecă. *De asemenea, consultați* biblioteci
a Congresului (Statele Unite ale Americii), 27, 44, 68, 69, *70*, 74, 99, 254, 255
a Institutului de Chimie din Torino, 104
a lui Aby Warburg, 177-188, 191
a lui Hitler, 254, 255
a lui Petrarca, 10, 260
Ambrosiana (antică; Milano), 89, 120
biblioteca (Autorului)
Biblioteca de Catalunya (Barcelona), 120, *121*
Bibliothèque de France, 120, *123*
Bibliothèque Nationale (Paris), *129*, *133*, 249, 265, 267, 286
Bibliothèque Saint-Geneviève, 128
Bodleiană, *40*, 73
Bukhara, 52, 53
Carnegie (Jackson, Mississippi), 94, 95
Carnegie (Reading, Pennsylvania), 94,
Casa Buckingham, *120*,
Centre Pompidou (Paris), 119,
Colegio Nacional de Buenos Aires, 16, *17*, 55, 103, 104,
Colina Palatină, excavarea, 54,
Cossitt (Memphis, Tennessee), 230, *231*,
de la Althorp, scară în, *65*, 66
de Referințe din Toronto, *118*, 120,
din Alexandria (antică), 24, 25, 27-36, 53, 73, 285,
din Alexandria (modernă), 27, *28*, 73,
din Ebla (2300 î.Hr.), 142,
din Pergamon, 25, *140*, 142
din Sala cea Lungă de la Sissinghurst, 16, *19*,
Evanghelică Doulos, 254
Fatimidă (Cairo), 112,
Forumul lui Traian, 142,
Freie Universität (Berlin), 120, *122*,
Geneytouse, 254
ghetoului Theresienstadt, 219, *220*
Habott (Mauritania),
sală de lectură a, *149*
Harvard, 73
Herzog August Bibliothek (Wolfenbüttel), 86, *87*, 120, *124*
ieșiva din Lublin, 211,
Imperială (din Viena), 226
Imperială Chineză, 46
Laurențiană (Florența), *134*, 135, *136-137*, 138-143
scara lui Michelangelo pentru, *136-137*,
Le Presbytére, *16*, *103*
Londra, 44
mănăstire carolingiană, *124*
Mănăstirea Sf. Gall (Elveția), 121
măreața Corviniana, 112
Moș Crăciun (Finlanda), 254
Muzeul Britanic, 45, 69, 128, *130-131*, 132, 134, 155, 262-265
Națională din Bagdad, jefuirea, 232-234, *233*,
Națională din Buenos Aires, 166, *241*, 242, 243, 286
Națională din Liban, 266-268, *268*,
Națională Italiană, 260
peșterile budiste (Mogao, China), 150, *151*
Poitiers, 265,
Publică a Cartierului Queens (orașul New York), 269
Publică din New York, 56, 58, 73
Regală din Franța, 122,
San Francisco, 68,
Sholem Aleichem (Polonia), 210
Stanford, 73,
submarinul căpitanului Nemo, *252*, 253
Turgheniev (Paris), 232
Universitatea Freiburg, 120
Vatican, 67

Wolfenbüttel, 86, 120, *124*
biblioteci. *De asemenea, consultați* arhivare; cărți; Bibliotecă, *[nume];* biblioteca (Autorului); memorie, biblioteci
„de-accesarea" manuscriselor, 69, 70
acasă, 273
antice, 25-27
ca tărâmuri străine, 273
cataloage și, 51-54
chineze, 46-49
consolare, 287
distrugerea, 106-109
documentarea pierderii, 234
efecte arhitecturale asupra 117-143
electronice/virtuale. *De asemenea, consultați* Web-ul, 24, 42, 71-75, 113, 199-201
exclusiviste, 24, 67, 69, 99-114
imaginare. *De asemenea, consultați* cărți, imaginare, 253
introducere în cultura națională, 269
lagăre de concentrare, 212, 213
limitări impuse, 34
limitări spațiale, 63-72
mentale și fluide, 175, 176
oglindire a lumii, 286, 287
portabile și transportate, 202, *203*
principii de organizare a, 10, 41-60, 176-178, 180, 181
sentimente pentru, și în, 10-11
simboluri ale eminenței, 88-96
spații ale memoriei, 33, 34, 176, 180, 181
suma asociațiilor, 181
viitorul, 204
Birkenau, lagărul de concentrare de la, 212, 213, 219
supraviețuitori, *214*
Birkenhead, Sir John, 247
biroul (Autorului)
conținutul, 159
semnificația, 157-169
Binswanger, Otto & Ludwig, 184
Blake, William, 106, 167, 219
Boileau-Despréaux, Nicolas, 58
Borges, Jorge Luis, 45, 58, 80, 175, *241*, 259, 271
după ce a orbit, 241-243
în Buenos Aires, 164-167, 195
Borzykowski, Tuvia, 210
Boswell, James, 227
Bottéro, Jean, 101
Boullée, Etienne-Louis, 125
schiță a bibliotecii ideale, de, *126-127*
Broch, Hermann, 280
Brodsky, Joseph, 33, 104
Brown, Margaret Wise, 39
Browne, Sir Thomas, 13, 239, *248*, 249, 280, 281
Buber, Martin, 216
Buddha, 153, 202, 240
budiste, domuri și texte, 75
Buenos Aires, 16, 43, 68, 103, 164, 242
Bülow, Bernhard von, 209
Bulwer-Lytton, Edward, 163
Bunin, Ivan Alekseevich, 58
Burckhardt, Jacob, 162
Burton, Robert, 9

Caistor, Nick, 217
Calderón de la Barca, Pedro, 215, 259
Califul Omar I. *Consultați* Omar I, Califul
Callimachus, 49, 52, 52, 60, 73
Camões, Luís de, 191
Canetti, Elias, 36
Canfora, Luciano, 30, 234, 235
Carlyle, Thomas, 44, 90, 264, 265
Carnegie, Andrew, 89-96
condiții filantropice impuse de, 94
schiță a lui, *93*
ștampila lui, *95*
Carnegie, Will, 90
Carol Quintul, 108
Carroll, Lewis, 61, 66
Carson, Anne, 44
Carte de Rugăciuni Evreiască, a Autorului, 209, *210*
Cartea Judecății de Apoi
expunerea, *71*, 72
varianta electronică, 71, 72
Casares, Adolfo Bioy, 46, 58, 165
Cassirer, Ernst, 120, 177, 178, 182

Castro, Fidel, 106
catalog, *cataloage*. *Consultați* biblioteci, cataloage și
Caxton, William, 66
cărți
arderea, *100*, *102*, 106, 107, 111, 211, 251
atitudini privitoare la, 193-195, 197, 198
ca dovadă a personalității noastre, 173
ca însemn al autorității, 86-88
copierea, 266
depozitare de urgență a, *268*
distrugerea, 106-107
documentarea pierderii, 234, 235
imaginare, 243, 245, 247-251, 253, 254, 256
influențate de ordinea în care sunt citite, 175
magice, 164
pe care ni le apropriem, 193, 194
rolul lor potențial în societate, 193, 198, 205, 218
scrierea, 239-241
supraviețuirea, 209, 210
Cehov, Anton, 45
Cellini, Benvenuto, 135
Cenzură, 34, 99, 100, 105, 106, 112, 113, 199, 237
Cervantes, Miguel de, 88, 163, 164, 256
Cezar, Iuliu, 20, 21, 35, 53, 217
Chalamov, Varlam, 283
Chambers, Ephraim, 77
Chandler, Raymond, 45
Charpentier, Maïa, 255
Chesterton, G.K., 45, 259
Christie, Agatha, 45
Cicero, 67, 106, 162, 244, 248
citarea, funcțiile, 198
Cixi, Împărăteasa (China), 18
palatul-corabie al, *19*
Clemenceau, Georges, 242
Clement al VII-lea (Papa), 135, 138
Clemente, José Edmundo, 242
Colectivul Academicienilor afiliați Bibliotecii din Alexandria. *Consultați* Bibliotecă, din Alexandria (modernă)
colecții (cărți), natura incidentală a, 147-156
colecții, motive umane privind, 9
Coleridge, Samuel Taylor, 22, 253
Collette, 249
computere, memorie pentru stocare și, 9
Conrad, Joseph, 31, 259
Conti, Haroldo, 104
Copernic, Nicolaus, 247
corp de bibliotecă, Biblioteca Bodleiană, *40*
corporații, multinaționale, 200
Cortázar, Julio, 32, 104
Corvin, regele Matei, 112
Cotton, Sir Robert, 45, 261
Cozarinsky, Edgardo, 175
Cromberger, Jacobo, 109, 110
Crusoe, Robinson. *Consultați* Robinson Crusoe
cultura evreiască, 279
cuvintele, creatoare de lumină, 240
CyberBook Plus, 73

d'Alembert, Jean le Rond, 76-78
d'Estaing, Valéry Giscard, 86
d'Este, Leonello, 67
da Vinci, Leonardo, 142
Dante, 67, 167, 215, 218, 240, 279
date. *Consultați* informații; Web-ul
de Cusa, Nicholas, 198
de Landa, Diego (Arhiepiscop de Yucatán), 107, 111
de Maistre, Xavier, 11
de Nerval, Gérard, 44
de Otero, Blas, 173
de Quevedo, Francisco, 36
de Sahagún, călugarul Bernardino, 110
de Tarazi, vicontele Phillipe, 266
Decembrio, Angelo, 67
Dee, John, 260
Defoe, Daniel, 44, 191, 193, 204
Degețel, generalul Tom, 49
Delessert, Benjamin, 125
Dennys, Louise, 259, 289
Devoto, Andrea, 214
Dewey, Melvil, *56*
și sistemul său decimal, 55-58, 60, 148
Diamantul Sutra (cea mai veche carte tipărită), *152*, 155

Dickens, Charles, 249, *250*
Diderot, Denis. 77-81, 246. *De asemenea, consultați* enciclopedii
Dinesen, Isak, 175
Dionysos, 15
dom. *Consultați* budiste, domuri și texte
dorință, luată drept cunoaștere, 187
Dostoievski, Feodor, 10, 105
Douste-Blazy, Philippe, 112
Dracula, contele Vladislaus, 274, *275*, 278
dreptate, natura, 216-218
Duguid, Paul, 201
Dunhuang, peșterile din, *151*, 153, 154
Durán, Diego, 111
Dürrenmatt, Friedrich, 163

Eco, Umberto, 145, 147, 253
Edda (manuscris danez), 113
Edelstein, Jacob, *219*, 221
Ehrenburg, Ilya, 231
Eisner, Will, 200
Eliot, George, 37, 253
Elisabeta I, 48, 260
enciclopedii, 40, 47-49, 51, 76-82, 165, 166
  biografice, 49
  pagină din enciclopedia lui Diderot, *81*
  Yongle Dadian, *47*
engrame, simboluri și, 182
Erasmus, Desiderius, 162, 245, 247, 249, 280
Eschil, 99
Euclid, 32
Euripide, 99
Ewart, William, 90

Faulkner, William, 32, 196
Febvre, Lucien, 246
Fielding, Henry, 239
Fihrist (catalog cuprinzător, vechi), 52
Filip Macedonul, 234
Firdausi (Abdul Kasim Mansar), 228
Fitzgerald, Penelope, 287
Flaubert, Gustave, 80
Foster, Norman, 120
Frankenstein, monstrul lui, 276, *277*, 278
Frederick al IV-lea (rege al Danemarcei), 113
Freud, Sigmund, 211
Frye, Northrop, 10, 194, 287

Gaer, Joseph, 44
Gaos, Vicente, 43
García, Germán, 105
Gary, Romain, 217
Gates, William, 199
George II, 262
George, Donny, 234
Gibbon, Edward, 166, 266
Gide, André, 211
Gill, Eric, 46
Ginzberg, Louis, 44
Goebbels, Joseph, 211
Goethe, 58, 167, 179, 194, 215, 276
Golding, Arthur, 44
Góngora y Argote, Luis de, 43
Google, 73, 201
Gordian cel Tânăr, împărat, 226
Goose, Edmund, 263
Green, Henry, 59
Green, Julian, 43
Greene, Graham, 215
Gretser, Jacob, 106-107
Grimm, frații, 40
Grivel, Guillaume, 78
Groussac, Paul, 242
Guarino, Battista, 160
Guicciardini, Francesco, 135

Haga, Conferința de Pace de la (1908), 209
Hammurabi, Codul lui, 101, 235
  stelă inscripționată cu, *234*
Han, Ginghis, 151
Hedayat, Sadegh, 32
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 19
Heine, Heinrich, 167, 214
Hémon, Louis, 64
Henric al VIII-lea, 260
Hering, Ewald, 180
Herodas (poet grec), 29
Hesse, Hermann, 43
Hikmet, Nâzim, 105
Hipocrate, 247

Hitler, Adolf, 188, 211, 212, 254, *255*
Hoessler, Franz, 221
Hoffmann, Heinrich, 40
Holmes, Oliver Wendell, 75
Homer, 21, 44, 102, 148, 194, 200, 203, 253, 273
Hope, A.D., 107
Hristos, cu viță-de-vie dătătoare de viață, 15, *18*
Hugo, Victor, 64, 163, 213, 217, 253
Huxley, Aldous, 97
Huysmans, Joris Karl, 64, 253

Iacob I, 260
Ibn al-Nadim, 51, 52, 232, 293
Iliada, 203
infernul, diverse imagini ale, 31, 215, 217, 218, 241
informații, acumulare de, 9
Ioan, Sfântul (apostol), 164, 239, 286

împrumutarea cărților, gânduri despre, 67
întuneric, efecte ale, 239-240

Jama'a, Ibn, sfatul său pentru cititori, 168
James, Henry, 147, 166, 263
Jefferson, Thomas, 69, 240
Johnson, Lionel, 66
Johnson, Samuel, 77, 83, 226, 227
Judecata de Apoi, frescă, *174*

Kafka, Franz, 31, 259
kaizerul Wilhelm II, 209
Kastner, Georges, 265
Keats, John, 22, 44
Keller, Helen, 237
Khalikan, Ahmad ibn Muhammad, 49
King, Cyril, 69
Kipling, Rudyard, 162, 166, 250
  în biroul său, *161*
Kodama, Maria, 1657
Korb, Hermann, 120
Korn, Rachel, 232
Krass, Peter, 93
Kremer, Johann Paul, 215

l'Hermite, Tristan, 15, 18
Labrouste, Henri, *128, 129, 132, 134*
Larbaud, Valéry, 41
Laurence, Margaret, 175
Lawrence al Arabiei, 273
Le Breton, André-François, 77
Le Pen, Jean-Marie, 112
lectură. *De asemenea, consultați* cărți; biblioteci; Bibliotecă
  „modul fugitiv de a citi", 226-227
  cu voce tare, 59, 160, 176, 202, 276
  împiedicarea. *Consultați* analfabetism în tăcere, 54
  meșteșugul, 204-205
  predarea. *Consultați* alfabetizare, avantaje ale
  puterea ce decurge din, 85
  sarcini asociate cu, 245-246
Leibnitz, Gottfried Wilhelm, 85, 86
Leon al X-lea (Papa), 135
Lessing, Doris, 58
Lessing, Gotthold Ephraim, 179, 180
Lethe (Uitare), 225
  darurile sale, 227, 228
Levi, Primo, 104
Lévi-Strauss, Claude, 44
Liban. *Consultați* Bibliotecă, Națională din Liban
librairie (conceptul), 21
literatura de cordel, 46
Livius, Titus, 35, 67
Llosa, Mario Vargas, 165
Lobato, Monteiro, 40
Lovecraft, H.P., 2541
Lucan, Marcus, 20-21
Lucian, 247
Ludovic al XV-lea, 79
lumină, efecte ale, 239-240
Luvru, Muzeul, 123, 235

Macaulay, Rose, 175
Machiavelli, Niccolò, 135, 169, 173
MacLeish, Archibald, 99
Maghribi, Abul-Wasim al-, 52
Magnusson, Arni, 113

Mahfouz, Naguib, 21
Malesherbes, Lamoignon de, 79
Mandelstam, Osip, 232
Mangan, James T., 200
Mann, Heinrich, 211
Mann, Thomas, 214, 219
Mansur, Abit-Amir al-, 112
Manutius, Aldus, 279
Mármol, José, 242
Martínez, Tomás Eloy, 45
Mary (regina Scoției), 260
Masson, Paul, 249-*251*
May, Karl, 255
McCarthy, Joseph, 106
McCarthy, Mary, 44
McLuhan, Marshall, 74
mediul electronic, perisabilitatea, 70-75
Mallarmé, Stephané, 32
Melot, Michel, 119
Melville, Herman, 31
memorie
  bibliotecile și, 28, 30, 33-35, 41, 52, 53, 111, 167, 168, 174-176, 286
  cărțile, ca amenințare la adresa, 193
  natura fundamentală a, 181-182
  percepută ca dorință, 187
Mencken, H.L., 95
Michaels, Anne, 259
Michelangelo, *134*-143
Michelet, Jules, 253
microfilm, perisabil, 69-71
Milton, John, 167, 241, 276
Mistry, Rohinton, 217
Montaigne, Michel de, 21, 22, 280
  turnul bibliotecii sale, 21, *22*
Moore, Patrice, 67
  apartamentul inundat de cărți, *68*
More, Thomas, 245, 247
Morrison, Thomas, 90
Musée de l'Oeuvre Notre Dame, 153
Musil, Robert, 45, 225, 226
Muzeul Arheologic (Bagdad), jefuirea, 232-234

Naudé, Gabriel, 75, 76, 281
  pagina de titlu, despre biblioteci, *75*
nedreptate, 209-221
nemurire, iluzii despre, 30-31
Neruda, Pablo, 105
Nietzsche, Friedrich, 184
Nobel, Comitetul de acordare a Premiului, 228
Nuwas, Abu, 175

O'Brien, Flann, 226
oaza Oudane, 148, 149
Ocampo, Silvina, 195
Ocampo, Victoria, 242
Odiseea, 32, 194, 196, 273
Omar I, Califul, 35, 107, 112
ordonare alfabetică, 20, 42, 47, 49-53
Orwell, George, 176
Ovidiu, 44, 49, 215, 248

Pablos, Juan (Giovanni Paoli), 109
Pacioli, Luca, 142
Panizzi, Sir Antonio, *131*, 132, *261*-264, 269
panourile mnemozinice, Warburg, *186*-187
papirus, restricții asupra exportului de, 25
parodie, 247
Patriot Act (Statele Unite ale Americii), 113
Pavel, Sfântul (apostol), 205
Pepys, Samuel, 39, *40*, 55
pergament, inventarea, 25
Perón, generalul Juan, 88, 242
Petrarca, Francesco, 10, 22, 223, 280
  viața sa, 260
Photius, 235
Pinochet, generalul Augusto, 105
Pinto, Fernão Mendes, 191
Platon, 50-51, 110, 115, 142, 173, 244, 247, 280-281
Plinius cel Bătrân, 240
Plinius cel Tânăr, 41
Plutarh, 35, 276, 279
Polixena (victima), 215-216
Pollio, Asinius, 53-54
Polo, Marco, 153
Potter, Beatrix, 41
Pound, Ezra, 43
Prescott, William, 108, 110

progres, iluzia, 204
Proiectul Gutenberg, 201
Properțiu, Sextus, 49
Proust, Marcel, 167, 196, 211
ptolemeici, regii, 25, 32, 34
Pușkin, Aleksandr, 232
putere, setea de, 92

Qalqashandi, al- (cărturar egiptean), 233

Rabelais, François, 243-248, 253
  casa sa, *246*
Rafael (pictorul), 135
rafturi pentru cărți, designul, 66
Rais, Shah Muhammad, 228-*229*
Ratzinger, Joseph (Cardinal), 106
Raverat, Gwen, ilustrație de, *248*
răzbunare, dorința de, 216
Rimbaud, Arthur, 44
Robinson Crusoe, bibliotecar și misionar, 191-193
Rockwood, Roy, 40
Rorty, Richard, 281
Rosenberg, Alfred, 211-212
Rosensaft, Yossl, 221
Rothenberg, Jeff, 72
Roudaut, Jean, 286
Rousseau, Jean-Jacques, 184, 280
Ruhnken, David, 102
Rulfo, Juan, 176
Rushdie, Salman, 21
Ryback, Timothy W., 254

Saba, regina de, 225
Saint-Priest, Etienne Dumont, 254
Salgari, Emilio, 40
Sallust, 67
Sand, George, 253
Saxl, Fritz, 177, 180, 181, 183, 185, 187
Sayers, Dorothy L., 243, 259
scară, bibliotecă, *65*
Schama, Simon, 44
Schipper, Yithzak, 213
Schmidt, Arno, 163
scriitori, dorințele și nevoile lor, 160-161
Semon, Richard, 181-182
Seneca, Lucius Annaeus, 80, 117, 167, 247
  despre cărți și înțelepciune, 278, 280
Sfântul Ioan. *Consultați* Ioan, Sfântul (apostol)
Shakespeare, William, 240, 257, 259
Shaw, T.E. *Consultați* Lawrence al Arabiei
Shearer, Rhonda Roland, 73
Shelley, Mary. *Consultați* Frankenstein, monstrul lui
Shotoku, împărătească (Japonia), 76
Siculus, Diodorus, 30, 234
Siddhartha, prințul. *De asemenea, consultați* Buddha, 151
Sikorskaja, Elena, 286
simboluri
  importanța lor, 182-185
  organizate de Aby Warburg, *186*
Sloane, Sir Hans, 262
Smith, Logan Pearsall, 59
Snøhetta (studio de arhitectură), 27
Socrate, 249
  dispreț la adresa cărților, 193
Sofocle, 99, 114
Solomon, regele, 225
Song Taizong, împăratul, 49
Spencer, contele, 66
Stein, Aurelius Marcus, 154-156
Steiner, George, 273
Stendhal, 44, 105, 240
Stevenson, Robert Louis, 10, 17, 157, 173
Stoker, Bram. *Consultați* Dracula, contele Vladislaus
Stoppard, Tom, 114
Strabon (geograf grec), 25, 30
Suleiman I, sultan, 112
suluri ilustrate, depozitarea în bibliotecă a, *55*

ștampila lui Adolf Hitler, 254, 255

Tacitus, 111
Tao, Shi, 114
Tayfur, Abu Tahir, 50
tehnologie, 10, 31
Teopompus, 234, 235
Thomas, Dylan, 240

Timon din Phlius, 32
Tolstoi, Lev, 105
tradiții orale, 176, 279
Traherne, Thomas, 280
Turnul din Babel, 24, *26*, 27, 29, 42, 73, 117
  construirea, 25
Twain, Mark, 94, 166

Updike, John, 94
Urquhart, Thomas, 248

Varro, Marcus Terentius, 53
Vasari, Giorgio, 140, 141
Veronese, Guarino, 160
Vieira, Antonio, 191
Vigil, Constancio C., 39
Virgiliu (*Publius Vergilius Maro*), 31, 53, 67, 142, 160, 225
Volney, C.F., 276
Voltaire, 21
von Bülow, Bernhard. *Consultați* Bülow, Bernhard von
vremurile trecute, statornicia, 280-281

Walsh, Jill Paton, 259
Wang Yuanlu, 155
Warburg, Aby. *De asemenea, consultați* Bibliotecă,
  a lui Aby Warburg, 171, 177-188, 191
Warburg, Max
Washington, Booker T., 229, *230*
Web-ul. *De asemenea, consultați* Google, 31, 285
  critici, 198-201
  întrebuințări și limitări, 200-201
Weil, Simone, 34
Weinrich, Harald, 228
Wells, H.G., 166, 211, 213
Welty, Eudora, 94-96
Whitman, Walt, 90
William al III-lea, 261
Winchester, Sarah, 80
Woolf, Virginia, 23, 162
World Wide Web. *Consultați* Web-ul

Xenofon, 253

Yahoo! (companie de Internet), 113
Yongle Dadian. *Consultați* enciclopedii

Zola, Émile, 86, 211
Zumárraga, Juan de, *108*-111
Zweig, Stefan, 211

CUPRINS

Cuvânt înainte 9

Mitul bibliotecii 13
Ordonarea bibliotecii 37
Spațiul bibliotecii 61
Puterea bibliotecii 83
Umbra bibliotecii 97
Forma bibliotecii 115
Biblioteca și hazardul 145
Atelierul din bibliotecă 157
Biblioteca mentală 171
Insula bibliotecii 189
Supraviețuirea bibliotecii 207
Biblioteca și uitarea 223
Biblioteca și imaginația 237
Identitatea bibliotecii 257
Întoarcerea în bibliotecă 271
Concluzie 283

Mulțumiri 288
Note 290
Drepturi de imagine 308
Indice 310

„Alberto Manguel oferă o carte absolut fermecătoare, captivantă pentru orice pasionat de lectură și o adevărată inspirație pentru cei care visează să-și alcătuiască o bibliotecă personală."

Washington Post Book World

„Fiecare bibliotecă este exclusivistă, din moment ce selecția sa de cărți, oricât de vastă ar fi, lasă în afara pereților instituției rafturi nesfârșite de manuscrise care, din motive ce țin de gusturi, cunoștințe, spațiu și timp, nu au fost incluse. Fiecare bibliotecă invocă propria fantomă întunecată; fiecare sistem de ordonare lasă în urma sa umbra unei biblioteci a absențelor."

ALBERTO MANGUEL, *Biblioteca nopții*

Ilustrația copertei:
Credit: *Cross References*, 2003 (w/c on paper)
by Wolstenholme, Jonathan (b.1950) (Contemporary Artist)
Private Collection/ The Bridgeman Art Library
Nationality / copyright status: English / in copyright
The Bridgeman Art Library represents the copyright holder of this image and can arrange clearance.

ISBN 978-606-579-121-3

www.nemira.ro